

ISSN 0134-4536

Looming

4

1981

LOOMING

4

1981

KIRJANDUSLIK JA ÜHISKONDLIK-POLIITILINE AJAKIRI
EESTI NSV KIRJANIKE LIIDU HÄÄLEKANDJA

KÄEBALLAAD

Kõrgel Kuldari kõrtsikohas,
kus voolas õlu ja naps,
ööd läbi kiljudes karjus
orjatüdruku
osafu laps.

Maailm on kibe ja kuri.
Last löödi, kuni ta suri
ja maeti.
Kuid elukihk
saab tabast ja tapist lahti.
Maast korraga isemahti
kerkib esile
lapsepihk.

Ei aidanud vihane vanne,
ei labidas,
muld ega mätas,
ei palved,
piits ega paast.
Ikka rabeleb rahutu ranne
ja kärsitu käsivars
maast.

Last nuhtlema toodi siis tema:
näol pooleldi põlenud rätt,
lõi vitsaga õnnetu ema
oma väetima lapse
kätt.

Üksainus ümisev ohe
poolpõlenud räti alt —
ja riivatu lapsuke kohe
sai rahu
jäädavalt.

ALLIKAL

Nõnda ma olin ja nõnda mind loodi —
aimajaks
hämäral allikal.

Palju, nii palju näis ühfemoodi
formava taeva
ja tähtede all.

Võrdlusi aina võttes kui varnast
nägin ma varsti,
et kõikjal mu ees
kõigel on midagi omasarnast,
kõigel on kusagil
hõimlane,
hõlmaja,
paarimees.

Nõnda ma olin ja nõnda mind loodi —
kuni kord allikal küsis mu aim:
Mis on
inimsüdame moodi?
Millega sarnaneb
inimvaim?

Aga eimiski
hõlmanud iganes inimvaimu
formava taeva
ja tähtede all.

Inimsüdamest
andis aimu
välgusähvatus
allikal.

VÕRDLUS

Nii küdev kui ahi,
nii külm nagu hang,
nii rikas kui röövel,
nii vaene kui vang,

nii fihke kui tina,
nii sõre kui sõel,
nii pehme kui vaha,
nii terav kui nõel,

nii karge kui kaste,
nii tappev kui taud,
nii lendav kui lootus,
nii raske kui raud,

nii umbne kui udu,
nii vihav kui ving,
nii hull nagu elu
on inimhing.

BETTI ALVER

RAKVERE ROMAAN

12

Kolm-neli päeva hiljem ütles proua Gertrude mulle hommikusöögil, et andku ma pärast sööki poistele nende ülesanded kätte ja ilmugu tema juurde. Oletasin, et mind kutsuti linna asjades aru andma, ja täpselt nõnda oligi. Ta küsis kohe, kui olin ukse oma selja taga sulgenud:

«Noh, mis te olete teada saanud?»

Et ei jutuaajamine ega küsimus olnud mulle üllatuseks, vastasin rahulikult:

«Esialgu mitte midagi.» Ja jätkasin enne, kui ta jõudis mind katkestada: «Ma uurisin pikalt Rosenmarki. Ma ei saanud talt ju krahv Sieversi kohta otse küsida — sest proua võttis mult vande. Aga minu esialgne mulje on, et Rosenmargil ei ole kahtlasi suhteid. Või ta peaks olema osavam, kui ta saab olla. Aga — armulise proua loal — mul on üks mõte. Kui armuline proua tahab, et meie kiiresti selgusele saaksime, söandan ma esitada mõned küsimused—»

«Küsi.»

«Tähendab — krahv Sievers oli siin Rakvere mõisas teie toapoiss?»

«Ma ju rääkisin teile. Kuigi ma vist poleks pidanud...»

«Ja siis põgenes ta Rakverest ära?»

«Jah.»

«Millal?»

«Jaa — mul on meeles. See oli kolmekümne kolmanda kevadel.»

«Ja ta oli siit teie Rakvere mõisa alt... mmm... poiss?»

«Muidugimõista.»

«Kust külast?»

«Ma ei mäleta.»

«Mis nimelisest talust?»

«... Ma ei tea. Ma ei tea, kas ma olen teid teadnud.»

«Ma küsin sellepärast, et seal, kust ta pärit on, võiks ju veel olla tema elavaid sugulasi. Võib-olla on tal *nendega* mingisugust sidet.»

Proua nuusutas oma kõlnivee flakooni, pigistas silmad kinni, mõtles natuke ja raputas pead: ei, ta ei saavat ei ennast ega mind selles asjas aidata. Aga ta käskis mul tingimata edasi tegutseda. Ja juba sama päeva õhtulauas komandeeris ta mu pärast sööki uuesti enda juurde tulema. Kui ma tema ukse taga koputasin ja sisse astusin, istus ta korvtoolis küdeva kamina ees, pleedi mähitud jalad madalal pingil, ja jõi oma tilukesest hõbedasest tassist kanget uneröövlit kohvi. Ta ütles:

«Ma olen teie pärast päev otsa mälu pingutanud, nii et nüüd ei saa ma öö läbi magada. *Cet homme était de mon sousdomaine Karitsa. Et du ferme qui s'appelaient Iörrit. Allez. Faites ce que vous pouvez.* Aga ma ei looda, et te midagi teada saate. Sest üks võõras saksa isand ei saa eesti talupoegade käest eluilmas midagi kahtlast teada. Igatahes mitte, kui see kahtlane asi neid talupoegi endid puudutab. Nemad vastavad nagu niif: Äi mäie thea khädagit. Iseasi, kui see puudutab teisi. Ütleme naabreid. Ja kui selle ärarääkimisega võib mõisasaksa usaldust pälvida. Siis on nad sageli vastikult agarad. Mis neid endid puutub, seda saab neilt ainult peksupingi peal kätte. Ma võiksin ju ka neid Iörriti omasid peksta lasta. Põhjuse leiab alati. Aga ma ei tahaks. Saate aru — oh, see on muidugi

vana naise ebakindlus, mis pole aadlikule üldsegi kohane, vähemalt siinmaal mitte — aga *siin riigis* — ja minu praeguses olukorras — kus *niisugused* inimesed võivad olla niisugust karjääri teinud — ja kui on põhjust oletada nende sugulust — *Je vous ai dit: faites ce que vous pouvez.*»

Mina läksin järgmisel hommikul vana toriseja Freundlingi, see on Rakvere inspektori ehk opmani ehk lihtsalt valitseja juurde ja lasksin tal — proua käsk! — endale Karitsa hingedekirja ette näidata. Jõerüüdi talu oli selle meie karjamõisa all tõesti olemas. Praegu elas seal neljakümneaastane peremees Jüri oma kolmekümnese naise Elloga ja kahe kaksiku leerieas poja ning kümnese tütreirtsuga. Peale selle elas talus veel peremehe kahekümne kuue aastaane vend Madis. See rahvas oli minu asja jaoks põlvkonna võrra liiga noor, aga ma küsisin ikkagi:

«Mis inimesed need Jõerüüdi omad on? Vastalised?»

«Ei, nemad küll mitte,» jõmises muidu nii tänitav Freundling, «nemad on mõistlikud talupojad. Kanged vennaksed teised, seda küll. Aga olgu säherdused mõnikord, mis nad on, sealt rahvad tõrkuvad ei ole. Vähemalt siiaamaani.»

Freundlingi märkus andis mulle idee. Sest proual oli muidugi õigus, kui ta talupoegade ligipääsmatusest oli kõnelnud. Minusugusel saksa härral oli nende poolt vaevalt avameelsust loota. Noh, ma ei hakanud ju proua ees ka ise avameelitsema ega talle ära rääkima, et ma mõlemalt poolt vanavanemaid pidi nendesamaste, küll mitte Rakvere, vaid Harjumaa talupoegade seast pärit olen. Proua ees oleks see ainult minu usaldusväärstust vähendada võinud. Ja muuseas, Karitsa talupoegadele oleks see mind ka vaevalt ligemale aidanud. Selleks olin ma nende silmis juba liiga ärapäästmatult saks. Aga, nagu ma ütlesin, valitseja märkus andis mulle idee. Minusuguse ladusalt maakeelt mõistva, aga ikkagi võõrsilt tulnud mehe jaoks oli siitmaa nüüdsetes oludes küll üksainus roll, mis võis teha võõrad talupojad minu vastu enam-vähem lahti — kaugelt tulnud ja järelikult tähtsa vennastejutlustaja roll.

Suur vennasteliikumise ärakeelamine ja pitsitamine, mis oli impeeriumis alanud õieti juba krahv Zinzendorfi pokripistmisest ja väljasaatmisest 1744 ja kestnud kaksikümne aastat, oli Katariina Teise poolt paari aasta eest vähemalt pooliti tühistatud. Nõnda et vagade koosolekute õhin oli praegu vennastemeelseis külades suurem kui iial enne ja mõnda Barbyst või Nieskyst tulnud venda oli ennegi kuulda olnud maad mööda liikumas. Ja mina olin ju Jenas nendega kokku puutunud küll. Ning nähtavasti oli minu loomuses piisav annus teatritegemise häbematus... Igatahes otsustasin ma proovida. Ja ma pean tunnistama: kui mind mu katses Rosenmarki sondeerida oli mu enese silmis õigustanud minu õigus kiusata oma kiusajat — ja Maade kiusajat pealegi —, siis mu otsuses minna neid külainimesi kogudusetegelase juttudega võrku püüdma oli algusest peale üks teine otsus või vähemalt selle esialgne lootekene sees: kasutada, kui nad tõesti peaksid oma suguluse selle Sieversiga mulle ära rääkima — kasutada see asjaolu mitte proua Tiesenhauseni, vaid mingil moel nende huvides ära. Jumala eest — ma usun, ma loodan, et ilma selle eelotsuseta poleks kõik minu, nagu ma ütlesin, teatritegemise häbematus suutnud mind sinna külasse peibutada.

Aga nüüd olin ma ühel tuisusel märtsipealelõunal seal. Ma tulin paari-meilise läbi-metsade-sõidu järel harilikus taluõues hangiste hirsaedade vahel sadulast maha, astusin harilikku maadligi vajunud tarre, ütlesin hallidele kogudele hallis suitsulõhnalises kambrihämaras tervituse- ja õnnistusesõnad ja palusin oma hobuse ulualla panna. Peremees pomises mulle teretuse, aga esialgu olid nad tummad. Perenaine pühkis põllenurgaga järi puhtaks, et ma istet võtaksin. Ja ma jutustasin peeru valgel, mis võõra tulekul põlema pandi, et ma olen Tallinna mees, aga tulen Saksamaalt ja toon Eestimaa sõpradele tervitusi piiskop Spangenbergilt Barby linnast ja vendade Ignatiuse ja Raudjali käest Tartust, Liivimaalt. Ma ei tea, kui palju nad piiskop Spangenbergist kuulnud olid, aga Ignatiuse ja Raudjali nimede peale käskis peremees tinast küünlajala lauale tuua ja pani põleva küünla minu ette. Ja mina hakkasin rääkima neile Issanda suurest armust, mis keisrinna Katariina Teise läbi vennastele

osaks on saanud — et nad nüüd jälle tohivad Önnistegija osaduses olla, ilma et riigivalitsus neid selle eest trahviks. Ma kõnelesin sujuvamalt, kui ma endast ses kahepaikses olukorras oleksin oodanud. Ja ma sain oma jutukuse põhjusest aru: nendesamade sõnadega, millega ma enda nonde mõistmatute ja puiste ja siis pikkamööda avanevate nägude ees petiseks tegin, matsin ma oma petisetunnet kinni.

Sel ajal, kui mu suu kõneles, silmitsesin oma kuulajaid, peremeest Jüri, olakat lüheldast lameda kandilise näoga meest, kelle vali suu oli pikkamööda naeratama hakanud, ja peremehe venda, soonilist minuvanust meest, kes limpsis imestusest keelega oma punakat vurrutüügast. Ja ma silmitsesin perenaist, noort, ilusa vaevatud varavana näoga naist, kelle tumehallid silmad olid mind kuulates helenenud ja kumama hakanud. Vahepeal tuli mulle meelde, mis ma olin unustanud sissejuhatuseks ütelda, ja ma ütlesin selle ära: et ma olin Tallinnas kuulnud Lääne-Virumaa vennaste agarusest ja Rakveres Karitsa kandi ja iseäranis Jõerüüdi rahva tõsisest osadusest Jeesusega. Ja kuna neil võis kahtlusi tekkida, et mismoodi ma, kui ma Saksamaalt tulnud saadik olen, jõuan sel moel mööda üksikuid peresid kõnelemas käia (minusuguste Barby saadikute puhul oleks ilmsesti loomulik olnud, et nad jutlustavad korruga suurele koosolekule), ütlesin ma veel: «Ja ärge pange imeks, sõbrad, et ma nii viisi üksikute perede kaupa meie asjust rääkimas käin. Küllap ma jõuan ka nõnda, kui aga Jumala arm annab mulle jõudu» (ja ma mõtlesin: andku ta mulle tõesti jõudu see alustatud asi lõpule viia!), ja rääkisin edasi: «... sest ma püüan valida kõige valgustatumad majad, et kuulda koguduse olukorrast ja kinnitada südameid. Ja üks ole Tema ise ütelnud: kus teid kolm koos on minu nimel, seal olen mina teie hulgas.» Ja siis hakkasin ma kõnelema neile meie aja suurtest imemärkidest. *Exempli causa* Zinzendorfi elust ja tööst. Sellest, kuidas Issand ühe sündinud krahvi oli lasknud tõe äratundmisele jõuda — ja mõtlesin rääkides: kas ei seisa ma oma pika ja ülemäära keerulise ümbernurga-püüdmisega ikkagi otsekui ihualasti nende inimeste ees? Häbiväärselt läbinähtav kui mitte teiste, siis iseenese silmis, siin selle armetu katuse all, ses külmas nõgises madalukeses koopas, vaeste kaitsetute inimeste ees, kes juba võtavadki mu sõnu tõeks ja kelle ees ma peaksin vajuma häbist maa alla — kui mitte nende täiskasvanud meeste ja selle naise ees, kellele enestele inimlik vale ei saa olla võõras, ega nende poisisälgude ees, kes vahivad lauale ega tea, kuhu oma pulkas silmi panna, siis vähemalt selle hallis ürbikeses tüdruku ees, kes ei sõanda sealt lee juurest mulle ligemale tulla, aga vaatab mind äraseletatud näoga ja lapse silmadega... Eeh, mu Jena kommilitoonid olid mind ju tihti mu pikkade sissejuhataivate juttude pärast naeruks pannud, aga mina ise, kes ma end ometi paremini tundsin kui keegi teine, olin sageli oma liiga otseste asja juurde astumistega ja tagajärjetaotamistega hädas olnud — Nõnda siis, krahv Zinzendorfi näol on Issand andnud meile esimese suure imemärgi — sellega, et ta võimumehe ära valis vagade asjade kordasaatmiseks... Ja ma rääkisin neile takerdumishirmust sündival õhinal (ja muuseas oli see mul juhuse kombel ka üksikasjus teada), kuidas seesinane krahv oma maadel usupõgenikele uue kodu rajas ja selle õitsele viis — üliväga suurel määral tänu sellele (mis oli juba minu enese silmapilgul tarvilik järeldus), et ta oli Preisi riigi mõjukamaid mehi...

Siinkohal pidasin ma vahet, sest ma märkasin, et väike pajatäis vett oli tulistel sütel keema läinud. Ma käskisin ulatada lauale seitse kruusi või tassi tulist vett, võtsin teetoosi taskust ja tempisin neile kanget India-maa teed, ja võtsin suhkrukikese välja ja tegin nende tee hästi magusaks ja panin neile kaasavõetud karbist saiakuivikuid lauale. Ma rääkisin neile, et teejoomine saia- või koogipala juurde pole südamepuistamistundide aegu meie maal mitte veel moodi tulnud, aga vanades põlistes Saksamaa kogudustes on see igapäevane komme. Siis palusin ma — andku Jumal andeks — meie suutäitele Issanda õnnistust ja mõtlesin sinna juurde, et välk ei löö mind siinsamas lauas üksnes sellepärast maha, et Issand ei raatsi minu vaeseid laualisi ehmatada ja et ka aastaaegu on välgunuhtluseks varajane... Ja siis torgatas mulle meelde Richmanni

imelik ja pooleli jäänud jutt tema vanemast vennast, kes pidi olema julgenud välgu oma tuppa kutsuda, et uurida, mis nägu ta on — ja ma mõtlesin tagasiõrjumatu riivatusega: kas mina ei söanda siis midagi sellelaolist proovida...?!

Ma kuulasin, kuidas mu laualised mõnuga tulist teed luristasid, ja siis asusin ma oma jutu otsustava järgu juurde. Ma rääkisin neile, et Eestimaa koguduste asjad on Berthelsdorffis tõsiselt kõne all olnud ja et neid on kiitvalt ja murelikult arutatud. Nii arvukalt andunud vendi ja õdesid. Nii truud ja püüdlikud kogudused! Ja ometigi nii suur viletsus. Ja sestap on kogudusevanematel — otse krahv Zinzendorfi imetähe peale mõeldes — tekkinud mõte ja mina olen saadetud seda selgitama: kas ei leidu Eestimaal endal, provintsi enese aadli seas, mõnda niisugust alles tõe juurde teel olevat vägevat ja mõjukat meest? Jah, kui see lausa Zinzendorfi enese juhtumi järgi peaks sündima, siis — mõnda krahvi? Niisugust, keda kogudusevanemad võiksid vaikselt hakata Jeesuse poole juhatama, kui ta veel ise pole sinna jõudnud, ja kelle eest kogudused võiksid palvetada, et ta sinna jõuaks. Ja kellest siis tuleks Jumala abiga siitmaa vennaste tugi ja abi keisrikojani välja... Ma rääkisin: Tallinna linnas on mitmeid vennastemeelseid saksu — mõned Stackelbergid, mõned Brevernid, aga need ei ole kuigi mõjukate seast, esiteks. Ja teiseks, need on kõik puhastverd sakslased, mis tähendab, et nende aadliühkus on nende Jeesuse-poole-püüdmise kiuste murdmatu. Ja sellepärast oleks vennaste asjale iseäranis suureks õnnistuseks, kui me suudaksime leida kuskil siinsamas Eestimaa kubermangus suurherra, kellel oleks Peterburis tõsine sõna öelda, keda koguni keisrinna enese õuel kuulda võetaks, aga kelle soontes voolaks, olgugi maailma salaja, siitmaa lihtmehe veri!

Selles, mis ma edasi kõnelesin, kahtlesin ma õieti veelgi enam kui siimaani juba kõneldus, aga ma pidin oma mõtte nendele arusaadavas keeles loogilise lõpuni viima. Ma ütlesin: sest niisugune mees saab Jeesuse vere lunastavast imest, Jumalapoja ja puusepapoja haavade lunastavast imest paremini aru kui keegi teine tema nüüdsete seisusekaaslaste seas. Ja kui ta sellest aru saab ja alanduses meie vendluse vastu võtab, kasvab sellest kogudusele äraarvamata õnnistus — Ja siis ma lõpetasin: «Nõnda et ma panen teile südamele: kes säherdusest midagi kuulnud on või kuuleb, andku sellest kogudusevanematele teada. Et meie vanemad ja hooldajad võiksid valida ja vaagida ja otsustada, kelle ärkamise eest meil tuleb palvetama hakata ja kellest peab saama meie lootus.»

Ma ootasin silmapilgu, kas mu sõnadel on mingisugust mõju. Aga midagi ei järgnenud. Ainult kaksikud poisid kaapisid väikeste puulusikatega oma teenappade uurdest suhkrut kööp—kööp—kööp. Nüüd pidanuksin ma küsitلهma majarahvast nende murede asjas ja palvetundide korra ning jutlustajate kohta. Aga mu pingutus oli olnud liiga suur ja mu puhtfüüsiline vabanemistunne oli liiga valdav. Ma ei suutnud. Ainus, mida jaksasin, oli panna käed kokku ja palvetada. Tummalt. Aga enese ette nii: Issand Jumal, ma palun sind — kui sa olemas oled —, anna mulle andeks, et ma olen sinu nimega kometit teinud, aga teistmoodi ma ei mõistnud. Ja teegi parem nii, Issand, et see, mis ma siin rääkisin, kaob siia pimedasse tarre niisama kajatult kui kivi kaevu. Sest kui nad mu sõnade peale tõesti avaldaksid jälje, mida ma jahin, kasvaks mu vastutus ühes koguni ootamatus suunas — ma saan nüüd aru — nii suureks, et ma koguni ei teaks, mis ma peaksin tegema —

Ma pomisesin aamen, tõusin püsti ja jätsin jumalaga. Ma ei söandanud neid õnnistada, nagu ma oma rolli järgi oleksin pidanud. Peremees Jüri tuli minuga õue, et mulle mu hobust kätte anda.

Keset peaaegu juba pimedat pihamaad ütles ta mulle tasa:

«Oota. Mina ei tea ju midagi. Aga sinu jutu peale räägin ma, mis ma olen näinud ja kuulnud—»

Me astusime talli, minu hobuse juurde ja Jüri rääkis poolsosinal, hobuse soe koon pimedas meie vahel:

«Kui ma seitsme-kaheksa-aastane olin, elas siinsamas Jõerüüdil lühikest aega üks noor mees, arvata kakskümmend sel ajal vana, ja umbes sessamas eas tüdruk, kes pidid minu isa poolvend ja poolõde olema. Vana-

isa oli jäänud rootsi sõtta ja nende ema, vanaisa teise naise, oli suur katk ära võtnud. Ja nad ise, see poiss ja tüdruk, kadusid siit varsti ära. Sest see poiss — mina mäletan, et ta oli ilmalik tembutaja ja ma olen pärast kuulnud, et mitmed tüdrukud jäid teda taga nutma —, tema pidi olema saanud Rakvere mõisa toapoisiks. Ja oma õe oli ta võtnud enesega kaasa ja see oli läinud mehele. Aga sellest poisist, sellest oma poolonust olen ma kuulnud — tema pidi olema põgenenud Peterburgi. Ja pidi olema saanud väga suureks härraks. Vaevalt küll vennaste toetajaks. Aga sinu jutu peale ma mõtlesin, et kui Jumal peaks tahtma—»

«Kuidas ta nimi oli?»

«Kaarel.»

«Ja missugust nime ta nüüd kannab?»

«Noh, eks ta ole's ikka Kaarel edasi—?»

«Aga perekonnanime?»

«Ei ma seda tea...»

«Ja kuhu tema õde mehele läks?»

«Seda ma tean küll. See ju siia ligidale. Rakvere linna. Kingsepp Simsoni naiseks.»

Ma pigistasin kämbla tugevasti hobuse karedasse lakka. Sest üllatus võttis mul vaata et põlved nõrgaks.

«Kas sa selle tema õega kokku ka puutud veel?»

«Leenoga? Ei enam. Tema on ju nüüd emand Heleene. Vahel, kui ma Rakvere kirikusse olen juhtunud — Me oleme siin ju muidu Jakobi koguduse hinged. Sest Jakobi Veterant on vennastega sõbrem kui Rakvere Porje-härra. Aga mõned korrad olen ma Rakvere kirikus käinud ja olen Leenot trehvanud ka. Ja talle teretuseks noogutanud. Ja tema on mind nende aastate jooksul korra või teise möödaminnes sisse astuma kutsunud. Aga — andku Jumal andeks — mina ei ole läinud. Sest kuigi südamlilikult pole ta mind kutsunud. Ja Jumala-inimesed seal Simsonite majas ei olda. Jeesuse-inimesed veel vähem. Nii et mis mina oma mullaste pasteldega sinna antvärgimajasse otsin—»

13

Kell oli üheksa, kui ma läbi aeg-ajalt kuuvalgeks tõmbuvate metsade ja linna mõisa tagasi sain. Tiio ütles, proua oli käskinud mul, kui ma koju saan, tema jutule tulla. Ma panin tüdrukule sõrme suule ja tõmbasin ta eeskojast ära ülesviivale trepile. Ma ütlesin:

«Ma ei lähe. Liiga hilja on. Kui ta homme pärib, mis kellaajal ma tuln, ütle, et kell üksteist.» Teadsin, et niisuguse väikese vale võttis Tiiokene minu heaks muiates oma kanda.

Ma läksin üles oma *Hofmeister*'i-katusekambrisse, läitsin küünla, viskasin enese kuueväel oma muhklikule asemele ja vahtisin madalat lubjatud lage.

Tähendab, see veidrast veidram lugu hakkas osutama otsapidi tõeks...? Ja vana kandilise pigikäpa Simsoni naine ning — jumaluke — *Maade ema* oli riigikrahv Sieversi õde...? Maade oli krahvi õetütar?! Ja salapärase rahadega, sidemetega ja sihtidega Rosenmark — Sieversi õetütre mees. Tähendab, Sievers pidi olema segatud Rakvere asjadesse. Selles polnud peaaegu mitte mingit kahtlust. Aga kui ta seda ülepea oli, oli tal neis muidugi otsustav roll... Ja mulle oli see lugu teatavaks saanud tänu sellele, et ma seal kuskil, metsadetaguses tillukeses lapse-meelses ringis — ma kardan väga, et laienema hakkavas ringis — olin külvanud inimestesse ühe täiesti tühja ja koguni lootusetu lootuse. Ja ma tundsin: see tekitas mus sügavat rahulolematust iseenesega, kui ma oma laadanäitleja-mängu ajal aimasin.

«Ei, armuline proua. Ma ei saanud mitte midagi teada. Seal elab noorem põlv rahvas ja need ei teadnud niisugusest inimesest midagi.»

See oli kõik, mis ma järgmise hommikusöögi järel, kui proua minu taas enese ette kutsus, talle kostsin.

«Nad peavad teadma!» hüüdis ta selle peale ja vahtis mind oma natuke klaasiste ja kunagi ilusate silmade vihase pilguga.

«Kui proua ei ole minu pingutustega rahul, tuleks proual leida selleks asjaks taibukam inimene.»

Ja sealsamas tundsin: kui ta mu nüüd vihaga koguni lahti laseb — või kui ta ka ainult ütleb: «Teil on õigus! Teie vanne on mul täos. Unustage kogu see lugu, mille jälgi te olete ajanud, ja tegelge siitmaalt üksnes poistega!», siis oleksin ma äkitselt millestki mulle juba oluliseks muutunud ilma... Nii et ma võpatasin kergelt ootuses, kuidas ta mu sõnadele reageerib. Aga ta ei võtnud neid nähtavasti üldse teatavaks. Ta pigistas oma peente kortsudega ümbritsetud suu energiliselt nupsu, vaatas silmapilgu minust mööda väikestesse sinakatesse aknaruutudesse, kust paistis märtsihommikune park, ja küsis:

«Mis te mõtlete nüüd teha?»

Mina küsisin aeglaselt: «Mmm — kas proua ei arva, et ma võiksin mängida nüüd härra Richmanniga mõned partiid šahhi...?»

«Ah te mängite šahhi ka—?»

«Mitte ülemäära hästi, aga—»

«Noh, minge, mängige. Ma loodan, et see vana narr ei arva teid minu ülemäära truuks teenriks—»

Ma vastasin: «Mina loodan sedasama», ja kummardasin prouale — lahkumiseks, aga ka selleks, et varjata muiet, mis proua ja mu enda viimaste lausete kahemõttelisusest mu suule sigis ja mida ma ei suutnud vist päris nähtamatuks peita.

Aga Richmanniga šahhi mängima ma sel õhtul ei läinud. Ma ei tea isegi öieti, miks. Võib-olla tõesti lihtsalt selleks, et mulle jääks võimalus kujutleda oma talitamist mingil määral sõltumatuks... Kohvitund Richmanni šahhilaua ääres, ümberringi apteegi tagatõu vürtsjad lõhnad, lauaserval tasside juures piparmündised likööri pitsid ja teispoole lauda see peakuju ja mõtteviisi poolest veidravõitu vanamees, natuke kehkam, pisut lobamokk, aga paljunäinud, huvitavate lugudega ja veikleivate mõistaandmistega mees — see oleks olnud muidugi põnevam kui istumine Simsonite parknaha- ja sibula- ja kohvipaksu-uitsus papi ja mammi seltsis, kelle ees nende läbikukkunud ja tundmatul väimehekandidaadil pidi olema mitutpidi võorastes pükstes istuja tunne. Aga nimelt seal ma sel õhtul istusin.

Tähendab, kasutasin kõigepealt võimalust ja tellisin endale töötoas papi käest uued kevadised jalavarjud. Pruukimata krediit oli mul ju kingsepa pool mullusuvise kirjatöö arvel olemas. Selle järel kutsuti mind juba vana tutvuse peale kohvitassikest rüüpama, nagu oligi ette näha. Sest ma tahtsin silmitseda kingsepa ja ta naise oma uue teadmise valgel korraks ligidalt üle.

Vanamees, kodune pargiriidest särk seljas, oli oma kandilise oleku, sirgete kulmude, nudi pea ja väikeste sarnadetaguste silmade liikuva pilguga üsna harilik ja endine. Ka kingsepaemand oli muidugi seesama — odavas pruunist hiiprist kleidis, hoolitsevate liigutustega ja tuhkjate hallikirjude sinise tanu alla keeratud patsidega naine, kunagi vist päris nägus noorik, kes eideaastate alguseks oli kulunud parasjagu tüdinuks ja murelikuks. Aga üpris tavatu teade varem tuntud inimese kohta tingib alati varentuntu moonutamise ühes või teises suunas — kas tavatu sobitamiseks või tõrjumiseks. Ja ma ei teagi, kummale poole minu katse Simsoni-emandat krahv Sieversiga suhtesse viia lõpuks oleks kaldunud. Kas ma oleksin leidnud mammi Helene tema riigikrahvist ja ülemõuemarsalist venna kõrvale „niivõrd sobiva olevat, et löö muudkui käsi kokku ja pane imeks, kuidas sa ometi ei tulnud ise selle peale... (Tavalisest kingsepaeidest hoopis väärkam ja vabam rüht, Issand Jumal, ja need ilusasti valmisnikerdatud ja lõpetatud pisikesed laused! Seda oleks võinud ju ammu tähele panna! Ja kui mitte muu, siis kas või see laulatussõrmusega sõrmgi seal tassi sanga kohal nii peeneinimeselikult sirul...) Või oleksin ma vastupidi hüüdnud — sisemiselt muidugi: kirevase päral?! See oma ahtakesest elust kibedaks repetanud harilikust harilikum alevieit?! Mitte eluilmas!

Ma ei tea, kumbapidi ma oleksin otsustanud. Sest ma ei jätnud endale selleks aega, vaid alustasin sedamaid juttu asjast, millega alustamine oli minu poolt täiesti loomulik, sest see pakkus mulle tegelikult esimeses järjekorras huvi: ma alustasin küsimustega Maade uuest elust ja olemisest.

«Mis temal viga peaks olema?! Mitte midagi!» ütles kingsepp kohvitatssi ja pihlakanapsi tagant. Miskipärast tundus mulle, nagu öelnuks ta seda suurema kinnitamisjõuga kui iseenesest tarvis: «Tüdruk Rakvere kõige vintskema kaupmehe kaisus. Mehel nodi jookseb. Naisel ilus maja käes. Titt tulemas. Mis ta veel peaks tahtma. Selge õnnega koos—»

Mina ütlesin — ja tundsin isegi, et see oli selge häbematus, kui ehk mitte tõe, siis igatahes seltskondliku viisakuse seisukohalt:

«Aga ma vaatan, proua Helene ei paista tütre õnnega nii rahul olevat?» Kusjuures alust polnud mul niisuguseks küsimuseks paljut enam kui kingsepaemanda kunagised põgusad sõnad saksa soost peigmehe paremusest Rosenmargiga võrreldes (et olnuks see peigmees siis kas või paljalt antvärk) — ainult need põgusad sõnad. Ja muidugi ka emanda praegusel silmapilgul nii kibe ilme. Ja ma poleks uskunud, et emand Helene minu ees, talle ju peaaegu võõra inimese ees ja pealegi tema silmis küllap mingil määral Rosenmargile lähedase inimese ees, mu sõnadele niimoodi reageerib. Sest olid lood mu tutvusega ja usaldusvahekorraga tema mehe või väimehe suhtes kuidas olid, kingsepaemanda endale olin ma tõesti peaaegu võõras inimene. Kui emand kui Rakvere-asjade salavedru öde polnud just kogu mullusuvise paberitega õiendamise ja minu osaga selles oma mehe ja väimehe kaudu kurssis... Igatahes ütles emand Helene äkitselt, ilma erilise vaenulikkuseta oma väimehe suhtes, seda küll, aga ometi halastamatu avameelsusega:

«Minu tütar oleks väärinud paremat meest. Ma pole seda kellegi ees salanud. Ega salga härra Berendi ees ka.»

«No-no-no-no,» ühmas kingsepp, «mis imenumber see sinu tütar siis na on! Kui ta on minu tütar ka. Ja minu tütrele käib niisugune jõukas ja teokas mees küll ja küll.»

Kingsepaemand ei võtnud vaevaks mehele vastata ja mina arutasin endalegi üllatuseks täiesti vabalt ja häbematuult:

«Jaa. Mina mõtlen ka: niisama jõukaid, aga saksa soost noorhärased oli ju Rakvereski leida—» Ja ma lisasin pealtnäha surmtõsiselt, aga seestpoolt peaaegu huligaanselt: «... noorhärä Knaack näituseks» (sest mulle tuli meelde, ma olin kuulnud, et see oli olnud üks mamma Simsoni soov-väimehi), «aga üldse panen ma imeks: mispärast ei viinud teie Maadet õigel ajal ütleme Peterburi...? Tütarlaps ometi nii nägus ja naksakas nagu pärine preili. Saksa keel ka kenasti suus. Peterburis oleks tema ju ilmtingimata hiilgava mehe leidnud!»

«Tühi jutt,» ütles kingsepp, aga mulle paistis, et mitte väga veendunult, «kuskohata me oleksime ta sinna viima pidanud? Laadale välja pakkuda või?»

«Fuih — sina oma koleda suuga,» hüüatas mammi, aga mina ütlesin:

«Issake», ja mõtlesin poolel sõnal, et kas ma siiski tohin ja kas on ülepea tark oma ikkagi ebakindla teadmise sel moel välja karata, kuid kargasin ometigi: «Kelle juurde! Onu juurde muidugimõista! Krahv Sieversi juurde. Onu oleks võtnud õetütre oma majasse. Või kas ta's tõesti poleks võtnud? Muidugi oleks! Kui mõtelda, kui suure südamega ta linnal selle võitlemises toeks ja abiks on — troudusest lapsepaikade ja noorpõlvekodu vastu, üks ole. Kas on siis võimalik, et ta õetütre oleks ära unustanud või tagasi tõrjunud?! Ei eluilm, minu meelest. Krahv oleks võtnud Maade oma majasse. Oleks lasknud ta pealinna moodi riidesse panna, harjuda, kohaneda. Oleks juhatanud omaenese tütarde seltskonda. Keisrinna ristilapsed tal ju puha. Oleks lasknud omaenese proual neiule viimase lihvi anda. Ja kujutage ette, missugused inimesed seal majas liiguvad! Ja missugused võimalused osavale ja kenale neiule, noh, ütleme välja — piltilusale neiule seal oleksid avanenud—»

«Kuule-kuule, mis onust ja — ja krahvist sa nüüd õige kõneled...?»

Ma märkasin: esimest korda meie tutvuse jooksul ütles kingsepp mulle sina. Nähtavasti oli ta nõrdimusesegune üllatus nii suur, et mitte ainult mõisa *Hofmeister*'i ja mõisaproua usaldatava mehe, vaid üleüldse saksa härra teietamine läks tal meelest. Mina vastasin:

«Mis onust?! Maade lihasest onust. Krahv Sieversist. Proua Helene vennast.»

«Mis jutt see säherdune peaks olema,» ühmas kingsepp lauale vaadates ja ma tundsin ta tuhmist ja just nagu sihita häälest selgesti, et tõtt polnud selle sees kumahtamas teps.

Ja sealsamas ütles proua Helene:

«Aadam, mis sa ilmaasjata vaidled. Sa näed ju, et härra Berend lihtsalt te a b—»

See ülestunnistus, kui ootuspärane ta oligi, pani mind ikkagi silmapilguks üllatusest neelutama: tähendab, tõsi... Aga ma vaatasin kingsepaemandale usaldavalt naeratades silma ja pöördusin sellesama naerutusega papi Simsoni poole:

«No nimelt. Ma lihtsalt te a n.»

Jah. Nüüd ma siis lihtsalt teadsin seda. Aga, Issand Jumal, ma töötasin endale sealsamas nende laua taga, et rohkem ei taha ma teps nendesse tungida. Olgu neil nende saladused. Mis õigusega mina nendes urgitsen ja songin. Aga tuli välja, et enam polnud mul sellest pääsu. Sest kingsepaemand seletas sedamaid:

«Kui see teil teada on, mis meie sellest siis salgame. See, keda te nimetasite» (huvitaval kombel hoidus emand ise teda nimetamast), «seesama on tõesti minu vend. Temal läks korda Rakverest ära põgeneda. Sellest on peale kolmekümne aasta. Ja Peterburis aitas Issand teda imelisel viisil edasi. Ja linna on tema proua Tiesenhauseni vastu kaitsnud küll. Ilma temata oleks mõis meid siit laiali pühkinud puha. Me oleme seda tema soovil saladuses pidanud, aga Aadam teab seda niisama hästi kui mina. Ja Rosenmark teab seda veel kõige paremini. Sest tema—»

«Kuule, mamma, mis sa nüüd tühja seletad! Kui härra Berend teab, siis ta teab, ja rohkem ei pruugi—»

«Aadam, misasja meie siis peame mängima! Kui härra Berend juba teab, et Karl on minu vend, ja minule: «Vaadake, Rosenmark on siin Rakveres Karli salajane käsi. Te teate seda nagunii. Kui te olete temaga asju ajanud. Kõik selle kõrtsmiku jõud tuleb Karli taskust.»

«Helene,» hüüdis kingsepp. «Sa saadad meid oma suuga õnnetuse sisse!»

«Ah, mine!» ütles kingsepaemand. «Ma näen härra Berendi silmist, et tema pole kahe otsaga heris, ja teie usaldasite teda enne kui mina.» Ja minu poole: «Linna asjade toeks ei ole minu vend tõesti kitsi olnud. Aga et tema mind ja minu tüdart iseäranis oleks toetanud või mäletanud — seda mitte. Kui ma tahan õiglane olla. Mõned hilbud nende aastate sees. Ja vahestharva parkümmend rubla. Aga olgu sellega kuidas on, ühte ei anna mina kummalegi andeks, ei Aadamale ega talle. Seda, et ta käskis Aadamal Maade Rosenmargile mehele anda. Ja et Aadam laskis ennast käskida.»

14

«Ei-ei, kahjuks ikka veel mitte midagi,» ütlesin ma prouale mõne päeva pärast peale hommikusööki. Ma töötasin niipea, kui Richmannil on prii õhtu, käia tema pool ära. Aga kuigi apteekril oli kevadiste kõhade ja palavikkude aegu destilleerimist ja pulveriseerimist harilikust rohkem, olin see tegelikult mina, kes tolle jutuaamisega eriliselt ei tõtanud. Kas või juba sellepärast, et proua kihutas mind ses asjas mitu korda takka. Nii et teedelagunemine oli sel aastal igatahes juba alanud, kui ma apteegitee ette võtsin. See on mul sellepärast nii selgesti meeles, et seal, kus Tallinna maantee hakkas Rüütli tänavaks muutuma,

JAAN KROSS

usaldas in ma tilatul teel päevastele sopaloikudele tõmbunud jääd ja partsatasin kaks korda põhjatusse porri. Nii et mu uued kingad lirtusid ja sukad olid põlvini märjad, kui ma Richmanni juurde pärale sain.

Apteeker laskis mul kohemaid jalad paljaks koorida ja kingad ning sukad küdeva kamina ette kuivama panna. «Ei-ei, viisakus viisakuseks, aga tervis kõigepealt!» tõi ta mulle pokaalitäie kuuma punsi ja käskis omaenese karvased pantohvliid paljaste jalgade otsa lükata. Ja siis võtsime meie tema kirjutustoas istet, mina niimoodi pisut pentsikult ja paljasääri ning ümberringi täpipealt needsamad esemed ja lõhnad, mida ma eespool vist juba kirjeldasin. Punasest puust kollase riidega toolid. Suur tammepuust šaahilaud raskete treitud kivinuppudega. Kirjutuslaud ja laua otsa juures, toa suhtes keskses asendis, papagoipuur kõrgi roosa kakaduuga, kelle kohta peremees ütles: «Kõige taktiküllasem jutupartner, keda ma olen kogenud. Kuulab äärmise tähelepanuga, pea viltu. Ja ütleb alati ainult «Minhrrebnrrechht!»»

Hääletu sammuga valgenäoline Schlüter, seesama, kes pidi puhuma ilusti flööti, tõi meile malelaua kõrvale aurava kohvi ja roheline nusara pitsidega ning kallast pitsid benediktiini ja toa kohvilõhna peale benediktiinilõhna täis.

«Noh, mis siis linnas uudist on?» küsis apteeker, kui ta oli värvid välja loosinud ja mina olin saanud mustad ja Schlüter oli pannud ukse enese taga kinni.

«Oh, teate, mina tahan täna hoopis linna-asjade arutamisest pääseda,» ütlesin mina jumal-ise-teab mis ajal, võib-olla selsamal, mis paneb postipoisi püüdma pidurit tõmmata, kui ta sõidab pimedas tundmatut heitlikku ja jõõrdelist jõekaldateed ja katsub äkitselt peatada tõlda, ilma et ülepea teaks, et mõni samm eespool on jõgi uhtunud kalda sootumaks ära— «Nii et ma tahan paluda, mängu juurde jutustage hoopis sellest, mida te kord nimetasite ja mis mölgub mul sest ajast meeles — teie venna juhtumisest välguga—»

«Ah soo,» ütles apteeker ja käis ka teise keskmise sõduriga kaks sammu, «jaa, sellest võib ka. Aga kõigepealt pean ma rääkima teile — kui teatud mõttes asjaosalisele — ühest teisest välgust. Sest nüüd löi välk Rakvere linna sisse. Või õigemini küll, alles lööb. Ma sain tunaeile Peterburist kirja.»

«Mis kirja...?»

«Mmm, üks väike isand — ühes kõrges kolleegiumis —, kes on meil seal ütleme tühjaks ostetud — saate aru, kui sa tahad Peterburiga asju ajada, peavad sul olema mõned niisugused isandad varuks, üks niisugune kirjutus mulle. Rakvere suur keisrinnakiri on tagasi lükatud.»

«Tõsi või...? Aga — kui tagasi? Niisuguseid kirju ei lükata ju harilikult täiesti tagasi, vaid lükatakse osaliselt. Vähemasti pealtnäha.»

«Harilikult küll. Aga seekord — absoluutselt. Kõigis punktides. See isand saatis mulle otsuse täieliku koopia. Lugege ise.»

Richmann ulatas mulle paraja pataka peene kirjaga kaetud lehti. Nähtavasti pidas ta seda, et ma need läbi loeksin, tähtsamaks kui meie alustatud mängu. Ja ma tundsin ka ise, et mu katse linna asjade eest põgeneda oli kõnekal viisil tühjaks mõistetud.

«Aga nende lugemine võtab aega—»

«On teil kiire?»

«Muidugi mitte.»

«Siis lugege rahus. Ma lähen veeretan niikaua laboratooriumis mõned rinnahaiguse pillid valmis.»

Richmann pani paruka pähe ja läks oma rohukotta ning mina süvenesin pabereisse.

See, mida ma lugesin, oli Liivi-, Eesti- ja Soomemaa Justiitskolleegiumi seisukoht Rakvere keisrinnakirja küsimuses. Kolleegium oli uurinud Dirigeeriva Senati käsul Rakvere keisrinnakirja läbi ja avaldas sellega, mida ma lugesin, Dirigeerivale Senatile tolle nõudel oma arvamuse. Tähendab, see polnud veel lõplik otsus. Lõpliku otsuse pidi langetama Dirigeeriv Senat ja formaalselt muidugi keisrinna. Prakti-

selt oli kolleegiumi seisukoht aga ainumäärav. Mitte et Dirigeeriv Senat poleks võinud seda muuta. Aga miks oleks ta pidanud seda tegema?!

Kõigepealt meenutati kolleegiumi dokumendis uuesti Rakvere kaebusi Tiesenhausenite vastu ja põhipunkte, mida Rakvere oli palunud: *Primo*, oma linnaprivileegide konfirmeerimist, *Secundo*, vanast ajast linnale kuulunud maade tagasiandmist piirides, nagu linna vanad raamatud neid üksikasjaliselt kirjeldavad ja mis revisjonivakuraamatu järgi aastast 1591 oli 177 tündrit külvimaad kiriku ja kasvatusasutuste tarbeks, *Tertio*, Tiesenhausenite perekonna kohustamist maksma nende linnamaade *usus fructus'e* eest linnale 29 157 rubla, *Quarto*, lubada linnale alustada taas tema endist kaubandust Toolse sadama kaudu, *Quinto*, käskida, et vastavalt Kuninglikule Resolutsioonile aastast 1634 ja käsule aastast 1763 keelataks kõigi mittelinnakodanike kõrtsipidamine linnas, *Sexto*, käskida, et linnas seataks uuesti sisse Postiamet, *Septimo*, käskida, et kunagine Magistraat, mis koosnes kahest pürjermeisterist, kuuest rae-härrast ja ühest notariusest, endisel jalal jälle sisse seataks, ning *Octo*, et linnal lubataks jälle tarvitada tema ammuagset pitsatit vapiga, mille peal on täht ja kroon.

Ja sedamaid kuulutati: —misjärel nimetatud Kolleegium võttis vastu oma Sentimendi, midamööda Rakvere linna palvekiri tuleb täielikult tagasi tõrjuda ja selle vastu Tiesenhausenite perekonna pärusõigus ja omand Rakvere linna peale järgmistel põhjustel õigeks ja tõestatuks tunnistada—

Ma maigutasin apteekri vänget benediktiini, kuulasin, kuidas pere-mees ajas krööksat-krööksat laboratooriumis mingisugust vänta ringi ja mõtlesin: huvitav, harilikult lohistab meie püha kantseleipruuk säherduste paberite mõttenõrikest lehekülgede kaupa ja ütleb nende pärise mõtte — *ei või jaa*, tavaliselt muidugi *ei* — alles viimase lehekülje lõpul välja. Käesoleval korral paistab auväärt kolleegiumil olevat olnud erakordne rutt, et ta pörutab oma *ei* kohe alguses ära ja hakkab sellele *post factum* põhjendusi otsima...

Ma pomisesin tasa enese ette: «Oi te herised küll...»

Sihamnrrechtmnhrrrrr! kraaksatas kakaduu mu selja taga, nii et ma oleksin peaaegu likööripitsi põrandale pillanud.

Ja muidugimõista *hatte ich recht!* Sest Kõrge Justiitskolleegiumi argumendid Rakvere palve tagasilükkamiseks olid ju suurelt jaolt tõesti heriste omad!

Üldse jagunesid need argumendid minu meelet kolme liiki. Esiteks niisugused, mis olid *volens volens* ümberlökkamatud (ja paraku oli neid üsna palju, kõigepealt Brederode viimased läänikirjad, aga ilmsesti ka restitutsioonikomisjoni otsused, millega Rakvere valdused neljakümne aasta eest Tiesenhausenitele tagasi anti). Teine argumentide liik oli see, mida võis lähtekohast sõltuvalt tõlgendada niihästi linna kui ka Tiesenhausenite kasuks ja mida Kõrge Kolleegium seletas eranditult Tiesenhausenite vaimus. Kolmandad argumendid — ja neid oli kolleegiumi pikas arutluses kõige rohkem — olid need, mis osutusid silmaga nähtavalt valeks ning olid enamjaolt erapoolikud tobeduseni välja.

Näiteks kirjutati seal kohe *Primo*: olevat muidugi ammu teada, et Rakvere oli vanasti tähelepandav linn, mis oli saanud oma asutajailt Taani kuningailt *Anno* 1252 ja hiljem ordumeistrilt suuri privileege, mida Rakvere saadik Richmann oli osalt vidimeeritud ja osalt vidimeerimata kujul linna palvele lisanud ja mis kõik *Anno* 1594 Poola kuninga Sigismundi poolt konfirmeeriti. Ometi olevat ajaloost teada, et seesinane linnake *Anno* 1558 venelaste poolt vallutati, laastati ja varemeiks tehti, *Anno* 1566 venelaste käest ära võeti ja täiesti tuhaks muudeti, hiljem uuesti venelaste poolt vallutati (tuhahunnik, tähendab?!) ning *Anno* 1581 rootslaste poolt tagasi võeti ja selle järel *Anno* 1602 poolakate ja peagi taas rootslaste poolt hõivati. Pärast pikka ja verist sõda rootslaste, poolakate ja venelaste vahel olevat ta aga Oliva rahu- lepinguga *Anno* 1660 ja Kärde omaga *Anno* 1661 täielikult Rootsi omaks antud, mille läbi nimetatud Rakvere linn olevat oma õigustest, priiustest ja privileegidest juba ammu ilma!

Kui ma selle peale puhtas maakeeles «Sa kuradi kurat!» ütlesin, sekundeeris Richmanni kakaduu-mulle vägeva seitsme-errrilise kuradiga — nii et tema repertuaar oli ikkagi laiem, kui peremees oli mulle ütelnud, aga sealjuures mitte vähem tabav.

Jajah! Sest sealsamas kirjutati näiteks, *Quarto*, et Kuninglik Resolutsioon aastast 1634, millega aadlikel keelati pidada linnas kõrtsi, ei saavat ometi käia lossi ja linna valdajate ning omanike kohta, kel ju vähemalt oma mõisa juures pidi olema kõrts, seda enam, et aktidest on näha, et Rakvere lossil oli juba Anno 1643 linnas kõrts olemas... *Ergo*, see, et keeldu rikuti, tõendas, et rikkujate kohta keeld ei käinud! Aga *Quinto*, kuninganna Kristiina privileeg 16-ndast märtsist 1635 olevat täiesti mõjuta sellepärast, et seda polevat eluilmas ellu viidud ega muuseas ka seal nimetatud maid linnale tagasi antud... Loogika seesama ja veel enam alasti: kuna Tiesenhausenid olid seda privileegi alati ignoreerinud, polnudki teda olemas! Aga mis puutub vakuraamatusse aastast 1591, siis see olevat õiguslikult tühisem kui tühi, sest sellest ei nähtuvat muud kui seda, et Rakverel kunagi need maad olid, 177 tündrit külvi- ja 7 adramaad kirikukrunti, aga et teadmata põhjustel oli linn sellest maast juba ammu enne tolle vakuraamatu koostamist ilma... *Et cetera, et cetera, et cetera* — nõnda et kõigest ettetoodust selgesti ilmneb, mispärast rakverelased kõige nende palvega tuleb tagasi tõrjuda ja sellevastu Tiesenhausenite perekond, kuna tema on piisavalt tõestanud oma pärusõigust linna peale ja kuna temalt Rootsi reduktsiooni ajal kõik ära võeti, aga restitutsioonikomisjoni poolt aastatel 1723 ja 1728 jälle tagasi anti, peab leidma kõiges oma omandis ja valduses kõige täielikumat kaitset...

Richmann tuli kahekümne minuti pärast tagasi. «Noh, lugesite läbi?»

«Lugesin. Mis te olete otsustanud teha?»

«Teha?! Mis me saame teha?! Justiitskolleegiumi ettepanek on arvatavasti juba senatisse edasi antud. See vedeleb seal paar nädalat või paar kuud. Kui kaua, see on juhuse asi. Siis refereerib keegi ülemdjakist molkus selle sisu mõnel senati kolmanda departemangu istungil. Ja koosolek kiidab selle haigutades heaks—»

«Härra Richmann—» Ma katkestasin teda, sest kogu neist pabereist johtuv protest kobrutas mu sees, «härra Richmann, seletage mulle — siin on ju paraku mõningaid raskesti ümberlükatavaid fakte. Aga siin on ka hunnikute kaupa üpris juhmi valet. Ütelge, kust see on võetud?!»

«Kust see võetud on? Õhust. Lihtsalt õhust. Me oleme siin mehed omavahel, nii et ma võin ütelda: ei mujalt kui niimoodi instrueeritud djakkide peeruhaisust. Nojaa. Ja siis saadetakse see keisrinna nimel kindralkuberneriile. See laseb valmistada sellest kaks ära kirja ja saadab ühe Rakverele ja teise proua Tiesenhausenile.»

«Ja siis?»

«Siis müün mina igatahes oma apteegi maha ja kolin proua Tiesenhauseniist nii kaugele kui võimalik. Sest siin läheb siis surmkindlasti põrguks. Ja nagu te teate, on teie alandlikul teenril — vanamees tegi mulle muiates kerge epaka kummarduse — «see eriline au, et kui proua Tiesenhausen ainult ulataks, pistaks ta teie alandliku teenri esimeses järjekorras põrgupatta. Aga kui proual senati otsus käes on, ei takista teda enam miski.»

«Ja senati otsus tuleb Justiitskolleegiumi omale vastav?» küsisin mina.

«Muidugi. Keegi ei võta vaevaks seal midagi muutma hakata. Sest miks nad peaksid?» (See oli täpipealt seesama, mida ma olin Justiitskolleegiumi seisukoha lugemisel enesele juba aimamisi ütelnud: miks peaks senat mingile teisele seisukohale asuma...?) Apteeker jõi oma pitsi põhjani ja jätkas:

«Tiesenhausenitel pole ju senatis vähem soosijaid, kui neil Justiitskolleegiumis oli. Kas te pole seda ise märganud: Balti aadel on viimastel aastatel veel mõjukamaks tõusnud, kui ta meil vahepeal Jelisaveta ajal oli. Ja kraagelgu need härrad muidu omavahel kui palju tahes, linnakodanike vastu hoiavad nad muidugi raudselt ühte. Nii et—»

«Aga... kindralkuberner—?» küsisin mina. Sest Richmann oli mulle ise rääkinud, et proua Tiesenhausen pidi olema kindralkubeneri mõne aja eest põhjani ära vihanud.

«Ah meie härra Holsteini prints? Nojaa. Tema ei ole ju baltlane. Tema arvab olevat end meie kohalikust pudipadist süllakõrguselt üle. Tema võib ühele tüütule paruniprouale paaris piskasjas vastu näppusid nähvata küll. Olgu see kas või proua Tiesenhausen. Aga kui tal senati otsus kubermanguvalitsuses laual on, ei liiguta ta selle vastu lillagi. Nii et—»

Ma ei tea, mis see oli. Miskipärast tundsin ma äkitselt: kogu küsimus oli minu jaoks saatuslikult tähtis. Sõgestavalt tähtis. Võib-olla õnnestub mul seda enesele edaspidi ära seletada. Igatahes oli minu jaoks korraga kogu olukorras, taustas ja üksikasjus — kodanluse ja aadli vahelises pinges, Rakvere ja proua Tiesenhauseni võitluses, minu enda veidras ja haralises asendis keset seda võitlust ja sellesse tõmmatud inimesi ja minu narrikas paljasääri-istumises siin selles toas, õhku lasta tahetud apteekri laua taga — kõiges oli minu jaoks äkitselt seletamatu isiklik väljakutse. Ma küsisin:

«Kas senati oodatavat otsust — kuidagi — teistsuguseks kangutada ei saa?»

Apteeker kõhistas naerda: «Mäletate, Archimedes ütles ka: «Ma kangutan maailma paigast. Aga andke mulle toetuspunkt!» Kas teil on meile toetuspunkti pakkuda?»

Mina mõtlesin palavikuliselt: ma olen proua Tiesenhausenile vandunud, et ma olen sellest, mis ta mulle rääkis, vait kui haud... Kas see vanne seob mind? Kui ma seisan ju südame poolest mitte tema, vaid linnakate, antvarkide poolel, veel enam, õiguse poolest ju kõige mullasemate poolel nende antvarkide seas, kõige pekstumate poolel selle alevi äärepealsete hulgas... Või seob vabatahtlikult antud vanne inimest igal juhul? Ka siis, kui vanduja õieti ei aimanudki, mida ta vannub? Ja kui ka Jena professorid täpselt ei tea, kus vaba tahe algab ja lõpeb — kui vandujat keeldumise korral oleksid võinud ähvardada ebameeldivused...? Ja mis nõu annaks mulle mu kadunud isa, kes mulle lapsepõlvest saadik kõneles, et sõnapidamine—? Mis kostaks mulle tema mu küsimuse peale — oma kibeda kitsa suuga halli habemetüüka seest — sealt kuuselaastudelt, kus ma teda viimset korda nägin...? Aga — Issand Jumal — ma pühkisin isa surinõo oma mälust kõrvale: mis tähtsus on ühel narril täiesti formaalsel vandel, mis ma olen andnud, kui ma olen proua Tiesenhauseni jaoks mullu suvest saadik, oh, ammu saadik, õieti algusest peale, õieti sündimise poolest — äraandja...?! Ja kui ma pealegi olen sellest, keda ma nüüd äraandlikult nimetada tahan, juba nii mitmest suust kuulnud, et mu vanne proua Tiesenhausenile jääb jumala eest koguni puutumatuks...

«Noh, kas teil on meile toetuspunkti pakkuda?» kordas Richmann.

Ma ütlesin täiesti rahulikult, kerge epateerimisemõnuga:

«Aga krahv Sievers?»

Apteeker oli viivukese vait, ja kakaduu kraaksatas sesse vaikuseviivu otsekui kõike paigale pannes ja ühtlasi ära naerdes:

Shmnrrechtmhrrrr!

«*Leider irrst du dich, mein Junge,*» ütles Richmann pärast vaikust aeglaselt ja ma sain alles hetke pärast aru, et see polnud öeldud mulle, vaid kakaduule. Ta vaatas mulle otsa:

«Nähtavasti on meie klahvid teile enam-vähem teada. Aga kui teie informatsioon krahv Sieversi kohta on pärit proua Tiesenhausenilt, siis ma pean ütlema: proua liialdab nagu ikka. Krahv Sievers ajab temaga mingisugust vana kiusu. Aga nii huvitatud ta siinseist asjust ei ole, et ta midagi ette võtaks. Noh — ma ütlen teile ära: ma käisin tema pool, Sieversi pool, Peterburis. Kui ma meie suure supliigi olin sisse andnud. Ma palusin, et ta astuks Justiitskolleegiumis samme. Tähendab, just selle ärahoidmiseks, mis nüüd tegelikult on sündinud. Ta kuulas mu ära, aga ütles otsekohe, et sõidab väljamaale oma podagrat ravima. Ja sellega see jäi. Ja teate, isegi kui ta oleks kohal olnud ja tahtnud, vaevalt oleks

ta midagi tegema küündinud. Ja nüüd veel midagi teha on juba kahekordselt võimatu.»

Mis võisin ma selle peale öelda?! Ma laususin:

«Kui mitte siis mitte.» Ja jätsin ütlemata, et ma pean selle üle nähtavasti veel järele mõtlema, ja lisasin: «Ma mõtlen, et mängime nüüd edasi — ja teie jutustate oma vennast.»

Ja siis me mängisime ja vanamees jutustas:

«Ah Georgist? Noh, kas teie ei ole temast midagi kuulnud? Mitte midagi muud, kui mis mina ükskord—? Nojaa, egas asjata ole sententsi tehtud prohvetite kohta omal maal... Ah mis mees ta oli? Algusest peale teistmoodi kui teised. Ta kiikus ju alles emaihus, vaevalt sigitatud, kui meie isa Pärnus katku kätte suri. Mina olin juba kuueaastane poiss. Ja mitte rumal poiss. Aga seitsme-kaheksa aasta pärast pani tema minust mitme asja poolest mööda niuh ja näuh. Peast rehkendamise poolest. Ja kõiksugu puru meeldejätmise poolest ülepea. Noh, teate, ma harjusin seda ära kannatama. Et teda minust targemaks peeti. Ja et me emaga tema koolitamise pärast, noh, mitte just ei nälgunud, aga— Algul ta õppis Tallinnas, siis Halles, siis Jenas—»

«Ah Jenas ka? Mis aastatel?»

«Kolmekümnendatel. Matemaatikat. Ja kõiki loodusteadusi kokku. Sealt ta tuli Peterburi. Krahv Ostermanni Hofmeistriks. Tema kahe poja-väntsaka juurde. Krahv oli siis juba impeeriumi kõige mõjukam mees. Seal majas sõlmis tema muidugi suuri tutvusi ja nõnda edasi. Sest teate, kõige säravamal ja töökamalgil vaimul läheb meie maal — ja võib olla, et igal pool — sidemeid tarvis. Ja jumalale tänu sai Georg krahvi majast ka just õigel ajal tulema. Pool aastat enne seda, kui krahv Siberisse saadeti, anti Georgile Akadeemiasse koht. Üliõpilasekoht, alguses. Noh, kuue või seitsme aastaga oli ta seal täisakadeemikus valmis. Ta ehitas ja uuris kõige mitmesugusemaid asju. Rehepeksumasinat, kivistunud loomi, merevaiku, soojust, auramist, kive, pumpasid — nagu tõsine füüsik ikka. Ja siis elektrit. Elektri asjas peab tema olema koguni ühe üldise seaduse avastanud. Richmanni seaduse. Ma tunnistan, ega ma ei tea, mis seadus see on. Aga te saate aru: kui kõik maailma elekter selle järele käib, siis see on suur asi. Ja siis trükkis üks ameeriklane, üks Franklininimeline, midagi välgu kohta ära. Ja Georg luges seda Peterburis. Ja hakkas seda edasi uurima. Ikka tolle, noh, teatud fanatismiga, millega ta oma asja ajas. See on ju filosoofi seisukohalt nagu mina — natuke lapsik, natuke naeruväärne, eks ole. Aga inimesele, kes midagi avastada tahab, hädavajalik. Paraku. Nii et ta hakkas uurima välku. Ühe oma sõbra, ühe Lomonossovi-nimelisega seltsis. Ta pani omale haralise raudvarda katusese püsti, tõi vardast traadi tuppa ja pani selle otsa seadeldise, millel oli seier küljes. Ja kui piksepilved taevas liikusid, siis näitas seier, kuidas elektri hulk õhus tõusis või langes. Ja nõnda edasi. Esimene niisugune riist maailmas. Richmanni elektromeeter. Ja siis nägi ta ükskord Akadeemia koosoleku ajal akendest, kuidas äikesepilved Neeva kohal tupruma hakkasid. Ja jooksis koju, et oma masinat vaadata. Ja sättis parasjagu oma seierit, kui välk lõi tema vardasse sisse. Sinnasamasse kivipõranda peale lõi Georgi maha. Noh, võtame ühe pitsi tema mälestuseks.»

Apteeker kallas meie pitsid uuesti täis ja me jõime nad tühjaks. Ma küsisin:

«Kas ta siis ei teadnud, et see võib surmav olla?»

«Miks ta ei teadnud. Iga loll teab seda. Aga üks peab oma lunastuseks tegu, teine teadasaamist, kolmas jumal teab mida... Ja ülepea: võib-olla filosoferin ma tema üle niimoodi ainult kättemaksuks — selle eest, et vanem vend jäi tema kõrval tähtsusetuks vennaks, eks ole—»

Ma ei suutnud otsustada, kas see, mis ma muuseas proua Tiesenhauseni kohta ja oma elu kohta tema juures mõtlesin, oli iseendast tema või minu suhtes oluline või ei. Otsustamatuse tõttu otsustasin selle siiski välja ütelda. Võib-olla aitab see kord mul endal must enesest paremini aru saada.

Kõnetamisvormelite kord on meie Balti provintside ju võrdlemisi tard. Aadlirahvas ütleb omavahel teie. Sinatama hakkavad harilikult alles ammused tuttavad ja sõbrannad. Pastoritele ja literaatidele ütleb aadlik *Härra pastor astugu sisse, Härra literaat võtku sulg*. Toapoisile, teenrile, teenijapiigale öeldakse muidugi *sina*. Talumehele teadagi ka. Aga *Hofmeister*'i-taolisele isikule öeldakse enamikus mõisades ja aadlimajades *t e m a*:

Kas ta ei tea, et tema asi on teha noorhäradele selgeks, et omas kodus ei sünni põrandale sülitada!

Tulgu ta siia ja kuulaku, mis talle öeldakse!

Kui ta oma härrastega koos söögilauda kutsutakse, siis mitte selleks, et ta hakkaks ennast nendega üheväärseks arvama, vaid et ta õpetaks lastele kombeid. Ja et ta ei käiks sealjuures härrastele närvidele. Ja nõnda edasi.

See oli niivõrd harilik, et see mind tegelikult ei solvanud. Ainult siis, kui ma seda analüüsima hakkasin, tundus see mulle veider. Nagu taandataks kõnetatu sellega inimesest esemeks. Või nagu seatakse kõnetaja ja kõnetatu vahele järjest keegi kolmas, tegelikult olematu vaheisik, kelle kaudu kõnetajal on võimalik oma kõrgusest nõnda kõnetatu poole pöörduda, et nii sügavale alla laskuv pöördumine kõnetajat ei alanda...

Ja kui ma ütlesin, et säherdune tava mind õieti ei solvanud, oli see lõppude lõpuks kahekordselt tõsi. Sest minul ei tulnud Rakvere mõisas sellega isiklikult tegemist. Proua Tiesenhausen ütles minule *teie*. Ja tema eeskujul teised härrased ka, s. t. tema poeg Jakob ja selle proua Wilhelmine meie härrastemaja paremast tiivast. Kes meilt muuseas koos oma lastega hiljuti hoopis ära kolisid ja perekonna Tudolinna mõisa oma kätte võtsid. (Ma lisan klambrites: nähtavasti ei kannatanud minia ämma lähedust ära.) Ja ka proua teine poeg Magnus, kes oma Porkunist aegajalt emal külas käis, pidas minu suhtes, nii harvasti kui selleks juhust oli, seitsamast kombest kinni.

Nõnda et väliste vormide mõttes polnud minu olukord Rakvere mõisas ülepea laita. Rääkimata sellest, et proua oli teinud minu mingil määral oma usaldusaluseks. Aga nimelt see usaldus mul võib-olla üle pea kasvaski. Ma ei mõtle siin mitmesuguseid kirju, mis ma talle tema nõudel olin kirjutama pidanud. Kaebusi, nagu ta mul kirjutada käskis, tundmatute kurjategijate ja bandiitide peale, kes meie valitsejale Freundlingile sügisel olid pimedal maanteel kere peale andnud, inimeste peale, kes, nagu mul kirjutada kästi, jumal-teab-kust ilma proua loata tema Rakveresse elama tungivad ja tema vastu jämedad on, ja foogtikohtu peale, mis pidi koosnema läbini väärituist meestest. (Seesinane kohus oli meil kaupmees Jahni kui kohtufoogtiga ja kahe kaasistujaga kindral-kuberneri käsul sügisest ikkagi ellu kutsutud.) Muuseas, nende kirjade kirjutamise juures oli proua Tiesenhauseni talitusviis omajagu huvitavaks spektaakliks. Kirjade põhipunktid olid tal alati enne valmis mõeldud, kui ta minu enese juurde käsutas neid kirja panema. Ta pani mu omaenese tillukese punasest puust kirjutuslaua taha mõnede kaunis näotute perekonnaportreede alla istuma (toapoiss Tehvanilt teadsin ma, et mõned portreed pidi proua nooruses ise maalinud olema) ja alustas dikteerimist. Algul mõistlikult, kirjapanekut võimaldava kiirusega ja niisuguste kirjade puhul tavaks olevas sõnastuses, siis järjest rutemini ja järjest kobrutavamalt, nii et ma olin sunnitud sõnu lühendama. Varsti tõusis proua oma toolilt püsti ja hakkas kõndima, käed rinna kõrgusel õhus, näpud harali ja näpuotsad koos. Ta siledad hallikirjud juuksed tõusid sealjuures natuke kohevile ja ta kahvatu, oimukohtades pigmendi-

laiguline nägu hakkas õhetama, nagu oleks ta kummalisel viisil noorenenud:

...Ja ma pean üliheasoovlikule ja armulisele Keisriprouale kõige sügavamas nõrdimuses ja arusaamatuses ette kandma, et minu vastuvaidlematu dominium plenum minu Rakvere mõisa ja kõikide tema appartementside, tähendab ka Rakvere alevi peale on allnimetatud vastutustundeta isikute poolt jälle kahtluse alla seatud— «Minu vastuvaidlematu dominium plenum» oli otsekui refrään, millega mis tahes nõudmistest kõnelevad kirjad sooritasid aeg-ajalt järjekindla kohustusliku kumeda kellalöögi — plin-plinnadi-plinn... Kusjuures mulle mõnikord tundus võimalik eneselt küsida: kas võttis proua seda kestvat lahingut oma dominium plenum'i pärast ise üleni tõsiselt...? Sest mõnel silmapilgul paistis, nagu ajaks ta enese väidetetuly teda muigama. Iseäranis, kui ta pooltel lausel katkestas ja ütles: «Noh, te kärbite ja kohendate seda nagu nii tarvilikul viisil, eks ole—» Või kui ta jäi äkitselt kirjutuslaua ette seisma, toetas mõlema käe harali sõrmed lauale ja küsis ohates: «Ja ütelge, mis pärast sunnib seesinane isik, kes kõige selle taga on — te teate ju —, vaest lesknaist oma õiguste pärast kaabakatega võitlema, ah...?!»

Ma ütlesin juba, et kõik need kirjad läksid minu südametunnistusest siiski kuidagi mööda. Eriti pärast seda, kui ma mullu talvel apteeki ütleme kõhapiillide asjus sisse astudes mõnede minu meelest kõige tähtsamate kohta Richmannile mõned sõnad laususin. Sest nii palju olin ma ju ikkagi nende liitlane. Ja Rosenmargi juurde ei saanud ma sel moel ometi minna. Tähendab, mitte need kirjad. Aga millegipärast ometi nimelt üks kiri, mille proua laskis mul kirjutada juba pärast Jakobi ärakolimist ja mis oli, nagu mulle paistab, noid sulgi, mis murdsid mu kannatusekaameli selgroo.

Sel aastal tuli Kexholmi polgu majutamine, muidu harilikult ju sügisene nuhtlus, kevadel paikkonnale kaela. Härrastemajja, kus nüüd oli juba oma veerandsada jumala tühja tuba, paigutati polgu ülemast hoopis kõrgem ülemus, kindralmajor von Derfelden — proua Tiesenhauseni õepoeg. Valitsejamajja ja teistesse hoonetesse majutati polkovnik, mõned majorid ja leitnandid, polgupopp ja kasnatšei, mõned allohvitserid ja voorimehed. Valdav osa meestest paigutati linna. Nii et linnamajad ja -ubrikud olid kubinal soldateid ja tallid ning hoovid hobuseid ja vankreid täis. Mitmed kodanikud tõsteti ohvitseride poolt lihtsalt tänavale. Noh, niisugust oli siin kuulu järgi ennegi juhtunud. Aga nüüd torkas mulle äkitselt silma: kes olid need, keda majutamiseks kõige rohkem pitsitati? Foogtikohu kaasistujad Linde ja Bader, kelle vastu proua Tiesenhausen kandis eriti sügavat viha, sepp Töpffer, kes oli tuntud mõisavastane suupruukija, kingsepp Simson, kes oli, kes ta oli, ja nõnda edasi, ikka sellesama tunnuse järgi. Rosenmarki ei saanud majutamisasjaga otseselt lüüa: tema oli üürinud majutatavate tarvis silmapilk terve maja — olge lahked ja asuge sisse. Ja ka Richmanni ei tõstetud lausa tänavale. Minu meelest peeti nende majutamiste puhul harilikult kinni tavast, et õpetatud meeste ja nende seas ka apteekrite majadesse sundkorras sõjaväelasi ei pandud. Richmanni suhtes tehti kindralmajor von Derfeldeni korraldusel igatahes erand ja topiti talle neli leitnanti oma tentsikutega pluss mõned allohvitserid korterisse. Nii et apteeker oli sunnitud koos kakaduuga laboratooriumi kolima.

Niisuguste sündmuste taustal kutsus proua mu enese poole ja laskis kirjutada mul kindralkubernerile (formaalselt muidugi keisrinnale enesele) järjekordse kirja. Ta teatas seal, et mõis pidi olema tal viimase võimaluseni Kexholmi polgu ohvitseri ja allohvitseri täis. Jajaa: tal pidi olema mõisas viis sõjaväe majutamiseks ettenähtud hoonet (nagu seadus seda niisuguselt üle viiekümne adramaa suuruselt mõisalt nõudis ja nagu neid Rakveres oli üksainus või hädaga poolteist) ja need viis pidid olema kõik inimesi täis. Aga pika talve ja külma kevade tõttu pidid mõisa küttepuud olema sootuks otsas. Nii et andku kroonu mõisale sõjaväe tarvis puid. Teiseks pidi mõisa majutamiskoormus olema kaugelt liiga suur — samal ajal kui linnas pidi olema küllaldaselt vaba ruumi. Ja proua luges faktide peale vilistades järjekorras üles kõik talle vastu-

meelsed või ütlemes kõige vastumeelsemad majad: Richmann (kelle puhul vaba ruumi jutt oli ju jumala vale), Rosenmark (kelle puhul see, nojah, polnud ka päris õige, seda enam, et Maade pidi varsti maha saama), Jahn, Linde, Bader, Töpffer (seesama, kes oli majast välja tõstetud), Simson ja nõnda edasi. Aga sealsamas võttis proua äkitselt linna vaesema rahva kaitsja poosi. Jaa: ühele vaesele antvärgile oli majutamiseiga verist ülekohtu sündinud — keegi major oli ähvardanud teda majast välja tõsta. See vaene mees oli väga korralik inimene klaaser Krudop. Ja proua kutsus kindralkubernerit (formaalselt tähendab keisrinnat ennast) appi seda väga korralikku meest majutamiskohusest vabastama... Miks ta küsimust lihtsalt oma kalli õepoja kaudu ei lahendanud, jäigi mulle esialgu arusaamatuks (kuni klaaser tõesti kindrali käsul oma majja tagasi lasti). Aga mida ma Richmanni käest kindlasti teadsin: väga korralik inimene Krudop, tuima näoga, kõigist möödavahtiv poolkurt mees (kes pidi tarvilikul või pigem just hoopis tarbetul korral võima imeväärt terava kõrvaga olla), oli proua Tiesenhauseni nuhk Rakvere kodanike seas.

Sellest oleks minu otsuse tarvis öieti vist juba piisanud. Siiski tuli üks asjaolu veel lisaks. Ühel hommikul, kui ma olin poistega ajaloo tundi alustamas, küsis nüüd kolmeteistkümneaastane Gustav:

«Aga härra Berend — kas teie olete šampanjerit joonud?»

«Šampanjerit...? Ei ole—»

«Aga meie oleme joonud. Mina ja Bertram ka.»

«Tohoh?! Millal te siis seda—? Ja mismoodi?»

«Eile. Kohvi ajal. Vanaema pakkus. Ta jõi ise ja pakkus onu Derfeldenile ja siis meile ka. Meile kummalegi pool pisikest klaasi.»

«Mis puhul siis?»

«Ah, ma ei tea— Mingi Peterburi kolleegium pidi olema vanaemale õiguse andnud. Meie kirbuküla peale, noh. Aga vanaema lubas, et hiljemalt sügisel pakub ta meile terve klaasi. Sest lõplik otsus pidi tehtama sügisel.»

«Ja mis imet see siis ära ei ole,» ütles kümnene Bertram üleolevalt, «täpipealt nagu hapukas Precheli mödu. Ainult vahtu rohkem.»

16

Richmann oli ütelnud: üks peab oma lunastuseks tegu, teine teadasaamist, kolmas jumal teab mida. Ma ei mõista öelda, kas mina kuulun valdavalt esimeste, teiste või kolmandate hulka, ma arvan, et vististi just jah kolmandate hulka, nende hulka, kes võivad pidada oma lunastuseks kõige erinevamaid asju. Ja seekord olin ma äkitselt esimeste seas: minu tegutsemisotsus oli küps. Issand Jumal, kui Georg Richmann oli välgu endaga silmitsi tuppa kutsunud — teadmisihast —, mis iseäralik kangelastegu see siis öieti on, kui üks mees õigluseihast sellesinase toapoisist hiilgusega silmitsi astub ja püüab võimatut võimalikuks rääkida...

Oma tegutsemisviisi üle juurdlesin ma kaks päeva.

Ma teadsin, et minu poolt mullu Rakvere paberitest tehtud ärakirjad ja nende tõlked pidid olema Rosenmargi käes. Ma läksin ülejärgmisel päeval kõrtsi, otsisin ta tema letitaguses kambris üles ja palusin neid näha. Muuseas, ma seadsin enda niimoodi kõrtsmiku tuppa astuma, et oleksin seljaga voodi poole, kus me Maadega olime viibinud. Aga voodit ei olnudki enam seal. Ja ka pabereid, mida ma vajasin, polnud enam seal.

«Ah neidsamaseid...? Mis te siis nendega teha tahate?»

«Mõned linna sündinud asjad meelde tuletada. Muidu lähevad meelest ära.»

«Jajaa. Aga ma hoian neid pabereid kodus. Raudkapis. Igaks juhuks, saate aru. Nii et — tulge homme õhtul meile. Te polegi ammu käinud—»

Ta oli kuidagi natuke tüdinud, natuke murelik, natuke maha võtnud. Aga sõbralik nagu viimatigi. Ja ta ise kutsus mu neile.

«Teate, tulge siia tagumisse tuppa,» ütles ta järgmisel õhtul mind vastu võttes, «siia ette võidakse sisse astuda ja huvi tundma hakata, kui te siin nende paberitega õiendate—»

Mina ütlesin tema kannul tagakambrisse astudes: «Tervitage proua Magdalenat minu poolt. Kuidal tal läheb?»

«Pole viga, pole viga. Nüüd see on ju juba ligidane asi,» ütles peremees mind väikese laua taha seades ja mulle raudkapist pabereid ette panes. Ta päris, kui kaua mul nende kallal aega läheb. Ma arvasin, et kui see teda ei sega, siis tunnikese küll, või koguni paar. Tema ütles:

«Sel juhul on kõige targem, kui ma jätan teid nüüd segamatult nende kallale, eks ole, ja tulen tunni või paari pärast tagasi ja siis joomete.»

Johan pani mulle tagavaraküünla laualühtri kõrvale ja läks minema. Mina jäin väikesse, paari järi, lauakese ja pruuniks võõbatud raudkapiga tuppa üksi. Ma võtsin mõisast kaasahaaratud puhtad lehed ette ja hakkasin linna paberitest oma asja jaoks olulisi kohti välja kirjutama. Ja mõtlesin sinna juurde: ma olen Maadega ühe katuse all... Ta on kuskil üsna siinsamas. Arvatavasti otse teisel pool seda halli tapeediga seina... Ja teelauda ta hiljem muidugi jälle ei tule... Kolm-neli korda, võib-olla kümneminutiste tõhesüüvimiste järel, panin ma hanesule pihust, asetasin käed lapiti lauaservale, pigistasin silmad kinni ja loitsisin — kõike sise- mist jõudu kokku võttes: *Tule siia! Tule siia! Tule siia!*, ja kirjutasin edasi ja tundsin oma naeruväärse nõidumise pärast piinlikkust. Siis kostis ukseingi klõksatus — ja Maade tuli tuppa.

Tal oli maani ulatuv lai kodurüü seljas ja ta oli silmanähtavalt viimaseid aegu käima peal. Ta nägu oli küünlavalgel peaaegu äratundmatu. Luitunud ja läbipaistev. Örn ja lapselikult karm. Nagu naistel sel ajal on. Võib olla, et see oli osalt ka altpoolt talle näkku paistev valgus, mis tegi ta ilme iseäralikuks. Ja mis muutis ta silmade ülemised laud nii kaar- jaoks ja ta pilgu nii tumedaks, kuid ikkagi haljaks...

Mulle vilksatas meelde, üks vana aplaagris meremees, me hüüdsime teda kodus Ojamaa-onuks (ehkki ta polnud Ojamaalt pärit ega olnud meile ei onu ega hõim), jutustas minu koolipoisipõlves, kuidas ta oli üle kolmekümne aasta trehvanud oma vahepeal teise mehe naiseks saanud nooreea-armastust. Kalamajas, pärast surnuaiateenistust, rahvasummas. Ojamaa-onu oli tundnud naise silmapilk ära. Sest see oli olnud küll hoopis teist nägu, aga muutunud äratundmise silmapilgul nagu nõiaväel täiesti endiseks. Ja siis olid nad seisnud silmitsi ja vaadanud teineteisele otsa... Ja Ojamaa-onu — kes oli kõike muud kui suu peale kukkunud mees — polnud mõistnud sellele oma Annele mitte ainumat sõnagi öelda... Ja mulle torgatas meelde, kuidas ma oma koolipoisitarkuses olin mõtelnud: vaata kus narr!

Nüüd istusin ma seal laua taga, ma tõusin pooliti püsti, kõigi võimalike ja võimatute sõnade haralitõmbest tumm, ja vahtisin küünlahelke Maade tumedates silmades ning ta selgepiirilist, mulle paistis, et natuke värisevat suud kahvatus näos. Viimaks küsisin ma:

«Maade — mispärast sa tulid—?»

Mõttetult. Nagu poleks ma ise teda kõigest hingest kutsunud. Ta ütles sosinal:

«Sest mul hakkas hirm, et võib-olla ei näe ma sind enam kunagi. Aga nüüd ma nägin su veel kord ära.»

Me seisime pika viivu tummalt. Siis ma küsisin — Issand Jumal, ma ei tahtnud ju seda küsida, ma ei tahtnud ju teda selle küsimusega kiusata, aga küsisin ometi (ja ma loodan, et peamine mu küsimuses oli uudishimu, muidugi uudishimu, aga ikkagi tundsin ma, et mingi kihvtipiisa jagu oli selles ka kiusu):

«Maade, ütle — kumma laps see on, keda sa ootad—?»

Ja tema vastas, sosinal, liikumatu näoga, ja kiiresti, nagu oleks ta mu küsimust oodanud:

«Ma ei tea—»

Ta tõmbas ukse oma selja taga lahti (ta polnud kätt ukseingilt võtnudki) ja oli enne kadunud, kui ma mõistsin midagi öelda.

Ei-ei, ma ei hakanud talle järele jooksmas ega teda maja mööda otsima. Ma jäin paigale. Ma võtsin laua taga uuesti istet ja asusin natukese aja pärast jälle oma väljakirjutuste kallale. Ja ma võin ütelda: tema vastuse tõttu (ma ei tea isegi, kas selle ajal või selle kiuste) tegin ma seda nüüd

koguni kahekordse innuga. Ja ma olin oma väljamärkimistega parasjagu valmis, kui Johan tuli tagasi ja kutsus mu teed jooma.

Jälle istus varas kui külaline, peaaegu kui aukülaline, paljaksvarastatu lauas (või kostitas varas jälle oma paljaksvarastatut kui sõbralik pere-mees) . . . Ja mis jääb vargal niisuguses olukorras muud kui olla kas ise-ärانى üleolev või koguni viisakas. Ja kui ma valisin mitte üleoleku, vaid viisakuse, siis küllap sedagi mingil määral Maade äsjaste sõnade pärast, millega ma olin tema teadmatuses äkki ta mehega võrdsustatud. Niisiis kõnelesime meie Johaniga tee ja kapsapirukate juures kõiksugu asjust, aga mitte sellest, millest linn nädalapäevad kahises. Sest Johan ei teinud sellest ka ise juttu. See tähendab tulekahjust, mis oli puhkenud proua Tiesenhauseni Rakvere kõrtsis. Seda mõisa poolt Rüütli ja Karja tänava nurga juurde rajatud kõrtsi pidas linn mõisa järjekordseks linnavastaseks sigaduseks. Mitte ainult sellepärast, et see oli linna meelest — ja minu meelest niisamuti — kisendavas vastuolus kõigi linna privileegidega kuninganna Kristiinast saadik. Vaid veel enam sellepärast, et proua oli lasknud selle paari aasta eest ehitada, nagu räägiti, linna poolt koolimaja jaoks varutud krundile, ja koguni palkidest, mis linn oli koolimaja ehitamiseks kohale toonud. Nüüdsama oli proua selle kõrtsi hea raha eest Kexholmi polgule üürile andnud. Aga polgu kõrtsimees polnud veel jõudnud sinna sisse kolida. Kõrts oli olnud joomavarude ja muu kraami arvelevõtuks mõned päevad lukus ning sel ajal oli seal põõningul oõsi puhkenud tuli. Laudkatus oli juba suures leegis, kui seda tähele pandi. Uue politseikorra järgi (mille andmist linnale proua Tiesenhausen oli püüdnud takistada kuidas sai) pidid tulekahju korral kõik linna täiskasvanud mehed ämbritega ja pootshaakidega kohale jooksma. Nüüd selgus, et linnarahvas suhtus uude politseikorda (mille puudumise pärast nad seni olid nurisenud) niisama tõrksalt nagu proua Tiesenhausen: peale põleva hoone naabrite ei ajanud keegi pükse jalga. Isegi vana Krudoppi polnud seal umbse õõga põlevast katusest mahapaiskuvais tossupilvedes näha. Ja naabrid kaitsesid nagunii ainult eneste seinu ja räästaid, mis olid nende õnneks ja proua Tiesenhauseni mureks põlevast kõrtsist enam-vähem ohutul kaugusel. Nii et kui kõrts lõpuks ikkagi maha põlemata jäi, siis mitte tänu sellele, et Freundling mõned kupjad ja aidamehed mõisast kustutama kupatas ning ka ise ähmiga kohal oli (ega ka mitte tänu sellele, et jagu Kexholmi polgu uniseid soldateid viimaks tulekahjule venis), vaid peaasjas selle tõttu, et kriitilisel silmapilgul puhkes mine tea kas Heast või Kurjast saadetud paduvihm. Nii et katusest pootshaakidega allakistud põlevad lauad kustusid aurates keset kõrtsi ees laine-tama löövaid loike ja laepealne alasti muld ligunes kohiseva saju all mõne minutiga poriks. Aga tuli oli igatahes puhkenud õõsel, kui kõrtsis kedagi ei pidanud viibima. Ja nüüd pidi proua Tiesenhausen olema väitnud (mulle polnud ta sellest küll kõnelnud): Rosenmargi sulase Peetri käes pidi olema nähtud kõrtsi järeletehtud võtit.

Johan oli tollest talle kahtlasevõitu asjast vait ja mina ei teinud sellest ka omalt poolt juttu. Ning veel teisestki asjast ei kavatsenud ma kõnelda— Sellest, mis mind juba mõnda päeva kummaliselt hõivas: Justiitskolleegiumi otsusest ja mõttest seda Sieversi abiga muuta. Ja ma tunnistatan üles, miks ma tahtsin sellest Johani ees vait olla: hirmust, et sellesisuline jutt võiks ärgitada Johanit ise ses asjas Sieversi poole pöörduma. Jumaluke, see oleks ju koguni loomulik — kui ta oli Rakveres Sieversi käeks. Aga mina olin juba päästmatult puurdunud mõttesse, et nimelt mina pean päästma linna Sieversi abiga ära . . .

Kuid linna päästmise teemast möõda pääseda mul ei õnnestunud. Johan võttis ise selle üles:

«Noh, selle koosoleku, mis me pidime pärast kolmekuningat maha pidama — mäletate —, selle pidasime me jaanuari lõpul maha. Et millal me oma linnahallide supliigiga välja kargame. Mina püüdsin neid takka õhutada. Aga viivitamine on ju siitmaa esimene tarkus. Nõnda et otsustati ära oodata, kuni linn on oma keisrinnakirja peale vastuse saanud. Ja nüüd see on meil siis niisama hästi kui käes. Küllap te olete kuulnud?»

«Mnjaa. Väheke olen . . . Ja mis te nüüd plaanitsete?»

Ma küsisin seda viisakusest, uudishimust ja hirmust — et kuulen teda vastavat: «Nüüd tahan ma minna krahv Sieversi juurde ja päästa linna ära—» Aga tema ühmas:

«Mis sa seal plaanitsed...»

«Ma usun, teil on mõjukaid sõpru?» küsisin ma enese kiusamiseks.

«Jajaa,» vastas see — kõrtsmik ja kaupmees ja salaraatman, seesisinane minu semu ja pruudiröövel ja sarvestatu, see Piilumetsa möldri poeg ja tarbe korral Rootsimaalt pärit vanematest võrsunud isand. «Jajaa, muidugi. Aga säherdust, kes meie pärast nõnda kõrgele läheks, säherdust mul ei ole.»

«Noh, võib-olla ikkagi—?» kiusasin ma ennast ja teda.

«Ei-ei. Ma tegin mineval nädalal proovi,» seletas Rosenmark — ta oli ise äsja kõnelnud, et käis möödunud nädalal äriasjus Narva linnas. «Selle tulekahjutama pärast, mis teie proua oli välja mõtelnud — selle pärast, öeldi mulle, ei tarvitse ma muretseda. Te olete sellest ju kuulnud?»

«Muidugi,» möönsin mina, «niisuguses pesas nagu siin kuuleb sarnasest asjast ilmtingimata.»

«Nojaa,» ütles kõrtsmik — mulle tundus, et võidukalt varjatud salamuigega, «see klaaritakse ära. Teie proua võib lamenti lüüa nii palju, kui ta tahab, tal ei lähe korda tembeldada kõrtsi põlemist minu tööks!»

See teadmine meeldis Johanile nii väga, et ta unustas alustatud mõtet jätkata. Nõnda et ma olin sunnitud küsima:

«Aga linna asjades—?»

«Aga linna asjades, tähendab selle, mis ta oligi, kolleegiumi otsuse asjus — küllap te olete kuulnud — pidi olema täiesti võimatu midagi teha.»

Mille peale ma mõtlesin teatud põlgusega (mis, ma tunnistan, polnud võib-olla kadedusest üleni vaba): tähendab, niisugune protežeeriija sul on, kelle näpunäitel sa lased proua Tiesenhauseni hoonetele tule räästasse pista. Aga niisugust, kes sinu palvel linna kaitseks tõsiseid samme astuks, ei ole sul teps...

«Kui tohib küsida: kes see kõrge härra oli, kellega te kõnelesite?»

Ma ei tea isegi, kust ma oma pealetükkiva pärimisjulguse võtsin. Johan vaatas mulle volksti otsa ja ütles:

«Küsida tohib muidugi. Miks ei tohi. Aga jäägu ta nimetamata, saate aru. Kõrged härrad ei armasta, kui allpool nende nimedega vehitakse.»

Tähendab, seesisinane vist küll lootusetu lahinguväli oli minu jaoks Johanist prii.

Ma jätsin Johani kätte veel ühed tervitused ja hõlpsa tuhuvoodi soovid Maade tarvis ning tulid tulema. Nädal otsa istusin pooled ööd üleval oma katusekambris ja seadsin linna kasuks rääkivaid argumente Justiitskolleegiumi omade vastu ritta. Siis koputasin ühel hommikul proua Gert-rude ukse taga. Öieti öelda polnud ma sealjuures mitte ainult otsuse-ärevil, vaid ka mures. Sest kahel või kolmel viimasel nädalal polnud proua mulle antud ülesandest enam sõnagi kõnelnud. Ta oli olnud liiga hõivatud esmalt majutamisest ja siis tulekahjust. Ja nüüd võis juhtuda, et ta keelab mul mu kavatsetud sõidu koguni ära — aga mina olin selle endale juba pääsmatult pähe võtnud. Oigupoolest pidanuksin endalt küsima: m i k s? Aga mina ütlesin:

«Ma arvan, armuline proua — on aeg, et ma nüüd teie soovil krahv Sieversi juures ära käin.»

«Mis-mis-mis-mis?»

Ta istus oma punasest puust sekretäri taga, papiljotid hallikirjudes juustes — Hofmeister'i vastuvõtmiseks ei vaevunud ta ju hoolitsemise soengu eest — ja vaatas mingeilt tindipritsmis pabereilt pulkas silmil üles.

«Kelle juures?»

Ma ei tea, mis see oli, raugalik mõtlemisaeglus, hajameelsus või komet. Igatahes pidin ma oma juttu kordama, ning alles siis oli ta platsis, aga nüüd juba täie hoo ja konkreetisusega:

«Aaa... Teie olete siis k a kindel, et t e m a laskis minu kõrtsi põlema panna?»

Ma vastasin: «Mmm... igatahes peaks seda uurima.»

Ja proua hüüdis: «Olgu! Sõitke. Ma tean, ta on praegu oma nõnda-nimetatud Sievershofis. Laske Freundlingil endale hobune anda. Sähke» — ta võttis sahtlist neli poolimperiaali ja ladus need mulle pihku — «ei, see oleks Peterburi-tee tarvis, Sievershofini teil nii palju ei kulu», ja võttis kaks tükki tagasi. Mina tegin sündsä kummarduse ja olin juba uksele, kui ta hüüdis:

«Aga kuulge, mismoodi te üldse loodate temalt midagi teada saada?! Ta on kõigis õueintriigidest ligunenud hunt. Kuidas te mõtlete talle läheneda? Tegelikult on see ju lootusetu asi—»

«Ma arvan, armuline proua, et on olemas üks viis. Praegu, kus linnal on teada, et Justiitskolleegium on Peterburis teinud teile soodsa ja linnale ebasoodsa otsuse—»

«Ometi viimaks!» hüüdis proua emfaatiliselt vahele.

«—ja kus meil on teada, et Richmann püüdis härra Sieversit kodanikkudele appi värvata—»

«Ma tean! Ma tean!» hüüdis proua. «Selle vana narri poolt, tähendab Richmanni poolt ei üllata mind miski!»

«Mina pöördun härra Sieversi poole,» rääkisin ma edasi, «kui noorte Albedylli-härrade Hofmeister — et kõik oleks selge ja tõene —, kellel on aga linnakodanike usaldus. Ma tulen tema juurde kui linnakodanike — noh, ütleme kui paljude linnakodanike saadik. Ma palun kodanike nimel linnale teie vastu senatis tema toetust.» (Ma nägin, kui reserveerival ilmel proua mind äkitselt vaatas — nii et ma kõnelesin kiirustades edasi.) «Muidugi, härra Sievers ei ole senaator. Ta saab toetada linna teie vastu ainult sel teel, et veenab mõningaid kolmanda departemangu härrasid. Seda ma temalt palungi. Ta on ju Rakvere mees. Ma tohin ju teada, et ta on teie kunagise Rakvere inspektori von Sieversi nii-öelda poeg. Rakvere mõis ja Rakvere linn on nii või teisiti tema poisipõlve maa. Mõis on, nagu ma aru saan, praegu miskipärast tema mälestustes tema nooruse põrgu. Siis peab linn seda enam talle paradiisiks tunduma. Ja ma usun, kui mul korda läheb seda talle küllalt veenvalt meelde tuletada, ja kui ma teda linna nimel palun — sellesama linna nimel, eks ole, kelle huvides tema teid kolmkümmend aastat kiusab —, siis läheb tema minu ees ehk ikkagi kriipsukese võrra lahti. Nii palju, et ta midagi reedab.»

«Te olete fantastiline poiss.» Proua silmitses mind läbi oma lornjooni. «Aga kui ta hakkabki teie palve peale senatis Justiitskolleegiumi otsuse vastu intrigeerima — mis me siis teeme?»

«Seda pole karta, armuline proua. Kui ta ei hakanud seda tegema härra Richmanni palve peale, siis minu oma peale ei tule see üldse kõnesse.»

«Jaa. Selles on teil küll õigus.» Ta pidas mõtlemispausi, aga nähtavasti ei tulnud talle enam midagi olulist meelde. «Nii et — sõitke. Millal te tagasi olete? Nelja-viie päeva pärast?»

«Ideaaljuhul. Aga kui mind kohe vastu ei võeta või kui minuga mitu korda vestelda tahetakse, läheb mul vähemalt nädal.»

«Hea küll. Kui te tagasi olete, kannate mulle ette.»

Kummardasin ja olin uuesti väljumas, kui proua küsis:

«Aga poiste jaoks ja üldse — meil peab olema kokkulepitud seletus: kus te need päevad olete?»

Ma pean tunnistama, proua jämedalt omakasupüüdliku mõtteviisi juures oli ta konspiratsiooniline ettevaatus otse üllatav. Ma ütlesin:

«Te saadate minu — näiteks Narva. Teil on teateid, et ma võin leida seal noorhäradele sobiva prantsuse keele õpetaja.»

«Ha-ha-ha-haa. Mis jääb vaesel vanal naisel muud üle kui teha, mis tal kästakse...»

Ma kummardasin prouale kolmanda kummarduse ja taganesin toast välja

Ütlesin poistele, et tunnid jäävad lähematel päevadel ära, sest ma sõidan Narva neile prantsuse keele õpetajat hankima. Gustav, sõnakas loru, nagu ta oli, käskis mul silmad lahti hoida, et ma neile mõnd nõudlikku

ja tüütut eidekrihvliit kaela ei too (see tähendab, Rakverre ei kutsu vanaemale üle vaadata ja tööle võtta), sest neil, see tähendab, poistel, olevat ühest küllalt. Mille peale lapse ja tobukesem Bertram kriiskas: «Kuule, preili Frederici ei ole sugugi eidekrihvel, vaid on kena tädi!» (Preili Frederici oli meie kuu aja eest ametisse võetud klaveriõpetaja.) Aga Gustav pilgutab mulle läbi punakate ripsmete oma rohekat silma ja irvitas: «Minule on ikkagi ühest küllalt...!» — Nii et ma olin sunnitud tegema näo, et ma ei taipa tema häbematut vanaemale viitamist üldsegi mitte, ja panema koolitoa ukse enese taga kinni.

Tellisin Freundlingilt hobuse ära. Proua käsk — tallipoiss pidi sadulas ratsu poole tunni pärast ette andma. Toppisin tarvilihud kirjatükid kuue põuetasku, ja mõtlesin vilksamisi: mis sünniks, kui proua laseks mu mõisa õueväraval kinni pidada ja läbi otsida ja vaataks minu käest leitud paberid läbi... Siis hõikasin Tiio enese juurde üles — et tüdruk tooks mulle kätte puhta särgi, mille olin palunud tal poldiga siledaks lükata. Kui ta selle mu voodile laotas, võtsin teise seljast (jumaluke, see tedretähniline värske naerukas laps ja mina, me olime viimastel kuudel kaugemalegi juhtunud kui särkide seljastvõtmiseni teineteise silma all) — ma võtsin särgi seljast, tõmbasin puhta selga ja küsisin, öieti silmapilgu intiimsemaks mineku vältimiseks:

«Noh, Tiiokene, mis uudist siis ka kuulukse—?»

Ja tema vastas, muidugi mitte meelega, vaid midagi aimamata:

«Mis seal muud kui et Rosenmargi noorik, see kingsepa Maade, sai täna öösel poeglapsena maha...»

Nõnda et ma tundsin, kui ma poole tunni pärast üle Rüütli tänava silla ja linna viimastest majadest mööda Narva teele ratsutasin: võib-olla oleksin ma oma kaelamurdva ettevõtte ees ehk ikkagi vankuma hakanud, siis, kui leidsin enese äkitselt üksi lagedal maanteel, kirdes, Vaeküla metsade kohal, taevasse tõusmas sinaka maani hõlmaga äikesepilv. Võib-olla (kuigi vist küll vaevalt) oleksin siiski tagasi ehmunud kujutluse ees, kuidas ma tunahomme pealelõunal seisan keset jumala võõrast ja vaenulikku toredust tolle jumala võõra vanamehe, tolle toapoiisi ja Hiilguse kõrgi, tüdinud, kahtlustava silma all ja pean alustama oma ohtlikku ja lootusetut juttu... Võib-olla oleksin pöördunud siiski ümber — kui mulle poleks paistnud, kui ma poleks olnud otse kindel, et Tiiole teelemineku silmapilgu kuulnud uudis pidi olema ja oli saatuse märk.

17

Sellesama pealelõuna jooksul sõidutas Freundlingilt laenatud tuhkur mära mu mööda liivast savist loigulist rööpalist teed kirdesse, mida kaugemale, seda harvemate põldude ja tihedamate metsade keskele ja läbi paari võsa varjus üleoodatud vihmalavangu ning äikesehoo kuulsasse Padaorgu välja. Üle väikese kivise Padajõe silla, oru idanõlval, vastu kõrget kungast, mis räägitakse maarahva muistne linnavall olevat, asus tee ääres Pada mõisa kõrts. Sinna keerasin ma sisse, lasksin hobusele juua anda ja kaerakoti kõrva taha torgata ning võtsin ka ise einet. Ja kuna ilm pärast seda päriselt sajule pööras, jäin sinna paigale. Tegelikult võib-olla mitte ainult vihma pärast, sest ma olen tollekordsest tihedama vihma all soovitud sihtide poole tõtanud — tegelikult vist ka selletõttu, et vihm pakkus mulle ettekäände oma kaelamurdvat ettevõtet mõne tunni edasi lükata. Niisiis olin Pada kõrtsi saksakambris ühe Peterburi reisiva hõbesepaselli seltsis ööd. Tema norskamine hoidis mu une hõreda, nii et mul oli hõlpus enne tema ärkamist minekut teha ja üksinda edasi reisida. Sest võõra inimesega lobisemise sunnist tahtsin ma olla oma teekonnal võimalust mööda prii. Niihästi selleks, et oma ülesannet veel kord läbi mõelda, kui ka selleks, et tolle päeva teelõiku, millest ma mõndagi kuulnud olin, paremini tähele panna ja meelde jätta. Aga Sieversiga kohtumisele keskenduda ei õnnestunud mul kuidagimoodi. Sinisekirjust taevast näkku vuhisev tuul puhus mõtted koguni hajuvile ja tumedate kuuse- ning männimetsade vaheldumine karjamaadega ja haljaste põllu-

JAAN KROSS

lappidega harvade hallide külade ümber ning päikesepaiste ja varjude vaheldumine oli mõtete koondamiseks liiga põgus ja liikuv.

Kümmekond versta sealpool Lüganuse kirikut suundus tee paetasandiku servale ajuti juba nii ligidale, et mere hommikutuule käes veiklev sinihall lagendik paistis pahemal silmapiirini ära. Nõnda et lihtsalt välja vaate avarus ise taandas mu mure ja krahv Sieversi ja Rakvere linna tillukeseks ja kaugeks. Aga kui ma olin Ontika kõrtsis einet võtnud ja kannu õlut peale rüübanud ning edasi ratsutasin, olin äkitselt seal paigas väljas, millest ma olin Põdruse postipoisse kuulnud Rakvere kõrtsis pajatavat.

Teeäärne võsa ja astangualused puuvõrad vasakul olid äkitselt ära ja päratu meresilmapiir üleni valla. Kaldaservani ja paarikümne sülla sügavuse tühjuseni polnud rohkem kui kolm sammu. Küünrakõrgused suurelt jaolt tiidakil kivipostid otse järsaku serval ei pakkunud tegelikult mingit kaitset. Nad asetsesid nii harvalt, et ühest postivahest mahtunuks kaks tõlda kõrvuti kuristikku sõitma. Nii et ka hobune tajus kõrguse ähvardust. Kui ma ta postide vahel kinni pidasin, et maha tulla, tõmbus ta korsates tagasi. Aga kuigi kõrgusepelgus pigistas mind selgesti tuntavalt munadest, ei saanud ma pangaservale astumise kiusatusest jagu. Tegin sammu teispoole lähemat kiviposti ja vaatasin alla. Alumist rihvariba selles paigas ei olnudki. Või vähemalt ei paistnud see ülevalt ära. Püstloodis all kahekümmesüllases sügavuses haigutas sinihall vahuvöötides meri. Paepanga serv rippus siin nõnda kaugel tühjuse kohal, et isegi tee, mis asetses viis-kuus sammu tagapool, pidi vähemalt tükati ja vähemalt siin kulgema üle kaldaaluse tühjuse. Sada sammu eespool taandus pangaserv koos teega kümmekond sammu sisemaa poole ja tungis kaugemal ees taas mere kohale. Selle taande alumises kurgus valendas rihvale jooksvate lainete vahuviir ja serviti meres, serviti all kaldaribal kasvanud ja purustatud puudel lamas keskmise kiriku mahtu paelahmakas, tükk ülevalt allalangenud pangaäärt. Alla langenud mitte jumal-ise-teab millal, nende muistsete loomade eluajal, kelle kodasid see kivi täis on, vaid niivõrd hiljuti, et mõned üleval teeäärte märkinud kivitulbad olid paelahmaka püstloodi kaldunud rohekal turjal selgesti näha ning et varingu serva alt väljaulatuvad murdunud puud, suurelt jaolt küll juba mustad ja paljad, ajasid osalt ometi veel võrseid.

Ma seisin kõrgusepeluga võideldes tükikese aega pangaäärel. Pigistasin silmad kinni, et kummalisest õõnsaks võtvast tundest vabaneda, ja leidsin, et kuigi silmade sulgemine mind kuidagi iseenese varju tagasi tõi, oli lahtisilmi tühjusse vaatamine ometi toekam. Tulin natuke värisevi põlvi hobuse juurde tagasi, ronisin sadulasse ja jätkasin teed. Üheksa või kümme versta. Ikka niisamasugust otse pangaserval kulgevat teed, paremal käel loopealsed või väikese Valaste küla klibused põllulapid või mets, vasakul silmapiirini meri ja tükati paari sammu kauguseni vasakule rööpale lähenev tühjus. Ainult paiguti kasvas mõnel pangaserva vaheastangul puid, nii et kuuse- ja kaseladvad ulatusid üles tee kõrvale ja sigitasid põgusat petlikku kindlusetunnet.

Mõtlesin: arusaamatu, miks on seesinane tee — suur Narva ja Peterburi postitee ometi — nihutatud niimoodi siia otse maa kaelamurdvale põhjapoolt äärele?! Olin kuulnud, et reisijad seda pelgasid ja postipoisid pidid Ontika kõrtsist teele minnes risti ette lööma... Oleks see olnud paljalt minu tee krahv Sieversi juurde, oleksin ma saanud asjast ju aru. Jaa, sel juhul langenuks tee väline ja sisemine olemus koguni harukordselt kokku. Servale lähenemise liigjulgus oleks kindlasti hukatuslik, hobuse peruksminek seda enam. Ja kuigi varingud ei tarvitse juhtuda just siis, kui mina proua Tiesenhauseni märal kalju südames ootavaist pragudest üle kappan, on praod seal kuskil ikkagi valmimisel. Nii et mine tea...

Viimaks pööras tee kaldast sisemaa poole sügavasse metsa ja sundis mu sadulast maha tulema. Sest laskumine Pühajõe orgu polnud looduses ju vähem järsk kui Rakvere õllelauajuttudes.

Juhatasin hobuse suitseidpidi poolkülitsi mööda jalgade alt äraveerevat teekruusa alla ja kõndisin ta kõrval üle sammaldunud kivisilla, mille all

mühises merrepääsulootusest tormakas jõgi, rutust vahutav ja kaldailt kerkivast kuusemetsast must. Alles siis, kui ma idapoolsel oruserval uuesti sadulasse istusin ja edasi sõitsin, sain aru, et Rakveres kuulnud jutud kunagi — muidugi mitte meie valgustatud keisrinna Katariina ajal, vaid kunagi ammu — siin tegutsenud röövleist olid olnud mu mõtlemise koore all mulle narril moel sellevõrra koormaks, et oru seljataha jäämine ajas mulle mu ettevõtte ebakindluse kiuste vile suule.

Lühidalt, ma olin Konju kõrtsis ööd, sõitsin järgmisel hommikul veel paraja tüki võrdlemisi pangaäärset, aga mitte enam nii kaelamurdvat teed, pöörasin siis koos teega kagusse ja viimaks lõunasse ning jõudsin südapäeval Vaivara pastoraaditäre, just nimelt pigem tare kui maja või mõisa ukse ette, sidusin hobuse kinni, marssisin sisse ja hüüdsin:

«Tere, Gabriel!»

Jaa, nii ühekülge ettevalmistusega, nagu mul siia maani oli, polnud ma siiski kavatsenud härra Sieversi ette astuda. Lisaks argumentidele linna nõudmiste kohta, mis mul olemas olid, tahtsin ma omandada enne ka teadmisi härra Sieversi enese kohta. Ja Gabriel pidi neid mulle ometi anda võima. Minu Jena-päevade kommilitoon ja semu Gabriel Kempe, Tallinna pudupoodniku poeg, lustakas, terane ja mõnikord koguni äädikase sõnaga poiss. Saatuse tahtel kolmat aastat Vaivara õpetaja.

«Berend?! Servus! Vaat kus üllatus. Kust tont sina siia pärapõrgusse sattusid? Mis asju sa ajad?»

Silmapilgu pärast istusime õpetajamaja madalas töötoas laua ääres, mille pealt väike käbe majaisand oma paberid küünarnukiga kõrvale lükkas. Tema nägusake noorik, lahke linalakk Clara-proua (ta pidi olema kuskilt Jõhvi poolt mõisainspektori tütar, aasta eest Gabrieli kositud), tõi meile õllekannud lauale ja läks ise lõunasööki sättima ning mina vaatasin ringi.

Madal valgeks lubjatud palkseintega tuba. Värvimata laudpõrand kenasti puhtaks nühitud. Akna all luitunud roheline kaléviga kirjutuslaud. Kitsuke etažeer mustakõitelist vaimulikku kirjavara. Seinal usuisa sarnakas portree kärbsemustast puhtaks kraabitud raamis. Ja viiul. Õige, Gabriel oli ju vabadel tundidel tüütuseni viiulit vingutanud. Mitte ainult koraale, mitte ainult šakonnisisid ja valsse, vaid ka neidsamuseid — mis nad olid — Schützsid ja Bache ja Händeleid.

«Ha-ha-ha-haa, sa vaatad, missuguses ubrikus ja päntas ma elan?»

«Pastoraate on muidugi paremaid ja räbalamaid ka,» ütlesin ma mõõdukalt. Sest tema õlgkatusega ja längus lagedega õpetajamaja oli küll kehvemate, aga mitte ka kõige nirumate seast.

«Muidugi, muidugi,» naeris Gabriel, must habemekikk kõhnas päevitunud näos püsti, «ja kui hoolega otsida, leiab Eestimaalt viletsama kiriku ka kui minu Vaivara oma.»

«Hõlpsasti. Vähemalt iga viies on viletsam,» ütlesin mina ja vaatasin töötoa väikesest aknast potiaaloe okkaliste lehtede vahelt õue. Üle põhja poolt maja ette lookleva tee paistis lame murune kruusaküngas, nagu maasse vajunud munga paljas pealagi keset pajuvõsaks muutunud juuksetihnikut. Tihniku servas võssakasvava surnuaia tiidakil ristid. Madalal künkakiirul tõmbitorniline, mitte kõige rääbakam, aga juba küllalt luitunud puukirik.

«Nonoh,» ütles Gabriel, «pärast lõunat käime kirikus ära. Siis sa näed seda seestpoolt ka. Ega ta kõige narrim ei ole. Seal on Zirulli maalitud altari-pilt. Kristus Keetsemane aias. Oled Zirulli nime kuulnud? Ei? Pidi kuulus kunstnik olema. Härra Sievers — see on meie Vaivara krahv — saatis tema mullu siia kirikusse tööle ja maksis pildi eest viissada rubla. Aga noh, ikkagi olen mina siin üks sisseveetud vend—»

«Mismoodi?»

«Ah, tead, loota maksab võib-olla Issanda peale, võib-olla iseene peale, aga kõrgete härrade peale lootja on narr. Seesamane härra Sievers lüüdis ju ehitada siia Virumaa kõige vägevama kiriku! Plaanid pidid olema valmis. Nurgakivi vaata et pandud. Kui ma juba inordineeritud olin, tuli välja: loba. Selle asemel ehitab ta oma uut härrastemaja ja rajab tont teab missugust parki ja taob selle sisse kolmanda kiriku hinda.

Aga olgu peale. Räägime parem sinust. Ma küsisin, mis asju sa ajad. Aga sina ei vastanud. Seda kunsti sa oskasid juba Jenas—»

Mina ütlesin, et pidagu meeles: kõik, mis ma räägin, on talle *sub rosa* räägitud. Ja jutustasin oma asja ära. Ja lõpetasin nii:

«Sinu käest, Gabriel, palun ma nüüd ühte. Räägi mulle, mismoodi mees see Sievers sinu poolt vaadates on. Mida ta armastab. Mida vihkab. Mis on ta tugevused ja nõrkused. Kõik, millest võiks talle lähemisel tulu olla.»

Ma nägin Gabrieli näost, et ta tahtis mulle hea meelega ja põhjalikult vastata. Aga ta tegi just suu lahti, et pihta hakata, kui proua Clara kutsus meid lõunalauda. Me söime töötoast märksa avaramas, kuid niisama madalas toas ovaalse laua ääres oblikasuppi ja suitsuliha praetud kaerapudruga. Magusroaks oli hapupiim, millele igaüks võis tahtmist mööda suhkrut peale puistata. Sööma juures ajasime tavalist viisakusejuttu. Ma küsisin, kas Gabriel ikka veel musitseerib nagu vanasti, ja noorik vastas sedamaid, et oijaa, ja mitte ainult viiulil, vaid ka klavessiinil, mis pidi neil olema seal kuskil tagumises toas.

Ma ütlesin prouale hüva roa ja kena toa puhul tarvilikud komplimentid ja siis me kõndisime Gabrieliga kahekesi kirikusse. Väike värvimata sisemusega kirik oli päikesest valge- ja varjust hallivöödilise ja lõhnas päikesesoojaks paistatud vana puu järele. Gabriel keeras ukse meie selja taga võtmega lukku. Me võtsime kõrvuti altarist paremal kitsukeses pingis istet ja ma silmitsesin mulle tundmatu Zirulli altari-pilti. Minu meelest jäigavõitu Kristus põlvitas veidralt teravatel kaljudel ja jüngrid magasid sealsamas põõsaste vahel, käed-jalad harali, nagu oleksid nad lahingus langenud.

Mulle tundus, et paik oli minu küsimustele vastamiseks kübeke sobimatu. Kuid Gabriel võttis seda nähtavasti nimelt mitte ametialase pidulikkuse, vaid ametialase igapäevasuse poolelt. Ta seletas õhinal, aga igatahes poolihääli:

«Hm. See oli mul teada — ja see on ju üldiselt teada —, et härra Sievers peab olema temasuguse suurhärria jaoks tühist päritolu mees. Aga ikkagi aadlik. Et ta on Rakvere pärisorjast talupoeg — see on mulle uudis. Aga sinu jaoks ma sellest tõtt-õelda mingisugust kasu ei näe. Sest mingit talupoegade või käsitöise vabatrahva toetajat pole ma temas küll märganud. Talupoegade põli härra Sieversi mõisades, noh, Vaivaral, Laagnal, Satsol, Mustjõel ja mis need tal siin Virumaal on — kõik meie eelmise keisriproua kingitused —, talupoegade põli on seal, niipalju kui mina olen võinud tähele panna, täiesti seesama mis igal pool. Ja antvarkidel, niipalju, kui neid siinmaal leida, just niisama. Nii et see härra Sievers—» Gabriel jäi äkitselt mõtlema ja ütles: «Või tont teda teab—»

«Nonoh,» küsisin mina, «kas torgatas midagi meelde?»

«Nojah, võib olla. Kui *selle* teadmisega asja peale vaadata—»

«Mida sa tahad öelda?»

«Vaata seesamane Zirulli, kes mul siin mullu seda Kristust oli teemas,» rääkis Gabriel, «see on ju igatahes mitte lõmpri, vaid on kunstniku töö, eks ole?»

«Tingimata.» (Ma võisin seda puhtast südamest ütelda, niipalju kui mul niisugusest asjast arusaamist oli.)

«Seesama Zirulli,» jätkas Gabriel, «oli üks isevärki mees. Kui ta oli oma pildi valmis ja raha Sieversilt kätte saanud, tõi ta Narvast suure korvpudeli haput punast veini ja me ajasime sellele päkad silma. Tead, ta oli niisugune — noh, punane mereröövlisall kaelas, must laia äärega kaabu peas ja reisikorvis itaaliakeelsed raamatud. Aga juuksed ja silmad jumala heledad ja nägu — nagu vadja püttsepp Narva turult. Täpipealt. Ja saksa keelt rääkis ta üpris jubedat ja veidrat. Nii et mina küsisin veini juures: «Kuulge, meister, mis nimi see teil niisugune on — Zirulli? Mis maa mees teie õieti olete? Kui te nii hele ei oleks, arvaksin ma, et see on mustlase nimi.» Ja tema naeris laginal ja ütles: «Teate, nüüd, kus mul Rooma Akadeemia seljataga on, tunnistan ma oma päritolu mõnikord maailma kiusamiseks üles. Kui ma olin enese

üle Peterburi Rooma linna välja võidelnud ja maalija juurde jooksupoisiks sain, küsisid itaalia poisid, mis ametit ma olin enne pidanud, aga mina ei mõistnud öelda. Ma ütlesin — habemeajaja. Nemad irvitasid nii et tänav rökkas — et mis amet see niisugune on, ajajajaja?! Mina ütlesin, et kuradi pihta — tsirulnik, noh, ja siis tuli mulle meelde, kuidas see itaalia keeles on, ja ma ütlesin barbiere, noh! Ja siis nad hakkasid köketama — Barbiere Zirulli! Barbiere Zirulli! Ja see ma siis olingi. Aga kui mul pildid hakkasid äkitselt välja tulema, unustati Barbiere ära. Sealtmaalt olin ma Zirulli. Beppo Zirulli. Sest enne seda olin ma olnud Peep. Saariku Peep Läänemaalt härra Manderni Paoküla mõisast. Härra Manderni priikiri, seitsmeteistkümne aasta eest antud, on mul praegugi seal reisikorvi põhjas. Igaks juhuks.»

Gabriel rääkis: «Ja kui ma tema käest küsisin, mismoodi on maailmasellesse suhtunud, kui ta maailma oma päritolu ärarääkimisega on kiusanud, ütles ta: «Teate, härra pastor, mitut moodi.» Ja tõi mulle mitmesuguseid näiteid. Ta ütles, et mõnikord pidi olema sellest olnud isegi kasu. Ta ütles: «Jaa! Näiteks härra Sievers maksis mulle teie altari-pildi eest, mulle paistab, et nimelt selle uudise peale, viissada rubla. Kui ma olin temalt kolmsada küsinud.»»

Mina ütlesin: «Noh, see on ju üsna huvitav asjaolu...»

«Aga mingeid erilisi lootusi ära sellele raja,» ütles Gabriel, «härra Sievers, endine sitasaba ja toapoiss ja kes tahes, on nüüd kõigepealt härra. Tujudega härra. Noh, siin räägitakse kihelkonna aadli seas mõndagi, mis ka mulle on kõrva ulatunud. Nii et võib ütelda: ega härraks harjumine pole ime, kui on mitu aastat vähemalt keisrinna voodis keiser oldud. Ja veidrad tujud on veel vähem ime, kui ollakse sealt aplaagrisse saadetud. Sa küsid, mis asja ta armastab. Ma ei oska öelda, mis see on. Võimu, muidugimõista. Toredest ka. Aga mitte ainult. Näiteks. Jelisaveta kinkis talle selle Vaivara mõisa. Oma kolmekümne aasta eest. Räägitakse, tema olevat söitnud siia, käinud siin ringi, aga kenas Vaivara mõisas polevat peatunud ühtegi päeva. Jajaa. Räägitakse, et ta elas nädal aega Vaivara kõrtsis, oma inglasest arhitektiga, aga mõisa ei asunud teps. Ja laskis silmapilk hakata hoopis nende kingitud maade teises servas uut mõisa rajama. Isevärki paigas. Põhjapoolsel Vaevaru mäel. Ja selle kallal ta jahmerdab siimaani. Seal on uus härrastemaja, teenijatemajad, tallid, töllakuurid. Küll sa ise näed. Ja vaata et terve adramaa suurune park. Enamjaolt talviti, külmunud mullakamakatega istutatud suured puud. Nii et esimene asi: ta armastab oma tujude peale raisata. Mida veel? Noh, üks on sinu päritoluvariandi taustal võib-olla eriti huvitav: ta armastab Sieversitega manipuleerida. Saad aru, upitab ühte, alandab teist. Ta on ju kõigest Sieversitest kahtlemata kõige mõjukam mees. Ootamatul kombel ka meie uue keisrinna ajal, tegelikult. Ülemõuemarsaliks ja *Général en chef*iks sai ta just Katariina trooniletuleku järel. Ja see tema Sieversitega, tähendab päris-Sieversitega janditamine on seda õpetlikum, mida vähem ta ise on Sievers. Ah mismoodi ta nendega õiendab? Noh, oma isa, oma ametliku isa, tähendab, kupatas ta Peterburist minema, kuskile Liivimaale mõisavalitsejaks. Oma nii-öelda venna — Joachim Johanni — niisama. Aga selle poja Jakobi korjas ta üles, tiris enesega Peterburi ja lükkas ning koolitas tähtsaks meheks. Välissaadikuks ja kuberneriks ja mis. Ja pane tähele: mullu pani ta oma tütre Elisabethi Jakobile mehele. Nii et kirjade järgi on see Jakob oma naise onupoeg, üks ole. Kiriku ringides kehitati sel puhul igatahes õlgu. Et nojaa, niisugune abielu on ju hädapärast lubatud — aga ikkagi: kas tal pole siis tõesti tütrele teist meest leida? Niisugust, kellega Elisabeth võiks abielluda nii, et sel poleks — ütleme välja — verepilastuse lõhna? Ma kuulsin sinodi kuluuarides: härra Karl olevat selle peale ütelnud: *Niisugust probleemi pole minu ega Elisabethi jaoks olemas*. Ja tuleb välja — polegi olemas. Kui ta on Rakvere alt külapoiss. Aga sa küsisid, mida ta vihkab. Ma ei tea. Ta on minu kuuldes mitu korda kuulutanud, et ta ei salli inimesi, kes arvavad endist rohkem, kui nad on... Aga see pole kuigi originaalne. Ja siis olen ma teda kuulnud ütlevat, et ta ei salli

lipitsemist — aga seda ütlevad enam-vähem kõik isandad, eks ole, kuid keegi ei keela oma inimestel kintsukaapimist ega koogutamist ära... Ah mis nõrkused ja mis tugevused temal on? Kuule, ma ei puutu temaga ju kuigi palju kokku. Tema tugevus peab olema see, mis laskis tal kaks troonivahetust hiilgavalt üle elada. Sellal kui Jelisaveta soosikud on suurelt jaolt olematuks pühitud. Võis olla juhus, aga võis olla ka kõrgem oskus, et ta sattus nende väheste endiste inimeste hulka, kelle ülendamisega Katariina näitas oma sallivust *et cetera*. Nähtavasti lihtsalt oskus hoida oma näpud liiga valusatest asjadest eemal. Oskus naeratada. Jajaa. Õukonnas pidi härra Sieversil olema hea onu kuulsus. Aga õukonnas tähendavad need sõnad vist vähem headust kui lihtsameelsust. Ja kavalpea, kes seal oskab lihtsameelset mängida, peab olema juba erakordselt kaval. Ja tema nõrkused...? Ha-ha-haa. Neid on tal vähemalt üks. Ta ise ütles mulle kord. Ja see tuleb tal, ma arvan, harimatusest. Sest mingit sügavamat haridust tal nähtavasti ei ole. Ei saagi ju olla, kui sinu jutt tema päritolust on tõsi. Ja see tema nõrkuselugu oli nii, et ma käisin talt paari aasta eest köstrikooli tarvis maatükki palumas. Tema punnis vastu ja ma olin juba lootuse kaotanud, et ma talt midagi saan. Ja siis, jutu lõpetuseks ja moraaliks ja kergeks häbematuks ka — tsiteerisin ma talle mingisugust värssi. Umbes nõnda:

*Ein Mann, der reich und mächtig ist
und glaubt an Gott, ist, wie ihr wisst,
dabei erst dann ein wirklich Christ,
wenn er aus was sein Eigen ist
auch armen Kindern Gaben misst—*

või midagi selletaolist. Kas tead, tema tõusis selle peale äkitselt püsti — mina tõusin ka, sest ma arvasin, et ta viskab mu välja —, aga ta surus mu toolile tagasi ja küsis: «Kuulge, kas te tappisite ise need sõnad niimoodi kokku?!» Ma ütlen, ma ei tea siamaani, kas need olid mul kuskilt kalendrisabast loetud või libisesid nad mul iseenesest niimoodi ritta, nagu igapähele mõnikord juhtub — mäletad, me rääkisime sinuga Jenas vahel pool öhtut riimides — Aga kui härra Sievers seda seal minu käest niimoodi kuidagi iseäraliku elevusega küsis, ma nagu aimasin, et pean vastama jaa. Ja ma vastasingi: «Jumala abiga jaa, härra krahv...» Tema hakkas naerma ja ütles: «Kuulge, kes niimoodi riimida oskab, et sõnade mõte alles jääb, et sõnade mõte välja tuleb — see oskab vee peal käia! Niisugust inimest ei või saata tühjade kätega ära. Võtke oma krunt ja tehke oma köstrikool valmis!»

«Aga mis sa tema naisest tead?» küsisin mina.

«Tema proua Benedikttest? Ei suurt midagi. Pealtnäha kena lahe naisterahvas. Sündinud preili Kruse. Jah — vist isegi mitte von Kruse. Mingi keiserliku õueaedniku tütar. Olevat niikaua, kui Jelisaveta tema mehega ameles, kuskil Peterburi ligidal mere ääres mõisas elanud ja lapsi kasvatanud. Neid on neil kuus või seitse elus ja mitmed pudilased hällis surnud. Aga viimastel aastatel on prouat ka Vaivaras näha olnud. Praegu teda küll siin ei olevat.»

«Muud õpetust sul mulle kaasa anda ei ole?»

«Ei tule nagu midagi meelde—»

«Aga üks teene tuleb sul mulle teha.»

«Jaa? Kui see mu võimuses on. Missugune teene?»

«Sa pead minema krahvi juurde, kõige parem, kui otsekohe. Ja rääkima mulle homseks jutulepääsu välja.»

Ta lukustas kiriku meie selja taga ja me kõndisime pastoraati tagasi. Siis jättis ta mu proua Claraga lobisema ja oma väheseid raamatuid sirvima ning läks mõisa. Kella seitsme ajal jõudis ta tagasi. Jah, krahv oli olnud kohal. Ja Gabriel oli saavutanud, mida ma palusin:

«Ta ootab sind homme hommikul kell seitse.»

«Kell seitse?! Mispärast niisugusel ajal?!»

Gabriel muigas. Ma teadsin ju Jenast saadik, et ta oli delikaatne, aga sealjuures terase pilguga poiss. Ta ütles:

«Igaühel on omad veidrused. Ja kuskil on igal veidrusel oma põhjus. Ma arvan, mõttetu on küsida niisuguste asjade puhul, miks. Lepime sellega, et ta on, nagu ma ütlesin, tujudega härra.»

«Aga see on ikkagi väga veider — hommikul kell seitse?»

«Aga sina ise,» muiutas Gabriel ja mekkis õunaveini, mida proua Clara oli meile serveerinud, «ma vaatan sind — sa ajad täiesti veidra õhaga Rakvere linna asja. Nagu oleksid sa linna advokaat. Nagu mak-saksid nad sulle kõrget tasu. Mitte ainult. Nagu oleksid sa Rakvere põliskodanik ja kaitseksid oma ausat nime ja oma laste õigusi. Tege-likult — ei üht, ei teist, ei kolmandat, nii palju kui ma tean. Nii et ma parem ei küsi, miks sa sellega jahmerdad. Sa vastaksid nagunii — inim-likust õiglusest. Aga mis see ütleb?»

18

Kell oli natuke kuus läbi, kui ma ratsutasin pastoraadist Sievershofi poole teele.

Kirikumõisa põllulappide äärsed võsad ulatusid piimjast plaaditao-lisest tihkest hommikusest udust hallide ribadena välja. Must kuuse-mets lõikas uduvälja vahepeal pooleks, aga põhja pool metsa laius udu juba Sievershofi põldude kohal taas nagu valge järv. Eespool kerkisid sellest Vaivara mäed. Või nagu Gabriel kohaliku keelepruugi järgi oli ütelnud — Vaevaru mäed: kolmest ridamisi kõrgendikust, kolmest sel tasandikul ootamatult kõrgeist sinisest metsakühmusest koosnev saar keset udulaamade valget udualusest haljusest rohekat järve.

Mida ligemale ma rinnuni ulatuvas udupiimajärves mägedele ratsu-tasin, seda selgemaks muutusid hooned idapoolsel mäel. Siis pöördus tee läänepoolse ja keskmise mäe vahelisse orgu ning lähenes kahel pool tõusvaile nõlvadele ja nõlyul kasvavale metsale niivõrd, et üks Gabrieli väiteid leidis kinnitust: see mahlakas tume säbru, mis kolme mäe kattis, polnud tõesti looduslik mets, vaid oli istutatud park, kuused, pärnad, kased, vahtrad, sanglepad viie-kuue puu kaupa otsekuu suurtes buketides vaheldumisi. Varsti pöördus tee ümber keskmise mäekupli itta, kerkis udust kõrgemale ja suundus kümne sülla kõrguste kuuskede ja pärnade vahel idapoolsesse mäkke. Kümnekond sülda kõrgemal, mäe lõunapoolse nõlva poolkõrguses, oli pargi tumerohelises raamis här-rastemajaesine valge liivaplats. Seal, kus ettesõidutee platsile suubus, kaardus üle tee hõõveldatud lattidest auvärava taoline ehitus, mille peale oli tõmmatud jala või poolteise laiune sinisest siidist ja kuld-kirjaga lint, otsad laperdamas hommikutuules, mis siin mäel korraga tuntavaks sai: ---at Zorndorf! Vivat Kunersdorf! Vivat F---r!

Zorndorf ja Kunersdorf olid mulle muidugi teada nimed. Teada sedagipidi, et esimene oli venelaste suure võiduga lõppenud lahing, aga teist pidasid nii preislased kui venelased eneste võiduks. F-tähega algavaid lahinguid hiljutisest suurest Vene-Austria-Preisi sõjast ei tulnud mulle aga ühtegi meelde. Ja auvärava sõjakus ise ajas mind tõsise näo varju all muigama. Sest minu teada polnud härra Sie-vers ülepea tõsine sõdur. Zorndorfi ja ka Kunersdorfi juures oli ta küll vististi olnud. Aga Richmanni iroonilist kõhatust mööda mitte vägesid juhtimas või tõelisi sõjategusid sooritamas, vaid selleks, et truu keis-rinna saanuks võimaluse oma hüljatud kallimat kindralleitnandiks ülendada. Kuid mul polnud pikalt mahti seal selle üle õlgu kehitada. Ja pealegi oli see kõik ometi liiga tavaline, et mõtlejat inimest õlgu kehitama pannagi.

Teispool platsi seisis härrastemaja ise. Ohtrast aknaklaasist sinihelkiv pruun puuhoone mingite terrasside ja tornidega. Aga tegelikult tagasi-hoidlikum, kui olin juttude järgi oodanud.

Pidasin hobuse peatrepi ees kinni ja tulin sadulast maha. Enne kui jõudsin inimeste järele ringi vaadata, tõttasid kaks meest trepist alla mulle vastu. Sile tallipoiss võttis hobusel suitsetest ja viis looma minema.

JAAN KROSS

Halli põskhabemega rohelises kuues keiserlikult väarikas ülemteener küsis:

«Kas härra Berend Falck?»

Noogutasin.

«Krahv ootab härrat» — ta tiris jämeda keti otsas kella taskust — «jaa, seitsme minuti pärast. Palun.»

Agaga ei pöördunud minu ees peatrepist üles ega majja sisse. Ta keeras majaeesist paremale, vaatas tagasi, kas ma talle järgnen, ja kõndis parki. Sammusin teenri kannul piinlikult selgeservalist liivatatud teed, mööda paarist roheliseks värvitud puhkepingist ja mööda väikest kividega vooderdatud basseinist, kuhu mäenõlva torgatud konnasuisest vasktorust nirises vett. Tee hakkas tuntavalt tõusma ja suunduski sedamaid laiale paekivitrepile. Me sammusime varjuliste tammede, heledate pärnade ja tumedate kuuskede vahel järsenevat treppi pidi üles Pargimäe tippu. Lagedal künkaharjal seisis väike, vahest kolme-neljatoaline inimesekõrgustel kvisammastel asetsev paviljon, ümberringi süllalaiune rõdu. Läksin teenri kannul rõdutrepist üles. Rõdul andis ta mulle märku oodata ja sisenes paviljoni. Ning mina vaatasin ringi.

Ma seisin pargi puulatvade kõrgusel. Lõunas, teispool rajaloogete kollaka võrguga tükeldatud metsasaart ja majandushooneid selle alumisel serval ning ratsutustee valget paela, mis haaras oma lingu kõik kolm mäge, valendas põldude udujärv ja selle taga mustasid, silmapiiri poole hallinedes, Uhekonna ja Mustjõe metsad. Läänes rohetasid metsade vahel Tallinna-tee äärsete külade põllulapid. Idas — need pidid ju Narva tornid olema, mis seal metsade kohal veikleivate pilvevarjude keskel aimata olid. Põhjapoolse vaate varjas paviljon ära, aga ma sain aru, et see pidi muidugi olema merevaade. Siis tuli kammerteener, taskukell pihus, tagasi ja ütles:

«Krahvihärra ootab.»

Jõudsin mõelda: koguni suurejoonelised kombes nii varasel tunnil... Aga mismoodi härra Sievers mu vastu võtab, seda ma ei püüdnudki kujutleda. Sest võimalusi oli liiga palju: mingis kirjutustoas, siin, selles kukejalgalde kurepesas, kas laua taga või tugitoolis või — hommikuse tunni tõttu (ja podagra tõttu) küllakile kanapeel, paistetatud varvastega jalga taburetile sirutatud — jumal teab...

Pakenpardidega teener avas minu ees rõdult majja viiva ukse ja pani selle mu selja taga kinni.

Ma seisin väikeses valgeks krohvitud ruumis. Esimesel silmapilgul ei saanud ma aru, mis ruum see oli. Pikka kasvu, iseenesest kõhn, aga toeka kondiga mees üleni valges riides ja valge müts peas, õiendas püstijalu väikese laua juures. Laual seisis vaksakõrgune kuubuse kujuga pruunikas kast, millel oli vänt küljes. Mees pööras vänta ja vaatas mulle valge mütsi ning hallide kulmude alt väljakutsuvalt ja mõõtuvõtvalt otsa. Kummardasin ja nägin kummardades, et tal oli poolde säärede ulatuv valge rüü seljas. Taipasin korraga, et peas oli tal kokamüts ja ees kokapöõll ning et ruum, kus ma viibisin, oli väike küdeva keedukoldega köök ning et võib-olla tehakse mind siin kuidagi tolaks ning et kast (mitte väntamise krõgina, vaid sealt leviva lõhna järgi taibatud) oli kohviveski.

Ma ei tea, kas tänu teatud kogemustele buršiaja jõhkravõitu aasimishaljadega või tänu julgusele mängida — kui midagi nõtkemat pähe ei torka — lihtsalt taipamatut, igatahes sain ma üllatusest üle. Ma ütlesin:

«Härra krahv, minu sõber ja kommilitoon Jenast, pastor Kempe...»

«Jajaa,» ütles krahv Sievers, «kõigepealt joo me kohvi.»

Ta oli jahvatamise lõpetanud. Ta tõmbas veskikastist sahtlikese välja, puistas jahve punasesse vaskkannu ja kallask sellele sinivalgest, arvatavasti Sévres'i portselankannust keebe peale. Siis võttis ta kuskilt toosist hõbelusikaga raasukese valget pulbrit, puudutas seda keelega, kirtsutas nina, tõmbas keele suhu ja puistas pulbri (õigus — see pidi olema sool!) vaskkannus auravasse kohvisse. Ta kitsas punakas

puhtaks raseeritud nägu osutas täielikku keskendust. Kuni ta volksas mu äkki ulaka sininoore vanamehepilguga üle:

«Mis te vaatate? Kas te pole kuulnud, et ma alustasin õukonnas suurvürstinna Jelisaveta kohvikallaja ametiga? Kas teate, hiljem, kui ma olin juba kammerlakeiks kerkinud ja kohvi serveerimise juures juhtusin olema ja keegi minu esimest ametit meelde tuletama juhtus — teate, mis ma tegin? Ei tea? Ma kallasin meeldetuletajale selja taga kohvi sekka kastoori! Et ta püksid täis teeks, enne kui ta peldikusse jõuab. Ja mitmed tegidki. Suurvürstinna vanas Marsi-välja palees oli peldikuteni hulk maad. Aga hiljem olen hakanud endalt küsima: mispärast peaks krahv Sievers loobuma keiserliku *Kaffeschenk*'i teenetest — kui tal on lihtne võimalus, loomulik võimalus niisugust härrat kasutada?! Kas teie näete põhjust? Ei näe? Mina ka mitte.»

Ta asetas kohvikannu, kaks kullatud alustassi ja vastavad tassid ning lusikad ja suhkrutoosi hiina lohekujutistega kandikule, võttis kandiku natuke teatraalselt vasaku käe harali sõrmedele ja suunas mu enese ees vaheukse kaudu köögist välja. Ma astusin väikesesse saali või suurde salongi. See oli madal, aga hele, valgeks värvitud laudseintega ruum, esisein keskel põrandast laeni klaasist. Nii et sealt avanes ahhetama panev vaade. Väljavaataja otsekuu lendas pargi latvade kohal. Järsaku all ulatus kahe versta laiune metsa- ja põlluriba mereni. Valge liivarand eraldas selgesti halja maa sinihallist merest ja pöördus kauges kaares kirdesse, Ingeri Kolkapääle. Aga sinihall meri ja täiesti niisamasugune taevas sulasid nii all, nii kaugel nii ühte, et harjumatu väljavaataja pidi tundma sisikonnas möödapääsmatut kõhedust.

Krahv sammus mööda rohelist pärsia vaipa väikese sohvalaua juurde, asetas kandiku lauale, suunas mu sohval istet võtma ja tilistas laual asetsevat kella. Kammerteener sisenes sedamaid, käsivarrel kerge kreekmikast toorsiidist kodukuub. Krahv ulatas talle valge kokamütsi ja -põlle ning laskis endale kodukuue selga aidata. Ilmselt igapäevane sõnatu tseremoonia. Teener lahkus ja krahv kallas ise kohvi tassidesse. Siis istus ta laua juurde madalasse tugitooli (muuseas, mingit podagraalset vaevalisust ma ta liikumises ei märganud), võttis kohvitassi kätte ja küsis kohvile puhudes:

«Tähendab — kes teid saadab: kas Rakvere linn või mu sõbranna proua Tiesenhausen?»

Ma pean tunnistama, ma olin mõttemängu korras niisugust küsimust kujutlenud. Ma olin kaalunud, mis ma sellele küsimusele vastan. Aga ma polnud jõudnud mingile otsusele. Sest olin tegelnud sellega tõesti ainult mängult. Nojaa, ma olin ju õpetanud Gabrieli, kui ta tuli krahvilt mulle jutulepääsu taotama: räägi talle meie vanast tutvusest, eks ole, ja ütle möödaminnes, et ma olen nüüd Rakveres *Hofmeister*, proua Tiesenhauseni lapselaste juures. Ma tean, krahvil ja proual on mingi vana krillimine, aga ma ei tahaks ka, et krahv ei teaks või saaks hiljem teada, kelle leival ma olen. Nii et möödaminnes. Ja siis räägi talle hirmsast ülekohtust Rakvere linnaga—

Aga nüüd oli küsimus mulle esitatud: kas proua või linn? See rippus õhus roheline vaiba kohal väikese kroonlühtri all ja varjas vägeva merevaate olematuks, ja ma pidin vastama... Ja ma ei võinud — ma ei võinud ju hüpata selle vööra ja ohtliku vanamehe ees usalduse kuristikku ja laduda talle välja, missugune minu lugu tegelikult on ja mis ma tegelikult temast tean... Tähendab, mis jäi mul üle? Viivitada. Aega võita. Ebamäärane olla. Aga jätta võimalikult asjalik mulje. Ma ütlesin:

«Kui täpne olla, siis — ei üks ega teine.»

«Soo? Tähendab, kui natuke vähem täpne olla, siis — nii üks kui teine?»

Oi-oi-oi! Ta pidi olema ehmatavalt vilka taibuga vanamees...

«Proua tahtis mind teie juurde saata. Jaa. Aga unustas selle siis ära. Polgu majutamisega ja tulekahjuga. Ja linnal... pole seda ideed veel lihtsalt tekkinud. Nii et õieti tulim ma omal algatusel.»

«Ja mis asjas proua Tiesenhausen teid algul saata kavatses?»

JAAN KROSS

«Ta kahtlustab teid, et te lasete Rakvere uulitsapoistel talle kärnkonnasid tuppa toppida. Ma pidin püüdma selgitada, kas see on tösi.»

«Mmmm. Ja tegelikult?»

«Tegelikult tulin ma paluma teilt abi Rakvere linnale. Pastor Kempe juba rääkis teile. See Justiitskolleegiumi seisukoht, mida senat peab arutama hakkama—»

Ta pani pooleli rüübatud kohvitassi lauale ja vaatas mulle uuesti otsa:

«Miks te usute, et see mind huvitab?»

Kuradi kurat, ma ei saanud talle ometi vastata: esiteks, sellepärast, et see on kõige mõjusam tee proua Tiesenhauseni kiusamiseks. Teiseks — sest sa oled ju Karitsa poiss, Rakvere poiss... Aga ma sain ütelda, mis ma ütlesin:

«Sellepärast, härra krahv, et Justiitskolleegiumi otsus on nii moraalset kui seaduslikult vale. Ja sedamööda olete teie — nagu härra Richmann Rakveres mulle kinnitas — linna ainukene lootus. Teiseks, nii suurte meeste elulugudest nagu teie on rahva seas alati midagi teada. Isegi kui Plinius pole neist kirjutanud—» (Viimane lause selleks, et esimese kogemata natuke liigset pugevust olematuks muiata.) «Ja vanad rakverelased mäletavad teie auväärt isa, ja teie vanemat venda, härra Joachimit, ja tema raskusi vanahärra Tiesenhauseniga. Ja mäletavad teid ennast, härra krahv, noorhärast peast Rakvere neidudega tantsinud olevat... Ka mõned neist neidudest mäletavad... Nüüd nad on muidugi juba auväärt naised—»

«Kes mäletab?»

«Kingseppmeister Simsoni abikaasa, proua Helene — ma olen tema mehe klient —, ütles hiljaaegu: «Oi, ma mäletan, kõik Rakvere tüdrukud olid hullud noorhärä Karli järele—» Ja ta ütles — proua Helene, ja tal olid pisarad hääles: «Praegu ka, kui keegi meid veel aidata saab, siis ainult krahv Karl—»

Vanamees pani kohvitassi käest:

«Kuulge, noor Plinius — Plinius kõige noorem, ha-ha-ha-haa —, kas see on kõik, mis Rakveres minust räägitakse?»

«Jaa.» Nii napilt, nii kindlalt, et see võis tähelepanelikule kõrvale ka risti vastupidist tähendada. Ja sellepärast lasin ma ruttu:

«Aga proua Tiesenhausen joodab oma tütrepoegi juba šampanjeriga — jajaa — sel puhul, et nüüd viimaks on vastik ja vastakas Rakvere tänu Justiitskolleegiumi otsusele tal niisama hästi kui pihus!»

«Hmm. Nii suur rõõm võiks proua tervisele tõesti kahju teha. Aga mis parata. Vaadake, sellega oleks nüüd juba üsna kiire. Aga ma ei kavatsen lähemal ajal Peterburi sõita. Ma peaksin kutsuma Peterburist oma advokaadi—»

«Mistarvis—?»

«Noh, meil peaksid ju olema ka mingid juriidilised argumendid.»

«Need on meil olemas.» Ma võtsin oma märgukirja taskust, oma seitsme või kaheksa öö vilja. «Palun. Ma ei usu, et Peterburi advokaadid võiksid selle veenvamalt kokku seada. Mitte et nad on minu kõrval kehavad juristid, vaid et mina olen asjas sügavamalt sees.»

Krahv võttis minu lehed oma kätte, silmitses neid, pööras neid, tükati vist lugeski:

«... Ja te arvate, et neistsamadest piisab, et nende peal senati härrasid masseerima hakata?»

«Arvan küll.»

Ta jätkas käsikirja silmitsemist ja ütles aeglaselt:

«Te olete üsna enesekindel isand... Ja sees — nagu te ütlesite — olete ka vist üsna sügavasti... Kuidas on selle tütarlapse nimi?» Nüüd vaatas ta mulle taas volksti silma.

«Ma ei saa aru—» Tegelikult sain ma aru küll, aga ma tahtsin mõelda, kuidas ma selle peale vastan.

Aga tema nähtavasti uskus mu arusaamatust:

«Noh, see on ju niisugune töö, mille eest Peterburi advokaadid, niisugused, kes sellega tõime saavad, võtavad oma sada viiskümmend rubla. See on arvata teie aastapalk. Ja linnaga teil ju kokkulepet ei ole, et kui

nad selle peale oma magistraadi jalule saavad, siis panevad nad teid selle sündikuseks? Eks ole ju?»

«Ei.»

«No näete. Kui niisugune töö on ilma tasuta ja tasulootuseta tehtud, siis peab keegi olema selle taga. Kes? Harilikult naine. Mõnikord jumal ka. Oma mitmesugustes avaldustes. Aga jumalamehe nägu teie ei ole. Sellepärast ma küsisin: kuidas on selle tütarlapse nimi?»

Nii et ta küsis uuesti, ja mina olin saanud oma pöörase uiu välkvaagimisega valmis: kas võis avameelsus olla sel silmapilgul minu asjale ohtlik? Kui ma oleksin avameelne, ilma et tema seostest nende inimestega midagi teaksin, midagi aimaksin...? Või annab ta minu Rosenmargile — oma agendile! — ära...? Vaevalt. Sest ta ei taha ohustada oma õemeest. Ja teiseks, ta võib hinnata Rosenmarki kui tööriista, vaevalt rohkem — kui ta peab riimimist jumalikuks kunstiks... Aga kas on minu avameelsus tema ees lubatud — kui ma tema seoseid tegelikult tean...? Miks peaks see keelatud olema? Kui selle mõju võiks olla otsustav—? Jumal ise teab, kuidas mu kaalutlused õieti segunesid, iga- tahes vastasin ma:

«Härta krahvil on elukogenud pilk. Aga see ei ole tütarlaps, paraku. See on üks noor naine.»

Ta vaatas mulle võidukalt otsa. Ja ma jätkasin, kuigi ju tundsin, et oleksin võinud jääda ka vait:

«See on ühe sealse kaupmehe noorik—»

Ma ütlesin *kaupmehe*, sest *körtsmiku* nimetamine tundus mulle silmapilgul kuidagi liiga paljastav. Võib-olla tahtsin ma jätta endale tagasi- tõmbumistee, aga sealsamas torgatas mulle pähe: see vanamees siin, see valekrahv, kuldne kohvitass käes, oli ju sidunud Rosenmargi Maade kaudu enese külge! *Kui ta teab — võib-olla püüab ta edaspidi siduda selsamal teel hoopis mind—* Ja kui see oli mulle meelde vilksatanud, jätsin ma varutud taandumistee kasutamata. Ma ütlesin:

«Sellesama kingseppmeister Simsoni tütar, kelle prouat ma nime- tasin...»

Krahv vaatas mulle endiselt otsa. Mitte miski ta rahulikus ja natuke eemalolevas näos ei reetnud üllatust sel puhul, et ta istus siin äkitselt oma õetütre austajaga vastamisi. Seesinane kolmekümne aasta pikkune õukondlik kool oli ikkagi vägev asi. Kas või tolle ühe oskuse poolest, mille ta andis: väliselt mitte millestki üllatuda... Ma ütlesin vaikselt — aga nüüd juba nimme, nüüd juba alatult, nüüd juba kiusuks selle kooli ja kõige sellega kaasneva vastu:

«Ta on lihtsa maja laps. Seda küll. Aga temas on midagi erulist.» (See oli õigem kui õige. Aga ometi kippus see mu huultel kuidagi tõrkuma — küllap sellepärast, et ma samal ajal mõtlesin: Aga sina, kuld tassiga vale- krahv, sina oled omas edevuses kindlasti oma edu endale seletada püüd- nud, ja seletanud seda oma Issandast antud sünnipäraste omadustega — mis on ju siis ka teatud määral perekondlikud omadused...) Ma ütlesin:

«See on tal nähtavasti emalt. Neis lihtsais ringides ootamatu loomu- pärane peenus... Härta krahv saab muidugi aru, et see — Magdalena — on minu jaoks teatud määral linna sümboliks. Olgu ta pealegi teise mehe oma, ikkagi tahan ma, et ta poleks proua Tiesenhauseni tõugata ega mõnitada. Vaid et tal oleksid kõik seaduslikud inimlikud õigused. Temal ja linnal. Seda enam, et mõlema kohta võib ütelda (ja nüüd juba täiesti herislikult):

*Wenn es die heilige Natur
beschlossen hat in ihrer Güte,
blüht schöner noch als auf der Flur,
in Sand und Gries und manchmal nur
auf kahlem Fels die liebste Blüte...»*

Ei, püsti kargama krahv minu värsside peale ei hakanud. Ja tõtt- öelda olin ma isegi pisut pettunud, et ta seda ei teinud. Aga siiski ajas ta huuled — mulle tundus, et teatud imestusest — torru ja vaatas mulle pikalt ning mõtlikult otsa:

«Kas need värsid on teie enese improvisatsioon?»

«Jaa, härra krahv. Mõnikord heal silmapilgul läheb niisugune asi mul korda—»

«Hm. Teate, see teie supliik või repliik või mis ta teil on — jätke see praegu minu kätte. Kempe ei keela teile ulualust. Jalutage ringi. Vaadake siitkandi loodust. Vaadake minu parki. Põrguaugumägi — see seal pahemal — võiks oma kuristikuga igaühte huvitada. Ja tulge reede hommikul siia. Kell seitse. Ma mõtlen vahepeal teie Rakvere-küsimuse peale.»

Kui ma paviljonikünka kivitreppidest alla tulin ja mööda mäenõlva sinnamaale jõudsin, kus pargirada algas, seisis tallipoiss mu tuhkruuga juba seal.

19

Kolm päeva Gabrieli ja ta proua lahke katuse all, ilusate ilmadega pealegi, oli iseenesest meeldiv puhkus. Aga tegi mind tegevusetusega ja vahelduva lootusetuse ning lootusrikkusega rahatuks. Ometi: päris ilma-asjata poleks ju Sievers mind siia vist ootama sõnunud. Või oli see siiski paljas tühi edev tähtsakstegemine?

Samal pealelõunal tirisin Gabrieli endaga kaasa ümbrust vaatama ja me käisime, nagu krahv oli soovitanud, ka sealsamas mõisa naabruses nõndanimetatud Põrguaugumäel ära. See oli tegelikult Pargimäest mitte sugugi madalam, aga ulatuselt võib-olla laialdasemgi mägi, taimkatte poolest niisamasugune paarikümne aasta eest, aga osalt juba vanadest puudest istutatud park. Ja künkalael keset musta kuusikut Põrguauk: kümnesüllase läbimõõduga ja umbes niisama sügav jahedust hõngav sõnajalgadesse ja koldadesse kasvanud auk, mille põhjas mustendas vesi. Kui siinmaal vulkaanid võimalikud oleksid, pisikesed kuhelikud vulkaanid täiesti tasasel maal (nagu neid türklase maadel Musta mere põhjapoolt kallastel pidi leida olema), siis võiksid ju kõik kolm Vaevaru mäe niisugused kunagised tulemäed või ütleme tulekünkad ollagi — ja see-sinane Põrguauk oleks tillukene kraater.

Me istusime õhtul kolmekesi õpetajamaja söögitoas, Gabriel, Clara ja mina, rüüpasime kodutehtud õunaveini ja pidasime videvikku.

«Kraater? Misjaoks kraater?» küsis Gabriel. «Kui tal on — sel augul, tähendab — ometigi hoopis noh aristokraatsem päritolu!»

«Missugune?»

«Nimi ütleb ju. See on vanakuradi tagauks. Otseühendus siitilmast põrgusse ja tagasi. Siin ümberkaudu teab seda igaüks. Küsi missuguselt talumehelt tahes. Kui ta selle kohta üldse midagi räägib, siis seda. Muuseas — konsistooriumis räägitakse mulle, et ma pean niisuguse ebausust vastu võitlema. Mulle enesele tundub, et ma peaksin neid uskumusi kokku koguma ja talletama. Ja selletõttu ei tee ma kumbagi. Tüüpiline inimlik situatsioon. Nii et pärimus on võib-olla veel palju mahlakam, kui mul teada. Sest mina tean õieti ainult seda. Kunagi aasta kahekümne viie või kolmekümne eest, siis, kui härra Sievers oli need maad siin just keisrinnalt kingituseks saanud, oli elanud siinsamas Pimesikul või Perjatsil Paabu-nimeline mees. Aga härra Sieversi nimel oli olnud koha-pealseks mõisaülemuseks tema valitseja. Vintmann, Tintmann, Kintmann, ma ei mäleta. Äärmiselt sant mees. Noh, valitsejad on ju talumeeste meelest kõik sandid mehed. Aga see oli olnud eriti sant. Ja sellesama Paabuga oli tekkinud tal mingi eriline vimmedamine. Nii suur, et Paap oli läinud Peterburi, härra Sieversile valitseja peale kaebama. Mis see kakssada versta või natuke peale siis talumehel tõsise vimma korral minna on. Ja jõudiski Paap Peterburi ja muretses, et kust ta oma parishärra suures võõras linnas üles leiab — kui sõidab korruga mööda uulitsat must tõld, mustad täkid ees, Paabule vastu ja peab tema kohal kinni. Ja tema oma härra Sievers pistab pea välja ja hüüab: «Tere, Paap!» Nii et Paap ei saa muud, kui haarab mütsi peast pihku ja hüüab: «Tere jumalime, parunihärra!» (sest krahv ei olnud härra Sievers ju sel ajal veel teps) — nojah, ja tahab talle, Paap tähendab, seletama hakata, aga

JAAN KROSS

härta Sieversil on juba kõik teada: «Ma tean, ma tean, ma tean! Sa tuled mulle minu Tintmanni peale kaebama. Et Tintmann on siga. Muidugi on. Tule istu tõlda! Sõidame koju ja paneme korra majja!» Härta teeb ise tõllaukse lahti, vaata et aitab Paabu ise tõlda ka — ja laseb kutsaril hobustele piitsa anda ja räägib Paabule: «Siga on ta muidugiteada. Aga see, et ta sind pitsitab ja sinuga siga on, see on veel väike sigadus, sest sind pitsitab ta ju minu kasuks, saad aru. Aga tema on nii suur siga, et tema sigatseb minu vastu ka! Tema varastab minu tagant seda, mis ta sinu käest minu kasuks välja pigistab! Ja seda me talle ei kingi!»

Ja härta laseb hobustele muudkui aga nähvata ja tõld kihutab nii et rattad võrisevad ja undavad all ja siis paistab juba, et see polegi enam sõit, vaid puha lend. Ja siis on pimedus käes ja siis on nad siin mägede kohal päral ka. Paap hüüab: «Härta, nüüd me panime mõisast mööda! Nüüd me oleme ju juba Põrguaugumäel!» Härta peab kinni: «Loll. Kas sa ei näe, et me sõitsime täna kiirema tõllaga. Seda oli meil tarvis, et Tintmann ei jõuaks meie eest kõrvale pugeda. Aga selle tõllaga meie mõisa ei sõida. Sellega me läheme tagumise värava kaudu. Noh, kobi sina nüüd koju, marss!» Ja kui Paap oli siis hakanud värisevate põlvedega eemale astuma, oli ta oma silmaga näinud, kuidas härta oli sõitnud, tulejutid taga, kõige tõllaga Põrguaugust alla. Aga hommikul oli kisa lahti: Tintmann on enese öösel enne kukelaulu valitsejamajas üles poonud. Õnnkombel oli ka härta Sievers öösel päralt jõudnud. Nii et kui õpetaja Kniper — minu eel-eelkäija, eks ole — ei saanud valitsejat arusaadaval põhjusel kiriklikult mätta, siis oli härta Sievers ise oma valitseja maha matnud. Pühitsemata mulda, muidugimõista.»

«Niisugused fantaasiad tekitavad ainult paha und, muud midagi. Kalla meile parem veel veini,» ütles proua Clara.

Mina ütlesin: «See on koguni huvitav lugu. Kõigepealt tähendab see nähtavasti seda, et võimalus minna Peterburi härta Sieversile tema Tintmanni peale kaebama oli talumeeste arvates ikkagi olemas. Ja moraalne iroonia, mis selles väikese ja suure sea jutus sees on, kui see on niimoodi isanda enda suhu pandud, see on ju — anna andeks — kuratlikult kena.» («Anna andeks» lisasin ma sellepärast, et oli Gabriel kui suur vabamõtleja tahes, vähemalt üliõpilasest peast, nüüd oli ta ikkagi pastor ja pastori meelest pole kuratlikkus ehk siiski kenaduse mõõt—) Aga tema ütles:

«Sina hakkad aga muudkui interpreteerima...» — ja kallas meile uuesti veini ning jätkas: «Mina tunnistan otse: kogu see lugu ei tähenda midagi muud kui seda, et härta Sievers lihtsalt ongi Kurat. Üks Kuradi inkarnatsioon. Talumehed usuvad seda ju kõik. Minule nad seda muidugi ei räägi. Mina olen ainult suure pärimise peale mõnelt võõrmündrilt mõne sõna kuulnud ühmatavat — et on vist jah kunagi niisugust lollust räägitud... Aga mul on siin üks poiss, üks täiesti terane, aga poole aruga poiss, Pajalaua Paavel. See räägib mulle kõik ära. Mis ta ise mõtleb ja mis rahvas mõtleb. Ja kui ma talle härta Sieversi kuradiks olemise asjas kahtlust avaldasin, siis oli tal hulk toredaid argumente selle kaitseks käepärast—»

«Mis sa neist vaese hullukese juttudest nüüd,» tahtis proua Clara meest takistada, aga mina nõudsin:

«Nonoh, mis argumentid tal siis olid?»

«Kas või ee,» ütles Gabriel muiates, «et krahv räägib täiesti puhast maakeelt. Paavel pilgutab mulle silma ja küsis: «Kas õpetajahärta on eluilmast kuulnud, et mõisnik oskab nii selget maakeelt?!» Muidugi ei ole. Sest seda oskavad ainult maamehed ise. Ja Kurat.»

Kui ma järgmisel päeval lõunalauas uudiste järele pärisin — öieti moepärast, sest mis uudiseid võis siia kolkapastoraati ulatuda —, ütles Gabriel:

«Kõster rääkis mulle täna hommikul: pärast sind on härta Sieversile eile veel külalisi saabunud. Härta krahv Fermor.»

«Fermor...»

Sinise siidlinde kolmas lahingunimi auväraval lahenes sedamaid krahv Fermori nimeks ning auvärav ise sai endale seletuse. Ma olin Fermori

nime omal ajal muidugi kuulnud. Siis, kui seda mõned aastad tagasi Meemeli ja Königsbergi ja Ida-Preisimaa vallutamise ja loovutamise ühenduses nimetati. Ja kui mõned kuuldusid pidama selle kandjat suureks väejuhiks ja teised igaveseks viivitajaks ja venimuseks. Ja kui mõned Tallinna saksa kaubahärrad (see tuli mulle selgesti meelde) seletasid, et Vene väed olid võinud preislastest ainult sellepärast jagu saada, et inglased Fermor oli ülemjuhatajaks määratud.

Ma küsisin: «Ütle, kust on see härra õieti välja võetud? Ja mis asju ta siin Vaivaras ajab?»

«Kuule, ma olen krahv Fermori nime muidugi kuulnud, nagu sinagi, viimase sõja ajal. Aga lähemalt — mul pole aimu,» ütles Gabriel õlgu kehitades.

Aga siis tuli välja, et seesinane just nagu ainult kodustest asjadest huvituv Clara-proua käis mõnes punktis täiesti «Elegantse maailma sõnaraamatu» eest. Ja isegi selle lisaköite eest, mille olemasolus ei oldud kindel, aga mida paljud oleksid valmis olnud kas või kolmekordse hinnaga põhiköitele lisaks tellima:

«Kuidas sa ei tea! Härra Fermor on ühe inglise maamõõtja, ühe lordi vallaspoja poeg. Keiser Peeter tiris tema isa enesega Venemaale. Nagu ta ju paljudega tegi. Ja poeg sai oma viimases sõjas võidetud võitude eest meie Eestimaal maid ja mõisu. Ja abiellus preili von Stackelbergiga ja petab oma naist proua von Pahleniga. Ja nüüd on senaator ka.»

«Ammendavad teated,» muigas Gabriel. «On sul veel küsimusi?»

Ma ütlesin: «Ainult üks, millele ka proua Clara ei tea vastata.»

«Nimelt?»

«Et kas nüüd, kus härra Sieversil on niisugune külaline majas, sünnib mul ülepea homme hommikul härra Sieversi jutule minna?»

Võiks ju ikkagi proovida, arvas pastoripaar. Aga kui me õhtul võõrastetoas istusime ja peremees väikesel viulikontraseeriga ametis oli, ratsutas mõisast käskjalga kohale: krahv laseb härra Falckile ütelda, ärgu tulgu härra Falck krahvi juurde homme hommikul kell seitse. Tulgu ennelõunal kell üksteist.

Meie videviku- ja õunaveiniarutlus selle üle, mida sellest muudatusest järeldama pidi, ei jõudnud mingile otsusele. Siiski andis see mulle kolme korraliku peekriga vähemalt enam-vähem rahuliku une.

20

Täpselt kell üksteist juhatas roheline kammerteener mu ületunaeilsesse kurepesasalongi sisse.

Silmapilguks oli mul mulje, et härra Sievers, väikesel diivanil kohvilaua taga, on vahepeal pooldunud ja kahekordistunud. Umbes niimoodi, nagu pidid tegema bakteriad, keda mõned Jena meditsiinitudengid olid oma läätseliste torude abil uurinud, nii et minagi olin saanud säherdusse torru pilku heita — jaa, et härra Sievers oli paljunenud ja istus diivanil kahes eksemplaris, ühes diivaninurgas üks ja teises teine eksemplar. Aga hetke jooksul selgus, et silmamoondus polnud siiski täielik. Olid nad esmamulje järgi kui sarnased tahes, vana ja uue härra Sieversi vahel oli täiesti võimalik vahet teha. Mitte ainult selle järgi, et vana kandis taas oma kreemikat toorsiidkuube samasuguste pükste ja valgete sokkide juurde, aga uuel oli seljas peenest hallist kalevist ülikond ja kaelas elegantne valge šaboo. Vana oli ka luisem, uus ümaram, vana oli tuuldunud, uus punetavam. Lisaks, vana tundus tegelikult kaval-reserveeritum ja uus hasartsem. Olgugi et stseenis, millesse ma sisse sa lasin, oli vana nii ütelda ründav pool:

«Voilà, Williamovitš — see on see noormees, kes on meie kihlveo tunnistajaks. Berend» — härra Sievers pöördus nüüd juba minu poole — «me vedasime krahv Fermoriga kihla, kumma hobune võidab, kas tema Buck või minu Lucifer. Saate aru, kas tema kimmel või minu must. Hobused sõidavad, kummalgi oma ratsutaja sadulas, ühe ringi seal minu

ratsateel ümber mägede. Algas ja lõpp all auvärava juures. Tulge, ma näitan.»

Me väljusime, mina krahvide kannul, paviljoni ümbritsevale rõdule. Ma ei jõudnud veel isegi mitte kummastada veidrat ülesannet, millesse Sievers oli mu tirinud — mis kihlveotunnistaja pidi võhivõoras alamast seisusest poiss neile härradele korruga olema?! —, kui me seisime juba väljas pargilatvade kõrgusel ning vaatasime alla ja ringi. Ratsatee, mida ma vist eespool nimetasin, piiras, nagu siit ülalt paistvate löikude järgi võis otsustada, pikliku silmusena kogu kolmemäeparki ning pidi siis olema oma kolm versta pikk. Pargi välisserva mööda kulgevalt ratsarajalt härrastemajaesise auväravani ulatuvat teeharu oli umbes viissada sammu. See viimane tuli võidusõitjail, nagu ma olin aru saanud, läbida kahekordselt.

«Päripäeva üks ring!» ütles krahv Fermor, kui me ise olime teinud rõdul päripäeva ringi ümber paviljoni. Me läksime salongi tagasi. Mina küsisin:

«Kui on lubatud pärida — mille peale härrad krahvid on kihla vedada otsustanud?» (Ma mõtlesin: kui ma kõlban neile tunnistajaks, kõlbab mul vististi ka teada, mille ümber nende kemplemine käib.) Härra Sievers ütles:

«See on meil — kuidas sa seda nimetasid, Williamovitš — *gentleman*-kihlvedu, eks? Kui võidab Buck, tähendab krahv Fermor, siis täidan mina krahv Fermori soovi. Kui võidab Lucifer, tähendab mina, siis täidan ma krahv Fermori soovi, aga tema täidab minu oma ka. Nõnda?»

«Nõnda nimelt,» ütles krahv Fermor ja pühkis suure sinise taskurätikuga punetavat higist nägu.

«Kusjuures härrade krahvide kokkulepitud soovid — nagu ma aru saan —, ei kuulu vististi avaldamisele?» Muuseas, ma ei tea isegi täpselt, miks ma selle pooliku interronegatsiooni välja ütlesin. Nähtavasti lootuses, et ehk saan ma nende kihlveotingimused sellest hargnevalt ikkagi teada...

«Üldiselt mitte. Aga meie pühendame oma noore sõbra oma kihlveosse—» Härra Sievers tõstis pahema käe õhku ja surus selle liigutusega krahv Fermori protestikavatsuse maha. Kui ma sel sekundil aru ei saanud, kust õieti pärines ta žesti kummaline mõjukus, sai see mulle silmapilk hiljem selgeks. Sest härra Sievers jätkas:

«Krahv Fermor soovib saada minult kakskümmend tuhat rubla tähtajata ja intressideta laenu—» (Ma märkasin, et selle seiga teatavaks-tegemine sootu kõrvalisele inimesele ajas krahv Fermori lopsaka suu peaaegu poisikeselikult mossi.) Härra Sievers jätkas: «Mina omakorda soovin, et krahv Fermor kui Impeeriumi Dirigeeriva Senati Kolmanda Departemangu esimees lahendaks—» (ja siis koketse irtitusega minu poole) «—näete, isand Falck, kellega meil tegemist on — lahendaks Rakvere linna poolt keisrinnale esitatud palvekirja küsimuse õiglase hoolega, see tähendab Rakvere linna kasuks.»

Ma pean tunnistama, see ootamatu, totter, mängurlik lihtsus, millega Sievers Rakvere asja, linna aastatepikkuse ja mu enda mitmekuise ja -nädalase vaevlemise asja, mängu lükkas, rabas mind nii, et ma neelasin täiesti tummaks ja olematuks hüüatuse, mis oli mulle juba huultele tõusnud: «Aga mu härrad, kas te siis ei märka, et teie kihlvedu on vähemalt ühes punktis tagasihoidlikult öelda veider?! Härra Fermor saab ju selle järgi tähtajata ja intressideta kakskümmend tuhat hoopis sõltumatult sellest, kas tema kimmel võidab või kaotab?!» Jah, ma loobusin oma hüüatusest, kuigi olin selleks jumala eest juba õhu kopsu tõmmanud. Sest niivõrd hämmeldav ja tavatu oli mu meelest härra Sieversi maailmaasjajadega manipuleerimise jultumus... Selge see, et Fermor oli küsinud tema käest laenu. Nähtavasti oli see juhuse moel sündinud kohe pärast minu mõisa käimist, kui Rakvere supliik oli härra Sieversi teadvuses alles ärritav-värske. Nähtavasti oli küsitud laen — tähtajatu ja intressitu — mingeid mulle tundmatuid või ehk isegi aimatavaid tavasid mööda niisugune, mis ei kuulunud tagasimaksmisele. Võib-olla oli Fermoril kui Sieversi kunagisel ülemusel selle saamiseks mingi ringkonna

mingite uususte järgi õigus. Iseäranis juhul, kui härra Sieversi kindralleitnandi-plümaaž oli tõesti pärit nii tabamatu linnu tagumikust, nagu Richmann oli kord viidanud. Võib-olla tahtis härra Sievers — praegu vististi mõjukam mees kui Fermor (keda oli Seitsmeaastase sõja ajal ju ka kõige kõrgemalt poolt passiivsuse eest laidetud) —, võib-olla tahtis Sievers talle kahekümne tuhandest kohusetäitmist osutades teda millegi eest (kas või ütleme oma kindraliplümaaži kahtlase väärtuse eest) kiusata — ja lükkas talle Rakvere supliigi ette... Aga miks ei sidunud ta seda laenuandmisega tavalise tingimuse korras: mina annan sulle laenu, sina vii minu jaoks see asi senatis läbi? Jumal teab. Võib-olla tundus see tujudega härrale, nagu Gabriel oli teda ilmselt põhjusega iseloomustanud — võib-olla jah tundus see tujudega härrale olevat liiga ebahuvitav, liiga lihtne, liiga kõditu.

Härra Sievers saatis oma rohelise kammerteenri tallidesse ja laskis krahv Fermori ning enda ratsutajad üles paviljoni saata. Mehed olid mõne minuti pärast platsis, Fermoril vibalik luduja nokkmütsiga poisivooster, Sieversil seesama puhtaks aetud näolapiga tedretähniline tallipoiss, kes kummaldi korral oli minu hobuse härrastemaja trepil vastu võtnud.

Krahv Sievers ütles: «Teil ja minul peab olema võimalus anda oma sõitjale nelja silma all juhtnöörid. Olete nõus?»

«Muidugimõista!» ütles krahv Fermor higist nägu pühkides. Nii et ma ei saanud aru, mispärast ta õieti ähmi täis oli, kui ta pidi saama oma laenu kätte võidusõidu tulemusest hoolimata.

«Räägime poistega rõdul, eks ole, teie paremal, mina pahemal pool seda ruumi. Olete nõus?» küsis Sievers, ja pöördus siis minu poole: «Berend, teie olete ka sellega päri?»

«Jajaa, miks mitte,» ühmas Fermor, ja mina noogutasin kometliku minu-poolse-pöördumise peale.

Härrad väljusid kumbki oma sõitjaga salongist rõdule. Ma jäin üksinda ruumi ja nägin parempoolsest külgaknast, kuidas krahv Fermor seletas oma ludumütsile hoogsalt kätega vehkides, mismoodi sellel tuleb sõita. Kui ma oleksin astunud akna juurde, oleksin arvatavasti võinud ka sõnadest aru saada. Suures seinapeeglis parempoolse akna lähedal nägin samal ajal vasakpoolset akent ja läbi akna seda, kuidas krahv Sievers seisis oma tallipoisiga silmapilgu sealpoolisel rõdul, nagu näis, ilma talle üldse midagi ütlemata. Peale kahe sõna, mida ta napi käeliigutusega saatis. Umbes, nagu oleks ta öelnud:

«Tee ära!»

Krahvid tulid oma ratsutajatega ruumi tagasi. Fermor ütles:

«Aga minu sõitjal peab olema õigus sõita teie ratsatee enne võidusõitu algusest lõpuni läbi. Teega tutvumiseks!»

«Muidugi on teil see õigus,» oli Sievers sedamaid nõus ja pöördus taas omal kometlikul moel täistõsiselt minu poole: «Berend, eks ole, see on ka teie meelest normaalne?»

«On küll.»

«Väga hea. Krahv Fermor, saatke oma sõitja — kuidas ta nimi on—?»

«Piiter.» Ta hääldas seda koguni «Piitö».

«Inglane?»

«Ei. Peeter. Aga ma pean teda koduselt hüüda võima—»

«Väga õige. Saatke oma Piitö sõiduteega tutvuma. Minu Mardil ei ole seda ju tarvis. Aga, Berend, kui te nõus olete — Mart läheb ja näitab Piitõrile ja tema hobusele sõidutee ette. Me ootame nende tagasijõudmise ära. Nad sõidavad sõrki. Neil kulub üle kahekümne minuti. Pärast vajavad nad nelikümmend minutit puhkust. Et täiesti värsked olla. Praegu on kell kaheteistkümne minuti pärast kaksteist. Kümme minutit käimiste ja saduldamise peale. Kell üks on all auvärava juures — kuidas te ütlesite, krahv Fermor, mis selle nimi oli—?»

«Start!» paugatas krahv Fermor kannatamatult.

«Õigus. Start. Saate aru, ma püüan ennast jõudumööda harida—»

Mulle paistis, et ta viimastes sõnades oli nautleva irooniia kumin.

Ta ütles: «Ja selleksamaseks *stardiks* — et see asi oleks ilusasti era-

pooletutes kätes — annab härra Berend püstolipauguga märku.» Ta küsis rabavalt puhtas eesti keeles: «Poisid, kas on küsimusi? Ei ole.» Ta viipas Peetri ja Mardi lahkuma. — «Ja nüüd, mu härrad, pakun ma teile tassikese kohvi. Nagu siin majas moeks.»

Ta tilistas kella. Roheline kammerteener sisenes sedamaid, värskelt tärgeldatud põll käsivarrel ja kokamüts käes.

«Ooo,» ütles krahv Fermor, «te teete meile seda au, et teie ise—»

Nähtavasti oli Sieversi veidrus talle tuttav.

«See on austuseavaldus, ma olen nõus,» möönis Sievers koketselt, «aga see on ka maius. Sest ma tahan, et kohv oleks laitmatu. Nõnda. Ja laitmatu kohv on kohe valmis.» Ta riietus teenri abiga ümber. «Tundke end vahepeal nagu kodus.»

Kui Sievers ja teener olid väljunud, tiris Fermor taskust vanamoodsa hollandi piibu, ühendas selle peenikese varre kaks vaksapikkust valget toru otsipidi ja toppis portselmanist piibukaha lõhnavat bataavia tubakat täis. Kui ta oli piibule tule peale raiunud ja tõmmanud esimese mahvi, küsis ta suitsu välja puhudes:

«Kes teie, noormees, krahv Sieversi juures olete?»

Mul polnud aimu, kas härra Sievers kavatses mind oma kihlveopartnerile Rakvere-asjade ajajana paljastada või mitte. Polnud võimatu, et kui ma teinuksin seda ise, rikkunuksin tema plaanis midagi ära. Ma ütlesin ettevaatlikult:

«Mina olen härra krahvi külaline—»

Ma mõtlesin: see seisund tõstab teatud määral mu väärikust, mida ka härra Sievers tundub Fermori ees isegi pentsikul kombel ülal hoidvat... Võib-olla mõtlesin ma ka: pealegi kinnitab minu külaliseseisund Fermorile, et ma ei ole Sieversi palgaline. Palgalisus võiks anda talle motiivi nõuda minu mängust kõrvaldamist ja ma võiksin kaotada selle läbi mingi võimaluse Rakvere asja soodsalt tagant tõugata... Ma ütlesin:

«Ma olen, kui ma tohin ütelda, härra krahv Sieversi... lähedaste sõber.»

Ma mõtlesin: saagu ta sellest aru kuidas tahab. Kui ta edasi pärib, püüan ma edasi laveerida. Aga krahv Fermor ei jätanud pärimist, vaid pahvis piipu.

Õnneks tuli krahv Sievers paari minuti pärast aurava kohvikannu ja kolme kullatud tassiga tagasi. Ta vahetas kammerteeneri abiga riided ja kallas isiklikult kolm tassi täis. Nende kohvikonversatsioonist jäin ma oma kergenduseks kõrvale ja kuulasin seda häirimatult pealt. Kui armastusväärselt härra Sieversi ja kui vapralt preislaste vastu oli krahv Fermor talitanud Zorndorfi all (Sieversi partii), ja kui sümmeetriliselt krahv Sievers Kunersdorfi all — oma erakordse vaprusena preislaste ja armastusväärsega krahv Fermori suhtes (Fermori partii).

Kümme minutit enne ühte tõusid krahvid kohvilauast. Härra Sievers pistis mulle püstoli-pihku ja me kõndisime alla härrastemaja-esisele platsile.

Hobused seisid juba auvärava vahel, ratsutajad sadulas. Krahvid astusid loomade juurde. Kumbki patsutas oma hobuse koonu või kaela ja ütles midagi sõitjale. Krahv Fermor: «Noh — ole kiire kui saatan! Aga hoia, et sa tal viimase mäkketõusu võhma enneaegu välja ei võta! Ja vaata, et ta sul laskumistel ei komista. Ja et ta kõrvusõidul kenitama ei hakka! Ja maha jääda võid sa alguses küll — ma ütlesin sulle —, aga mitte üle kümne sammu, pea meeles!» Krahv Sievers sellevastu ainult (kerge näppudelöögiga vastu Luciferi kaela): «Legoo!» Naljakkal kombel kumbki täpselt nii, nagu ma just teisest oleksin oodanud.

Ma sirutasin püstoli õhku ja vaatasin härradele otsa. Kammerteener hoidis taskukella pihus:

«Härrased, kell on—» Pidas kümme südamelööki vahet ja ütles: «Üks!»

Ma vajutasin päästikule ja hobused hüppasid paugu peale paigast ning kappasid kruusa pritsides mäest alla.

Härra Fermor haaras härra Sieversil õlast ja tahtis teda endaga kaasa tõmmata mäest üles jooksma.

«Kuhu nüüd?»

«Siit ju ei näe! Jälgime ülevalt! Rödult!»

Ma nägin krahv Fermori higisest punasest õhevil näost, kui väga ta soovis oma Bucki, oma lühendatud Bukephalose võitu. Ja järelikult, kui väga ta soovis pääseda mõjutamast senati otsust Rakvere supliigi küsimuses. Ja mulle jäigi ebaselgeks, miks ta sellest tahtis nii kangesti pääseda. Niisama, nagu mulle jäi ebaselgeks, mida õieti soovis või taotles krahv Sievers. Kui ma just seda iseäralikku kumahtust, mis silmapilguks ta vastuses kostvat tundus, ei riski eriti ränga võiduiha välgatuseks arvata:

«Ei-ei! Ootame siin. Kui me neid ülalt jälgima hakkame, ei jõua me õigeaks silmapilguks siia tagasi. Minge teie üles. Kui tahate. Mina tahan näha viimast pingutust! Ligidalt!»

«Mina ka! Mina ka!» hingeldas krahv Fermor. «Siin võib ju jalgmaad otsustav olla!»

«Muidugimõista!» kinnitas Sievers — mulle tundus, et kurjavõitu mõnuga.

Me seisime platsiserval. Ma püüdsin härrade selja taga, pargi päikesevöötide ja puuvarjude segadikus kella vaadata ja kuulatasin kapjade müdinat, aga kaks minutit pärast lähet polnud muidugi kippu ega kõppu kuulda. Kujutlus, et jalgmaad või vähemgi võib võitja ning kaotaja vahel otsustav olla ning et mina kui kihlveo tunnistaja pidin tarbe korral otsuse kaalukeeleks osutama, hämmeldas mind juba paljalt selle krahvliku kihlveo mõõtmeis piisavalt. Ja mu süda tõmbus ehmatuses koguni kokku, kui ma mõtlesin: tegelikult tuleb mul võib-olla otsustada mitte nende krahvide kihlveosõit, vaid Rakvere saatus...

Õnneks lahenes kõik seitsme minuti pärast nii vaieldamatult, et härradel polnud mult midagi küsida. Ma ei mäleta täpselt, mida krahv Sievers selle seitsme minuti jooksul Fermorile rääkis (mis muuseumis reedab, et olin võidusõidu tulemuse pärast arusaadavalt ärevil). See oli mingi täiesti totter lugu kellestki õuedaamist (kelle ta igatahes jättis anonüümseks) ja kellestki paažist. Õuedaamil oli kuldne kaelakapsel ja kapslis paaži miniatuurportree. Aga siis hakkas õuedaam petma oma paaži Preisi saadikuga ja paaž näppas daami kaelakapsli ära ja toppis sinna, oma tillukese näo ja kuldkaane vahele, hiiglasuure surnud prusaka — Ja kas ta sokutas selle siis uuesti daamile kaela või saatis saadikule või mis, jäigi mul teadmata, sest siis hakkas mäenõlva ja teekurvi tagant kostma hobusekapjade tümin ja härra Sievers jäi vait ning mulle tundus, et ta nägu kivistus pingest. Härra Fermori kõrvakuulmine paistis olevat tõntsim. Sest tema hakkas hüüdma: «Tulevad! Tulevad!» alles siis, kui hobused pargipuude vahel juba nähtavale ilmusid. Ja sedamaid oli näha: must, tähendab Lucifer, tähendab krahv Sievers, oli valgest, Buckist, krahv Fermorist, selge poole kehapikkuse jagu ees. Nagu ajaks valge taga omaenese püüdmatut või ehk siiski püütavat varju. Krahv Fermor sülitas ja karjus endale vastu valgeid kintspükse tagudes, ise istmikust natuke kookus, et käed ulatuksid:

«Bucky! Bucky! Eh, tõi razjobannõj! Schnell! Darling! Davai! Davai!»

Krahv Sievers seisis, liikumatu ja tumm, täpselt auvärava kohal. Ainult et ta seisis kuidagi isemoodi kiivas, parem ölg äkitsel märksa madalam kui vasak. Ma tahtsin vaadata hobuseid, aga pidin vaatama teda. Et taibata, mis temaga oli. Ja taipasin: ta toetus jalutuskepile. Ja oli paarikümne sekundi jooksul, mille vältel lähenev kabjaplagin oli kuulda olnud, puurinud oma kepi alumise veerandi pikkuses kruusasse mulda. Silmapilgu jooksul mõtlesin ma: kas tõesti ainult võidujooksuõha pärast krahv Fermoriga? Või ainult triumfikõdi pärast proua Tiesenhauseni üle? Või siiski hoopis Rakvere vabanemislootusest?

Hobused olid jõudnud auväravasse suunduvale sirgele teele. Nad lähenesid meile otsejoones ja mitme sekundi jooksul polnud aru saada, kas valge jõuab musta kinni püüda ja mööduda või mitte. Siis vihisesid nad meie silme all auväravast läbi. Lucifer oli säilitanud edumaa. Härra Fermor oli poole hobusepikkusega löödud. Ja Rakvere saatus — kui härra Fermor vähegi aumeheks osutub —, nagu ma aru pidin saama, otsustatud.

Krahv Fermor nohises ja pani piibu ette. Krahv Sievers oli naerata rahulolu ise:

«Mu härrad, pärast seda ilusat spektaaklit» — ta surus kummalegi sadulast hüpanud sõitjale midagi pihku, mulle paistis, kui ma väga ei eksi, kummalegi kuldimperiaali!, ja saatis nad hobustega minema — «pärast seda panen ma härradele ette lõunat süüa.» Ja siis endisel kenitleval moel minu poole: «Härra Berend teeb meile, ma loodan, seda au ja sööb meiega koos. Ja teie, Williamovitš — te ei pane ju pahaks, kui me ei söö siin all» — ta viipas härrastemaja poole — «eks ole, te ei arva, et see on puudulikust lugupidamisest minu auväärt vana sõbra vastu! Siin all on nagunii terve parem tiib teie käsutuses. Aga lõunat söögem seal üleval, minu käopesas. Seal tunnen ma end kõige kodusemalt.»

Kui me uuesti üles paviljoni poole kõndisime, pakkusin ma püstolit härra Sieversile tagasi.

«Oh ei!» tõrjus krahv. «Jätke see endale tänase päeva mälestuseks. Ma usun, teile peaks sel päeval olema ju mõningane tähtsus...?»

«Aga härra krahv—»

«Ei mingit aga, noormees!» Ja ta hakkas rääkima sellest, kuidas oli kunagi oma sõbra salakantseleiulema Ušakoviga käinud Podoolias mets-sigu kütimas.

Kahekümne minuti pärast palus roheline kammerteener meid sinna-samasse suure merelevaatega salongi lõunalauda. Ma ütlesin, suhteliselt lihtsasse lauda. Sest hõbetaldrikud ja pokaalid lillkapsasupi, praetud loomaliha ja punase veini tarvis olid ju küll rasked, aga ootamatult jämedad. Roheline kammerteener oli supi meile vaevalt taldrikule tõstnud ja väljunud, kui krahv Fermor küsis läbi esimese suutaie lurina:

«Härra Karl, kuna te suvatsesite pühendada selle noormehe» — ta näitas lõuaga minu poole — «meie kihlveo, khm, üksikasjadesse, siis ma küsin: kas me arutame seda, mis mul senatis teha tuleb, selle noormehe juuresolekul või hiljem?»

«Aa — mis teil teha tuleb?» resoneeris härra Sievers, nagu oleks ta selle vahepeal unustanud. «Jajaa, nimelt tema juuresolekul! See noormees ongi Rakvere magistraadi saadik» (ma olin vait ega vaielnud sellele vastu), «nende poolt ekstra minu juurde saadetud. Mis on niisama hea, nagu oleks ta saadetud teie juurde, eks ole!»

«Mis paik see Rakvere ülepea on?» küsis Fermor läbi oma lillkapsapüree. «Ma olen seda nime nagu kuulnud, aga ma ei tea.»

«Härra Falck seletab teile kõik,» ütles peremees.

Ja mina seletasin nii hästi, kui suutsin. Krahv Fermor kuulas nohises ja luristades. Ta ei küsinud mitte midagi. Kui ma vait jäin, ütles ta joviaalselt, isegi natuke mühaklikult (ma ei tea, kuivõrd see oli inglasklik, aga fermorlik oli see ilmsesti küll):

«Njaa. Tiesenhausenid on muidugi raske kraam. Oma sidemetega. Ja üttehoidmisega. Ja vintskusega. Aga ma olen lubanud. Khm. Ma lasen senati sekretäridel midagi valmis sodida ja ajan selle asja sirgeks.»

Tähendab, see oli otsustatud!

Ma tundsin imelikku pööritusesarnast tunnet. See oli peaaegu et ebamugav — kuni ma taipasin, et see oli rõõm. Triumfirõõm, kinkimisrõõm, saavutamISRõõm. Ja õieti ei võtnud ma endale sel silmapilgul mahti uurida oma rõõmu elemente, kuid ikkagi tajus mu keel võidu magususes piiska sappi, piiska häbi, häbi võidu puhul juhusliku poolehobusepikkusega... Võib-olla isegi häbi võidu pärast vana egotsentrilise naise üle, kes ajas patoloogilise agarusega enese ja oma suguvõsa asju. Aga rõõm linna ja iseene — või siiski iseene ja linna pärast, Maade pärast, kes pidi saama vaieldamatuks linnakodanikuks, ja mitte tänu oma paksule Johanile, vaid tänu mulle, oli silmapilgul liiga valdav, et häbikübemetele tähelepanu pöörata. Sealsamas pisteti mind ometi kederluuden, põlvini, niueteni olukorra ironiasse ja mu enese häppi sisse. Ma ütlesin:

«Mis puutub senati sekretäride ülesandesse Rakvere taotluse asjas — see töö on linnal õieti juba tehtud. Kui härra krahv Sievers on nõnda

lahke — tema käes on linna kavand senati resolutsiooni tarvis. Krahv Fermor võiks vaadata selle siin läbi. Mina võiksin anda vajalikke seletusi—»

«Oo jaa,» ütles krahv Sievers kergelt, «ma otsin selle üles. Kui me söönud oleme.»

Me söime krahvide maast ja ilmast vesteldes veel oma kolmveerand tundi. Minule esitati paar juhuslikku ja täiesti kõrvalist küsimust, täiesti muuseas, krahv Sieversi poolt. Nähtavasti lihtsalt selleks, et ma ei tunneks ennast istuvat jutuajamise kõrval nagu taburet või tool. Siis lõpetas krahv Sievers lõunasöögi. Ma tänasin ja tõusin lahkumiseks. Ma tundsin, et võin vististi minna härradele tüütuks, aga silmapilk oli liiga sundiv — ma tuletasin neile veel kord oma pabereid, tähendab Rakvere senati-projekti, meelde.

«Õigus, õigus,» ütles härra Sievers ja võttis, mulle tundus, et natuke kahetseva naeratusega, mu paberid tagasikätt kuskilt laualaekast esile, «Williamovitš, mulle paistab, et see tekst — see on härra Falcki redaktsioon — kõlbab teile seal aluseks küll.»

Krahv Fermor võttis lehed oma kätte. Aga mitte huvist lehtede, vaid viisakusest Sieversi vastu. Ta asetas nad omakorda tagasikätt teisele lauanurgale. Ta ei pillanud neile ainsatki pilku. Ta ütles sõbralikult, aga tüüdatult:

«Kui me oleme otsustanud otsustada — siis on tähtsusetu, mis selles asjas kirjutatakse.»

Ja mina küsisin — endastmõistetavalt, automaatselt, enne kui ta sõnadest sündiv ja sündima pidav kuristikutunne mu teadvusse jõudis (kuristikutunne äkitselt aimatavast kõrgusevahest otsustamise, mõtlemise ja maailmatajumise tasandite vahel):

«Senati otsused tehakse ju keisrinna nimel. Kas keisrinna siis nende motivatsioone ei loe...?»

Krahv Fermor torkis hõbedast orgiga hambaid:

«Kulla noormees, impeeriumis on kümme tuhat, võib-olla kakskümmend tuhat Rakvere mõõtu pesa. Pluss linnad, kloostrid, ühingud, kubermangud, provintsid. Kõik nad kirjutavad aeg-ajalt keisrinnale supliike. Tuhanded ja kümned tuhanded eraisikud peale selle. Mõtelge järele — kas keisrinnal on füüsiliselt võimalik—?»

Ja ma pean tunnistama, ma jäin häbenedes vait, sest ma mõtlesin järele ja sain aru, et siamaani olin tõesti kujutlenud võimalikuks täiesti võimatut asja.

Härra Sievers lahendas olukorra. Kui mul sünnib seda lahenduseks nimetada. Ta tilistas kella ja ulatas minu manuskripti sisenevale roheli-sele kammerteenrile:

«Anna need paberid krahv Fermori jaoks tema kammerteenri kätte.»

Mina seisin keset salongi, et sedamaid lahkuda, ja en-m ei peetud mind kinni. Ma võtsin enda omas uskumatus võidus ja vaieldamatus alandatuses kokku ning ütlesin:

«Härra krahv Sievers, härra krahv Fermor! Lubage tänada teid Rakvere linna nimel selle eest, et te suvatsesite armulikult kinkida Rakvere linnale tuleviku!»

«Tänage Fermorit!» ütles Sievers.

«Mispärast mind,» nohises Fermor ja hakkas korruga hõhõhõh naerma. «Tegelikult tänage Luciferi—»

Kui ma olin tagasiteel kirikumõisa Siev rshofi põldude vahelt läbi jõudnud ja tundsin kuusiku varju oma selja taga, kordasin endale sõnadest sõnalt, mis ma krahvidele olin öelnud. Ja mõtlesin: ma olir öelnud Härra krahv Sievers — aga mis krahv see pärisorjast toapoiss öied oli?! Ma olin öelnud Härra krahv Fermor — aga mis krahv oli paremat see maamõõtjapojast mühkam ja rahvusvaheline seikleja, jah, mis krahv, mis aristokraat temagi oli?! Ma olin öelnud Ma tänan teid Rakvere linna nimel — Aga kus oli minu volitus neid linna nimetä tänada?! Mul polnud ju seda. Ja kus oli tegelikult mu tänamisetahe, mu tänamisetõsidus — kui ma pidanuksin õieti tänama hoopis Luciferi?! Ja — kas Rakvere linnale oli sellega tõesti kingitud tulevik...? Jumal tänatud, see oli nüüd — tänu Luciferile — vististi kindel...

Mäletan, see on mu mäluüdis tallel, kuidas mu juba iseenesest kahepaikne võidutunne kuivas mu Rakvere poole tagasi sõites koos vahe-
maaga kummaliselt kokku. *Kahepaikne* on nagunii ainult keeleharju-
musest öeldud. *Neljapaikne* olnuks selle kohta hoopis kohasem sõna. Sest seesinane oli mõrane niihästi pikuti kui põiki. Pikuti — pent-
sikusest ja solvumusest selle üle, et minu ja Rakvere suure võitluse
lahendajaks polnud õiglus, polnud isegi mitte loogika, vaid oli hobuseks
kehastunud juhus. Ja põiki oli mu võidutunne lõhki kahtlusest, kas ma
ikkagi võin, kas ma tõesti tohin olla krahv Fermori töötuse peale, tolle
läbi lillkapsapüree lurina antud töötuse peale kindel...?

Kui Rakvere kiriku nõeljas torn üle metsa paistma hakkas ja kui
linnaäärsete kruntide hirsaiad ning tee veeres konutavad majad mu enda
vahele haarasid, täiesti muutumatud, hallid, madalad, unised, mõödu-
nudnädalased, ei suutnud ma oma viimaste päevade seiklust peasegu
enam isegi tõeks arvata. Kusjuures ma panin vististi juba siis tähele:
Luciferi, kes küll iga kord, kui ta mulle meelde tuli, mu enesetundele
kabjahoobi ära andis, tõrjusin ma siiski hõlpsasti enesest eemale. See
oli seda hõlpsam, et jutustada ei kavatsenud ma oma käigust nagunii
mitte kellelegi. Peale Richmanni, muidugimõista. Aga temagi ees ei
plaanitsenud ma ju pihitooli istuda. Tahtsin rääkida talle ainult oma
käigust üldse, krahv Fermori juhuslikust Vaivaras viibimisest ja tema
töötusest, mida oli soodustanud Sieversi heatahtlik toetus. Seda küll. Aga
krahvide kihlveost ja Luciferi idiootsest kaalukeelerollist otsustasin ma
olla muidugi täiesti vait. Nii et see viimane häiris mind linna jõudes
üksnes tagaplaaniliselt. Ent mu kahtlus Fermori tõsiduses kasvas linna
igapäevase reaalsuse keskel üha raskemaks. Mõte, et mina olin Rakvere
saja kolmekümne aasta pikkuse võitluse linna kasuks lõpule viinud, tun-
dus, kui see mulle ikka ja uuesti meelde turgatas, ehmatavalt absurdne.

Ja kõige mu enesetunde lõhkikäristatuse kohal painas mind, see on
ju iseenesest arvata, ikka ja jälle südamevõpatusega meenuv küsimus:
mis ma siis nüüd proua Tiesenhausenile oma kohtumisest krahv Sie-
versiga räägin? ... Oh jumal, saja sammu peal esimestest peenramaa-
dest Rüütli tänava alguseni sai mulle selgeks: võib-olla olin ma siamaani
võinud enesele kinnitada, et päriselt polnud ma proua Tiesenhausenit
esialgu reetnud... (Tegelikult ma ju olin. Juba ammu, juba algusest
peale. Paratamatult. Iga sammuga, mis polnud reetmine mu enese suh-
tes—) Aga ikkagi oli mul olnud võimalik enesele väita, et seni oli kõik
olnud minu poolt paljas äraootav ettevalmistus. Nüüd olin ma tolle sõge-
dalt üle vana naise ja tema kaudu selle maa tegelikud isandad lõplikult
ja vaieldamatult ära andnud... Kellele, muuseas? Tõeliselt küll ainult
teistele isandatele nende eneste seast... Aga sellel polnud tähtsust. Ma
olin astunud tagasivõtmatu sammu. Ma olin ratsutanud seal Saka ja
Ontika vahelisel kaldajärsakul, ma ei tea, kas sinna- või tagasiteel, tee-
äärsete postide vahelt välja. Ma olin ratsutanud äärele ja üle ääre. Ma
ratsutasin tegelikult tühjuse kohal. See hirmutas mind. Aga see andis
mulle ka — vähemalt seal Rüütli tänava alguses tundus mulle — puru-
nematu kübeme uhkust ja julgust. Kuid seesama kübe ehmatas mind
aimdusega, et võib-olla võtab see mult, võib-olla on see juba võtnud
mult mu alatuvõitu nõtkuse jätkata proua ees lojaalse käsutäitja
mängu...

Aga proua Tiesenhausenile vastamise küsimuses andsid sündmused
ise mulle ootamatut hõlpu. Kui ma Rüütli tänavat mööda linna sisse rat-
sutasin ja Karja tänava nurga kohal pilgu vasakule heitsin (et näha, kas
proua töömehed või Kexholmi polgu soldatid on juba asunud parandama
kõrtsi põlenud katust), tõmbasin ma hobuse ehmatuses paigale. Kahe-
kümne küünra pikkuse kõrtsihoone kohal keerutas pealelõunane tuul
tukihunnikul tuhka.

Ülejärgmine maja oli sepameister Krügeri oma ja ma nägin Krügerit õues puuvirna juures õiendamas. Andsin hobusele kannuseid ja pidasin Krügeri väravas kinni.

«Hei, peremees! Mis silmamoondus see siis on?! Mis te kõrtsiga teinud olete?»

«Ah näe, Berendi-noorhärä. Teie's ei teagi veel?»

«Ei. Mina tulen Narvast.»

«Jah, näe, esimese korra kustutas vihm teise ära. Seda te ju ikka teate?»

«Seda — jah.»

«Aga polnud talle alles jääda antud. Teisipäeva öösel läks teist korda põlema.»

«Mismoodi siis?»

«Kes seda teab. Müristas ju. Ühed ütlevad, et välgust. Aga proua Tiesenhausen ütleb, et linnamehed pidid olema tule külge torrganud.»

«Kus ta seda on kuulutanud?»

«Freundling on rääkinud. Ja proua pidi olema eile Tallinna kihutanud. Kindralkubernerile linna peale kaebama.»

Tähendab, ma võisin mõisa sõita, tarvitsemata esialgu prouaga vastamisi sattuda.

Mõisas jutustas Tiio mulle kõrtsi põlemisest niipalju, kui ta teadis. Tule puhkemise kohta ei teadnud ta küll midagi uut. Jah, müristanud oli öösel tööpoolest. Müristamise peale oli Tiio üleski ärganud. Aga väga valju kärgatamist polnud ta nagu kuulnud. Ja äike oli siis juba tüki aega möödas olnud, kui kiriku kell oli lööma hakanud ja tulekuma härrastemaja hommikupoolt katusekorraakendesse paistma hakkas. Siis oli Tiio üri õlule heitnud ja mõnede nooremate ja edevamate mõisateenijate seas ka kohale jooksnud. Linnamehi oli tulekahjule selgi korral paljalt tosinkond välja ilmunud, foogtikohtu omad igatahes teiste seas. Ja soldateid polnud seal ka rohkem olnud ja need olid tulnud hilinemisega nagu ikka. Juba kui Tiio sinna sai, oli kõrts laustules lõõmanud. Ja sellest natukesest veest, mis linnamehed, nagu Tiio ütles, «silмага näha, et moepärast», ämbritega Soolikast ammutasid ja tulle viskasid, polnud kõige vähemat abi. Seal tulelõomasegases pimeduses oli Tiio märganud, et siis, kui paljalt veel hoone aluspalgid tukihunnikus leegitsesid, oli ka proua kohale ilmunud ja minuti või paar tummal kivikuju näol tuld vahtinud ning tulema tulnud. Aga hommikul, kui Tiio talle kohvi ja juustuküpsiseid magamistuppa viis, oli proua talle vihast punaseplekilise näoga rääkinud:

«Kas sa kujutad ette, mis need mõrtsukad tegid! Truu hing Krudop käis mulle praegu rääkimas. Tema oli tulekahju alguses esimeste seas kohale jooksnud, mida ma täiesti usun. Ja oli tahtnud kõrtsi aknad puruks lüüa. Et põlevasse hoonesse sisse pääseda. Seal oli ju hulga raha eest kraami sees ja ta tahtis seda minule ära päästa. Ja siis oli foogtikohtunik Jahni sulane haaranud Krudopil kraest ja irvitanud: «Ah klaaser tahab hakata aknaid lõhkuma?! Kas see on klaaseri töö? Või tahad sa mõisakõrtsi rüüstama minna? Oled sa hulluks läinud?!» Ja oli tõuganud truu hinge Krudopi nõgesepõõsasse pikali. Aga kui truu hing oli püsti karanud ja ikkagi tahtnud akende kallale söösta, oli keegi teine mõrtsukas, Krudop ei teadnud, kes, virutanud talle pootshaagivarrega pähe, nii et ta oli jäänudki pikali maha. Ja tal oli suur sinine muhk peas, kui ta seda mulle rääkimas käis.»

Ja siis oli proua käskinud Tiiole pargi poolt toakna lahti teha nagu igal hommikul — aga sel hommikul oli ta äkitselt öelnud: «Oota. Ma teen akna ise lahti. Aga sina mine parki ja seisa akna ligidal ja vaata, et keegi neist mõrtsukatest akna juurde ei tule. Sest mõni neist võib tulla ja mulle rästikuid tuppa visata.»

Tiio ütles: «Nii veidrat juttu pole proua enne ajanudki—» Ja veel rääkis Tiio, et ka Rosenmark oli öösel tulekahjul olnud, ämber ja pootshaak kaasas, mida nii suurest saksast poleks arvanudki, sest teised tähtsamad pürjelid olid olnud kõik ilma, olgu peale, et need riistad pidi uue politseikorra järgi tulekahjule kaasa võetama. Ja Rosenmark oli seal

Tioga ka juttu ajanud. Ah mis ta oli rääkinud? Seda, et säherdune põlemine oleks küll võinud olemata olla. Kui mitte muu pärast, siis ometigi tema naise pärast, Magdalena pärast, kes pidi oma nurgavoodis alles õieti nõrk ja hirmul olema. Nii et ta oli tulekahjukellade ja punase kuma peale üleni värisema hakanud ja higiseks läinud ja mees oli pidanud talle rahustuseks mitu klaasi suhkruvett juua andma. Ja Rosenmark oli ütelnud, et kui Magdalena paremaks ei lähe, tahab ta hommik doktor Götze naist vaatama kutsuda. Et mine tea, ehmatab noor ema niimoodi viimaks veel piima kinni.

Mina küsisin (teatud ehmatusega, mida Tiio küll ei märganud), kas proua Rosenmargil oli siis raske sünnitus olnud. Tiio ütles, et selle kohta pole ta midagi kuulnud räägitavat. Et muidu oleks koka-Jakobi Ello, kelle õde Rosenmargi pool ämmaemandaks käinud, sellest ju ka Tiiole tingimata rääkinud. Aga tema polnud lausunud sünnitusest mitte sinna- poole sõnagi. Ja poisi kohta oli ta alles eile või tunaeile ütelnud, et see pidi olema ilus terve poisivänts ja karjuma kui karjapasun. Ja kui ma siis üsna muuseas küsisin, kas poisil ka nimi peaks olemas olema, ütles Tiio, et kuulu järgi pidi Borge olema eile Rosenmargi pool kodus käinud ja selle maimukese Karliks ristitud. Ma mõtlesin natuke irooniliselt: huvitav, kas vanaonu Karli järgi...? Ja jäin siis korraga oma katusekambri akna alla seisma (see aken asetses ju õieti kõrgel, sest minu kamber oli teisel pööningul ehk alt lugedes kolmandal majakorral) — ja jäin sinna seisma ja silmitsesin läbi väikeste rohekast klaasist ruutude poollagunenud hambulist lossi seal ülal ja seitset Soolika-äärseil küngastel võnklevat tänavat seal all, kirikut ja majamügarikke, hallikat õhtueelset idataevast — hallide majade seas seal ühel nurgal seda värs kelt rohelist, mille katuse all, aia poolt tagumises toas, oli nüüd vist juba oma nurgavoodist tõusnud, ettekujutamatu taasteisenenud näoga Magdalena — ja see tema nädala eest sündinud poiss— Ma tundsin kuklaga Tiio küsivat pilku («Mille üle ta siis nüüd niimoodi mõtleb...?») ning mõtlesin:

Ja võib-olla on see krahvist vanaonu järgi Karliks ristitud sitikas, see poisivänts, see karjapasun seal rohelises majas minu poeg...?

Kuni Tiio astus mu selja taha ja pani oma pesuleel'sest imesiledad ja proua Tiesenhauseni Tallinna-seebist lõhnavad käed mulle ümber kaela ja pööras mu enese poole, — nii et ma jõudsin Richmanni juurde alles vist pärast kaheksat õhtul.

Minu Vaivara-nädalal oli linnas toimunud veel üks äkiline asi. Ootamatult, nagu sellised asjad sünnivad, oli Kexholm'i polk siit jälle minema viidud, kuulu järgi provintsi edelapiirile või koguni Liivimaale. Nõnda et niihästi mõis kui ka linn, kaasa arvatud apteekrimaja, olid ohvitseridest, soldatitest ja voorivankritest priid ja apteeker ning ta kakaduu võtsid mu taas tunaeilsest kiiruga korda lükatud elutoas vastu. Richmann pani oma tuntud likööriklaasid lauale ja hakkas šahhinuppusid üles seadma:

«Ma kuulsin, et teie olite vahepeal Narva saadetud?»

Ja äkki olin ma küsimuse ees, mis tuli mul selle peale kosta. Kas tunnistada, et ma seal üldse ei käinud? Mis tähendanuks tunnistada, et käisin Vaivaras proua saadetuna? Nagu ma ju krahv Sieversile olin pea-aegu et möönnudki... Aga mistarvis pidin ma seda praegu Richmannile ära ütleva? Ma libisesin tema küsimusest lihtsalt kõrvale. Ja kuigi mitte päris puutumatu, siis ometi kõrvale ka kahtlusest, et võiksin osutada ebasiiraks tüübiks, laveerijaks, intrigaaniks, kui ma ta küsimusele ei vasta (sest igatahes vilksatas mul läbi pea: Issand Jumal, mis siirusest, mis laveerimisest saab ülepea rääkida või mõelda niisugustes oludes, valitsevate püüdluste niisuguse moraalse taseme juures, nagu need siinpaigas praegusel ajal on?!). Ma vastasin:

«Aga teie olete siin vahepeal proua Tiesenhauseni kõrtsi maha põletanud. Nagu ma kuulen, kõige polgule müüdnud kraamiga, mis seal leidus.»

«Jaa,» ütles Richmann, «ja proua süüdistab muidugi Rosenmarki.»

«Ah ikka jälle teda...?»

«Nojaa. See oli ju ka eelmise süttimise aegne jutt. Et Rosenmargi Peetri käes pidi olema nähtud mõisakõrtsi valemõtit. Mäletate?»

«Jaa. Mäletan. Aga ma ei tea, kes seda proua jutu järgi pidi näinud olema?»

«Truu hing Krudop muidugi,» teadis apteeker, «ja usutavaks peab süüdistuse tegema see, et Rosenmark on oma kõrtsiga mõisakõrtsi võistleja. Et Rosenmark tahtis konkurendist lahti saada ja tõmmata polgu oma leti taha jooma.»

«Polk viidi ju selsamal nädalal linnast minema,» ütlesin mina.

«Noh, proua kinnitab lihtsalt, et sel minutil, see tähendab, tule räästasse pistmise minutil polnud see Rosenmargil veel teada. Sel ööl oli polk veel Rakveres paigal.»

«Ja... kas te arvate, et proua kahtlustusel — võiks olla mingisugust alust?»

«Kuidas?» küsis Richmann arusaamatuses.

«Noh, et kas Rosenmark võiks tõesti—»

«Kuulge!» hüüdis apteeker peaaegu et nõrdinult. «Mitte eluilmal! Isand Rosenmargist võib ju arvata võib-olla nii ja naa. Aga aru on temal tingimata peas. Tema võib paarsada rubla mõne küsitava supliigi sisse investeerida, äärmisel juhul. Ja ka seda ikka lootusega, et see tasub ennast ära. Kui supliik rahuldatakse, saab temast seda kindlamini rae-härra, eks ole. Aga polgu joomaarvete nimel — kui suured need arved siis ikka oleksid võinud tulla! Mõnisada rubla! —, selle nimel tulesüütajaks hakata, ei! See oleks Rosenmargi jaoks noh igatahes liiga aferistlik tükk.»

«Nii et see on siis lihtsalt proua Tiesenhauseeni fantaasia?»

«Tingimata. Fantaasia on ju teie proual üldse kummaliselt elav, tagasihoidlikult öeldes. Kas te pole seda märganud?»

«Mnjaa. Et seda ütelda, peaks ütlejal olema võrdlusmaterjali teiste niisuguste vanaprouadega. Teil arvatavasti on. Minul ei ole. Aga ma tahtsin teile jutustada. Ma käisin proua läkitusel Narvas meie noorhäradele prantsuse keele õpetajat otsimas. Seal pidi olema üks ripakil. Üks *monsieur* Dufois või Dubois. (Nähtavasti oli mu enese fantaasia risti vastu proua Tiesenhauseeni omale eriti ebaproduktiivne. Sest takkajärele tuli mulle meelde: ma polnud Richmanni tarvis oma *Monsieur*'le suutnud teist nime leituda kui sellesama, mis proua oli andnud seaks osutunud markiile, sellele, kes oli ta avameelsused ilmuda ähvardava raamatu jaoks kirja torganud.)

«Saite kaubale?» küsis Richmann.

«Ei. Aga ma tegin oma käigul pisikese haagi.»

Ta vaatas mulle nii tähelepaneliku silmaga otsa, et mulle tundus, ta aimas mu haagi ära.

«Jaa,» rääkisin ma edasi, «teate, ma leidsin, et topelt ei kärise. Teie ju käisite linna supliigi pärast krahv Sieversi pool Peterburis. Mina astusin möödaminnes tema poole Vaivarasse sisse.»

«Jahaa—?» ajas apteeker oma hallikirjud kulmud nii kõrgele, et ta tornjas kollane laup läks kuni läikiva kiiruvõlvini rõhtjaid kortse täis. «Ja ta võttis teid jutule ka—?»

Arvatavasti rääkisin ma seda kõike apteekrile (nii palju, kui ma rääkisin) ühelt poolt lihtsalt edevusest. Temp, mille ma olin sooritanud, ja tulemus, mille see töötas tuua, oli siiski nii kahmakas, et mul oli raske jätta seda ainuüksi enese teada. Teiselt poolt tahtsin ma ka kuulda, mis arukas inimene asjast arvab. Nii et ma jutustasin oma käigu apteekrile neis piirides ära, nagu olin otsustanud. Et olin Narvast tagasiteel peatunud mõne päeva oma Jena kommilitooni pastor Kempe pool. Olin seal kuulnud, et krahv Sievers viibis parajasti oma Sievershofis, ja siis oli tulnud mulle idee— Idee pidi olema tulnud mulle nimelt alles seal! Sest tulnuks see mulle juba varem, juba Rakveres, olnuks see ikkagi mingil määral konspiratsioon Richmanni ja linna selja taga. Ja Kempe oli olnud mu mõttega sedamaid päri ning valmistanud mu käigu krahvi juurde ette. Aga mina olin istunud öhtul maha ja pannud linna argumendid paberile—

«Saate aru, faktid olid mul ju üksikasjus teada: Rosenmargi ürikutest

ja nõnda edasi. Ja sõnastada need enam-vähem mõjusalt ära — see polnud teatava juriidilise ettevalmistuse juures raskem kui ütlemine teie jaoks noh seada kokku mõni opodeldoki variant: kas te võtate tüümianiõli kaks ja rosmariiniõli neli osa või vastupidi, ja nõnda edasi. Ja siis ma läksin ja viisin selle oma retsepti krahv Sieversile kätte.»

Richmann kallast endale uue pitsi rohelist likööri ja jõi selle ühe söömuga ära.

«Ja Sievers?»

«Luges minu paberi minu juuresolekul hoolega läbi ja käskis mul ülejärmisel hommikul tagasi tulla. Ja ülejärmisel hommikul oli tema juures krahv Fermor. See oli juba asjaga kursis. Ja ütles, et tema pidi olema senati kolmanda departemangu esimees. Sellesama, kes peab keisrinna nimel lõpliku otsuse tegema. Tähendab, kas jätma Justiitskolleegiumi seisukoha jõusse või lükkama tagasi. Ühesõnaga, kas Tiesenhauseniid või linn.»

«Noh, ja mis see Fermor—?»

«Tema laskis mul kõik meie asja endale üksipulgi üle seletada. Ja kui me siis lõunalauda istusime, ütles ta—»

(Mul on praegu pentsik seda enesele üles tunnistada, aga nõnda see oli: ma lükkasin viite meie lõunasöögile, minu lõunasöögile senaatori ja krahvide seltsis, lihtsalt odavast edevusest oma jutustusse sisse. Niisamuti nagu tegelikult ju nimelt edevus, enesearmastus, tähtsusetaotlus ja narriks-paistmise-pelg kujundas kogu mu jutustuse, salgas ühed asjaolud maha, nihutas teisi paigast ja tõstis kolmandad esile. Nagu inimlikes kõnelustes küll vist ikka ja alati sünnib...)

«Jaa. Ja kui me siis lõunalauda istusime, ütles ta, Fermor tähendab, et ta laseb senatil lahendada asja Rakvere kasuks. Õiglaselt ja täielikult Rakvere kasuks. Ja ma ei tarvitse teid muidugi paluda, härra Richmann, et te jätaksite selle esialgu ainult iseenese teada—»

«See on ju iseenesest mõista!» hüüdis apteeker ja lükkas šahhinupud allaandmise märgiks hunnikusse (nagu oleks sellel mingi tähendus olnud!). «Ja vait olen ma teie loost seda enam, et— Vaadake, ma ei kahtle muidugi, et teie jutt on sõna-sõnalt õige. Aga — kas te ise usute selle tõsidust?»

«... Kas ma usun — mida?»

«Noh, et Fermor teeb oma lubaduse tõeks?!»

«Mnjaa... Ma kahtlen muidugimõista — teatud määral—»

«Ah teatud määral?» Richmanni hääles oli korraga mingi peaaegu põlgliku osatavuse noot. «Huvitav, kui suur see teatud määr teil on?» Tõsijutt, Richmann oli kallanud endale minu jutustuse jooksul kolm või neli ekstrapitsitait ja joonud need mingi kannatamatu voomaga ära, ja nüüd paistis mulle korraga, et ta oli purjus. «Jajaa — see teie teatud määr on oluline! Sest täpipealt sel möödul, mis teie teatud määrast üle jääb — just sel möödul, mis teil kahtlusest usku üle jääb, olete teie, noor sõber, naiivne! Kas te tõesti usute mingil määral — ükskõik kui pisikesel määral —, et niisugused härrad võtavad seda tõsiselt?! Et tundmatu noormees, ükskõik kui taibukas tahes, aga nimetu, alamast seisusest poiss astub juhuse kombel, möödaminnes nende lossi, nende haigrupesasse sisse — tal on kellegi pastoriroti soovitus, jah, ja tal on head tahet ja õhevil nägu ja selged sõnad suus, astub sisse — ja pöörab võimu masinavärgi palja sõnaga tagurpidi käima?! Kallis noor sõber! Ärge tehke vanale mehele seda kurba meelt, et te olete nii lapsik! Kui isegi krahv Sieversi kius proua Tiesenhauseni vastu — me ju ei tea, millest sündinud, aga vana tõsine vintske kius — ei andnud Sieversile selleks hoogu, siis teie usute, et teie— Ei-ei-ei!»

Ma tundsin, tema kummaliselt vihane õhin kiskus mu hõredavõitu uskumishilbud mul ült, kiskus mu kahtluse ja mu enda otsekui füüsiliselt alasti, ja mina püüdsin rebida neid hilpe enese ümber uuesti kokku. Ma püüdsin ennast kaitsta:

«Hea küll, hea küll, härra Richmann, aga seletage mulle, mis pärast nad siis seda lubasid?! Krahv Sievers veenis krahv Fermorit ja see töötas!? Krahv Sieversile ja mulle! Mistarvis siis niisugune mäng—?»

JAAN KROSS

«Ahaa,» hüüdis apteeker, «nüüd te tarvitasite ise õiget sõna! Nad mängisid teiega. Ja kõik. Saate aru? Teie üllatav tulek, teie mitte ju igapäevane taotlus, teie isevärki õhin asja suhtes, mida te taotlesite — see kõik pakkus härradele silmapilguks huvi. Ha-ha-haa, nad teevad sellele poisile näo, et võtavad teda kuulda, nad on tähelepanelikkus ja viisakus ise — ja jälgivad muiates, mis näo see pois selle peale teeb. Nad olid ju teiega tähelepanu ja viisakus ise? Olid ju? Eks olnud?!»

Ja ma olin muidugi sunnitud möönma, et härrad olid olnud minuga viisakad. Nende hoolimatust minu paberite sisu vastu ei sündinud mul meenutada. Ja ma vaikisin maha ka selle, et nad olid olnud, teiselt poolt, viisakad üle tarviliku määra. Viisakad — igatahes.

«No näete,» hüüdis Richmann innuga, «aga teie ärge siis sellepärast niimoodi kahvatage. Sähke—» Ta kallast mulle riiulilt toodud pudelist suure napa mingit karedat, arvatavasti pihlakaviina ja ma jõin selle ühe sõõmuga ära, ning apteeker seletas: «—sest kuulge, ega siis teie pole ainus, kellega mängitakse. Võim mängitab meid kõiki. Ainult mitte alati nii läbipaistval moel. Võimu viisakus, võimu seaduslikkusepüüd, võimu moraalsus — see on ju kõik paljas mäng. Te olete kaksikümne seitse aastat vana. Kas te pole näinud seda veel läbi? Võim ei taha olla ei viisakas, ei seaduslik, ei moraalne. Võim tahab olla võimul. Ja püsida võimul. Isevalitseja, senat, departemangud, ministrid, kolleegiumid, komiteed — kõik on ainuüksi selleks olemas. Kõik nende sebumine või tardumus, nii nagu parasjagu vaja — ainuüksi selleks. Ja kui võim teeb mõnikord näo, et ta tahab midagi muud, siis on see kas pettus või nali. Üks kahest—»

Ma tegin viimase katse. Ma hüüdsin: «Kuulge, härra Richmann — ma toon teile näite teie enese branšist: keisrinna andis mullu välja uue farmakopöa. Te ise rääkisite mulle. Kas niisugune akt on siis nali?»

«Mispärast?» möönis apteeker, «naljast on see koguni kaugel.»

«Tähendab — pettus?» küsisin ma võidukalt.

«Petтус!» hüüdis apteeker veel võidukamalt.

«Kuidas nii?»

«Sest teie olete juba petetud! Te usute juba, et see oli valgustatud humaansuse akt. Aga ma ju rääkisin teile: see on esialgu ainult sõjaväehospitalide tarvis antud. Esiteks. Ja kui seda kord ka eraapteekidele laiendatakse, jääb ta seksksamaks. Eesmärk pole ikkagi mitte paremini ravitsetud rahvas. See on ainult ahela esimene lüli. Ahel ise on möödapääsmatult see: paremini ravitsetud rahvas, tervemad nekrutid, tugevam armee, kindlustatum võim. Nii et uus farmakopöa on meie liigituse järgi pettus. Kas te tahate veel näiteid pakkuda?»

Ma mõistsin, et lasen end provotseerida, ja lasksin ikkagi:

«Aga kõik keisrinna ukaasid hariduse edendamiseks—»

«Petтус!» hüüdis Richmann. «Kas te usute, et võim vajab haridust *an und für sich*?! Ta vajab haritumaid ja selle läbi paremaid kasutäitjaid. Iga hariduse, mis hakkab andma midagi muud — kahtlusi, krititsismi, reformi-ideid —, löikab ta silmapilk läbi. Kas te pole märganud: keisrinna korrespondeerib Voltaire'iga. Kui palju on Voltaire'i Venemaal levitatud? Proua Tiesenhausen loeb Rousseau'd — ise te rääkisite mulle —, mis kasu meil sellest on? Ainult kahju. Sest nüüd lehvib meie kohal Rousseau'd lugenud harpüia. Ja me mõtleme: mingid Rousseau'd ei aita meid tema vägivalla vastu tühjagi. Nii et hariduse edendamise ukaasid kuuluvad kategooriasse «pettus». Ja kolmas näide on see, mis härrad võimumehed teiega Vaivaras tegid. See polnud isegi mitte pettus. See oli lihtsalt peen lame alasti nali. Mitte midagi muud ei saanud see olla.»

Peremees jäi vait ja jumala eest — kakaduu näis taipavat, et just siin oli tema repliigi jaoks kõige mõjusam koht, või vähemalt, et vaikuse taustal oli selle efekt kõige suurem. Ta lükkas kaelasuled kohevile ja kätsatas:

Shbnrrrechtmnhrrrr—

Ma tundsin, et apteekri pihlakaviin tõusis mulle pähe ning et mul oli ühekorraga kuum ja külm. Häbist kuum ja pettumusest külm. Kõrvad

tulised ja põsed kahmul. Pea palav ja näpud jäised. Või olin ma Vaivarast tagasi sõites vihmast märja nahaga külmetanud ja see, mida ma tundsin, oli muuseas ka algav palavik. Ma ütlesin:

«Härra Richmann, te olete suurepärase illusioonidepurustaja. Kui minu naiivsuse teatud määr oleks olnud piisav, peaksin ma enda pärast teie selgitusi üles pooma. Ha-ha-ha-haa. Aga õnneks pole asi nii hull. Tegelikult ei uskunud ma neid härrasid kuigivõrd. Ma tahtsin õieti üksnes ennast teie abil kontrollida.»

See oli küll ainult üpris suhteliselt õige. Ja ma mõtlesin sinna juurde: jumala õnn, et ma ei ladunud talle nende kihlvedu ega Luciferi võitu lauale. Siis oleks tal olnud otse naeruväärselt hõlpus hüüda: «No kas te, sõge noormees, siis isegi nende kihlveo taustal ei näe, kuivõrd nad teiega mängisid?!»

Ma tänasin vanameest õpetliku õhtu eest ja tõusin püsti. Me olime juba eestuppa astunud. Mul oli mu kulunud kübar juba käes. Ma küsisin:

«Aga seletage mulle, härra Richmann — te olete ju aastaid linna õiguste eest võidelnud. Te olete istunud uhmritäiel püssirohul. Ülekantud ja ainult juhuse tõttu mitte ka otseses mõttes. Mille nimel? Kui me pole muud kui võimu mängukannid? Ja kõik on paljas pettus, nali, illusioon?»

Ta tõstis küünla, mis tal minu väljasaatmiseks käes oli, meie nägude vahele ja vaatas mulle trotsliku muiatusega silma:

«Mitte usu nimel. Edeva narruse nimel. Et ehk nihutan mina siiski mõne kübeme teise kohta. Head ööd.»

Ma olin juba tänaval, ukseesisel trepiastmel. Ma hüüdsin: «Tähendab, ikkagi millessegi uskudes!» Ma pöördusin, et võidukalt ta muigavasse näkku vaadata, aga mu selja taga polnud ööhämaras muud kui okslik kuusepuine uks.

22

Nädala pärast tuli proua Tiesenhauseenilt Tallinnast härra Berend Falckile kiri. See tuli muuseas täiesti eraldi ega kuulunud üldse nende mitmesuguste majapidamisalaseid käske sisaldavate kirjade hulka, mis valitseja Freundling sellega ühtaegu kätte sai. Härra Berend Falckile teatas proua ses eraldi kirjas, et tema jääb oma kohtuasja pärast veel mõneks ajaks Tallinna. Pidagu härra Berend poisid vahepeal endiselt hästi liistul ja kandku hoolt, et preili Frederici klaveritundides nende laiskuse survele lödvaks ei osutuks. (Muuseas, vastu paljudes mõisades valitsevat harjumust nimetas proua oma tütrepoegi teenijate ees alati poisteks. Ma ei kuulnud vist kordagi, et ta ise oleks neid noorhäradeks nimetanud.) Kirjas polnud krahv Sieversile ega minu Vaivara-missioonile muidugi kõige pisematki viidet. Peale siiski ühe pisikese kummalise haagi. Proua kirjutas: *Kuulsin siin, et Teil ei läinud korda poistele Narvast prantsuse keele õpetajat leida, nii et püüan ses asjas ise Tallinnas ringi vaadata.* Ja ma ei saanudki aru, kas see oli tõesti vanaproua mõttehälve, tähendab, kas ta ajas asjad segi ja kujutles, et oligi minu mitte Vaivarasse krahv Sieversit sondeerima, vaid Narva poistele õpetajat otsima läkitanud. Või oli see lihtsalt konspiratsioonimäng — minu Narvas-käigu-jutu kirjalik ülekinnitus, mistarvis või kelle jaoks sellesse kirja torgatud, jumal teab. Igatahes olin ma oma Vaivara-sõidu prouale serveerimise murest jälle mõneks nädalaks prii. Aga muredest ei tulnud mul ometi puudu. Või ehk peaksin ma küll seda, millest ma rääkida tahan, nimetama hoopis millekski muuks kui mureks.

Tiio jutustas mulle möödamindes: Rosenmargi-emanda pool käiakse juba katsikul. Kolmandal päeval pärast seda läksin ma Precheli pagari-poodi ja tellisin kohupiimaga tehtud rosinakoogi. Kui ma olin selle kätte saanud, panin parema kuue selga ja läksin Rosenmarkide juurde katsikule.

Võib-olla poleks nõndanimetatud soliidne loomus seda minu asemel

JAAN KROSS

üldsegi teinud. Jah, võib-olla oleks seesinane soliidne loomus, karak-terikindel ja selgete põhimõtetega mees, minu asemel jätnud kogu Rak-vere ammu sinnapaika. Käigu kõik kus kurat — poolhull proua Tiesen-hausen oma konnade ja rästikute ja toapoiste ja krahvidega ja krahvid oma hobustega ja põrguvankritega takkapeale! Kus kurat ka kogu see kirbuküla, tema vindumus, tema virin, tema hädaldajad, kraaklejad, targutajad, tulesüütajad... Ja jäägu siipaika ka see naine — jäägu oma kõrtsmiku ja kaupmehe juurde, oma valiksaatusse, ja ärgu arvaku, et soliidsel mehel on temaga enam midagi tegemist! Ja jäägu sinna ka seesinane tema poeg — kellest ema ei tea, kelle oma ta õieti on—

Aga ma olin ammu tähele pannud, et mina ei olnud paraku selgete põhimõtetega mees. Ma teadsin juba, kuigi ma seda endale hiljemgi ainult harva selgel sõnal formuleerinud olen: minuga juhtus alatihti, võib-olla *alati* nii, et ma otsustasin täna ühte, aga tegin homme teist ja tunahomme koguni kolmandat. Või et ma ei otsustanud mitte midagi ja lasksin sündmustel end kanda, kuhu nad parajasti liikusid...

Ma kõndisin, kook titeema tarvis Tiio antud valges rätikus totra tiivulise sõlme all käes ja Rosenmargi enese kõrtsist minu ikka veel ammandamata arvelt võetud veinipudel peremehe jaoks taskus, tuntud roheline maja poole. Ja pörkasin rohelise maja ukse ees kahe emandaga kokku. Nad tulid nii ootamatult Koiderwanerite tänavalt Pikale täna-vale välja ning astusid Rosenmargi ukse juurde, et oleksin ainult jalga-laskmisega võinud neist pääseda. Aga mispärast oleksin ma pidanud nende eest põgenema?! Ma teretasin viisakalt kohtufoogt Jahni luidrat abikaasat ja selle järel Maade ema, kingsepp Simsoni teistpoolt:

«Nõnda et noorhärja Karlile tulevad külalised,» nentisin ma naer-des, «ja värske vanaema tuleb oma tütart tema õnnes üle vaatama?!» «Aga teie, härra Falck, mis asjas siis teie?» küsis foogtiemand üle öla.

«Ikka sellesamas asjas,» naeratasin ma juba üsna enesekindlalt, «mina lähen pudeliga peremehele õnne soovima, ja koogikesega siis titeema poole ka. Ja noorhärrale tahaksin ma ka pilgu peale heita. Kui tema ema lubab—»

Kui ma emandate kannul läbi pimedate eeskoja astusin, torgatas mulle meelde: ma olin oma sõnad ettekavatsemata moel niimoodi seada osanud, et tite isa ei olnud ma igatahes nimetanud... Ja ma jõudsin mõelda: kahjuks küll mitte aususe pärast— Ja ma ei jõudnud enam mõelda, mis mõttes mitte...

Sealsamas Senneborni suure söögilaua ja pika põrandariidega toas tuli Maade meile vastu. Proua Jahn kallistas teda, parem käsi ümber ta piha, kauss katsikupudingiga vasakus käes; sirutas siis kausi laua nurgale ja kallistas Maadet kahe käega.

Mamma Helene viibis siin majas tütre mahasaamisest juba mine tea mitmendat korda. Tema oli tütrele lävelt ajalikul taluinimeselikul napil moel noogutanud, olgu tal pealegi musta-halli vööri linnakleit seljas ja lillast sametpaelast tanu peas. Nüüd tõttas ta lapse vigina peale tagatoa poole edasi ja tõmbas ka proua Jahni puhvkäisest enesega kaasa. Nii et me seisime äkitselt Maadega kahekesi toas. Ma mõtlesin — otseku tahtnuks Maade ema nimme pakkuda meile seda nelja-silma-võimalust. Aga meie ei kasutanud seda. Ma jõudsin ainult vaadata: ta oli õieti veel ilusam kui enne, kurbrööm, imeliselt kebja, läbipaistev, hõlpunud... Ma asetasin koogi ja veinipudeli lauale, sinnasamasse, kus proua Jahni kauss juba ees oli. Ma mõtlesin: see kauss pandi siia, et käsi kallistuseks vabaks saada, aga mina— Maade vaatas mulle otsa ja siis põrandariidele, pöördus tagatoa poole ja ütles eesminnes:

«Tulge siis teie ka—»

Ma sammusin ta järel ja tundsin, et ma ei suutnud otsustada, kas tema kauninemine, küll vist loomulik asi oma koormast vabanenud noore naise puhul, oli armas, imetlusväärne, ligitõmbav, või oli see — *pidi* see olema arusaamatu ja võõras—

Laps, lauale tõstetud pajuvitstest korvis, kuhu ma vanaema ja proua

Jahni siledaks soetud hallikirjude peade vahelt vaadata sain («Oh sa pisikene! Oh sa imemagus! Vaadake, proua Simson, kui ilus selge suu tal on!» — «On pudrumulk jah täitsa õige koha peal—»), laps oli täiesti nagu laps ikka, tilluke punakas jäigaks mähitud pundar. Ja ma ei tundnud tema suhtes mitte mingit kahtlevat valulist lähedust. Nagu ma võib-olla olin oodanud. Ka mitte vaenu, igatahes. Nagu mulle vähe-malt tundus. Maade ütles:

«Johan ei ole paraku kodus—» (Mispärast ütles ta *paraku*?! Kui ta oleks võinud ju ütelda — *õnneks*...), «aga ma pakun külalistele tassi kohvi. Ja vanaemale ka. Üks silmapilk—»

Ja siis me istusime neljakesi kõrvaltoas sellesama lauaoatsa ümber, kus ma ta mehega olin istunud ja kuhu ta polnud tulla suvatsenud. Ja nüüd oli ta seal... Mispärast öieti? Kas ta oli tookord üksnes oma raseduse tõttu tulemata jäänud? Kas ta oli praegu siin üksnes sellepärast, et mamma Helene oleks tema keeldumise korral hakanud esitama talle tüütuid küsimusi...?

Me jõime tassi kohvi ja maitsesime katsikurooga. Emandad kiitsid Preheli kooke üleüldse ja minu oma iseäranis. Mina kiitsin koos mamma Helenega proua Jahni pudingi vanillimaitset ja proua Jahn jätkas armastusvääruste ütlemist lapsepõnni kohta. Nii et mul oli silmapilk aega silmitseda Maadet ja mõelda; mis oleks praegusel silmapilgul ideaalne...? Oh jumal, Maade võiks tõusta püsti, astuda mu kõrval (kusjuures ma ei teaks, kas ma peaksin istuma jääma või tõusma, sest ma ei teaks ju ette, mis ta ütleb või teeb) — ta võiks panna pihu mu juustesse ja öelda: «Kallis ema, armas proua Jahn, ma armastan seda noort meest siin, Berend Falcki, ja sellepärast ei saa ma kauemini siia kõrtsmik Rosenmargi võõrasse majja jääda. Seda enam, et — ma tunnistan teile üles, ema, sinule, ja kuna seesinane foogtiemand on juhtumisi siin, siis temale ka, et ta saaks selle kohe oma mehele edasi rääkida, nii et kohus võiks hakata kohtumõistmist ette valmistama, kui see nende asi peaks olema, aga tegelikult peaks see küll olema pastori või õiguse poolest ainuüksi Jumala asi, — ma tunnistan üles: ma olen kaua teadmatuses olnud, aga nüüd olen ma päevi kalendris hoolega üle luge-nud ja kõik meelde tuletanud ja uurinud päeva- ja küünlavalgel oma maimukese nägu, ja te olete ju mõlemad emad ja teate ilma minu jututa, et ema näeb oma lapse nägu selgemini kui keegi teine, ja sellepärast tunnistan ja ütlen ma täie kindlusega: seesinane minu poeg, minu Kaalu-maimukene, ei ole kõrtsmik Rosenmargi, vaid on siin selle Berendi, minu ainuma armastuse poeg—»

Oi jaa, see oleks ju tõesti mu kõrvadele magus. Aga praegusel silmapilgul ei ihkaks ma seda vist ometi mitte. Sest kui seda reaalselt ette kujutada — emand Helene ehmunud nägu, proua Jahni nõrdimusest sootuks luist nägu, Johani jumal-ise-teab mismoodi moonduvat nägu, kõiki linna nägusid, kui seda reaalselt ette kujutada — sellest sünniks pöörane skandaal... Ja ma ei tea tõesti mitte, kas ma oleksin valmis— Ei-ei. Praegu mitte. Ma pole selleks üldsegi ette valmistatud... Praegu võiks Maade ütelda — nüüd kohe, kui me püsti tõuseme, kui mamma Helene on lapse juurde tagatuppa läinud ja kui tema, Maade, on proua Jahni ja minu eeskotta saatnud ja proua Jahn on tänavale astunud ja eemaldunud, aga mina seisan veel hämaras uksepiida varjus ja Maade seisab kojast pool sammu minust eemal ja siis mitte enam poolt sammugi, sest ma panen käed ta ümber — seal võiks ta sosistada sedasama, mida ma kujutlesin teda siin laua juures valjusti ütlevat, seal, sosinal, nelja silma all, mulle, et ma teaksin, et nõnda on, ja võiksin otsustada, mis ma teen—

Aga me ei jõudnud veel lauast tõusta, kui peremees tuli koju.

Tere-tere-tere. Kallis proua Jahn. (Eriti püüdliku austusega. Nähtavasti on kohtufoogt Johanile tarvilik inimene.) Armas härra Berend — pole ammu näinud. (Igatahes täiesti sallivalt.) Oi, teil ju nii kena kraam laual. Aga miks veinipudel on lahti tegemata? Ei-ei-ei, Magdalena võib ju midagi unustada. Oma noores emaduses, eks ole. Aga kui temal, Johanil, tema ämm kohal on, siis on ta külaliste asjas muretu. Ah tema

ise? Tema tuleb Rodevalt. Paasi kauplemast. Jaa. Teate, tema ostis selle künka Kaarlimõisa maa peal, otse proua Tiesenhauseni piiril, ikkagi ära. Tähendab, üks teine mees ostis, nii et proua ei pannud seda tähele, ja tema ostis selle teise käest. Ja nüüd ta ehitab sinna veski. Esimese järgu koht. Veski, mis tuleb veski. Paekivist. Alt viis sülda jäme. Nelja laega. Iga tuule võtab kinni. Ja ta hakkab sellega sügisel pihta. Veel enne, kui ta loa on kätte saanud. Sest loa saab ta proua Tiesenhauseni kiuste nagunii.

Ta tegi ise veinipudeli lahti ja tõi meile klaasid lauale:

«Noh, ma tänan teid. Ja joomes siis, nagu te olete soovinud, selle meie esimese varblase terviseks—»

Me rüüpasime veini. Kingsepaemand, Rosenmark ja mina jõime oma klaasid tilgatumaks. Proua Jahn rüüpas kolmandiku, Maade tegi ainult huuled veiniseks.

«Ja millega teie siis nüüd tegelete, isand Falck?» küsis peremees, «ei muuga kui aga noorhärade kantseeldamisega? Ladina keel teistele suhu, et meiega paremini protsessida, mis? Ja rehendus hästi klaariks, et aga tihkemalt linna pügada? Ei-ei, ärge seda siis nii väga ninasse tõm-make. Ma ju niisama. Noh, rüüpame veel ühe klaasikese seda teie õnnesooviveini— Aga vaadake, tegelikult ta umbes nõndaviisi on ka, eks ole...? Ja võib olla, et targasti tehtud, mis? Kui senat selle justiitsvõi mis kolleegiumi otsuse ära kinnitab — te ju teate küll —, siis paneme aga kõik mütsid põue ja läheme proua kätt suudlema, kas pole?»

«Jumal ise teab, mis siis saab,» ohkas Simsoni-emand.

Proua Jahn ütles oma roostetanud mängutoosihäälel:

«Minu Gustaf hoiab kohtu abil kõik proua vägivaldapruekimise ära. Selle peale võite teie kindlad olla.»

Maade ei kõnelnud kogu meie kohvi ajal vist sõnagi. Välja arvatud emaga majapidamise ja titelappide asjus. Ma silmitsesin teda, rahulikku, just nagu liiga rahulikku (või jumal teab) seal teisel pool lauda, ja tundsin, et ma ei saanud ei temast ega enesest aru. Liiga silmatorkavalt ei sündinud mul teda tema mehe kõrval ju ka vahtida, olgugi et ma oleksin tahtnud seda ikka veel ja veel ja veel ja et tema nägemise põgusus — seesama habras pilt, mida ma praegugi palja silmapilgu näen — tegi mulle peaaegu et valu. Nii et ma katkestasin selle ise ja tõusin ning jätsin jumalaga. Ja loitsisin teda mõttega tõusma ja mind välja saatma. Aga hoopis peremees ise tuli mulle tänavaust lahti keerama ja veel ukse ees tänaval joviaalselt kätt raputama.

Ma ei tahtnud mõisa tagasi minna, olgugi et Tiio oleks mu armsasti vastu võtnud. Ma mõtlesin: tüdruk, sa ei ole ju rumal. Ma tean, et sa aimad ega tee sellest endale iseäralikku koormat, vaid annad mulle andeks ja trööstid ennast kui tarvis kirjutaja Scheibega... Ja ma ei taha minna mõisa tagasi ka mitte toapoiss Tehvaniga tarokki mängima või preili Fredericiga viisatsema ega isegi mitte Bodmeri ja Lessingi seltskonda, üles oma katusekambri laigulise lae alla... Ma kõndisin mööda suvepealelõunast Pikka tänavat kirikuni ja teiselt poolt künkast alla ning majadest mööda ning põikasin tammikusse sisse.

Istusin vanale tammekännule, selg vastu kannust tõusva noore puu krobodust, ja kuulsin lehmakellasid kuskil lossimägedes ja koerte haukumist üle karjamaa eesti kabeli pool. Kuulsin seda, aga ei kuulunud, vaid pigistasin silmad kinni ja kujutasin ette Maade kahvatut ja värsket, läbipaistvat ja läbinähtamatut nägu. Ja tabasin enda äkitselt mõtlevat:

Mis sünniks, kui proua Tiesenhausen saaks kätte kindlad andmed selle kohta, et krahv Sievers a ja b Rakvere asju? Ning et Rosenmark on Rakveres tema käeks? Kas proua Tiesenhausen suudaks teha Rosenmargi põrmuks? Ja kas ma võiksin anda talle need andmed — kui ma oleksin kindel, et mul on Maadega poeg...?

Tabasin enda seda mõtlemast, ja tundsin, kuidas mu nahk läks ehmatusest ja häbist higiseks. Et mulle oli võinud tulla pähe niisugune mõte—

Suvest saadik ei juhtunud Rakveres peaaegu mitte midagi. Proua Tiesenhausen tuli septembri keskpaigas Tallinnast tagasi. Tema kohtuasi linna tulesüütajate vastu — ma ei tea, kas või kuivõrd ta selles lõpuks personaalselt Rosenmarki nimetas — oli jooksnud kuidagi liiva. Üksikasjus ta mulle sellest igatahes ei rääkinud. Ja ka minu Vaivara-käigu kohta ei nõudnud ta mult enam üksikasjaliselt aru. Meeles oli see tal küll. Ta tegi sellest juttugi. Aga kuidagi põgusalt ja interronegatiivselt:

«Ega teil ei läinud ju seal korda midagi tähele panna—?»

Ja mina vastasin niisama napilt: «Proual on paraku õigus. Ei läinud korda.»

Ainult ühte tahtis ta mult teada:

«Ütelge, kas see — te ju saate aru, keda ma mõtlen —, kas ta on väga vigane? Oma podagrast? Kuidas ta liigub? Kas karkudega? Või teda kantakse?»

Seletasin, et vähemalt minu sealviibimise ajal oli krahv Sievers kōndinud ja õiendanud ilma mingi nähtava häireta ja jätnud mulle ülepea soonilise, palju liikunud ja ikka veel liikuva mehe mulje. Minu vastuse peale kehtis proua ärritatult õlgu, umbes nõnda, nagu oleks mu jutt üleliigne, koguni pisut kohatu ega läheks talle ülepea korda, ja saatis mu minema. Aga vähe hiljem, juba oktoobri alguses, kui mõned käsitöösellid, kes ilma endid mõisas registreerimata linna elama asunud, olid seal purjuspäi krakeeli teinud ja püsse paugutanud ning millegipärast just truu hinge Krudopi aknad sisse peksnud, käsutas proua minu otse poiste maadeteaduse tunnist enese juurde ja dikteeris vihast värisedes kaebekirja, vormi poolest ikka keisrinnale enesele, nagu need kirjad käivad, kuigi nende arutajaiks ja lahendajaiks on paljalt kubernanguvalitsuse mitmesugused ülemused, harva — aga antud korral küllap kindlasti — kuberner ise.

Kiri oli raevukas. Faktid olid olemas. Krudopi aknad olid katki (ja jäid mitmeks nädalaks katki, kuigi klaaser oleks omaenese aknad küll üheainsa päevaga ära parandada jõudnud). Ka püssikuulide jäljed olid majaseintes näha. Ja Soolika-Sander, nagu proua kirjutas — «minu väga korralik töömees» —, üks mõisa ilasem kintsukaapija ja susija, oli imemoel sattunud olema sellide märuldamise ajal Krudopi maja ees tänaval ja talle oli tükk tina tagumikku juhtunud. Ja ühe Kexholmi polgu leitnandi naine oli tõesti saanud hiljuti enneaegu maha, kas just püssipaugutamise ajal, nagu kinnitas proua Tiesenhausen, või mõni päev varem, sellel olnuks ainult advokaatide tarvis tähtsust. Ja kirja põhipunkt oli see: «Säärastel asjaoludel palun mina Kõige Armulisemalt Keisriproualt muidugimõista mitte üksnes ülemalnimetatud kolme kaabaka kinnivõtmist ja karistamist, vaid ka seda, et sellesse nõndanimitatud linna, sellesse alevisse ja masuurikapessa ausate riigialamate elu ja korra alalhoidmiseks ja minu vastuvaidlematu dominium plenum'i kaitseks saadetak meie Kõige Armulisema Keisrimajasteedi käsul silmapilk piisav jagu sõjaväge. Alla kirjutanud *Unserer Allergnädigsten Kaiserlichen Majestät alleruntertänigste Magd Baronne und Landrätin* see ja see.

Selle kirja pärast käisin ma igatahes korra Rosenmargi pool ära. Ma oleksin ju võinud öieti Richmanni poole minna. Ka tema kaudu oleks selle kirja teeleminek linna tegusamatele peadele diskreetsel viisil teatavaks saanud. Et selle vastu oleks saadud nii palju kui võimalik midagi ette võtta. Ma mõtlen kaubahärrasid Tallquisti, Knaacki ja Rosenmarki ennast pluss foogtikohtu isandaid. Aga Richmanni juures oleksin ma kohanud paljalt Schlüterit ja kakaduud. Rosenmargi pool lootsin ma silmata Maadet ja võib-olla vahetada temaga mõne sõna. Kui mitte muuks, siis oma tunnete selgitamiseks iseenele.

Hallil ligasel oktoobriõhtul, viimased verised vahtralehed vihmaga pargipuudelt porri udjatud, kõndisin rohelist majja. Ja Maadet silmasin ma seal tõepoolest: suurest söögitoast, tagatõksel küünlavalgel vilksatamas:

«Tere, Maade—»

«Tere... Johan on oma väikeses töökambris—»

«Maade, kuidas sa elad?»

«Sa ju näed. Ja tead. Mine nüüd. Ma hakkam poisile rinda andma.»
Ta pani vaheukse kinni.

Johan kuulas mu teate proua Tiesenhauseni kirja kohta ära ja mõmises:

«Kas tal siis Kexholmi polgust veel ei mõjka—?!»

Mina ütlesin: «Noh, Kexholmi polk tuleb ja läheb. Sellel pole linna asjadega pistmist. Kui neil aga ulualune valmis on. Proua nõuab siia oma võimu kaitseks korrahoidmisväge. Mitte suurtükkidega nagu polgul, vaid püsside ja nuutidega. Peasi just nuutidega. Ja see võidakse talle vaadake et saata ka.»

«Arvate?»

Ma noogutasin. Tõtt-öelda seda innukamalt, et kahtlustasin: kas polnud pooltundmatute ning jalgalasknud sellide märuli ja kõrtsmiku vahel pörandaalune niit? Ütleme paarirublane ja paari õllekannune kausaalne seos? Oj jaa, mu mõte tõsis lendu ja ma kiusasin Johanit Maade omamise eest nii põhjalikult, kui mõistsin:

«Vaadake, proua kirjutab seal — ma ei tea, kas see on kroonulikkus või tõsine sõgedus —, kirjutab: *huligaanid*. Huligaanide pärast ei liigutaks kuberner lillegi. Aga kui seda Tallinnas loetakse, loevad seda ju ikkagi kogenud mehed. Need saavad otsekohe aru, mis see siin Rakveres on: siin lõhutakse ja rüüstatakse kõige mõisameelsemate kodanikkude maju. Siin segatakse polgu ohvitseriprouade mahasaamist. Siin tulistatakse keda? Kõige lojaalsemaid inimesi! Ametlikult on see kõik muidugi huligaansus. See on alati kõige lihtsam vormel. Aga see on ainult aruannetes kirjutada. Sisuliselt on niisugused asjad *võimu vastu mässamine*. Ütleme tähtsusetu, aga vaieldamatu. Ja mulle paistab, härra Rosenmark, sel tagapõhjal omandab ka mõisakõrtsi hiljutine mahapõlemine hoopis tõsisema näo. Kas teile ei tundu? Iseäranis, kuna see asi ju praegu just Tallinnas ripakil on. Sest nüüd on selle kohta väga kerge ütelda: Rakveres põletatakse juba ka aadlile ja kroonule kuuluvaid hooneid, kas pole? Nii et mina ei pane küll imeks, kui meil on siin tuleval nädalal rahustajad kukil—»

Ma jätsin Johani võrdlemisi süngel näol tema konkusse istuma ja tegin minekut. Ning alles tänaval tuli mulle meelde: neetud olukorras, milles ma viibisin, neetud olukorras, milles me kõik viibisime, oli muidugi karta, et niru tuju, mille ma Johanile ilmselt tekitada suutsin, ei lähe Maadest teda puudutamata mööda. Nii et ma mõtlesin mõttegri-massiga: Ei tea, kas ma pean siis nüüd hakkama härra Rosenmargile läheda tuju sisendamiseks tema majas käima või—?

Rahustajaid meile siiski kaela ei saadetud. Aga rahu näis tõesti tihkemalt kui enne linna kohal losutavat. Iseäranis pärast seda, kui lumi kohe mustade jõulude järel maha tuli ja pakane kõik jäässe kalgastas, tänavad ja majad ja korstnasuitsud ja mulle paistis, et linnameeste seni kaunis lahtised lõuad ka.

Otse küünlakuu pakaste aegu see imede ime juhtuski.

Ühel niisugusel üdini ulatuvalt külmal pealelõunal saatis Richmann Schlüteri mulle järele. Arvatavasti olin ma Rakveres esimene hing, kellele Richmann seda teatas. Seesinane tema väike tükiks ostetud isand, kellest ta oli kõnelnud, tiksus seal kuskil Peterburi masinavärgis edasi. Ja nüüd oli see saatnud talle pitseeritud paki. Nii et vanamees võttis mu üllatusest ja juba rüübatud liköörist kumava näoga vastu. Ta oli endale isegi paruka pähe torganud, mida ta muidu kodus kunagi ei kandnud. Ja esimese silmapilgu nõök, millega ta mind sealjuures kohtles, polnud tegelikult muud kui ta enese hämmeldus. Ja teatud piinlikkus tema svise uskmatuse pärast ka:

«Noh, istuge kõigepealt maha. Sest muidu võib juhtuda, et te lõöte istumise vastu pörandat ära. Aga tuleb välja, teie istumine on kõige väärtuslikum kõigi Rakvere tagumikkude seas — teie — *Servator Pat-*

riae — hohohohohoo! Või vähemalt, kuidas ütelda, *Liberator oppidi* või midagi sellesarnast—»

Ta vedas mu oma vana kirjutuslauatooli juurde ja surus mu toolile: «Noh, istute kindlalt? Nii. Meil on Dirigeeriva Senati otsus käes.»

Ma olin seda ju minuti vältel juba aimanud. Ja ma aimasin ka, et see pidi olema ootamatult soodne otsus. Aga muidugimõista küsisin ma:

«Ja missugune see on?»

«Ideaalne!» hüüdis apteeker. «Kõik Tiesenhausenite nõudmised tühja. Kõik Rakvere kasuks. Krahv Fermori ja krahv Tšernõševi allkirjad all!»

Ta tõmbas lahtimurtud pitseritega paberitohlu laiali ja seadis selles leiduvad lehed mu ette:

«Lugege!»

Ja ma lugesin, korraliku kopistikäekirjaga ümberkirjutatud kujul, sõna-sõnalt omaenese koostatud teksti. Sõna-sõnalt sedasama, mille Sievers oli tagasikätt oma teenrile ulatanud — Fermori teenrile edasiandmiseks... Lugesin, ning adusin võidutunde soojas ja uskumatuse tules voos aeg-ajalt külmi ehmatusesähvakaid — kui faktid nüüd äkki tundusid paiguti tühised ja järeldused siin-seal koguni juustest kistud—

—*Ja sellepärast pole Kollegiumi põhjendused Rakvere palvekirja tagasilükkamiseks mitte ainult puudulikud, vaid Senat peab tarvilikuks ära märkida veel enam ka seda, et—* (Jube, kuidas üks ninatark poiss, olgu tal õigus kui palju tahes, oli siin äkki karanud Dirigeerivaks Senatiks kehatuma) —*niisugused privileegidega ja iseseisva kohtumõistmisõigusega linnad — Primo — ei saagi oma kohtumõistmisõigusest ega vabadusest selle läbi ilma jääda, et neid vallutatakse ja vaenlase poolt laastatakse—* (Selles olin ma igatahes ka veel praegu täiesti kindel!) —*Privileegide äravõtmine on toiming, mis ei saa põhjeneda paljal kellegi soovidele vastaval oletusel, vaid üksnes tõsiseil tõendeil, midamööda, kui tahetakse väita, et mõni linn on tema vallutamise läbi tõesti oma privileegidest ja vabadustest ilma jäänud, nii et ta neid enam pruukida ei tohi, peab see kindlat tõestamist leidma—* (Kahtlemata!) —*mida aga Justiitskollegium Rakvere suhtes pole teha võinud—* (Mis on iseenesest juba natuke küsitavam...) —*nagu pole ju ka mitte kellegi võimuses selliseid tõendeid esitada—* (Et ma ka selles viimases nii kindel olin olnud, tundus mulle nüüd küll pisut liig...) —*Ja kui Rakvere privileegid, niisii, linna äravõtmistega pole tühjaks tehtud, mis on vaieldamatult nii, siis pole nad seda — Secundo — ka donatsiooni läbi Hollandi saadikule Brederodele mitte—* (See on üks asja küsitavamaid punkte — 1631-se aasta läänikirja tõttu, millest ma käesolevas tekstis niipalju mööda püüdsin laveerida kui võimalik) —*Nimelt ei anna ka see, et Brederode Rakverre ilmumisel mõned Rakvere kodanikud oma varemast linnakodanikuõigustest just nagu loobunud olevat ning endid tema, Brederode, alamaiks tunnistanud, Brederodele kõige vähemutki õigust linna ega tema valduste peale—* (Aga ega ei anna küll! Seda usun ma siiaani!) —*Sest õiguse järgi on nii—* (Aga missuguse õiguse järgi, muuseas? Peale südametunnistuse ja ratio?) —*et kogukonna õigusi, vabadusi ega valdusi ei saa keegi kogukonna liikmeist isiklikult loovutada, sest seda saab ainult kogukond ise, ja kui viimane oli antud juhul sõjasegadustes hajutatud ja kui taas linna kogunenud kodanikud Brederodele allaheitmise asemel otsekohe oma õiguste eest võitlema hakkasid—* Jajaa, aga kus on õieti minu tõendid selle kõige kohta...? Sest see, mis ma siin argumentide pähe välja pakun, on tegelikult — olgugi vististi ainuõige, aga ometi paljas interpretatsioon... Kuid jumalale tänu — keegi ei nõua minult tõendeid, ja küllap leiaksin ma neid tarviduse korral ka piisavalt! Kui mulle aega antaks ja kui mind arhiividele juurde peaks lastama. Aga ma ütlen, jumalale tänu pole seda tarvis. Sest nüüd võiks ainult veel senatilt endalt tõendeid küsida ja temalt ei küsi neid keegi. Ja ülepea: mis tõenditehirmu peaksin mina tundma, kui see kõik, mis siin nüüd pealegi senati nimel kuulutatakse, on minu poolt ainuüksi tõe ja õiguse nimel kirjutatud — ka see, mis seal sees ehk kerglane või vahest ehk valegi on —, ainuüksi tõe ja

õiguse nimel...?! Või mispärast mõtlen ma äkitselt, et miski on minu, s. o. senati kaalutlustes kerglane või vale?! Kui seal ju seisab: —Sest isegi siis, kui oleks vaieldamatult selge, et kuningas Gustav Adolf Anno 1631 tõesti doneeris Brederodele nii Rakvere lossi kui ka linna, pole donatsioonikirjas, mida linna doneerimise asjas peadokumendiks peetakse, mitte öeldud, et linna privileegid selle läbi tühistatud saavad ning et linnaelanikud Brederode alamaid peavad olema— (Aga see ei ole ju paljas interpretatsioon, vaid fakt! Olgu tollega, mis ma siin edasi olen kirjutanud, veel kuidas tahes) —sest ei ole leida mitte ühte ainumat näidet, et Rootsi kuningad olgu Eesti- ja Läävimaal vallutamise aegu või hiljem oleksid vallutatud linnadelt nende privileegid ära võtnud, küll aga leidub näiteid selle kohta, et neidsinaseid on linnade taotlusel meeeldi konfirmeeritud ja kinnitatud— (Ja omamoodi häbematus tipp on ju ka see, et minu tekst siin — ja senati oma minu kannul! — rootsiaegse reduktsiooni Tiesenhausenite suhtes vaata et õiglaseks sammuks kuulutab, ja veel enam see, kui siin senati — ehk minu, hohohoo! — poolt öeldakse, et restitutsioonikomisjon, kui see Rakvere Tiesenhausenitele 1728 tagasi andis, sootumaks valesi on talitanud...) Septimo — ilmneb selgesti, et Restitutsioonikomisjon tegutses täiesti ühekülgsest ja üksnes Tiesenhausenite poolt ettetoodud andmete järgi ning et linnakogukonna poolt polnud kohal üldse kedagi, kes linna nimel oleks tema privileege ja õigusi tõestanud ja kaitsnud, ning ehk küll tolleaegne Commissarius Fisci, Pauli, esindas ahistatava linna õigusi, puudus sel kitsel vajalik mõju, sest Paulil polnud tollal endal küllaldasi andmeid linna privileegide kohta, kuna need alles hiljem ning aegamis taas üles leiti ja esitati— (Ja nõnda edasi, kuni selge kuulutuseni, et linna tolleaegset esindamatust restitutsioonikomisjoni ees ei saa kuidagimoodi lugeda nüüdsete linnaelanike süüks ning et restitutsioonikomisjon täitis tollal halvasti oma kohust... Ja siis lõpuks veel see) —Aga mis — Octo — puutub kaebustesse Tiesenhausenite vägivalla üle Rakvere linna ja tema elanike suhtes, mis Justiitskolleegium on kui tõestamatud tagasi lükanud, siis on aktidest üliselgesti näha, et niisugune vägivald on aset leidnud ning et rakverelaste kaebused on põhjendatud, millest omakorda nähtub, et nemad, Tiesenhausenid, on kubermangu määrustest üpris vähe hoolinud, kuna nad on neid järjest täitmata jätnud, ning ka Kubermanguvalitsuse kantselei ei ole omaenese eeskirjade täitmist nende poolt tarvilikult kontrollinud— (Nii et meie anname siin senati kaudu ka härrale Holsteini printsile mööda näppe... Pentsik mõelda—) Ja nõnda edasi ja nõnda edasi kas või selleni —Aga et — Tridecimo — linnal koguni tema vana pitsati kasutamist ära keelata tahetakse, mis peaküsimuse kõrval nii tähtsusetu on, et sellest peaaegu kõnelda ei vääri, tuleb ometi meenutada, et Justiitskolleegiumi enda möönmise järgi oli Rakvere kolmeteistkümnendal, neljateistkümnendal ja viieteistkümnendal sajandil tähelepandav linn, aga ajaloost on teada, et 1200-nda aasta paiku, kui pitsatite ja vappide mood alguse sai, ei jätnud end ükski alev ja seda vähem linn ilma omaenese pitsatita, nõnda et linna pitsatiõiguse eitamise katset tuleb küll äärmiselt imeks panna— Ja nõnda ikka edasi veel viisteist tihedat lehekülge — nii et mulle tuli vaimustuseõha sees aina ja uuesti hirm peale ja ma pidin endale ikka ja jälle kinnitama: Nüüd ei mingit hirmu enam! Sest nüüd lugegu, kes tahab meid hirmutada:

—midamööda ülemal ohtralt nimetatud Rakvere linn tuleb täielikult vabastada alluvusest Tiesenhausenitele, kes on teinud linnale nii päratut ülekohut, pikkaeaste aastate jooksul seadusevastaselt kasutanud linna maavaldusi ja rikastunud linna arvel, ning kuulutada linn samadel alustel teiste vallutatud provintsidest leiduvate linnadega vabaks ja mitte kellestki sõltuvaks, nõnda et ta ripuks ära üksnes Tema Keiserliku Majesteedi poolt seal ametisse seatud kuberneridest ning neil mail harilikest kohtuist. Mis puutub sellega vabaks kuulutatud linna sisekorraldusse, õigustekäsitusse ja politseikorda, tuleb, vastavalt sealtmaa praegusele põhikorrale, sealjuures lähedalasuvate linnade huve riivamata, kinnitada linna privileegid, mis asjas Liivi- ja Eestimaa Justiitskolleegiumile

tehakse ülesandeks esitada Senatile omad ettepanekud. Mis puutub linna põldudesse ja maadesse, tuleb Eestimaa Kindralkuberneril hoold kanda, et vannutatud maamõõtjad selgitaksid linnale kuuluvate maade piirid ning ulatuse ja et need maad antaks linnakogukonnale üle. Linna poolt Tiesenhausenitelt nõutava kahjutasu asjas tuleb linnal vastavas kohas eraldi kaebus sisse anda.

30. jaanuaril 1766.

Alla kirjutanud
Krahv Wilhelm von Fermor
Krahv Peter Tschernischev

Ma tunnistan üles, mul oli raske rahulolumuiet alla suruda. Olgugi et ma oleksin tahtnud küsida: «Noh, mis te siis nüüd minu suvise naiivuse kohta ütleksite?!», küsisin ma lihtsalt:

«Ja mis selle otsusega nüüd sünnib?»

«See ärakiri jääb minu laekasse,» ütles Richmann, «aga sellele täpselt vastav tekst, originaalallkirjad all, saadetakse kindralkubernerile. See saadab ärakirjad siia, foogtikohtule ühe ja proua Tiesenhausenile teise. Ja siis hakkavad asjad liikuma, muidugimöista—»

«Mis suunas...?»

«Noh, kõigepealt pannakse meie foogtikohtu etteotsa arvatavasti mõned tegusamad mehed. Ja siis käristab linn enese proua Tiesenhauseni käpa alt välja. Nii või teisiti. Igatahes teie noorhärredel jäävad täied šampanjeriklaasid — mäletate, te ise rääkisite mulle — vanaemaga joomata. Aga meie võtame teiega nüüd küll ühe pudeli ette—»

Ta tegi laboratooriumiukse lahti ja hüüdis Schlüterile:

«Adam! Too meile see pudel sealt jää pealt nüüd siia!»

Ma olin küsimuse tema suvisest uskmatusest alla neelanud. Aga piskese kiusamise oli ta ju ära teeninud... Ma küsisin:

«Noh, ma ei tea, missugused krahvid olid Justiitskolleegiumi otsusele alla kirjutanud, aga mingisugused kindlasti. Kui nüüd uued krahvid — Fermor ja Tšernõšev, eks ole — eelmiste otsuse niuhti ümber tegid, kas võib siis kindel olla, et veel uemad ei tee nende otsust niisama niuhti tühjaks?»

Apteeker heitis mulle silmanurgast pilgu ja itsitas peaaegu jõmpsi-kalikult. Ta ütles, šampanjeripudel juba pihus:

«Nüüd te maksate mulle narritamisega kätte. He-he-he-hee. Olge mureta. Peterburis räägitakse ju küll, et senat on oma vanast autoriteetsusest palju kaotanud. Aga tal on seda veel küllalt järel. Senati otsuseid meil ümber ei tehta. Noh, selle peale — üks pauk!»

Ta laskis korgi klõmakaga vastu madalat lage ja kallas kolm kõrget klaasi pärlendavat joomaaega täis:

«Adam on meie asjadega kursis ja joob meiega koos. Niisiis — Vivat vaba Rakvere linn!»

Me jõime pidulikult ja püstijalu, vaikne valgepäine Schlüter meiega koos. Kui ta oma klaasi surmtõsiselt tilgatuks oli joonud, pani ta selle käest ja ütles kumedal poolsosinal, nagu elevusest higine:

«Kui härra Richmann, kui printsipaal lubavad, ma saan aru, kui suur päev see neile on — ma soovin neile õnne—»

Peremees ja sell surusid käsi ja Schlüter taandus laboratooriumi. Ja mina ütlesin, teatud määral Schlüteri asjassepühendatuse ajal:

«Härra Richmann, ma usun täiesti, et see on teile arvatavasti veel suurem päev kui mulle. Aga ka mulle, te saate ju aru. Ja ma usun, teil pole midagi selle vastu, kui ma räägin senati otsusest ka Rosenmargile, eks ole?»

Richmann ütles: «Kuulge, me ei hakka seda ju tänavanurkadel pasunatega kuulutama. Aga saladust me sellest ka ometi ei tee. Ja Rosenmark kuuleb sellest varsti nagunii.»

Ma tunnistan üles: ma kõndisin sealtsamast apteegimajast Rosenmargi juurde. Seda oligi ju paljalt sadakond sammu.

JAAN KROSS

Teenija, kes mu sisse laskis, ütles, et peremeest pole kodus. Aga võib-olla see oligi see, mida ma olin oodanud. Sest nüüd olin ma äkitselt Maadega sealsamas nende pika põrandariide ja suure kummipuuga söögitoas nelja silma all selle küünla vabiseva valgusringi sees, millega ta mulle vastu tuli... Me ütlesime teineteisele peaaegu ehmunult tere ja Maade süütas just nagu rutates kaks söögilaua seisvat küünalt.

«...Johanit ei ole—»

Aga ta eeldas sealjuures, et ma selle peale ei lahku. Mispärast ta muidu küünlad põlema pani?

«Maade...»

«...Võta siis istet.»

Ma istusin väikesele punutud sohvale Senneborni söögilaua kõrval. Tõtt tunnistada: ma valisin istet võttes paika — kas sohva või punutud tool sohvalaua ääres, ja valisin sohva. Lootuses, et võib-olla istub ta mu kõrvale. Aga ta ei istunud. Ta tõmbas akendele — kuigi need olid õuepoolsed aknad — kardinaid ette. Needsamad kollased tikitud päevalilled mis ta isa-ema kardinaid. Aga siin hoopis kallimal riidel kui seal. Nii et selles oli kübeke midagi kurvastavat. Siis astus ta punutud tooli juurde ja jäi teispoole tooli seisma, kahvatu, küsiv, elevil... Ja nii imeomane, et ta tegelik võõrus tundus olevat taganenud jumal-teab-kuhu... Aga kuskil võõra toa pimedais nurkades oli see ikkagi olemas — nõnda et ma küsisin lähedase inimese murega, mille nurkade pimedas oli vist ometi ka kübe võõrastavat kiusu:

«...Maade, oled sa õnnelik—?»

Ta oli vait.

Aga, Issand Jumal, sellest ei piisanud mulle! Sest see võis tähendada kõike. See võis tähendada: Berend, sa kuuled ju, ma olen vait! Sest mis õnnest saaksin ma rääkida! Kas sa siis ise seda ei taipa, et ma võiksin ainult sinuga — ainult sinuga õnnelik olla— Aga tema vaikimine võis niisama hästi tähendada: Muidugi olen mina õnnelik! Vaese kingsepa tütar, kellele on raeproua lootused sülle langenud... Ja sa saad aru, et lubamatu läheduse silmapilk, mille ma endale sinuga lubasin, pole rohkem kui sädemekene, ununev pibe kodu koldetule kõrval— Ja Johan on oi kui paljude muile teadmata voorustega mees... Nii et muidugi olen ma õnnelik. Ainult et ma ei saa seda suisa sulle kuulutada, kas sa siis ei mõista—

Tema vaikimine võis tähendada nii seda kui teist. Nii et ma küsisin:

«Ütle, kas sa armastad teda?»

Ta vaatas mulle silmapilgu otsa. Niimoodi, et ma jälle ei saanud seal vankuval küünlavalgel aru, kas õrnalt või etteheitvalt, hämmeldunult või laitvalt, ja ütles selgesti:

«Ma olen tema naine.»

Ta oli silmapilgu vait, nii et ma jõudsin mõelda: Issand, ka see võib tähendada mu küsimuse peale nii eid kui jaad— Aga enne kui ma midagi öelda mõistsin, jätkas ta kuidagi hoopis teisiti ja hoopis asjalikult:

«Nii et sa võid mulle ära rääkida, mis sa temale rääkida tahtsid. Mis see oli?»

Õige. Ma olin ju tõepoolest midagi Johanile rääkima tulnud. Ja mis jäi mul nüüd üle? Püsti karata? Maade käte vahele haarata? Hüüda: «Ei-ei-ei! Ainus, mis mul sulle ütelda on, on see: ma armastan sind!?» Kas nõnda? Mille peale ta ütles: «Kulla Berend, iga naine teab, et mees teda armastab. Kui armastab. Nii et ma tean seda. Peaaegu. Aga see ei aita meid. Nii et mis sa siis sellest räägid. Räägi parem seda muud, mis sa Johanile tahtsid rääkida...» Ja ma ei hüpanud püsti. Ma ei haaranud teda embusse. Ma ei öelnud talle seda, mida ma tegelikult oleksin tahtnud (või tegelikult siiski ju vist ei tahtnud) ütelda. Ma ütlesin, nagu ta oli soovinud:

«Maade, mul on rõõmustavad uudised. Uskumatult rõõmustavad uudised—» See kõlas nii õõnsalt, nii kohatult— Ma ütlesin: «Maade, Impeeriumi Dirigeeriv Senat—» Oh jumal küll, mis oli impeeriumil ja senatil dirigeerida minu ja selle naise vahel— «Senat on linna nõudmi-

sed vastu võtnud! Saad aru! Tiesenhausenid on tagasi tõrjutud! Rakvere saab kõik kätte, mis ta on sada kolmkümmend aastat taotanud! Kõik. Räägi seda ka oma isale ja emale.»

«Kust sa seda tead?» küsis Maade tasa, aga tungivamalt ja elevamalt, kui ma oleksin oodanud. Nii et ma mõtlesin: Vaata-vaata, kui väga ta siiski on linna asjadele kaasa elanud...

«Ma tean seda Richmanni käest. Tal on selle kohta juba paberid laual.»

«Ja mis siis siin selle tagajärjel sünnib?» küsis Maade.

«Noh, elu läheb lahti,» ütlesin mina. «Kõike ei kujuta praegu ettegi.» Ja siis lisasin ma, tolle maapinna-aluse sallimatusega, mis mu kaotajaning kõrvaletõrjutu-enesetundest aeg-ajalt — ma ise tundsin, kuidas — mu sõnadesse vuhvatas:

«Sinu Johan igatahes saab veel mõjukamaks meheks, kui ta juba on.»

Maade laskis selle nagu kõrvadest mööda. Või oli see paljalt minu enesetrööst, et ta küsimus minu lauset koguni eiras:

«Aga mis ime läbi see siis nüüd on juhtunud?»

Poleks ta seda mult nii otse küsinud, poleks ma läinud oma teene-tega tema ette vehkima. Vististi küll mitte. Aga nõnda oli kiusatus liiga suur. Ma ütlesin:

«Maade, mina ei anna sind iial kellelegi välja. Ei su mehe ega kellegi ees. Mitte kellelegi. Mitte iial. Ära anna sina mind ka. Ma ütlen sulle: mina käisin suvel — selle — sinu onu — krahv Sieversi juures Vaivaras linna asjus seletamas ja palumas. Ja tema võttis vaevaks ja mõjutas. Muud imet seal ei olegi—»

«Sina käisid?!»

Ta sosistas seda varjamatus imetluses — või jumal teab. Võib-olla oli see ka paljas imestus. Ja igatahes kainenenes ta sedamaid:

«Aga mine nüüd. Johan võib tulla ja ma ei taha, et—»

Mul jäigi teada saamata, mida Maade nimelt ei tahtnud. Ma ei usu, et see, mida ta vältida soovis, olnuks minu ja Johani kohtumine. Miks pidi ta seda vältida tahtma? Nii et arvatavasti oli see midagi muud. Näiteks vajadus, mille ette ma Johani tulekul oleksin sattunud: jutustada Johanile oma uudis — aga poolikult, tähendab vaikides omaenese osa selles maha...

Mäletan, et hoidsin silmapilgu Maade käsi oma käes, ta puhtaid siledaid nõutuid jahedaid käsi, ja nägin ta küünlavalgel tumedaid silmi endale silma vaatamas ja pilku maha löomas. Ja ma ei hakanud püüdma teda kallistada ega suudelda. Sest ma ei suutnud otsustada, kumb oli ta minu jaoks olulisemalt — kas armas tüdruk või võõras naine— Ei-ei, ma ei hakanud tõmbama teda enese vastu, vähemalt mitte siin, keset seda võõrast tuba, nagu oleks mul ilmtingimata tarvis tema mehe koju-tulekuvõimalust kiusata...

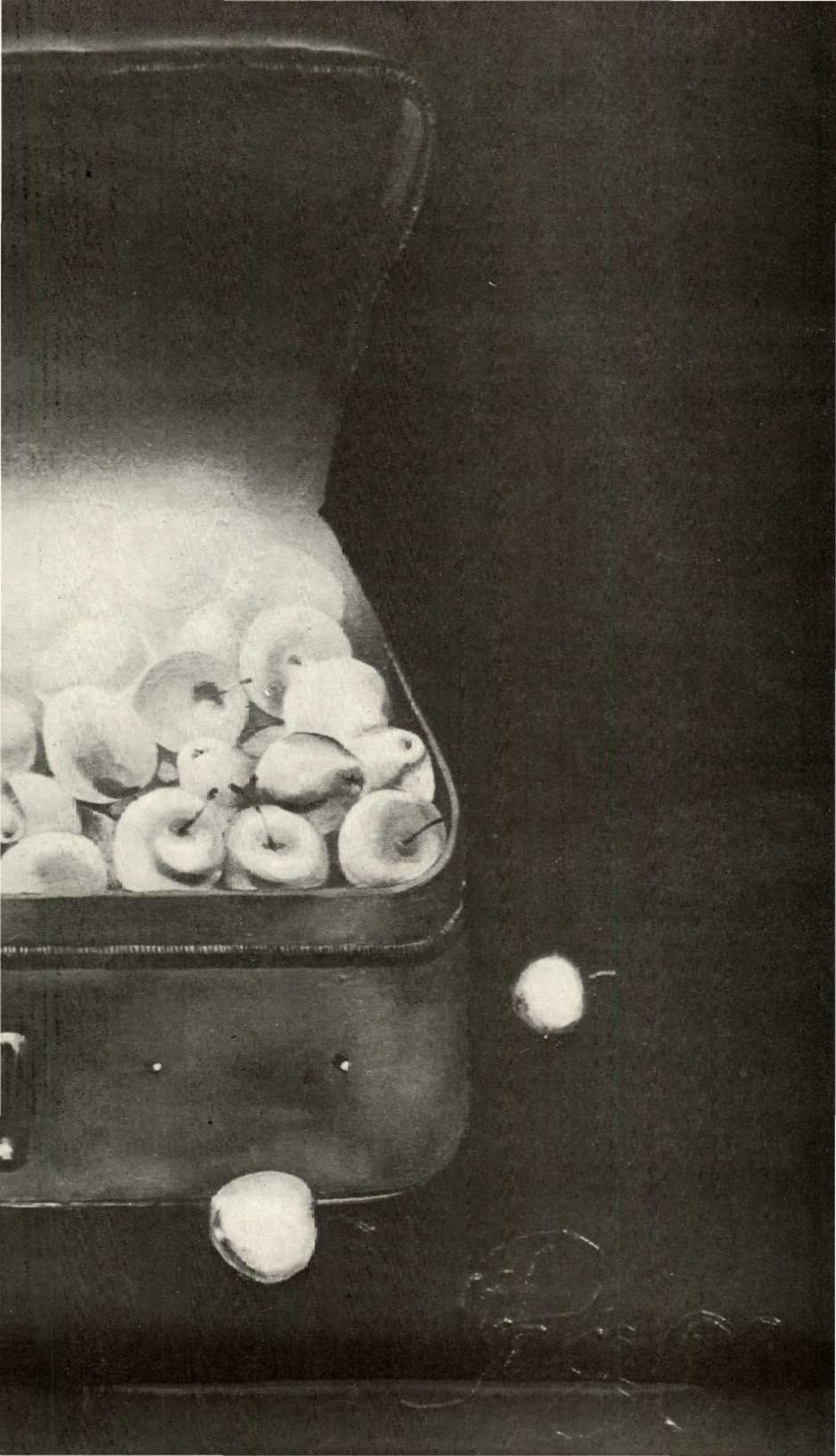
Ma kõndisin linnast mõisa poole tagasi ja silmitsesin külmakügevel maju keset pakast hõõguvaid sinakaid hangi. Tähendab — seesinane nõndanimetatud linn oli nüüd siis võitnud! Ja seesinane nõndanimetatud mina, kes ma siin põigiti üle Pika ja Rüütli tänava jääkonarate kõndisin, tulles selle naise juurest, kellest ma ei teadnud, kas ta oli minu kõige ligidasem hing maa peal või üks võõras-võõras-võõras proua — mina olin sellele jäätanud nukulinnale tema võidu sülle tarinud... Ja praegu olin ma teel tolle kõrgete viiludega katuse alla, mis seal vastu kuupaistet mustendas. Ja mille omanik oma *plenum dominium*'i nimel vististi mürgitanuks minu ära, kui ta oleks teadnud, mis ma olin teinud... Ja see kõik tegi mu jalad hangedesse tallatud ebatasasel ja klaasjaks kõnnitud rajal imelikult kebjaks ja mu oleku nii ebatõeliseks, et ei jääkülmu kuulvalgus ega jääkülmu vari, mida ma vaheldumisi hingasin, ei võtnud mu pead täiesti selgeks. Ja siis tuli mulle korraga meelde: oh tont — ma olin unustanud paluda Maadelt luba ja vaadata korraks tema poega. Ma oleksin ju pidanud seda tegema. Maade pärast. Ja iseene pärast. Kui see oli võib-olla minu poeg—

(Järgneb)

JA PEIDAD MIND KUI KEELATUD ALLTEKSTI

Kui umbseks läinud luuleateljees,
siis veidi laias ilmas ringi laapan,
üht elutahku kaen, teist käega kaapan.
Miks nähtamatuks jäänud minu ees

on väärivõimalused abc-s,
potjomonnikult ehitan ja vaapan?
Ehk küll ju otsapidi haiku-Jaapan
end tunneb koduselt ENSV-s,

ei ole temast duxi ega rexi.
Mu arm, mispärast häbened mu pärast
ja peidad mind kui keelatud allteksti?

Maavaikusesse sõitsin linnakärast.
Sääl eidekõbikeste jutujärast
üks asi selgeks sai — sa austasid seksi.

JA LUGESID SÄÄLT ETTE LAMBILOO

Kuis küll sind naerutasin-nakutasin,
ei pidanud mind kinni ükski lukk,
ja kiresin ja olin kukk mis kukk.
Ja paitasin ja vahel sakutasin

ja tuhatkordselt ära takutasin
su juuksed, mis kui äsjakustund tukk.
Üks veidi alla elusuurust nukk
mu käes sa olid, keda nakutasin.

Siis ootamatult võtsid sa Tagore
ja lugesid säält ette lambiloo.
Ma üsna lihtsalt katki sain ta koore

ja jõudsin sisuni, see röövis hoo.
Oh mine ometi ja tähti too!
häält kumisemas kuulsin naise noore.

ALEKSANDER SUUMAN

SEE VAIMUKUSTE KULDNE VIHM ESSEES

Mul tookord taskus polnud ühtki latti.
Just lõpetamas olid Merle'i Robi,
kui kohtasin sind, olid kuum kui Gobi
ja kuigi kõrgele ei seadnud latti.

Ma pole iial saanud taolist vatti.
Siis lausused, et rohkem vast ei sobi,
ma rahunenult panin ette tobi,
jäin vahtima sind kaunitar-mulatti.

Aeg aegamisi tuli mere pääle,
kuid ma ei jäänud pääle, olen sees,
jääkülmast veest ei pääse enam jääle.

Miks soovid nüüd, et ma ei oleks mees,
vaid vaimukuste kuldne vihm essees,
kui hädasti on tarvis tuge käele.

MA TEAN ÜHT KALAMBUURSET ELUTAHKU

Kui kallal kahtlemiste fagotsüüt on,
mis muud siis üle jääb, kui eilses pusi.
Sind silmadega seirasin kui susi,
kes kujutles, et tema järel hüüt on.

Ja kumbki minu käevars oli püüton.
Nad pressisid sult välja tuhat musi
ja tõrkumistest ei teind küsimusi.
Noist öist ja päevist alles nüüd vaid müüt on.

Kus on see võrseke, mis kord ei pahku?
Aeg-ajalt kärestikki muutub jääks.
On võimalus veel teha kõike hääks,

ma tean üht kalambuursest elutahku —
me teed las vabalt minnagi nüüd lahku,
et igavesti sa mu juurde jääks.

SIND ÜLISTAKSIN TAEVAVÕLVINI

Mu ainus arm, kuis tahaksin sind reeta.
Mu juttu vapralt püüa tõdeda.
Ma rööviksin me lauahõbeda
ja sõrmused, sind jätaks kaelakeeta.

Et võimatumaid suppe kokku keeta
ja kurja kihku välja põdeda,
mu varjamatu soov (jah, sõge ta) —
öö näkineidudega voodis veeta.

Su ette laskuksin siis põlvili
(mu vaene hing, täis oleks valu ta),
et patte olematuks paluda.

Su põlvi õnnalde ja nõlvini
mu laup. Kui suudaksid mind taluda,
sind ülistaksin taevavõlvini.

KÄEST PANED HEINE, VEERID VEIDI FETTI

Oo mõnamist ja sõnamist ja sõimu
ja kiljumist ja taldrikute pildu
ja pirinat ja klirinat ja kildul
Oo hella ümber kaela kätepõimul

Miks põhjatuul küll sinu juurde tõi mu?
Kui poleks teisi sadamaid ja sildu.
Mis põrgu pärast *bist eine stud. phil. du?*
Ja miks küll Jumal luuletajaks lõi mu?

Tean kindlalt, et su kõrval ma ei vetti.
Käest paned Heine, veerid veidi Fetti.
Veel lamp ei põle, tuba kuldab eha.

Ma sulle pühendan nood kuus sonetti,
sa loed, su pilk kui kõblas on, kui reha —
nad seitse korda lased ümber teha.

Rein Raud

SUGULANE

Agneja Agafonovna astus ettevaatlikult vaguni uksest välja ning vaatas ringi. Esialgu polnud ühtegi tuttavat nägu märgata.

Kas siis tõesti ei olnud keegi talle vastu tulnud? See oleks tema esimesele pikale reisile küll üsna ebameeldiv algus. Agneja Agafonovna ohkas ja tuletas veel kord meelde, mida talle oli öelnud joodikust õemes, uue keemiatahase öövaht Nikifor. Et need, kes on kas või veidi aega paremat elu tunda saanud, unustavad endise nagu halva unenäo ega soovi sugugi, et miski seda neile uuesti meelde tuletaks.

Agneja Agafonovna ei uskunud teda siis ega tahtnud ka praegu uskuda.

Mõne hetke pärast märkaski ta rahvahulgas armsalt tuttavat nägu ja kohe oli ka tütar ise ta embuses. Kahe aastaga oli Pelageja peaaegu tundmatuseni muutunud, läinud pisut täidlasemaks ja oli muidugi hoopis teisiti riides, kui Agneja Agafonovna oleks osanud ette kujutada, ent midagi põhilist oli siiski jäänud, midagi, mille ema kohe ära tundis ja omaks võttis. Rääkigu see Nikifor mis ta räägib, veri jääb alati paksemaks kui vesi.

«Kalju ei saanud sulle praegu jaama vastu tulla, tal on niikuinii töö juures pahandusi, aga pärast lõunat on ta vaba ja veab sind autoga natuke ringi, näitab linna,» sädistas Pelageja rõõmsalt, haaras ema kohvri käe otsa ja hakkas mööda perrooni eemal paistva jaamahoone poole astuma.

Neil on niisiis oma auto, mõtles Agneja Agafonovna rahulolevalt. Kindlasti ka korter. Rohkem ei osanud ta eriti midagi ette kujutada.

«Ütle mulle ausalt, kas ta on ka hea mees?» küsis ta tütrelt mõni minut hiljem, kui nad juba trollipeatuses seisis. «Ega ta ei joo? Pahandusi pole olnud?»

Need asjad olid Agneja Agafonovnal südamel juba sellest peale, kui ta tütre kaks aastat tagasi rongile pani, et teda alatiseks võõrasse kohta saata. Pärast räägiti talle külas eestlaste kohta igasuguseid jutte, ta oli küll püüdnud endale sisendada, et see on tühipaljas kadedus; kui mõne teise tütrele oleks õnnestunud parema elu peale pääseda, oleks ta ehk isegi pisut nukralt teise vedamist kõrvalt vaadanud, kuid mure jäi, mure süvenes iga päevaga, eriti kui tütrelt ikka veel kirja ei tulnud, olgugi et oleks võinud juba tulla. Kui ta alles pool aastat hiljem saabunud esimese kirja värisevate kätega lahti tegi, oleks tema vana süda ootamatuste kartuses peaaegu lõhkenud. Kirjas polnud midagi erilist. Pelageja kirjutas, et elab hästi, on linnaeluga juba ära harjunud, igatseb küll vahel kodu järele, aga esialgu veel külla tulema ei pääse. Kalju käest palju tervitusi. Hingel oli kohe kergem hakanud, et tütar elus ja

terve, aga mingi ebamäärane mure oli ikkagi jäänud, ja sellesse tah-tiski Agneja Agafonovna nüüd selgust tuua.

Pelageja kohmetus pisut. Agneja Agafonovna muutus otsekohe valv-saks ja vaatas tütrele silma.

«Räägi ausalt,» ütles ta. «Kas ta peksab sind?»

«Ei midagi taolist,» lausus Pelageja kuidagi tõrjuvalt. «Kalju on täiesti ideaalne mees.»

Nad astusid trollibussi. Seda masinat oli Agneja Agafonovna juba Leningradis näinud, sõitis aga esimest korda. Täitsa huvitav oli, nägugi tõmbus lausa naerule.

Kui nad maha tulid, ümbritsesid neid igast küljest ühesugused valged majad. Agneja Agafonovna jättis tee tähelepanelikult meelde, et teinekord üksi tulles mitte ära eksida.

Nad sõitsid liftiga seitsmendale korrusele. Liftisõitki oli talle uudne ja huvitav, kuid päris õiged üllatused ootasid teda alles toas. Ta pidi tunnistama, et sellise kino moodi elu kõrval tundus tema armas kodu-küla tööpoolest üsna hall ning Nikifori sõnad tulid talle uue kibedu-sega meelde.

Jah, aga elu on elu, elu ei saagi igal pool ühesugune olla, see-eest on inimesed siin samasugused või vähemalt peaaegu samasugused kui meil ja üldse, kunagi tulevikus elame meie täpselt samuti, selle pärast ei ole mõtet muretseda; mõtles Agneja Agafonovna, kuid peene mustriga vaiba peal käies ja mugavates oranžides tugitoolides istudes tundus talle kogu aeg, et ta lõhub või määrib midagi ära. Suur hulk kirevaid asju hakkas teda lõpuks painama ning tal tekkis üsna ebamugav tunne, kuigi viibis oma lihase tütre kodus.

«Võib-olla soovid pikali heita?» päris Pelageja osavõtlikult. «Ikkagi mitmepäevane sõit seljataga.»

Väsinud Agneja Agafonovna ei olnud. Muljed hoidsid teda elevil, muljed ei lasknud teda hiljem õhtul isegi magama jääda, praegu olid ta meeled täiesti virged ning puhkamiseks ei tundnud ta sel hetkel mingit vajadust.

Ja mõne aja pärast astus tuppa see pikk valge peaga ja vaikse ole-misega mees, keda Agneja Agafonovna ainult läbi udu mäletas ning kelle harjumatu võõrapärast nägu ta oma varasemates mõtisklustes kuidagi meelde tuletada ei suutnud. See oli Kalju, tema väimees, tema tütre mees. Agneja Agafonovnale tundus järsku hirmus oluline, et see mees tema oma perekonda vastu võtaks, sest ta oli märkamatu aru saanud, mida ta õieti kartis, mida ta kogu aeg oli kartnud: ta ei suut-nud seni uskuda, et tema tütar Pelageja võib tõesti elada selles võõras linnas, et see linn võib olla tema kodu nii, et ta ise ei muutu, ei kaota midagi, vaid jääb ikka edasi selleksamaks Pelagejaks, kes ta oli olnud enne.

Midagi erilist ei juhtunud. Kalju tervitas teda viisakalt, küsis, kui-das sõit möödus, ning rääkis siis Pelagejaga eesti keeles; Agneja Aga-fonovna kuulas huviga, kuigi ta midagi aru ei saanud, ta ei teadnudki, et tütar ka mehe keelt oskab, ent see oli muidugi täiesti loomulik. Mansi keelt polnud Pelageja kunagi nii kiiresti rääkida suutnud, olgugi et ema talle seda mingist jonnist õpetas, aga mansi keelt ei läinud tal ju vaja, siitmaa keelega oli lugu teine.

Siis nad sõitsid ja läksid linna vaatama. Nad käisid Toompeal ja tegid

ühe tuuri ümber vanalinna, sõitsid Piritale, tulid korraks välja ja kõndisid kloostri suurtes varemetes ringi. Kõik see oli muidugi uus ja huvitav, aga tema jaoks kuidagi olematu nähtus. Ajalugu ei olnud teda kunagi eriti puudutanud, ka kodukandi ajalugu mitte. Nende küla oli auväärse minevikuga, kuid juba lapsepõlves olid väljamõeldud muinasjutud teda rohkem paelunud ja nüüd, kus kõik möödunu oli läbitud etapp, mille küljes pole kellelgi mõtet rippuda, jätsid ka need teda külmaks. Nad ei olnud enam osa tema elust, nende jaoks polnud temas enam kohta. Tema elu oli nüüd teistsugune, tal oli küllaga muidki tegevusi, muinasjutud jäid isegi Pelagejale edasi rääkimata. Ega ta teadnudki neid nii eriti palju, õemees Nikifor, see teadis äraarvamata hulga igasuguseid jutte ja laule ja ei tea mida veel. Tema isa oli kunagi inimesi rohtudega ravitsenud ning tundnud muidki vanarahva tarkusi. Nikifor oli ise ka pisut omamoodi inimene, purjus peaga vahel laulis neid vanu laule, nii et oli täitsa ilus kuulata. Aga minevikku tagasi igatseda polnud Agneja Agafonovnal mingit põhjust ja lõppude lõpuks, mis puutub temasse see, mis oli toimunud ammu enne tema sündi, kui isegi see, mis eluajal juhtub, kipub vägisi meelest minema.

Liiasi ei paistnud neil eestlastel endil olevat mingit ajalugu, kogu aeg räägiti ikka sakslastest, venelastest, rootslastest või kellestki muust, eestlastest oli igatahes kõige vähem juttu. Nõnda ei saanud Agneja Agafonovna kogu pikast ja keerulisest seletusest midagi uut teada rahva kohta, kes oli temalt võtnud ta ainukese tütre.

Pärast sõitsid nad mööda uusrajoone, kuid needki ei üllatanud Agneja Agafonovnat muu kui ehk oma hulgaga, sest üks kõigi nende akende taga pidid olema samasugused korterid kui Kaljul ja Pelagejal, majad olid ju peaaegu äravahetamiseni sarnased. Küllap see ongi nii, mõtles ta, aga siiski oli tema jaoks kuidagi ebareaalne kujutleda, et terve linnatäis inimesi elab kogu elu tingimustes, mis nii tohutul määral erinevad nendest, millega tema oli harjunud. Eriti pentsik tundus talle mõte, et selline elu seisab ees ka kõigil tema enese järglastel igavesest ajast igavesti. Teisi lapsi tal ei olnud, Pelageja oli ainuke.

Õhtul ei jäänud Agneja Agafonovna kaua magama, kuigi voodi oli pehme ja puhas. Võõras koht, mis muud, mõtles ta. Teises toas ajasid Pelageja ja Kalju tasakesi juttu, ta peaaegu ei kuulnudki neid, kuid kõnekõmin pani siiski mõtlema nendele ebamäärastele tunnetele, mis olid teda hommikupoolikul vallanud ja millele ta seni õiget selgitust ei osanud leida. Siis ta uinus ja nägi unes õemeest Nikifori, ka see oli imelik, sest tavaliselt ei näinud ta üldse und.

Hommikul, kui ta ärkas, oli Kalju juba tööle läinud ning Pelagejal oli kodus tegemist, ta vabandas, et ei saa emaga linna kaasa tulla. Agneja Agafonovna pakkus ennast appi, kuid sai ka ise aru, et tema selles majapidamises eriti kasulik olla ei oska ning et tema abist võiks rohkem tüli kui kasu tõusta. Nõnda siirdus ta ihuüksi võõrasse linna, mõtles pisut kauplustesse vaadata ja rahulikult mööda tänavaid jalutada.

Ta istus trollibussi ja sõitis linna. Maha tuli ta alles suure kaubamaja juures. Seda suundus ta kohe uurima.

Inimeste trügimisega oli ta selle reisi jooksul juba teatud määral harjuda jõudnud. Ka kaupade rohkus ei ajanud ta pead enam nii hullusti ringi käima kui enne, ometi ei tundnud ta end nendes suurtes saa-

lides kuigi kindlalt. Üsna segasel moel lonkis ta ühest osakonnast teise ning silmitses kõike, midagi ostmata.

Siis tuli talle meelde, et ta oli tahtnud õepoja lastele midagi reisi pealt kaasa võtta. Need olid tegelikult juba parajad volaskid, kuid Agneja Agafonovna tahtis kellelegi midagi viia ning neil oleks mõne pisikese asja üle kindlasti hea meel.

Ta pidas ühe noore mehe kinni ja rääkis sellele oma murest. Õieti ei jõudnud ta oma jutuga kuigi kaugele, sest mees kehtas arusaamatuses õlgu ning läks edasi, võib-olla ei osanud vene keelt, arvas Agneja Agafonovna. Talle tundus mehe nägu järsku millegipärast väga tuttav, võib-olla oli see väsimusest, millest muust.

Ta küsis ühe müüja käest nõu, see õpetas teda, aga muidugi hirmus kiiresti, need linnainimesed räägivad üldse kiiresti, mõtles Agneja Agafonovna, ta palus tütarlapsel mõnda asja korrata, siis sai see nagu pahaseks ja ütles tõredalt, et teised seisavad järjekorras, mis oli muidugi tõsi. Agneja Agafonovna leidis suveniiride osakonna siiski üles, valis seal tükk aega nõutult erinevate puu- ja savihüljeste vahel, otsustas lõpuks ühtede kasuks ja laskis need endale pisut ebaledes sisse pakkida.

Natuke hiljem jalutas ta juba sihitult mööda südalinna tänavaid, õieti ei osanudki ta mingeid erilisi vaatamisväärsusi otsida, hulkus lihtsalt niisama, vaatas tänaval vastutulevaid inimesi ja veeris majade seintelt silte. Ta oskas neid kuidagi lugeda, sest enne, kui tema kooli läks, kirjutati ka mansi keelt veel selliste tähtedega ja üht-teist oli talle sellest ajast meelde jäänud. Hiljem, vist veidi aega enne sõda, tulid uued tähed ja Pelageja polnud neid vanu päriselt õppinudki. Tõsi küll, kui ta meditsiinikooli läks, õpetati neile seal mingisugust võõrast keelt, mida ka niisuguste tähtedega kirjutati, aga seda ei osanud vist õpetaja isegi päris hästi ja lõppude lõpuks ei läinud ühel lihtsal velskril seda üldse vaja.

Aeg-ajalt astus Agneja Agafonovna kauplustesse sisse, ostis siit ja sealt tühja-tähja ning püüdis ennast vabalt tunda. Ebamugavustunne ei jätnud teda päriselt maha. Ta ei saanud kuidagi lahti aimusest, et Pelageja elu polnud tegelikult sugugi nii suurepärasest korras, kui esimesel pilgul võinuks arvata, tütar tundus tema eest midagi varjavat ja see vaevas Agneja Agafonovnat. Varem poleks niisugune mure üldse kõne allagi tulla saanud. Aga Pelageja ei olnud enam seesama inimene mis enne.

Korraga märkas Agneja Agafonovna teisel pool tänavat tuttavaid nägusid, seal kõndis Kalju koos kellegi mehega, ka too näis tuttav. Õigus, Agneja Agafonovnale tuli meelde, see oli ilmselt üks nendest, kes olid koos Kaljuga ekspeditsioonil olnud, tolsamal korral, kui Kalju ja Pelageja olid teineteise leidnud. Agneja Agafonovnale meenus taas, kuidas Kalju oli Pelagejat korraks toast välja palunud, et teda rahvuslikes pulmarõivais pildistada. Pelageja oli kohe rõõmsalt tema juurde jooksnud, et talle erutavast sündmusest rääkida, see oli tema esimene kosilane, varem polnud talle keegi silma heitnud peale ühe Juhvani, oma küla poisi, kellest praeguseks juba täiskasvanud joodik oli saanud. Oh, et need noored ka nii hirmsasti jooma peavad . . .

Agneja Agafonovna läks kiiresti üle tänava ja jooksis Kaljule ja tema sõbrale järele. Kalju polnud teda ilmselt märganud, kuigi ta neile üsna

energiliselt lehvitas. Mõne hetke pärast jõudis ta neile kannule. Kalju tutvustas teda oma sõbrale ega unustanud lisamast, et ta on mansi.

Sõber tervitas teda seepeale kohe selges mansi keeles kui oma kallist sugulast. Eestlased ja mansid olevat kõik omavahel natuke sugulased, lisas ta, sest keel on neil ühisest tüvest pärit. Ta rääkis kaunis kiiresti, aga mingi omapärase pehme aktsendiga. Kõigist sõnadest ei saanud Agneja Agafonovna päris täpselt aru, need olid ilmselt mõnest teisest murdest või üldse vanad, kuid ta häbenes küsida. Üldiselt kõneles mees nii ilusasti, et hingel hakkas kohe kergem; sellest tuleb tingimata Nikiforile rääkida, mõtles Agneja Agafonovna, siis jääb ka tema nõusse, et seda pikka sõitu ei võetud sugugi ilmaasjata ette.

Ohtul tuli sõber veel Kalju juurde külla, tal oli ka naine kaasas, see ei sarnanenud Pelagejaga peaaegu milleski. Ometi pani Agneja Agafonovna tähele, et tema tütar kogu aeg silmanurgast seda võõrast naist jälgis ning igati tema moodi olla püüdis. See Agneja Agafonovnale ei meeldinud, sest tema arvates ei kujutanud naine endast midagi erilist, oli lihtsalt üks nähvits ja kõik. Sellisena ta oma tütart küll näha poleks soovinud.

Neil oli magnetofon kaasas ja nad palusid teda sinna sisse laulda. Agneja Agafonovna püüdis kõigest väest meelde tuletada neid laule, mida Nikifor vahel purjuspäi laulis, meenusid aga ainult kaks, need ta laulis enam-vähem korralikult ära. Seltskond kuulas teda, suud ammuli, Pelageja kaasa arvatud. Siis nad rääkisid kaua ja äraseletatud nägudega loomulike eluviiside tähtsusest inimese täiusliku arengu jaoks, selle jutu mõttest ei saanud Agneja Agafonovna päris täpselt aru, sest nad rääkisid keeruliselt ja enamasti eesti keeles. Põhiline tundus olevat see, et väikeses mansi külas pidi elu palju parem ja loomulikum olema kui näiteks Tallinna linnas, aga see oli ju lausa naljakas, et peentes korterites elavad linnainimesed niimoodi rääkisid. Pelageja kuulas ja noogutas pead, seda mõistis Agneja Agafonovna kõige vähem. Ta lihtsalt ei tundnud oma tütart enam ära.

Aga mis loeb tegelikult see, kuidas elasid oma elu ja millise pilguga vaatasid maailma asjadele sinu isad ja vanaisad, mis tähtsus on sellel praeguse hetke jaoks, mõtles Agneja Agafonovna; oma suguvõsa tänane päev oled ikkagi sina ise ja tänasel päeval hinnatakse sinu suguvõsa sinu järgi. Ja veel mõtles ta, et inimest meelitamas on paljud asjad, aga ennast lahti ütelda saab ta ainult ühtedest, nendest, mis on tema osa olnud juba sündimisest peale. Kiskugu teda kuhupoole tahes, lahtiütlemine on ikka üks. Poleks pidanud seda reisi ette võtma, ta oli teadnud küll, et elu mujal maailmas on teistsugune kui kodukülas, aga et see teistsugune nii valus on, ei oleks ta osanud aimata. Ja mida ütleb küla, kui ta pikalt reisilt tagasi tuleb, silmad vees? Vaevalt nad temast aru saavad, nemad ju ainult kadestavad Pelagejat ja arvavad, et tema peaks oma tütre üle uhke olema. Vahest ainult Nikifor saab aru, aga eks see Nikifor ole üldse üks omamoodi inimene.

RINGI KVADRATUUR

Puust kuldseid lehti langes alla,
kui üle Toome, hõlmad valla,
mees kõndis hilja õhtu eeli,
ta oli viimaks koduteel.
See oli füüsik Rudolf Kikas.
Ta oli õnnelik ja rikas,
ta mõistis hästi võõraid keeli.
Mis tahtma pidanuks ta veel?

Tal oli naine, auto, pere,
ja rektor ütles talle tere,
ja tööl kõik imehästi laabus —
neil oli uhke instituut.
Ning täna ennustas direktor:
saab talle varsti antud sektor,
sest äsja alles teade saabus,
et oodata on raali uut.

Too raal on nagu ilmaime:
kõik vana tehnika on pime
ja kurt ja tumm ja ilma peata,
kui lõpuks käiku läheb uus.
Kes jälginud on ajalehti,
teab: kümme aastat teda tehti,
ta töötab vähimagi veata,
kõik numbrid peas ja keeled suus.

Ei võtnud enam kaua aega,
kui Kikas koju jõudis. Praega
seal teda vastu võttis naine.
See oli täielik idüll.
Poeg automudeliga mängis
ja tütar lebas juba süngis.
Sai uuest raalist kõneaine
ja seda jätkus küll ja küll.

Mees väsimatult raali kiitis,
ent naine lahutas ja liitis,
ta palgalisast tundis rõõmu
ja hetke pärast kuulutas:

kui Rudolf on nii tark ja tragi,
võib varsti osta suvilagi.
Mees rüüpas viimse kohvisõõmu,
tükk aega tuba tuulutas.

Veel kaua Rudolf ärkvel püsis
ja vähkres voodis. Naine küsis,
kas on tal äkki süda paha
või põeb ta ehk aneemiat.
Ei kuule Rudolf — põsil puna,
ta näeb end akadeemikuna,
näeb au ja kuulsust, hiilgust, raha,
ja siis — Nobeli preemiat.

Nii läksid päevad. Sektor loodi,
sai juhatajaks Kikas. Toodi
raal kohale ja kokku pandi
ja läikimagi klantsiti.
Vist pooled juhtmed sassi aeti,
mis üle jäi, see maha saeti.
Ja siis kompuuterelevandi
auks söödi, joodi, tantsiti.

Kõik vastutus jäi Kikka kanda:
mis ülesanded talle anda
ja kuidas andmeid sisse sööta,
nii et kompuuter vastu peaks.
Ehk küll ei ole võimalikki,
et võiks too masin minna rikki,
sest mis siis saab, kui ta ei tööta
me õilsa inimkonna heaks?!

Ning Kikas tuli varavalgel,
ta ärevusest vaarus jalgel.
Kui füüsik paotas saaliukse
ja suurde ruumi sisenes,
ta enda alaväärsust tajus
ja ulm Nobelist kohe hajus;
peas tagus rõhuv veretukse.
Raal suurenes, mees pisenes.

Peab teadma — Kikas uuris tähti,
veel hiljaaegu teda nähti
ööd otsa tähetornis valvel.
Jah, teda huvitasid kõik:
nii valge kääbus, mustad augud
kui punanihe, Suured Paugud,
ja kord, see juhtus läinud talvel,
jäi silma kummaline tõik.

Tol õhtul vaatles keraspervi
vist Rudolf Kikas. Äkki sarvi

ta nägi tõusmas Marsi tagant,
see kestis vaid üksainus viiv.
Ei uskund füüsik oma silmi,
kuid pärast, ilmutanud filmi,
ta hirmust neli ööd ei magand.
Või praak ehk oli negatiiv?

Küll Kikas püüdis unustada,
kuid mõte jooksis oma rada.
Ei saa ju olla sarvi taevas!
See viirastus võis olla vaid.
Nüüd on ta valduses kompuuter,
nii imevõimas, kõikesuutev —
ja küsimus, mis teda vaevas,
saab lahendatud sedamaid.

Küll hirm ja kahtlus teda näris,
kuid võttis julgust, raalilt päris
nii otsustavalt mees kui suutis:
«Kui Maa veel Päikse ümber käib —
ons võimalik, et taevakeha
saab enesele sarved teha?»
Signaallamp veikles, värvi muutis,
kompuuter kostis: «On või näib.»

Sest Rudolf Kikas hoopis kokkus:
kompuutri töötav anderohkus
vist oli pelk reklaamikära
ja tühipaljas seebimull.
Kuid pole halba ilma heata —
on paljutki, mis veel ei teata.
Ei vasta keegi kõike ära.
Või oli too kompuuter hull?

Mees töötas nii, et higi tilkus,
signaallamp lakkamatult vilkus,
nüüd küll see masin langeb lõksu,
eks mängigu veel lolli tal
Kui masinal on mingi viga,
siis korrutusetabeliga
(jah, Rudolf leidis vahva nõksu)
on kerge teist kontrollida.

Et hõlpsam oleks arvutada,
ta esmalt küsis: «Kolm kord sada?»
Raal hoogusattunult vibreeris,
et puldilt õhku tõusis tolmu.
Mees raevus puldi juurde astus.
Miks oodata end laseb vastus?
Raal uuris, juuris, integreeris
ja vastas: «Sada korda kolm.»

ASTRID REINLA

Sest hetkest Kikka elu muutus.
Käest pudenes, mis pihku puutus.
Jäi tööle hiljaks. Peksis lapsi,
kaks korda oma naistki löi.
Ta neelas ohtralt validooli
ja pelgas kõike: autorooli,
külmkappi, vaikust. Võttis napsi
ehk õigemini lihtsalt jõi.

Kui viimne kvartal kätte jõudis,
direktor temalt aru nõudis:
kuis töötab raal, ons pretensioone?
Kas väitekiri juba koos?
«Oh jaa, ja küllap professuuri
ma saan, kui ringi kvadratuuri
ma olen tõmmand viimse joone,»
nii väitis Kikas jutuhuos.

Tööst Kikas nüüdsest loobus hoopis.
Maas istus, münte õhku loopis
ja ootas. Raali reageering
peab ennustama: kiri, kull?
Sa kas või habemest end firi —
kolm tuhat korda järjest kiri!
Kui maha kukkus viimne veering,
raal undas: «null on null on null».

Ja tundes kuklas raali pilku,
mees rüüpas palderjanitilku.
Kui raal siis äkki teda hõikas,
me füüsik suisa sõgenes.
No nüüd on alles põrgu lahtil
Ta avas ukse salamahti,
siis vaikselt piida taha põikas
ja tänavale põgenes.

Raal kaua Kikast taga ajas.
Mees jooksis koju. Öösel kajas
kõik linn kompuutri jala-astest.
Näis surnukahvatu ta palg,
mees kähku teki alla puged —
ja kolmteist saapajälge luges
ta kokku hommikusest kastest.
No oli see vast alles jalg!

Need jäljed viisid Emajõeni
ja kadusid. Kas viimaks tõeni
raal jõudis? Mida tähendama
peab kaldaliival ruut ja ring?
Kui ruutu langes mehe vari,
kõik pühkis liivalt lainehari.

Ja Kikas teadis, et nüüdsama
läks tema sisse raali hing.

On Kikka kodus ukсед valla,
toad segi, asjad pilla-palla;
on naine feise leidnud juba,
poeg hulgub, tütar läinud käest.
Ei Rudolf Kikas enam pelga.
Ja tõmmanud pidžaama selga,
ta istub toolil keset tuba
ja mõtleb, mõtleb kõigest väest.

Ta istub õnneliku näoga,
siis ajab juttu kellakäoga —
ta aja kulust vähe hoolib,
ent iga kord, kui kell lööb kuus,
ta küsib endalt: «Ütle aga,
mis seisab kvadratuuri taga?»
Ta plastiliinist lindu voolib
ja vastab ise: «Lõpmatus.»

Valmar Adams

ESTA JA MEESTE MAAILM

Peatükk romaanist

Esta istub elegantstes arstikabinetis, mille seintel ripuvad kaks Konrad Mäe sinist maastikku, nurgas seisab elusuurune kipsist skulptuur. Kül-
lap Venuse kuju. Esta vastas istuvad kaks keskealist härrat.

Mis on juhtunud? Kas on kauaoodatud ime üleöö Estale sülle kukku-
nud, nõidudes teda nende printside riiki, kes on otsekui illustratsioonid
õpikust «Peen mees».

Ei mingit imet — ainult julge seiklus. Esta õppis eile tundma doktor
Kirsimahla kui hoopis eri liiki, seni mittenähtud inimest: nii omakasu-
püüdmatut, nii väarikat, nii uhke hoiakuga, nii rikat vaimujõu poolest.

Doktor Kirsimahl, üleni öömustas ülikonnas ja suurte tumedate pril-
lidega, on hüpnotisöör ja psühhoanalüütik. Tema tegi Estale ettepaneku
hakata talle assistendiks — tuleb eestois haigeid registreerida, tarbe
korral olla veel õe eest, mõnikord ka meediumiks hüpnoosikatsete puhul.

«Jah, soo, aga ma ei teagi, mida peab tegema arsti assistent?»

«Küll me teid välja õpetame. Tutvustan teile joogaõpetuse algastmeid.
Kõigepealt peate iga päev oma keha lõdvestama ja taotlema, et teie
vasakus käes tekiks soojuseelamus. Kui olete harjunud seda produtsee-
rima, siis saate kätte kontsentratsiooni esimese astme, mis võimaldab
teil valitseda oma keha ja oma mõtteid.»

«See on väga huvitav...» ütles Esta.

«Ja kasulik, sest omandate ka mitmesuguseid kõrgemaid võimeid.
Olen nõus teid õpetama puhtast inimsõbralikkusest. Oleks ju kahju, kui
teiesugune peaks minema tööbörsile. Me leiame teile peagi tulusa koha,
pärast seda, kui te enesekasvatuse teel saavutate kõrgemad võimed.
Siis poleks teil raske ka teatris läbi lüüa, nagu te seda tahate.» (Tõepoo-
lest unistas Esta näitleja elukutsest, aga ei näinud kusagil õppimisvõi-
malusi.)

Ei mingit imet — ainult kasulik tehing. Härrad õppisid tütarlast
tundma ta annete kogu võlus — vaimukas, omapärane, ilus, kindlasti
temperamentne, natuke eksalteeritud (mis talle hästi sobib), pikantne
näoke, seksapiiliga ja — ilmne süütus, neitsilikkus, puutumatus. Aga
tema nahk kiirgab välja nii palju naiselikku soojust... Doktor Kirsi-
mahl hõõrub heast meelest käsi: sellise assistendiga saaks korraldada
avalikke hüpnoosiseansse «Vanemuise» laval — milline mõjurikas rek-
laam praktiseerivale hingearstile!

Tõsi küll, tükk rasket tööd on tüdrukuga veel ees — ta tuleb välja
õpetada, rikkumata ta tütarlapselikku ilmet. Kahjuks ei allunud ta kohe
hüpnoosile... Paneb veel vastu, tuleb alles taltsutada, usaldust äratada.
Ning Aadule tuleb päitsed pähe panna, seda kõigepealt!

Teine härra, keda Esta peab nimetama «onu Aaduks», jälgib teda
himura pilguga. Ta tahaks neelata seda olevust nagu ravimit, et see

saaks siis ta hirmsa «saatuse» osaliseks — see tõstaks ainult naudingut. «Sina magusake, magusake,» sosistab ta ja püüab haarata tütarlapse kätt, kuid doktor Kirsimahl on valvas. Aadu on doktori juures elav alaline patsient, kes on ühtlasi doktori «sekretäriks» ja katsealuseks. Nende omavahelised suhted on läbinägematult keerulised, neil on mingisugused ühised tulevikuplaanid, mis pole samuti selged...

Kui Esta hommiku poole ööd oma tuppa jõudis ja magama läks, seisisid ta pilkude ees poolhämäruses kaks eriskummalist, õndsat, prilliraaimitatud silma, mis olid kogu õhtu jooksul ikka uuesti heitnud oma lummutushaarde Esta kõhklevaisse silmisse.

Ma pole hüpnotiseeritud... ma ei ole, sosistab ta voodis lamades oma rahuneva hinguse rüpes. Jah, hakkab seal tööle, kuid jääb iseeneoseks.

Doktor Kirsimahl oli linna moodsaim hingearst. Ta ravis hüпноosi, isikliku magnetismi ja psühhoanalüüsiga kõiki hingehaigusi ja häireid alates joomatõvest ja tahtejõuetusest ning lõpetades impotentsi ja kõnehäiretega. Pärast seda kui ta oli avalikult demonstreerinud oma edukat hüpnotiseerimisvõimet, tulid ta juurde abi otsima Taaralinna neurootikud ja vaimuhaigedki. Kõnetundides uuris ta nelja silma all patsiendi alateadvust, nädalalõppudel käis kollektiivne ravi Kirsimahla poolt asutatud joogaühingus, kus treeniti tahtejõudu, mõjusat esinemist ja armastusstrateegiat. Doktor teenis hästi, aga ta kapital ei kasvanud, kuna jäi kõik teenitu Segerlini kõrtsis ja oma korporatsioonis maha. Ta polnud veel jõudnud kontsentratsioonikunsti ega kollektiivi juhtimise viimaste saladusteni...

Aga hingamise õpetas ta kõigile selgeks ja joogade suure päikesepalvuse (*Syrya maskal*). Mõned parlamendiliikmed käisid vargsi doktor Kirsimahla juures rambipalavikku ravimas, siia tuli teisigi seltskonnategelasi, nii et doktor pidas vajalikuks kõnehädaliste tarbeks isegi käsi-raamatu kirjutada, mida ta ise patsientidele vabahinnaga müüs. Et niisugune moodne arst hakkas tundma vajadust nägusa sekretäri järele, kes patsiente ja honorare vastu võtaks, oli loomulik. Kuidas aga leida piisavalt atraktiivne naine, kes küll doktori mainet tõstaks, aga talle mingisuguseid kulutusi kaasa ei tooks? Selle üle tuli tõsiselt järele mõelda.

Päevikut asendavas sinises vihikus Esta padja all seisab: «Pole õieti mõtet päevikusse elamusi üles märkida, sest need on ju ainult kahvatud varjud sellest, mis tõesti sündis. Veel vähem saab jäädvustada oma mõtteid, need on kõige paremalgi juhul alles mõttealged, mis pärast kirjapanekut hakkavad edasi elama. Mu katsed sündmusi ja maailma mõtestada jäävad ainult katseteks, päris mõtlemine see veel ei ole.

Praegu seisan tühjuses, ainult ebamäärase lohutusega, et mu hingest sööstab elutahte põlev lind hämarasse reaalsusse, kuhu mind on surutud ja umbsõlmedega kinni seotud. Ma ei näe enam midagi selgesti, ma ei mõista enam midagi lõpuni. Ons tööpuudus mind nii nurka surunud? Ons nälg nii masendav, et isegi mõtted kaovad peast? Kõik maailmasündmused kulgevad nii, et mulle jääb ainult teadmine, et elan, et elama pean. Aga elan nii üksildaselt, nii mahajäetult, kellelgi pole minuga asja. Ka Anton on linnast ära sõitnud ja ma ei tea, kuhu. Üles ainult — vaja on sõita, ja oligi läinud.

Nüüd see doktor Kirsimahl ja ta saatja... Ma ei mõista neid põrmugi. Mida nad minust tahavad? On nad tõesti heategijad? Vahest on hoopis kurjad inimesed? Nad on nii veidrad ja nii vanad, närbun ise, kui neile otsa vaatan. Aga kui vaatasin Antoni silmisse, siis lõin üleni õitsema. Nad elavad teisiti kui teised inimesed, ka see, millega nad tegelevad, on nii salapärane ja võõras. Nad kannavad endas otsekui mingisugust van- net nagu Ahasveerus. Kui too Aadu ütleb mulle: «Sina magusakene», on mul tunne, nagu piinaks teda teadmus, et ta ei ole minu kombel nor- maalne ja noor. Doktor Kirsimahl üüris mulle väikese toa proua Kuke juures, maksis kuu üüri ette — avansina mu tulevasesest töötasust, nagu ta seletas. Siin ma nüüd istun kui vang. Mul pole enam toiduraha. Kolm päeva järjest tõi ta mulle kooke, mis olidki mu peatoiduseks. Rüüpasin vett peale. Meie ei alusta tööd, ei olevat veel võimalik. «Kannatust, laps!» ütles ta.

Nüüd on möödunud kaks päeva — juba ilma kookideta. Kaks päeva! Teda pole tulnud. Nälg näpistab. Perenaise köögist minuni jõudvad lõhnad segavad mu rahu. Mul on käsk mitte kodunt lahkuda: mind või- dakse kutsuda igal ajal.

«Kannatust? Tuleb oodata.» Kui kaua, küsisin viimati. Sellele vastas doktor mõistukõnega, jutustas juudi anekdoodi, mis tundus nii imelik, et see väärib üleskirjutamist. Tark rabi satub pärast surma paradiisi. Ta läheneb Jumalale ja küsib lipitsevalt: «Igavene Issand, ütle, mis on Sinule tuhat aastat?» — «Tuhat aastat on mulle nagu üksainus minut.» — «Mine'nd, aga mis on Sulle miljon kuldnat?» — «Miljon kuld- nat on mulle nagu vaskkopikas.» — «Kingi mulle, Issand, üksainus kopi- kas!» — «Küll, küll, aga oota üks minut.» See jutt pani mu mõtlema: kui doktori Jumal on niisugune, milline on siis doktor ise?»

4. septembril, kell 23.

Doktor tuli alles täna. Ilma kookideta, ilma milletagi! Ta ei kõnelnud midagi ega vastanud mu küsimustele. Kuigi mul oli kõrge tunne, läksin siiski temaga välja. Peaasi — mitte midagi karta!

Kui jõudsime doktori korterisse, istus Aadu kušetil, kahe seinale ris- tatud rapiiri all. Tal oli seljas must siidpidžaama, suust tuli kanget viinalehka. Ta silmad leegitsesid. Ta tõmbas mind enese kõrvale istuma. Suitsetasin pakutud sigaretti, millest mu pea hakkas ringi käima. Mulle kallati veeklaasi rummi. Ma ei võtnud, palusin vett. Vett mulle ei antud. Vaatasin aknast välja loojuvasse päikesesse, kuni Aadu litsus oma pea mu kleidi vastu ja hakkas mu käsi lakkuma. Mul oli väga piinlik, otsisin silmadega doktorit. See istus kauges nurgas raidkuju kõrval, käed põl- vedel — liikumatu nagu puuslik. Ma poleks iialgi mõelnud, et keegi võib teha selliseid silmi. On see hüpnoos? Möödus tohutult palju aega, Aadu kõneles õõnsaid sõnakõlkse. Lausa jama...

«Sa mu elu taevane täht... Sa mu elu kõrgeim unistus... Kireleek sööb mu südant... Ole minu... Minu kohal ripub saatust... Ja kui minu omaks saad, pead selle jagama elu ja surma vahel... Sina magus masajalg, tibukey, marjake, tule mu juurde», ja ikka uuesti too salapärane «saatus». Mul hakkas häbi, vaatasin doktori poole — see istus otsekui kivistunud ja jõllitas mulle öökullisilmadega otsa. Päike loojus nii veri- selt, nagu ma veel ei olnud näinud. Lõpuks võtsin end kokku ja ütlesin tõustes: «Mina ei tunnista mingit saatust, tunnistan kainet mõistust.»

Siis nad sundisid mind jälle rummi võtma. Ma ei löönud araks, jõin

julge sõõmuga klaasi põhjani. Kõik mu ümber hakkas keerlema ja — eneselegi ootamata — vajusin kokku. Aga suletud laugude taga püsis mu teadvus ergas. Aadu jättis mu rahule. Kuulsin teda nurgas doktor Kirsimahla sosistavat. See pahvatas naerma. Ma polnud teda seni kuulnud nii kõva häälega naermas. Siis kuulsin veel: «Ta pole selle järele küsinud.» Mille järele? Vist toidu järele. Miks pean nii kaua «kannatama»? Kus on töö, mis mulle lubati, ja miks doktor laseb Aadul mind nõnda püüelda? Kas nende plaanid on muutunud? Kui jälle silmad avasin, oli toas hämar, kuid nägin selgesti Kirsimahla liikumatut hüpnotisööripoosi. Ta võttis mu käe, hoidis seda ja ütles: «Tänasest peale elad meiega mu korteris, nii tuleb odavam.» Tõusin püsti ja ütlesin: «Lollus! Mu toa eest on ju kuu üür ette makstud.»

«Kas tahad siis oma toas nälgida? Meie juures saad süüa.»

«Ma ei taha nälgida, aga ma ei taha ka teie juures elada.»

«Aadu hangib sulle ilusad riided. Kui naine tahab kohta saada, peab ta elegantne olema.»

Jah, süüa, riideid ja ka kammi vajan, mu pesu on juba must, mu kleit rebenemas, mõtlesin, sauna tahaks minna, kuid ütlesin: «Ei, ei, ei! Mitte kunagi!» Ma ei tea, miks ma nõnda vastu punnisin, see tundus mulle ebatark, aga jäin siiski kindlaks. Ma ei kartnud Aadut, teadsin, et nii-sugune ei saa mulle teha midagi, mida ma ei taha. Temas pole ju pooltki leitnandist, kes mind ründas, ja isegi too täkk ei saanud mulle midagi teha.

Nad avasid ukse ja lasid mind üksinda koju minna. Jooksin läbi tühjade tänavate. «Kui midagi vajad, siis sa ju tead, kus me elame.» Kui ma midagi vajan! Ma pole kolm päeva midagi söönud.

5. septembril. Mis ma täna kogesin, seda nimetavad targad inimesed vist elukogemuseks.

Oma täielikus segaduses ma ei pannud tähelegi, et olin kõndinud dr. Kirsimahla akende alla. Kaua-kaua külmetasin tänaval, siis võtsin südame rindu ja tõmbasin kella. Paks vanaeit avas ukse ja ütles: «Härrat pole kodus. On ära sõitnud.» Küsisin, millal ta tagasi tuleb, eit ei tahtnud vastata. Ütlesin: «Aga ma töötan ju siin.» Siis ta karjus: «Või töötate, kuula ometi! Härra käskis teid välja visata, kui tulete, sest tülitate härrat, teie häbematu naisterahvas!» Ja ta lõi ukse mu nina ees kinni. Seisin eeskojas ja püüdsin asjast aru saada, siis avanes uks veel korraks ja eit hakkas kileda häälega karjuma: «Mis, teie ikka veel siin! Mida te tahate, kas vargile või?» Ta kisendas nii, et pistsin jooksu. Olin isegi veendunud, et ma olen kombetu naisterahvas.

Lähemal tänavanurgal toetusin seinale ja pidasin sealt doktori toa aknaid silmas.

... Miks ma ei läinud ära? Mulle tundus, nagu oleks vaja siin seista ja oodata raekoja kella lööke. Lõi 9, 10, 11 — ma kõndisin ikka veel dr. Kirsimahla valgustatud akende all. Kui kell lõi pool kaksteist, nägin mõlemat sõpra nurga tagant tulevat. Siis läksin ära. Usun, et nad mind ei näinud. Oleksin pidanud neile tikke võtmeauku toppima, saatanad niisukesed!

Homme lähen tööbörsile end registreerima... Aga see ei aita ju midagi, kui tööpakkumisi pole. Kuid kaua sa tühja kõhuga hinge sees hoiad? Kaua ootad? Ja mida?

6. septembril. «Olen üksinda nagu viimne inimene maailmas.» Maja-

kovski ütles seda paremini: «Olen üksi nagu viimne silm pimedate juurde mineval mehel.» Mulle pole enam jäänud midagi, mida saaks täikale viia, et selle eest toitu osta. Ka kammi olen ära kaotanud, kammin ennast hambaharjaga. Mu toaperenaine vaatab mind väga küsiva pilguga, kui me vööruses kokku saame.

7. septembril. Naeruväärne, et mul on häbi virtina ees. Vööras inime ju, pole tema asi. Lõuna ajal läksin kodunt, öeldes, et lähen söök-
lasse. Lugesin kogu menüü läbi, ülevalt alla ja alt üles. Virtinale jutustasin, mida olen söönud: pool riisisuppi, karbonaadi ja beseed kakaokastmega.

Ma ei tunne enam nälga, tean ainult, et pean sööma. Pea on nagu tinakott, kogu kehas väsimus.

Käisin tööbörsil, töuklesin luugini välja. Kartoteeki valitsev soliidne härra ütles, et pole väljavaateid, soovitas mul vanemate juurde koju sõita, talutööd tegema. Ütlesin, et mul pole vanemaid ega kodu. Siis päris ta mu akadeemilist kuuluvust, kas seltsid või korbid. Vastasin, et ma pole tudeng. Ta raputas pahuralt pead ja ütles, et naisterahvaid ei saa hädaabitöödele saata, sest kraavikaevamiseks nad ei kõlba. Vaatasin talle abitult otsa. Siis ta kutsus ühe paksu proua ja palus teda midagi välja mõelda. Pärast pikki küsitlusi pandi mu nimi kirja. Lubati välja kutsuda, kui mõni sobiv koht vabaneb. Kuid mis aitab kirjapanek, kui vajan toitu kohe täna, mitte määramata tulevikus.

Kodus riputasin voodi kohale sedeli: «Täiuslikule jääb ainult paljas elu.» Li Tai-pe. Ma ei mõista enam seda lauset, kuid mäletan, et kunagi olin tast vaimustatud.

8. septembril. Täna saabus kiri inspektriss Liiliapärjalt, miks ma ei kirjutavat. Ümbrikku oli pandud kolm postmarki. Homme viin nad postkontorisse ja palun rahaks tagasi vahetada. Kui viisakalt palun, siis postiametnik ei keeldu kindlasti. Liiliapärjale ma ei saa vastata, häbi küll, aga ka kirjavahetus maksab raha. Öhtul palusin korteriperenaisel mulle mõni viil leiba laenata, poed on juba kinni. Ta löikas mulle suure kääru, pakkus ka suhkrut teevee juurde, et teil vist on otsas, ütles. Küllap ta aimab, et mul raha pole. Mul pole raha — milline häbi. Raha on võti ellu, raha on elamisluba, ainult raha eest saab vabadust, inimväarikust, õiguse suhelda teistega samaväärsena. Raha eest saab osta minevikuaardeid, sfinkse ja kroone, raha eest saab tulevikku osta, sõita Pärnu randa, kus jalutavad naist otsivad printsid. Ka teadus on raha. Ookeanilennud on raha. Raha on kuivatatud pisarad. Aga ka kerget sõltumatut naeratust saab rahaks teha.

Kui ilusad on Naisühingu tarbekunsti ateljee nahkehistööd, aga nad on hullumeelselt kallid, võrreldes toiduainete hindadega. Meeleldi üüriksin oma käsi nende ilusate asjade tootmiseks, koolis olin kunstiande poolest kuulus. Käisin ateljee juhatajale end pakkumas, aga ta ütles, et nahkehistööd saavat harva müüa, neid toodetakse peamiselt ekspordiks Rootsi või Soome. Kirjutas mu aadressi üles, lubas teatsada, kui äkki koloreerijat vaja läheb. Kui äkki vaja läheb... aga et mul on raha vaja juba täna ja homme toidu ostmiseks, see pole muidugi tema asi.

Miks kõik raha on meeste käes? Meeste maailm on imeline. Nende käes on kõik: vägi ja riik ja raha ja relvad. Noh, olgu relvad pealegi, aga raha vajavad eluhiuks ka naised. Kuhu ma homme sööma lähen?

VALMAR ADAMS

Kui läheksin meestehile ja näitaksin hommikul proua Kukele kahekroonilist, siis teretaks ta mind teise näoga. Või viia kõik oma raamatud vanakraamikaupmehele? Vaevalt et ta annaks nende eest ühe kroonigi. Ta võtab ainult seda, mida saab kohe suuremaks rahaks teha, aga kes ostaks küll Li Tai-pe «Mõtisklusi»? Ja oma ihu ma meestele müüma ei hakka. Vähemalt jaemüügil mitte.

Meeste maailm on nii imelik, et seda on raske mõista. Nad vajavad kangesti naisi, nad ei vaja neid kunagi; nad ei jaluta kunagi, nad jooksevad kui asjamehed, kellel on kindel siht silme ees. Nad teavad kuhu, nad ei tea mitte kui midagi. Nad käsutavad, hüpnotiseerivad, nad teavad kõiki maailma asju, nende käes on kogu maailma raha, aga nad ei taha millegi eest midagi maksta. Nad on ihnuskoid ka siis, kui rikkad on, nad teevad raha, et sellega omakorda raha teha. See olevat riiklik mõtlemine, mida mina ei mõista.

Eile ei saanud und, vist olin kogunud kehasse nii palju külma ja tühjust. Murdsin juba selle üle pead, kuidas endale lõppu peale teha. Mul pole ju sel alal kogemusi, aga Li Tai-pe salapärase mõttele elavnes äkki ja andis mu meeltele teise suuna. Täna käisin Maarja surnuaial, lugesin värava kohalt: «Õndsas omma ne koolnu, ke Issandan koolva». Käisin ema haua. Siis läksin vaksalisse. Vaksalis ei olnud midagi, kõndisin jälle surnuaeda. Ei tohiks nii mõtlematult taldu kulutada. Jalad juba valutavad. Vasaku kinga pooltald on suure varba kohalt läbi kulunud. Munakivid suruvad läbi sukkade vastu paljast ihu. Munakivid pole munad, küll tahaks paar muna süüa, või ja soolaga, munad on nii pehmed, ka siis, kui nad on kõvaks keedetud. Miks Tartu tänavad on sillutatud munakividega, ma tunnen neid nagu hambapuuri läbi katkiste sukkade, aga uued pooltallad käivad mulle üle jõu. Peab niisama edasi kõndima. Läksin korraks kalaturule, surnud kalad vahtisid mind surnud silmadega, siis astusin lihaturu poole, puhtaks roogitud loomakered lõhnasid elu järele, valgeis kitleis lihunikud tundusid inglitena paradiisis, tomatid aedviljaridades olid nii punased, et tõusis tahtmine haarata mõni vankrilt ja jooksu pista. Aga ega ma Jean Valjean pole.

Avalikus kohas midagi näpata ei tohi. Ema tagant ehk võiks, aga ema mul ju enam pole. Sellepärast otsustasin jälle raudteejaama minna.

Oli juba õhtupoolik, kui ma vaksalisse jõudsin. Siin kihas nagu sipelgapesas. Jaamatrepist astus üles-alla mehi, veluurkaabud peas; neil kõigil pidid kodus naised olema, mõni saab vist neli härjasilma särisevalt pannilt korraga. Mõni õgib maalt saadetud soolapekki praekartulitega, võib-olla see paksmagu seal on Soome aukonsul, kes saaks tellida «Segerlinis» uhke laua ekstrasekseriga, kutsuda kõik kõrtsisolijad oma lauda, aga võib-olla on ta ihnuskoi, kes kogub iga marka talu ostmiseks. Nii või teisiti: elu läheb edasi, ikka ainult edasi, paras töötaolek on positiivne riiklik faktor, nagu väidab dr. Kirsimahl. Ainult Esta ei saa aru, miks tema siia vaksalisse on tulnud, ei saa aru, kuhu jooksevad need veluurkaabudega härrad, need proud kübarail kõikuvate jaanalinnusulgedega, need säärikuis maamehed, tapamajatemplita lihakamakad korvides, need värviliste teklitega tudeerivad pojad, lint üle õla, kes piiluvad kas Tallinna või Võru poole ja pingsalt ootavad kedagi, ainult mitte teda. Nad teavad, kuhu minna, nad ei tea midagi. Kõik need kodanikud on väga eripalgelised, aga võrreldes Estaga on neis siiski midagi ühist: nad on

kõik söönud, õginud, neelanud, kõhud on neil nagu täistopitud vorstisoolikad, kõigil näod rõõmsad peas, kaua sööma peal olnud, nüüd jalutavad liigset maha. Aga et üks kõhutäis ka teisele lubada, seda pole. Kas oletatav Soome aukonsul, kes on juba korduvalt plaskust janu kustutanud, kas säärane jõukas kaaskodanik ei võiks äkki Estas ära tunda kärnkonnaks moondatud printsessi ja päästa ta paari võileivaga või kausikese rupskisupiga? Kuid see on juba muinasjutumaailmast, see on unistus, mis haihtub jaamalaterna ereda valguse kiirtes.

Mõtted, reaalsed ja soovulmlevad, segunesid, kui ma kodus voodisse vajusin ja teki üle pea tõmbasin, et sooja saada. Mõtlesin: ootan vaksalis, kuni Anton tuleb rongilt. Tai on vana hall soni peas, portfell käes ja mantel visatud üle teise käe. Ta tuleb mu juurde ja tunnistab mind tähelepanelikult. See on kena, et käisid mul vaksalis vastas, ütleb ta... Siis astume tänavale, keegi ei tunne meid, ainult meie ise teame, kes me oleme. Ta saadab mu kuni mu väikese toani pr. Kuke majas. Teel vaatame kaupluste valgustatud vitriine. Selgub, et meil on ühine maitse.

Kodus läksin magama, ta istus toolil mu jalutsis ja küsis: «Mis sa homme teed?» Olin väga õnnelik ja ütlesin unistades: «Mul on kena idee. Ostan Liiliapärja postmarkide eest ajalehe.» — «Loomulik, seda oleksid pidanud juba ammu tegema,» ütles äkki Anton kusagil mu voodi juures.

Homme ostan enesele «Postimehe».

9. septembril. Läksin täna Gildi tänava võlvialusesse, kus ajalehemüüjad ootavad värsket ajalehte väljaandmist. Tõuklesin teiste töötute karjas, kolmesendiline näppude vahel, et saada esimesena värsket leht tööpakkumistega.

Lõin siinsamas nurga taga lahti trükimustast lõhnava lehenumbri ja tegin välkkiiresti plaani kohaotsinguiks, aga kuigi ma olin kärmas, jäid kõik mu katsed asjatuks.

Vist pole mu riietus usaldustäratav, või peletavad mu lühikeseks löigatud juuksed perenaisi eemale, või on teised minust nobedamad ja julgemad. Mul on ikka veel häbi võõrastelt tööd paluda. Ah kui ma ometi kusagilt tööd leiaksin, kas või ajutiselt! Kas või sibina! Mispärast peab maailmas tööpuudus valitsema? Kuidas võis dr. Kirsimahl väita, et paras tööpuudus on riikliku korra tugi?!

Kõndisin tükk aega vanamoori järel, kes korjas tänavalt suitsukonisid. Oleksin tahtnud ta tappa ja võtta talt korv, mis kuidagi kindlustab talle peatoiduse. Liiliapärja postmargi eest ostetud leiva neelasin ühekorraga — küll oli hea! Sulas suus nagu jäätis.

Käisin tööbörsil. Seal naerdi mind välja, kui selgus, et ma alles ületunaeile olin end töötatööliseks registreerinud. «Teil pole ju veel staaži,» öeldi. Tahtsin vastata, et mu kõht on tühi, kuid läksin sõnalausumata minema. Pole nende asi!

10. septembril. Päästetud, päästetud! Naisühingu tarbekunsti ateljee vajab ajutist tööjõudu nahkehistööde koloreerimiseks. Saksamaale saadetakse suurem partii rahakotte ja kellarihmu, mis tuleb käsitsi pilkupüüdvaks värvida. Kallist kunstnikku ei palgatud, kästi kirjuks pintseldata. Küll see on alles tore töö! Võtsin kohe paar katset ette, mul oli juba koolis tugev värvimeel. Leidsin hoopis ilusamaid kombinatsioone kui Naisühingu tarbekunsti ateljee meister. Äratasin nendega tähelepanu. Umbes kümnepäevase töö eest pakkus meister mulle viis krooni,

aga kui ta kuulis, et ma nii kaua söönud pole, andis mulle terve krooni avanssi ja manitses selle vastutuleku eest eriti virk olema. Ta saatis mind isiklikult üliõpilaskööki — missugune pidu! Kuni sõin oma mulgikapsaid, neelasid mu pilgud teiste sööjate taldrikuilt kõik-kõik, mis neil oli: kotletid, pikkpoiss, minutiliha... Ma ei suutnud end enam vaos hoida ega näljatunnet väarikalt varjata. Eelmisel ööl oli mu kõht nii tühi, et tõusin voodist ja hiilisin perenaise sahvrisse, kapis oli ainult võilännik ja kastrulis perenaise õhtueine jäänused. Neelasin paar praekartulit ja võtsin ettevaatlikult natuke külma kastet. Siis tõstsin võilännikul kaane pealt ja kaapisin õhukese-õhukese kettakese võid. Sulatasin suure mõnuga suus ära. See oli tark tegu, sest võid on toitev, eks ju, aga ihu vajab ka valku — valku pole. Siis vajutasin võile lusikaga uue kirja peale, kõik väga külmavereliselt. Raasukeši pooliku leivapätsi ümbert ma ei leidnud. Jah, varas olen ka juba!

Aga ikkagi parem kui see imearst ja ta jube «onu Aadu» oma «saatusega». Mis ta selle all küll mõelda võis? Kas tal pole süüfilist? See olnuks siis salapärane «saatus», mida ta minuga jagada tahtis.

MÜÜDAV MUUSA

Oo muusa, kes sa mul joobud ilust ja aust,
kust võtad sa, kui talv laseb vihurid valla,
kübeme koldetuld paistmaks su väikse talla
põhja ja habrast kätt, ümber kui tuisutaust?

Kas oma õlgade ja kaela marmorkalla
õitsetad kiirtega suletud luugipraost?
Taevaste võlvide kuldsest kas tähelaost
tühi kukkur ja kõht nektarit võlub alla?

Et välja teenitud saaks õhtu leivakann,
laulma kui koorilaps pead, käes viirukipann,
«Au, kiitust», millesse ei usu vähimat sa,

või pajats olema, kes oma võlud seab
rahvale välja, suus naer, kust pisarad peab
omale, peaasi, et publik hoiaks vatsa.

*

Mind veetleb alati üks ajastu nii süütu
inimsoo lapseas, luules kuldsekski hüütu.
Tollal veel meest ja naist ühendas nõtkes mäng
pettekujudest prii, puudus kus tusk ning äng
ja otse laotuselt lembeid paitusi saades
õpiti tõhusust kehade kooskõlades.
Kybele sigiv rüpp küllap ei arvand vist
liig koormavaks oma poegadeväe kandmist,
vaid kui emahunt, sees mahutud hellushood, ta
tervet maailma võis oma nisadest joota.
Mees sitke, karm uhkelt nägi end omavat
iludusi, kel kihk tas tunda isandat;
vastvalmind viljad need, priid häbist, neitsipraokad,
kus liha õrn ning prink kutsumas maitsjat maokat.

Poeedil tänasel, kel püüab mõttejooks
mõista neid ürgalgeid seostes, mis välja tooks
nii mehe kui naise sünnipärast katmatust,

äkki funne on kui kesk iseenda matust
ees musta lõuendi, mil masendav on võim.
Oo, oma hilpusid itkev sa ilge hõim!
Oo, kered kentsakad, rümbad, mis väärt on maske!
Oo armetust: see kõhn, too paks, see ramb, too raske,
oma pronksmähkmeisse Rahajumala sõrm
kui saab nad taas, vast siis kaob niudeist häbijõrm!
Ja naised! Künnlaina kalbed, kes end roaks heitsid
kõlvatusel', ise fast toitudes, ja neitsid,
järel lohistamas emade pärandust
kõiksugu sigidusõppusest jäletust.

Mööngem, et lõas peab meid, mandunud natsioone
ilu, rahvad muistsed mille ei tundnud toone:
võltskirgede šankrist näod õudselt näritud,
armuvalus pilgud, roidumuspiinas suud.
Kuid neil me väsinud muusade veretutel
välmadel puudub võim keelda tõvestunutel
tõugudel kiita taas noorust ta tihkes jõus —
sind, püha noorus, sind, ehtsus, sind, veretõus,
sind, puhas selge silm kui metsalätte vesi,
muretult pillav end kõigele tasakesi
kui faevasina, kui linnud, kui õiterõõm
— su lõhnad, su laulud ja su tuline lõõm!

KASSID

Kirglikud armunud ja õpetlased vaiksed
ühtviisi meelduvad, küps kui on eluring,
kassidest nõtkest ja pehmeist, sest neilgi hing
niisama hellik ning kombes niisama paiksed.

Nood teadussõbrad, nood volbuste lembijad,
pimedas otsivad vaikust ja õõvu õudsaid;
neis näekski Erebus oma õõtraavleid jõudsaid,
kui rakmeisse taibuks vaid nende uhked pead.

Uneldes võtavad nad poose jaunitsevaid,
mõeldudes sfinksideks kesk ulmi mõnulevaid,
kelle uni on üksainus lõputu viiv;

säratab kehasid neil nõiduslik elekter,
näeb kullakübemeid peeni kui peenim liiv,
vaametes iiristes leeb mõistatuslik spekter.

CHARLES BAUDELAIRE

VERELÄTE

Vahel näib mulle, et mu vere voolas fuks
pulpab kui läte hell, must väljudes sootuks.
Vulin nii lüüm . . . Kõrvus kõlaks kui nuukse mingi,
kuid haava kusagil ei näe ma, kuis otsingi.

Linna tõmbsooned ta aeglaselt täidab — luks-
kvartal viimne kui üks saab saareks mannetuks
— nii läeb, kõrini täis jootes januseid hingi
ja kõike verevaks värvides ümberringi.

Küll olen tihti ma veinisse sukeldund,
et mu rinnus õudus päevagi vakka lamaks.
Vein salakaval teeb mu meeled vaid erksamaks.

Küll olen ihanud, et arm tooks rauget und;
kuid arm ei tööta muud mulle kui okassänge,
kus pagemaks pisteist taas jätkan tülkaid mängu.

OLEMATUSE MAIK

Kui tihti, trotslik vaim, sa oled sööstnud sõtta,
kannusteks Lootus ja mu lapsik hingelõõm.
Su lahti saduldan, truu väljateenind loom,
turmad unusta kõik, puhka piinlikkusetal!

Alistu, süda, võid end rakkest lahti võtta!

Vaene võidetud vaim! Isegi armusõõm
on maitseta su suus kui vaidlus, mis mõtteeta.
Kuski hõiskab fanfaar, kuski flööt võtab nutta . . .
Taanduge, tunded, mu jaoks on tühi te foom.

Ka kevadhetkedel on lahtunud aroom!

Ning Aeg viivhaaval mind neelab halastuseta,
ma tean kui rühke on ta ees kõik tusk ja rõõm —
Inimlaps maamunal on ta jaoks paljas kõõm —
vaid praht laviini feel, mis kaob mälestusefa.

Varing, kas tahad mind langedes kaasa võtta?

Tõlkinud EINAR KRAUT

REPORTAAŽ OPERATSIOONILAUALT

ÜLALTOODUD PEALKIRI võib paista reklaamivõttena, mille ebatõenäolisuse taiplik lugeja mõistagi kohe ära tabab. Vaata aga, võiks too pahandada, tänapäeval on ajakirjanikud reportaažide hankimiseks hakanud karjatalitajateks ja kelderiteks, piimavedajateks ja teab veel kelleks; nüüd on nad siis asunud haiget etendama. Küllap neil (s. t. ajakirjanikel) pealehakkamist jätkuks, kommenteerin mina, ainult et nähtavasti oleksid arstid märksa terasemad kui janused restoranikülastajad, kes ajakirjanikku kahtlusteta päriskelneri pähe võtavad, ja taipaksid asjade seisu aegsasti ära.

Nentigem, et pigem on tegemist juhusega, mis võimalused materjali kogumiseks kohapeal kätte andis. Juba aastaid plaanitses ajakirja «Looming» toimetus kirjutist Tartu südamekirurgide tööst. Paraku ei laekunud tellitud lugu aasta ega kahegi pärast. Kas ei tuleks siis omamoodi õnnelikuks juhuseks lugeda sattumist Tartu Kliinilise Haigla kardio-kirurgia osakonda? Muidugi varjab toodud situatsioon komplikatsioone: oma ameti tõttu ei ole arstid valmis tunnistama ühtegi haiget erialale vaatamata kellekski muuks kui patsiendiks, kelle asi on voodis lesida, tablette neelata ja vajadust mööda operatsioonilauale ronida. (Omavahel öeldes on neil selleks täielik õigus.) Materjali oli seetõttu küllalt raske kätte saada, isiksuse selgesti ilmnev kahestumine (haige ↔ ajakirjanik) põhjustas mõttevahetusi. Siiski tuleb tagantjärele tunnistada, et nii ühel kui teisel oleks üksi raskem olnud toime tulla.

Niipalju sissejuhatuseks.

KUI TÄPSEMALT TEADA TAHATE, asub Tartu Kliinilise Haigla südamekirurgia osakond Maarjamõisa uue kardioloogiakeskuse III korrusel F-sektsioonis. See tähendab, et sissekäik pole otse peatrepi kõrval, vaid tagumises hämaras nurgas. Sealsamas, kus kaks korrust allpool on sein külge monteeritud dekoratiivne seinaplaat, millelt võime lugeda, et 21. aprillil 1976. aastal avatud kardioloogiakeskus on ehitatud üleliiduliste laupäevakute rahadest. Ligikaudu sellest ajast eksisteerib ka kardiokirurgia osakond oma praegusel kujul, kuigi südameoperatsioone on tehtud juba kuuekümnendate aastate algusest. Aga see polnud lähedasetki tänane kardiokirurgia.

Osakonna tagasihoidliku, puust ja klaasist kahe poolega ukse peale pole kirjutatud «Jätke kõik lootused...». Jätta on kästnud ainult tänavajalatsid. Enamik inimesi saabub siia just nimelt lootes: abi, tervist, teadmist. Palju on neid, kes tulevad sellepärast, et endistviisi edasi elada osutub võimatuks. Ometi mõistavad tulijate seast tõenäoliselt vaid üksikud: veel kaksikümmend, viisteist, veel viis või ka kaks aastat tagasi polnud vabariigis kuskil kohta, kust abi küsima minna — seda sõltuvalt veast, mida haige enesega kaasas kandis. Nüüd kõrvaldatakse siin kirurgiliselt arvukaid kaasasündinud või elupuhuseid südamerikkeid, mis selle sajandi keskpaigani olid kogu maailmas parandamatud. Tõsi, Nõukogude Liidus oli keskusi, kus südamekirurgia hakkas arenema märgatavalt varem kui Tartus, — oli haigeid, kes otsisid abi Moskvast, Leningradist, Vilniusest. Aga vaevalt et kuigi palju leidis inimesi, kes raskesti haigena söandasid kodunt kaugele sõita. Veel murerohekemaks kujunes teekond väikeste lastega. Kaasasündinud südamerikked lastel pole haruldased, kuid vead, mis varasematel aastatel jäid diagnoosimata, põhjustades enneaegse surma, on tänapäeval avastatavad ja suure osas ka operatsiooniga kõrvaldatavad. Samuti nagu on võimalik diagnoosida ja kirurgiliselt eemaldada südamekasvajaid. Ka praegu on defekte, mille puhul

Tartu kardiokirurgid on veel relvitud, nagu mõningad komplitseeritud väärarendid, on operatsioonid, millega kaasneb kurvastavalt suur suremus, nagu Fallot' rikete, eriti Fallot' pentaadi kõrvaldamine. See on niivõrd keerukas rikete kogum, et juba puhttehniliselt paikneb niisugune operatsioon võimalikkuse ja võimatuse piiril. Enamik Fallot' riketega lapsi sureb esimesel eluaastal, ellujäänud aga ei ületa operatsioonita teismelise iga.

Meditsiin on võimas, kuid mitte kõikvõimas. Ja kuigi iga aastaga lisandub maailmas uusi vahendeid, võtteid ja abinõusid haiguste võitmiseks, jääb ikkagi hulk vigu, mille puhul arstiteadus on täna veel praktiliselt võimetu. See ei anna mingit alust alahinnata saavutatut. Täpselt niisamuti väitis sajandi algul doktor Vikenti Veressajev oma «Arsti märkmetes». Arvan siiski, et tänast südamekirurgia taset ei osanud ta isegi aimata: suur osa sellest näib peaaegu fantastiline. Verest tühjaks lastud, seiskunud süda on avatud ja seda nõelutakse, lapitakse, remonditakse — millised sõnad peaksid siin olema kohased? Neid pole, sest tänini pole olnud ka niisuguseid protseduure. Mida rääkida Veressajevist kaheksakümmend aastat tagasi, kui veel kahekümne aasta eest kinnitas üks meie endi kirurgiakorüfeesid Artur Linkberg: «Ega see kardiokirurgia kaugele lähe. Süda on ikka süda.» Neid sõnu meenutab oma jutus professor Albert Kliiman, mees, kes meie südamekirurgia arendamisel on ära teinud mõõtmatult suure töö. Eesminejal on ikka kõige raskem.

KUI NÜÜD KÕRVALEPÕIKENA hetkeks peatuda üldisematel meditsiini-probleemidel, tuleb imestada selle üle, et kõige enam minnakse sageli edasi valdkondades, kus seda pole justkui osatud oodata; seal aga, kus tehtud tööd ja kulutatud vahendeid arvesse võttes peaksid konkreetset tulemusi ammu käes olema, on arvestatavat napilt. Tõenäoliselt oli juba Veressajev veendunud, et vähktõve võidab inimene mõnekümne aastaga. Lõppude lõpuks on see haigus näiliselt konkreetne, pealegi sedavõrd üldine ja levinud, et tema probleemidega tegelevad pikka aega teadlased üle maailma. Kui oled läbi lugenud ameerika teadlase ja publitsisti B. Glemseri 1969. aastal kirjutatud raamatu «Inimene vähi vastu», mis kõneleb kogu maailma kõige targemate meeste tormijooksust selle haiguse vallutamiseks ja võitmiseks, kui saad teada, kui palju materiaalseid vahendeid, kui palju andekaid inimesi ja jõudu on selles rakendatud, jääb täiesti arusaamatuks ainult üks: kuidas on võimalik, et tänaseks, s. t. ka veel mitte aastaks 1981, ei ole meil peale kirurgia ja kiiritusravi muud kui ikkagi vaid üksikud preparaadid mõnede vähemesinevate vähiliikide vastu. «Kogu maailmas on arvatavasti neli miljonit inimest, kes on vähivastase ravi tulemusel tervistunud ja ellu jäänud. Suurem osa nendest neljast miljonist inimesest on päästetud kirurgilise vahelesegamise abil. Arvestamist väärib ka kiiritusravi saanute hulk. Terve rea haigete ravimisel on osutunud tõhusaks kirurgilise ravi kombinatsioon kiiritusraviga. Kiiritusravi koos keemilise raviga suurendab samuti raviefekti. Väike osa haigetest on võinud kogeda iseeneslikku tervistumist vähkkasvajast: kasvaja on neil puhkudel kadunud ilma teadaoleva põhjuseta. Neljast miljonist ravitud vähahaigest on tilluke osa — mõnisada koorionepiteliomi haigestunud naist ja umbes viiskümmend Burkitti lümfoomiga last — ravitud üksnes kemoterapeutiliselt. Kui käsitleda kõike seda tervikuna, tundub silmapaistev saavutus, mis vääriskolliseid tähti, ometi masendavalt tühine.» Nii kirjutatakse raamatus «Inimene vähi vastu».

Ometi annab Glemseri raamat lootusi, ta näitab üksikute vähiliikide tekke- ja arengumehhanismide najal kätte teed, mida mööda minnes kavatsetakse otsinguid jätkata; need on teed, mis peaksid viima sihile, võimaldama vähi sisse piirata, teda ahistada mitmest kandist, leida inimene enese organismis seni rakendamata jõud võitluseks tõvega. Glemseri raamat on väga optimistlik raamat. Teose läbi lugenud, jääb alles veendumus, et kõigile lüüasaamistele ja paigaltammumisele vaatamata võit tuleb — kui mitte täiel rindel korraga, siis kindlasti liigiti, taktikasoja meetodil, väikeste edusammude kaupa.

Neid edusamme võib ka raamatu ilmumisest möödunud 11 aasta jook-

sul olla üksjagu. Ometi — midagi sellist, mida märgitava võiduna kilbile tõsta, ikka veel pole.

Selle kõrval on saavutused kardiokirurgias, teadusharus, mis hakkas tegelikult arenema alles pärast viimast sõda, käegakatsutavad ja vaieldamatud. Ka ilma südame siirdamiseta, mis mõne aja jooksul kogu maailma tähelepanu pingul hoidis. Selles tänasele inimesele ääretult vajalikus meditsiiniharus on viimase mõnekümne aastaga läbitud terve ajastu. On ju südame ja veresoonekonna haigused kahekümnenda sajandi viimasel veerandil olnud surmapõhjuseks konkurentsituks esikohal.

On meil siis põhjust kahelda, et ka tuleviku meditsiinil on seni veel avastamata ja rakendamata võimalusi inimese aitamiseks? Et me ei tea, millega võib meid üllatada järgmiste kümnendite arstiteadus?

ÄRGE KARTKE, ASTUGE SISSE. Too hämar, tavaliselt veidi supihai-sune koridor tumepruuni äranühitud linoleumiga ei erine koridorist mis tahes haiglas — vahest ehk selle poolest, et läbikäigu kitsus ei võimalda sinna voodeid paigutada, nagu on tavaks näiteks Tallinna haiglates. Võimas ventilatsioon, mis pidi tagama värsket õhu kõikides ruumides — seetõttu tehti aknadki niisugused, et neid pole lihtne avada — tööle ei hakanud, nagu paraku juhtub paljude tänapäeval projekteeritud ventilatsiooniseadmetega. Mida see tähendab haiglas, kus eluline tähtsus on igal öhuraasukesel, võite ise ette kujutada. Kui selgeks sai, et ventilatsioonist pole asja, tagusid arstid palatite akende külge ketikesed. Täna-seks on enamik neist ära tulnud.

Aga aitab nurisemisest. Koridoride pikkus võimaldab jäsemeid liigutada, siinsed haiged, kui nad juba jalul käivad, kõnnivad justkui terved inimesed — mitte nagu kaks korrust kõrgemal, veresoontekirurgias, kus kõikvõimalikud ratastega liikumisvahendid läbikäigu ummistavad.

Kui just pole uinakutund, võib sisenejat hämmeldama panna too kiljumine, jooksumüdin ja kirkamine, mis kostab igas suuruses lasteperelt. Siin on alla-meetri-mehi, on aga ka parajaid koolilapsi ja nelja-viie-seid jõnglasi. Teoreetiliselt võib kõik selge olla — et on kaasasündinud südamerikked, mida tuleb opereerida nimelt lapseeas; kohapeal imestad ometi, nähes neid lusti täis, väliselt täiesti terveid lapsi. Ja ära katsu aimatagi, kellel juba operatsioon olnud, kellel see alles ees. Siit koridoridest jookseb aastaga läbi terve lastevägi. Minu saabumise ajal tormasid siin Maido ja Marko, Piret ja Karmen, veidi hiljem tulid Andri, Oleg ja Gena, aga lahkumise ajaks olid nood kõik kodudes ja koridoris uued lapsed. Vahel võis see lakkamatu kilkamine ja vallatus äraagi tüüdata, et mis see haiglas ometi olgu. Nurina peale ütles kord Ivi Kõbas, suurte kogemustega ja oma töös palju näinud lastearst: «Teate, kui hea meel meil on, et need lapsed nüüd niimoodi joosta saavad.» Ja tõepoolest — päevade kuludes mõistsin seda rõõmu, sain ka aru, miks neid lapsi vähemalt haigla töötajad kunagi ei keela — muidugi, kui see lapsele otseselt kahjulik pole. See on rõõm elujõu, elutahte, iga eluavalduse üle, millega hiljemgi kokku puutusin.

SIINSAMAS TUMEPRUUNI SEINA TAGA elavad palatid oma mitmekesist, küll valu- ja vaevarohket, siiski naerualdist ja igal juhul lootusküllast elu. Enamiku ukсед on kogu aja pärani: kuigi jahedat õhku tuleb vaid käigu lõpus asuvatelt rõdudelt, valitseb koridoris ometi teistsugune kliima kui palatis, kus lõunapoolsetes ruumides on alati umbne ja soe, vastasküljel niiske ja jaherõske.

Osakonda sisenedes on pärast köögi- ja ametiruume, kohakuti õdede kõrge ja pruuni letiga kõigepealt kaks intensiivravi palatit, postoppi, intensiivkat või kuidas neid keegi nimetab — kaks ust, mis nõuavad personalilt pidevat jälgimist, hoolt ja tähelepanu. Siin lamavad äsja opereeritud, aga ka lihtsalt raskes seisundis haiged; siin on aparaadid kunstliku hingamiseks, südametegevuse jälgimiseks, teadvuseta haigete hooldamiseks jms. Just nimelt nende palatite tööst sõltub paranemine, elu või surm sama suurel määral kui edukatest operatsioonidest. Need pole paljad sõnad: suurte haiglate õnnetus on sageli see, et ei jõuta tagada pidevat jälgimist ja hooldust igale opereeritule, igale raskes seisundis haigele. Ja nii võivad lõppeda nurjumisega ka unikaalseimad operatsioonid.

Tartus seda ohtu esialgu pole, siinne postopp oma viie voodiga funktsioneerib seni laitmatult. Kui palju on kogu selle töö organiseerimiseks jõudu kulutanud anesthesioloog dotsent Jüri Samarütel, kes on professor Albert Kliimani kõrval olnud meie kardiokirurgia sünnist peale ja on välja õpetanud juba terved uued põlvkonnad anesthesiolooge, seda ei suuda keegi ette kujutada.

Momendil, märtsikuu teise dekaadi lõpul, lamab intensiivravi ühe pruuni ukse taga Veera Svadenko, 53-aastane ukrainlanna Poltaavamaalt. Jätke ta nimi meelde, me kohtume temaga selles loos hiljemgi. Erinevalt enamikust teistest haigetest on Veeral kirjas ka perekonnanimi — vahest sellepärast, et tema roll selles loos on mõneti eripärane, kõigepealt aga sellepärast, et Veera ise seda tahab: ta on kirjutatavast väga huvitatud ja ma pean talle lubama, et ka siis, kui trükitu on ainult eestikeelne, loo talle Poltaavamaale saadan — küllap ta sealt inimese otsib, kes selle tema keelde ümber paneb. Ise ta räägib enesest niimoodi:

Elasin mehega Ukrainas, Poltaava oblastis, Harkovi lähedal Artjomovka asulas. Olen terve eluaja töötanud raudteel, sealses sidekontoris ja seejärel kaupluses. Sõja ajal sain kaelast killuga haavata, haav paranes ära, kild jäi sisse. Hiljem öeldi, et pole enam mõtet välja võtta. Aga muidu olen terve elu ära elanud, kaks poega sünnitanud, keegi pole kunagi öelnud, et süda haige. Kaks aastat tagasi, seitsmekümne kaheksandal aastal, hakkas rinnus äkki vaevama, valusid polnud, ainult et hingeldasin hirmsasti ja midagi nagu rõhus südames. Läksin Artjomovka arsti juurde, see ütles, et südamekahjustus, tuleks opereerida. Aga ta teadis ka kohe ära, et ega mulle seda operatsiooni enam tehta, ma juba liiga vana. Seda tehtavat ainult siis, kui pole veel nelikümmend aastat täis. Üks poeg töötas mul Harkovis, see kutsus sinna haiglasse, uuriti ka instituudis. Tulemus oli sama: operatsioon on vajalik, aga olen liiga vana. Teine poeg elab Tallinnas, pärast haiglat sõitsin tema juurde, mõtlesin, ehk on natuke parem ja suudan lapselast hoida. Selle asemel läks vaev üha suuremaks, ei jõudnud enam liikuda ja 11. novembril võeti mind Tallinna Raudteehaiglasse, kus lamasin kaks kuud. Paremaks ei läinud ja 11. jaanuaril saadeti mind Tartusse, et ehk katsuvad lõigata.

Svadenkol pole tema põdemise ja ravimise lugu läinud kaugeltki kergelt ja vaevadeta, nagu võiks arvata: kui juba kirjutatakse, tähendab, siiani on kõik olnud normaalne. Veera on kannatanud nagu vist vähesed, ometi säilitanud elutahte ja huumorimeele. Veel üsna enne minu ärasõitu Tartust jutustab õhinal, kuidas ta suure visiidi ajal küsinud professorilt, kas võib koju sõita ka lennukiga. «Millega aga soovite, ainult kosmoselaevaga mitte,» vastanud heatujuline professor. «Sellega ma ei tahagi, kosmoses olen juba ära käinud,» leidnud paraja reageeringu Veera.

Aga selle loo algamise ajal lamab Veera Svadenko intensiivravis ja tema asjad on üsna kehvad. Esimesest operatsioonist saab kuu. Ta tuli Harkovist diagnoosiga «mitraalklapi puudulikkus» — mitraal- ehk kahehõlmane klapp paikneb südame vasakus pooles, seal, kus liigub kopsudest tulnud hapnikuküllane veri, koja ja vatsakese vahel — ja sama diagnoosiga jõudis ka Tallinna Raudteehaiglasse. Esimesel operatsioonil Tartus 20. veebruaril oli ette nähtud kahjustatud klapi proteesimine, ent südame avamisel leiti lisaks mitraalklapile (tookord mõeldi, et pigem klapi asemel) kaasasündinud südamerike, auk kodade vaheseinas. Klapihõlmad paistsid terved, auk tuli sulgeda ja seda operatsioonil ka tehti. Uskudes, et seniste hädade põhjuseks oli too auk.

Kirurgil tuleb operatsiooni käigus sageli vastu võtta otsuseid, millest hiljem sõltub kõik. Midagi ette näha on peaaegu võimatu, kõige vähem südames — ka siis, kui see on juba lahti tehtud. Kuiv, vereta, liikumatu süda on hoopis midagi muud kui roiete all töötav lihased elund. Parandada tehtud vigu pole enamikul juhtudel võimalik; ka selles täiesti teadlik olles tuleb otsustada.

Kirurg peab julgema riskida. Teisiti ei saa. Koos sellega peab talle jääma õigus eksida. Meile, patsientidele, ei tee see midagi kergemaks. Ainuke, mis võib aidata, on usaldus arsti vastu, usk, et teisiti talitada polnud võimalik.

Võiks ju küsida, et kui juba süda kord avatud, miks siis mitte igaks juhuks ka klapp ära vahetada? Ilmselt oleks see niimoodi juhul, kui klapivahetusega ei kaasneks omad ohud ja võimalikud komplikatsioonid. Organismi jaoks on plastmassklapp võõrkeha ja temaga kokku puutudes hakkab veri klakil hüübima, tekib trombioht. Et seda vältida, tuleb opereerituil kasutada antikoagulante, verevedeldajaid. Vedela verega on ohuks kõik mehaanilised vigastused, verejooksu korral veri ei hüübi. Ja nagu on paljude äärmiselt vajalike ravimite kättesaamisega, pole alati kusagilt võtta ka feniliini, toda verevedeldajat.

Ma olen vaadanud plastmassklappe, mis on tänaseni aidanud paljusid inimesi. Nad on ootamatult suured, oma 8-cm diameetriga, mitraalklapi protees veidi suurem aordiklapi omast; ümmargusel valgel võrguga kaetud rõngal liigub edasi-tagasi kuulike, mida hoiab aluse küljes metallvõre. Liikudes kuulike kord suleb, kord avab verele läbipääsu. Siidvõrgu abil õmmeldakse klapp südame külge. Kummaline latern, uudne patentkork, kosmoselaste mänguasi — milleks kõigeiks võiks seda pidada, teadmata, mis too õieti on! Põhimõtteliselt on klapi ehitus jäänud samaks, nõukogude kardiokirurgia on seni peaaegu eranditult rakendanud kuulklappe.

Ent olgu protees kui tahes täiuslik, ta on ikkagi protees.

Niimoodi lõppes Veera S. esimene operatsioon, mis ei toonud kaasa paranemist. Ta jäigi lebama intensiivravi palatisse, kuivas, kaotas viimse jõu. Paistis, et tema saatus on otsustatud — nii vähemalt arvasid kõrvaltvaatajad.

MÕÖDA KORIDORI EDASI ASTUDES on pärast intensiivravi uksi kohe arstide tuba, siis sidumisruum ja edasi haigepalatid. Kõige viimane paremat kätt nurga sees on too, mida paari päevaga harjud nimetama omaks — nagu kuuluks hele, avar, vastavalt vajadusele viie-, kuue- või seitsmevoodiline, ukse kõrvale paigutatud riidevarnaga ruum sulle isiklikult. Haiglapalati kohta ei öelda «kodu» nagu tihti mis tahes muu ajutise eluaseme tähistamiseks; palatisse tagasi pöördudes ei ütle keegi «lähme koju». Aga «minu palat» on täiesti tavaline ja need, kes oma elust mingigi osa haiglas veetnud, harjuvad tolle oma palatiga otsekohe, leiavad selle asukatega ühise keele, alluvad siinsetele tavadele, mille muutmist võivad üritada ainult väga tugevad või siis kaua ravil viibivad inimesed. Palatites kujuneb oma kollektiiv — sellele vaatamata, et asukad küllalt kiiresti vahetuvad; niisuguses kollektiivis on oma põhitalad ja mõjujooned, tema olemasolu võib haiglas viibimise muuta kergemaks, neile aga, kes tavadele vastu püüavad astuda, ka raskemaks. On olemas kollektiivi heakskiit, aga on olemas ka hukkamõist. Kui kardiokirurgiasse saabus ema haige pojakese ja paruka ning lõhnaõlidega, rippus too hukkamõist tajutavalt õhus. Igatahes sõitis noor ema pärast operatsiooni poja juurde parukata.

Vaikimised saatsid ka enamikku Marika toimetusi ja talitusi. Meie palati üks ajutisi asukaid Marika oli kena teismeline plika, just neis aastates, kus meesinimeste esmakordselt tärganud huvi tüdruku vastu ja ümberpöörduvalt võib asjaosalise mõneks ajaks tasakaalust välja lüüa. Seda juhtub, seal pole midagi imestada, ja miks mitte haiglas. Halvem oli ehk see, et Marika, kellel polnud südamerütmiga kõik päriselt korras, keeldus nii sondeerimisest kui muudest põhjalikumatest uuringutest. Muidugi klaariti neid asju vanemate kaudu. Kui aga palati naised küsisid, kas Marika hakkab kevadel eksameid tegema, vastas too täis põlglikku hämmeldust: «Mina? Aga ma olen ju südamehaige!»

Võib-olla ma olen ülekohtune. Ometi — sellisel kujul näib südamehaigus väikese tulusa hobina, mida kasutatakse kõigi ebaseadlike ja pingutatud nõudvate asjade puhul: võib pääseda eksamitest ja kehalisest kasvatusesest, võtta sinine leht, keelduda tüütutest kohustustest.

Ainult et kuidas võib ära öelda uurimisest ja ravist?

Ühest niisugusest näitest ei tohi teha üldistusi. Siiski on see kummaline ajal, mil küllaltki paljud otsivad võimalusi ära elada hästi kergelt ja lõbusalt.

MINU PALATI KESKSEIM, KÄRARIKKAIM ja ilmselt pretensiooni-

kaim asukas on Marko. Maast ei ulatu ta veel meetri jagugi kõrgemale, vanustki on esialgu vähem kui kaks aastat, aga kuraasi, hakkamist ja energiat vaata et kolme sihukese eest. Poisil on ilusad tumeda läikega rohekaspruunid silmad ja hele veidi lokkis juuksehõrendik. Aga blondile peale ja väikesele kasvule vaatamata meenutab Marko oma naistekarja keskel ometi sultanit, kes meid kõiki käsutab, aeg-ajalt meie peale kurjaks saades ka rusikaga pörutab ja väga ägedaid, kuigi arusaamatuid sõnu hüüab. Poisi ema Alla R., tugev lüheldane noor naine, püüab küll Markot kamandada; kui ta mõõt täis saab, käratab poisile otsustava häälega: «Kõik!» Ometi paistab meile, kaasa arvatud vist Alla ise, et tegelik käsutaja on ikkagi too, kes meid altpoolt tunnistab.

Marko operatsioonist on möödas kolm nädalat, kaasasündinud südamerike, auk kodade vaheseinas, kõrvaldati edukalt. Siiski olj lühikese elu jooksul üks kui teine asi jõudnud paigast minna. Taandumine läheb visalt. Nii ei taha ettenähtud piiridesse taganeda liiga suured mõõtmed saanud maks. Marko aga ei tunnista loobumisi: nähes kilusid, mida meile antakse piimasupiga ülepäeviti, nõuab ta temale seadusejärgselt kuuluvat osa nii kaua ja nii kõva häälega, kuni saavutab õiguse ära süüa kõik silmapiiril olevad kilud. Edasine asjakäik on teada: juua, juua, siis aga tuleb taas võtta diureetikume, mis liigse vee organismist välja ajavad. Maks aga jääb endiseks.

Veel kord viimaste aastakümnete edasiminekut alla kriipsutades: pole kuigi kaua aega tagasi, kui tursunud, igasuguse vormi kaotanud südamehaiged veetõppe surid. Puudulik süda polnud võimeline vett kehast välja pumpama. Nüüd on välja töötatud tugeva toimega diureetikumid — laasiks, hüpotiasiid, verospiroon jt., mis üleliigse vee organismist kiiresti eraldavad. Need on juba äärmiselt rasked juhtumid, kui diureetikumidest abi pole.

Ent aeg läheb, asjad laabuvad ja ühel päeval sõidab koos ema ja isaga koju ka Marko. Kaua veel tunnen hommikuti puudust ta igapäevasest inventuurist oma kapilaeka kallal. Vaevalt tuhvliid ja saanud, tuleb ta mu laeka juurde ja alustab, näpuga seal lebavatele esemetele osutades: «Tee... tee...» Tegelikult on too häälik midagi s ja t vahepealset, veidi inglaslik, kuid kõige tõenäolisemalt hotentoti keelest pärit sisihäälik, mida mul päriselt järele teha ei õnnestu. Vastuseks lakoonilisele küsimusele tuleb järjest nimetada esemeid, millel peatub Marko nõudlik näpp. Niisiis loetlen kahekümrendat korda: «Kreem... hambapasta... rahakott...» Aga kui inventuurist tüdime, otsime tüki paberit ja hakkame joonistama tähte A, mille Marko on haiglas selgeks õppinud. O-ga pole suhted nii selged, sageli on see pall või puu, aga A on vääramatult paigas. Tõenäoliselt kogu eluks, nagu nüüd ka too kodade vahesein.

Marko tundub meie palati, meie elu lahutamatu osana. Siin möödub tema sünnipäev, Marko saab tervelt kaks aastat vanaks. Ja nii on haiglast lahkumine üheaegselt rõõmus ja kurb sündmus. Tunneme puudust ka poisi rõkkavast hüüust «Valavalavala», millega ta kutsub Valjat, mu voodinaabrit, kena neljakümnest kiharakesteiga naisterahvast Kohtla-Järvelt, kellel on operatsioonil vahetatud aordiklapp. Meie, palati püsiasukad, kelle hulka kindlalt kuulusid ka Marko ja Alla. Osa inimesi tuleb ja läheb nädala-poolteise jooksul, teised jäävad ootama: kordusanalüüse, sondeerimist, diagnoosi, ravi ja operatsiooni, seejärel juba toibumist lõikusest. Ja kuigi pärast operatsiooni pole nii lihtne sattuda tagasi oma palatisse, on kestva varitsemise ja kollektiivi toetuse najal võimalik seegi. Muidugi on sealjuures suur osa osakonnajuhataja, pika ja heledapäise Mati Ressi heal tahtel.

PALATI PÜSIASUKATE KÕRVAL eksisteerivad veel osakonna põlisasukad, nood, kes kuuluvad alalise kontrolli alla ja külastavad polikliiniku kardioloogiakabinetti vähemalt kaks korda aastas. Need on juba opereeritud, aga ka lähitulevikus opereerimisele kuuluvad patsiendid. Liidia T., viiekümne lähedal väga asjalik ja toimekas naisterahvas Lõuna-Eesti väikelinnast, kes haiglapäevade jooksul terve aidatäie villaseid esemeid valmis kudus ja kõigile asjast huvitatud noorikutele sokikanna tegemist õpetas, elas haiglas lausa kuude kaupa. Et hiljem mitte Lii-

dia T. juurde tagasi tulla, ütlen, et operatsioon, mis pärast pikka ootamist, korduvaid analüüse ja uuringuid siiski ette võeti, läks väga õnnelikult; isegi klappe polnud vaja proteesida. Mõne aja jooksul pärast lõikust muutus tolle naise nägu tundmatuseni, hallikaskahvatutesse põskedesse tuli veri, nahk tõmbus siledaks ja pringiks.

Haigla püasuka jaoks algas uus elu. Ja ometi oli too operatsioon omamoodi risk: diagnoosi täpsustada polnud kuidagi võimalik. Oletati trombi südames, klapiirikeid, küllap veel mõndagi, millest meditsiinis võhik midagi ei taipa. Niisuguses seisus opereerida nõuab kahtlemata julgust; seekord õigustas risk end igati. Aga oleks võinud minna ka hoopis teisiti. Kuigi kirurgid, arstid, õed, kogu meditsiinipersonal oleks kogu jõust pingutanud, oleks tulemus võinud olla suisa vastupidine. Tõenäoliselt poleks siis süüdistajatest puudu tulnud.

NOOD KAKS PÕHIKONTINGENTI — palatite püasukad ja osakonna alaline klientuur — on peamised, kes annavad edasi pärimusi, märkimisväärsed sündmusi, talletamist tasuvaid juhtumeid. Nende meenutustes elustuvad inimesed, kes siia enam kunagi tagasi ei pöördu. Nii sünnivad haigla ja palati mälu. Mäletamist väärivast libiseb siit läbi muidugi vaid väike osa; see-eest kuuled mitmekesiseid seiku — naljakaid, kurbi ja lihtsalt mälestusväärseid. Need laekad ei avane tulijatele-minejatele, kes viibivad siin nii vähe, et ei jõua haigla elust veel midagi selgeks õppida ega isegi arstide nimesid meelde jätta. Alles siis, kui ise midagi tead ja oled seda valmis jagama, võid vahetuse korras üht-teist vastu saada. Kas on säilitamist väärt näiteks lugu, kuidas ravialune, kena ja elurõõmus naisterahvas, südaösel palatist hiljukesi lahkus ja hommikuseks äratuseks tagasi tuli ning teatas, et viibinud valvearsti juures konsultatsioonil (juhuslikult oli too mees)? Haigla mastaapides kahtlemata, eriti kui kasutada asja kohta sõna «konsultatsioon».

Mälu hoiab kaua elus neid, kes siit ootamatult läinud. Minu saabumiseks on üle kolme nädala möödunud Leenakese operatsioonist. Aga ikka ja jälle tuleb jutu sisse peenikese häälega tilluke Leena, kelle süda operatsioonile vastu ei pidanud, see oli hiljaks jäänud. Leena nime kõrval nimetatakse aeg-ajalt Dimat. Mitte väikest Dimat, kes toodi haiglasse sinkjaskahvatuna Fallo' tetraadiga rohkem kui pool aastat tagasi ja kes jagas Leena saatust. Raskeid südamerikkeid iseloomustab sageli sinakus, tsüanoos, kuna hapnikurikas veri seguneb juba südames veeniverega ja organism on pidevas hapnikunäljas. Ka väikese Dima loo kuulen ära, ent sagedamini on kõne all suur Dima, kel oli südamekasvaja. Leena oli hellitatud ja hoitud laps, samal ajal kui suure Dima ema polnud oma 5-aastasest poissi isegi potil käima õpetanud. Ilmselt oli tegu ka arenguhäiretega, ent haiglas veedetud kuude jooksul arenenud Dima tunduvat, õppinud selgeks terve rea sõnu, küsinud asjale jms. Sisse tulles tunnistanud ta vaid üht väljendit «убью». Kodus nii väga oodatud Leena suri, Dima lahkus haiglast rahuldavas seisundis.

Need lood meeles mõlkumas, hellitan pikkade blondide patside ja lausa sitikmustade ripsmetega Piretit operatsioonieelisel päeval siiski hoopis erisuguse tundega. Piretil on aordi kitsenemine ja rinnakorv sisse vajunud. Kui ta püüab rääkida, saab ta seda teha ainult üpris valjusti. Ta tuhm vali hääl ärritab pidevalt mu naabrit Valjat, kes asjatult päeval voodis tukkuda püüab, et tasa teha öösel puudujäänud tunde. Minul pole operatsiooni veel olnud, mind Pireti hääl ei häiri ja ma sasin tehtud uljusega mulle sülle tikkuva tüdruku juukseid. Peab olema väga tugev, et võtta enda kätte vastutus ja otsustus nende laste elu eest. Tuua nad välja olematuse ähvardusest.

Raskeid, kunstliku vereringega operatsioone teeb lastel eranditult meditsiiniteaduste doktor, Eesti NSV teeneline teadlane, Nõukogude Eesti preemia laureaat professor Albert Kliiman.

Etteruttavalt: Piretil läheb kõik hästi. Ta lausa pabervalged põsed saavad värvi, häälele sugeneb uus toon. Ta hakkab jooksmas mööda koridori nagu teised lapsed.

MÄLU ON ÜHTLASI INFORMATSIONIALLIKAS, selle abil antakse edasi haigla tavadid, kombeid ja elementaarseid õpetusi toimetulekuks.

Kuidas on võimalik saada uriinianalüüsi pika kaelaga pudelisse või mida peale hakata, kui sind üheaegselt nõutakse fonograafiakabinetti ja röntgenisse, selle kohta on mõistlik küsida nõu püsiasukatelt.

Üks peamisi kohalikus informatsiooniteaduses viljeldavaid harusid on õpetus arstidest — nii, nagu koolis on selleks õpetus õpetajatest. Igaühe kohta on olemas põhiseisukohad. Nendes on talletatud kõik, mis näib oluline: on kõnealune arst hea, tark, kuri, nõudlik, täpne, püüdlik, hajameelne, hooletu, millised on tema materiaalsed huvid (paraku, ka sellisel teemal informatsioon levib haigete hulgas). Niisugused pärimused ja teated on raudvara, klassika, mida ei saa muuta juhuslikud seigad ega sündmused. Nii on meie palati naiste vääramatu sümpaatia ära teeninud diagnostik Silvi Saretok, uudishimulike, ent soojade silmade ja hea naeratusega naine, kes ka kõige kiiremal päeval leiab aega tulla ja istuda Valentina K. voodi ääres, kuulata süvenenult ära kõik, mis emotsionaalsel ja kergesti süttival Valjal talle öelda on, leida nõu ja abi, ka hirmus defitsiitseid rohtusid, mille puudumine juba iseenesest võib palavikku tekitada — ühesõnaga, olla just niisugune tohter, kellest patsient tasakesi unistab. Ja kui dr. Saretok haigeks jääb, on Valja kurbus kirjeldamatu.

Aeg-ajalt kahestatakse ka mind, eriti siis, kui minu palatiarst Mehis Mikkel oma kõrge kirurgimütsi pähe paneb ja suure visiidi ajal oma poisilikult naeratades mu voodi kõrval koha sisse võtab. Iseenesestki mõista tahan, et naised mind veelgi rohkem kadestaksid — noh, kas või sellepärast, et ka minu arst mind sageli vaatamas käib. Paraku on Mehis Mikkelil väga palju tööd ja tihti piirdub meievaheline informatsioon paari sõna vahetamisega koridoris. Aga ikkagi pole kellelgi teisel sellist arsti, keda palati naised öösel unes näeksid!

Muidugi on lugupidamise üheks vääramatuks eeltingimuseks seegi, et arst õigesti diagnoositud viga tulemusrikkalt raviks; siin, kus pidevalt töötab ühiseks tervikuks liitunud grupp, mille eesotsas on konsulteeriv professor Albert Kliiman, sõltub töö edukus igäühel üksikult ja kõigist korraga. Ühe meedikuga viga võib eksiteele viia terve rea inimesi, kogu osakonna.

Seda, et arsti isik võib tähendada sama palju kui hea ravi, on tähelestatud korduvalt. Haige vajab usku, see aitab teda mõnestki asjast üle saada. Niisugune usk võib omandada isegi emfaatilised vormid. Mul on alatiseks meeles hommik Pelgulinna Haigla günekoloogiaosakonnas, veel vanas majas aastaid tagasi. Teade, et palatiarst Aino Ilmoja sel päeval haiglasse ei tule, tekitas voodis lebavate naiste seas täieliku paanika, mis ulatus pisaratevalamise ja hääleka ulgumiseni. Patsiendid tundsid silmapilkselt, et nad on jäetud toe ja kaitseta, ja kui see ka päriselt niimoodi polnud, oli ometi liigutav jälgida, kui vääramatult uskusid kõik need erinevate hädadega naised nimelt just väikesesse doktor Ilmojasse, tema tohtrivõimetusse. Muidugi oli Aino Ilmoja hea arst, aga ta oli ka südamlilik, tähelepanelik, väga hea inimene ja ju need komponendid koos tõstsid ta teiste jaoks kättesaamatusse kõrgusse.

KARDIOKIRURGIA OSAKONNA MÄLU sisaldab ühe vääramatu komponendina lugupidamist ja usku professor Albert Kliimani võimetusse ja oskustesse. «Professor ise teeb», «Niimoodi ütles professor», «Lapsi opereerib ainult professor» on laused, mille tähendusrikkus on haigete jaoks aksiomaatiline. Kõik see on paika pandud juba teab millal, nähtavasti siis, kui sooritati esimesed edukad südameoperatsioonid; omaloominguks pole siin kellelgi ruumi. Tõepoolest, kus oleks veel rohkem vaja haigete usku ja usaldust kui selliste suurte, elutähtsaid keskusi hõlmavate operatsioonide juures? Usk sellesse, et professor võib hakkama saada ka võimatuga, aitab haigeid üle mõnestki katsumusest, aitab neid terveks teha. Ja kui mõne teise kõrgelt hinnatud arsti puhul eksimusest mööda vaadatakse («Igaühel võib juhtuda»), siis professorist seda lihtsalt ei usuta. Veera Svadenko esimese operatsiooni tegi teab kes, igatahes mitte professor Kliiman — just niimoodi räägiti mulle, kui esimest korda sellest loost kuulsin. Kui aga keegi haigla töötajatest ei täida professori korraldusi, kutsub see esile üldise hämmingu.

Kas on võimalik nii suurt usaldust õigustada?

Küllap on. Ainult ei tohi unustada lauset kirurgi õigusest riskida ja ka eksida.

Veera Svadenko esimesest operatsioonist rääkis mulle kõige pikemalt Albert Kliiman ise.

MUIDUGI EI BASEERU HAIGETE USK juttudel, vaid kõigepealt ja ainult aastakümnete-pikkusel edukal töö. Seda ei saa anda amet ega aunimed, rinda riputatud märgid ega trükisõnas avaldatud kiitused. Ilmselt võib mingil määral kaasa aidata kirurgi isik, tema võime end uskuma panna, haiget veenda. Ent kõige sisendavamaks on ikkagi edukalt sooritatud operatsioonid.

Ka isiksusena on professor Kliiman mõjuv. Oma kuuekümmene eluaastale ja kõigile tiitlitele vaatamata oskab ta teha üsna üleannetut nalja ning selle üle nakatavalt naerda, aga kui ta haige kohal mõttesse jääb, on ta nägu hallide juuste all leebe ja otsekui eemalolev. Kogu ta teadvus on tol hetkel keskendunud ainsasse punkti, mis talle momendil huvi pakub — haigesse südamesse. See on inimese nägu, kes on suutnud palju anda, julgenud teha ja vastutada. On ta emotsionaalne? Head kirurgid ei tohi tunnete voli anda, toimugu seespool mis tahes, nendega pole operatsioonil midagi peale hakata. Aga isiksusena on ta kahtlemata tervik, millest ei saaks midagi ära võtta ega juurde panna. Sinna kuuluvad ka suured, tõepoolest väga suured, pehmed ja ääretult sileda nahaga käed — küllap on sõrmed pikad, aga selle käe proportsioonide juures tunduvad need tavalised. Igatahes pole sõrmed ega käed nii silmatorkavad kui noorte kirurgide Toomas Aro ülipikad viuldajasõrmed või Mehisi Mikkelji kummaliselt lihitud, asjalikud käed, mis justkui iseenesest teaksid oma ülesannet.

Tollesse jagamatusse tervikusse kuulub kõik, mida professor Kliiman oma tööst räägib. Ta ei ole teeseldult tagasihoidlik. See võiks vaid asjatut piinlikkust tekitada. Ta teab, mida ta on andnud meie kardiokirurgiale, ja kõneleb sellest kerge uhkuse- ning vaevutabatava huumorivarjundiga. Meelsasti meenutab ta naljakaid või kummalisi episoode, ent ei katsu vältida tõsiseid teemasid. Andmata mulle tunda, et olen meditsiinis võhik, püüab ta ometi kõike selgitada tasemel, mis ei küüniks üle minu teadmiste. Nii käitub tark inimene, kes teab, kui oluline on arvestada kuulajat. «64. aasta algul saime Tartusse kunstliku vereringe aparaadi, mis võimaldas lõikusi avatud südamel. Seni olime oma grupiga teinud — suhteliselt edukalt — mitraalsuistiku laiendamist kinnisel südamel. Saadetud aparaadile oli kirjutatud «Экспериментальная модель». Asjast huvitatuid oli teisigi, need aga arvasid, et aparaat kõlbab ainult eksperimentideks, ning loobusid. Nii sai meie grupp selle endale.» Kõlab nagu naljajutt, tagajärjed olid igatahes absoluutselt tõsised. Pärast katsetamist loomadega (kolme aasta jooksul lülitati kunstlikku vereringesse 33 koera) algasid 1966. aastal Tartus operatsioonid avatud südamel.

Kui nüüd õnnestuks veel kuidagi taas elustada seda otsingute, katsetuste, õnnestumiste ja küllap ka ebaõnnestumiste ajajärku! Aga see on läinud minevikku, jäänud on vaid oskused ja kogemused.

Esimest patsienti, kellel kunstliku vereringe tingimustes kõrvaldati kaasasündinud südamerike, meenutavad peaaegu kõik nood, kes siis professor Kliimani gruppi kuulusid. Noort naist Ene K-d Põltsamaalt olevat dotsent Jüri Samarütel alles hiljuti Tartus kohanud. Esimesed jäävad ikka meelde. Selles veendun veel kord, kui kirurg Jüri Väli, muidu pelgusttekitavalt range ja napolisõnaline, elustub, meenutades ühte esimest kahe-klapi-haiget, Anfissa K-d Varalt. Me oleme Jüri Väliga mõlemad pärit Nõmmelt, käinud ühes, 10. keskkoolis, ja ma isegi mäletan nendest aastatest lüheldast heleda siilipeaga enesesse süvenenud poissi. Küllap oleme raba ääres koos palligi mänginud. Ometi ei laabu me jutt esialgu just märkimisväärselt. Iga elukutse jätab inimesele oma jälje, kirurgid pole suured sõnaheitajad. Nii ei saa ma temalt hulk aega muud kätte kui küsimuse:

«Küllap olete reumat põdenud?»

Aga tollest naisest kõneldes muutub ta jutukamaks ja kahju on ainult,

et too juhtub üsna enne minu ärasõitu Tartust. Ka Jüri Väli on Kliimani grupis juba aastaid, mitte küll päris algusest, aga siiski esimeste hulgas. Praegu on ta sondeerimisosakonna juhataja. See tähendab, et operatsiooniplokis kuulub tema käe alla Siemensi kabinet.

1970. aastal sai Albert Kliimani grupp Nõukogude Eesti preemia. Preemia tuli mitte ainult südamekirurgia, vaid ka endokriinse kirurgia arendamise eest Eesti NSV tingimustes. Tänapäevaks on sellest autasustatute grupist professor Kliimani kõrvale jäänud veel Jüri Samarütel ja Ernst Kõo.

KILPNÄARME OPEREERIMISE KÜSIMUSTEGA tegeles A. Kliiman enne südamekirurgiat. Juhuslikult kohtasin just Tartusse-sõidu eel naist, kellel professor Kliiman oli viiekümnendate aastate lõpus opereerinud kilpnääret. «Minu arust ta peaaegu et elas haiglas,» kõneles mulle too naine. «Ta istus opereeritud patsientide voodi veeres terved ööd. Nii-sugune asi ei lähe kunagi meelest.»

Ma meenutan toda jutuaajamist kohe, kui professor hakkab rääkima kirurgide naistest. Muidugi käib see jutt naljatoonis. Kuidas mehed hommikul aasinud operatsioonioe kallal, kes sai eelmisel öhtul pärast operatsiooni koju alles kella kaheteistkümneks ja kurtis, et mees polnud teda kaugeltki heatujuliselt tervitanud. Kui palju on selliseid elukutseid, kus naine peab mõistma, et töö nõuab tema mehelt (või ka ümberpöördult) rohkem, kui see harjumuslikult tavaks? «Toomas Arol on vedanud, tal on tubli saare naine. Aga Mehis Mikkelil polegi veel naist, nii et praegu saavad mõlemad kogu jõuga töötada.» Öeldu käib osakonna noorte kirurgide kohta, kes seal olnud kõigest mõni aasta. Sügisel on oodata veel uut täiendust. Noorte meeste hulgast peab tulema Albert Kliimani mantli-, täpsemini kitlipärija. Seni on ta ise peamist opereerimiskoormat oma õlgadel kandnud. Ööd läbi ta enam haiglas ei istu, seda teeb nüüd vajadust mööda Jüri Samarütel, kaks kümnet noorem mees. Dotsent Samarüteli senine elutöö, kakskümmend viljakat aastat, on möödunud kardiokirurgias. See siin on tema osakond, nagu see on ka Albert Kliimani osakond, nemad on selle oma näo järgi kujudanud. Tehtud töö ei saa kuhugi kaduda, ent ilma eestvedajata, eessammujata võib kõiki raskusi üksmeelselt kandnud kollektiiv ometi hoopis teiseks muutuda või koguni laiali laguneda. Kuidas oleks mõeldav, et viis, seitse, ka kümme aastat hiljem, siis, kui professor Kliiman praktilise töö koorma maha paneb, tuleks kuskilt keegi, kes pole kasvanud siinse töö ja seniste traditsioonide vaimus, tuleks ja hakkaks kõike oma mallide järgi seadma?

Tronipärijad on igal alal olemas, siinsamas, oma grupiski. Ainult et enne tronijagamist tuleb ära teha ka need tööd, mis seni pole paistnud kõige tähtsamad ja mida on ajapuudusel ikka edasi lükatud. Selleks, et kui kord on aeg endale veelgi suurem vastutus võtta, oleks kõik olemas — oskused ja kogemused, aga ka vastavad paberid, aastmed ja kraadid. Doktoritööd ja professorikutsed.

Aeg aga lendab.

Tõepoolest — tollest ajast, millest mulle jutustas haige kilpnäärme naine, on möödas kakskümmend aastat. Tõllal polnud kirurg Kliiman veel neljakümmene. Ometi oli ühe mehe elutöö juba tehtud, teine, veel nõudlikum, ootas ees.

TÄNASEKS ON KLIIMANI GRUPP sooritanud Tartus umbkaudu 1100 südameoperatsiooni, neist kolmandiku kunstliku vereringega. Sisuliselt võiks grupi töös eristada kolme perioodi: kuuendate alguses lõikusid kinnisel südamel, peamiselt mitraalkomissurotoomia, mitraalsuistiku laiendamine, mida nüüd tehakse peaaegu operatsiooniriskita; pärast kunstliku vereringe aparadi saamist lõikusid avatud südamel alates 1966, peamiselt kaasasündinud südamerikete kõrvaldamine, ja lõpuks — klappide proteesimine, millega Tartus alustati veebruaris 1976. Kogemusi, meetodikat, abi ja toetust on pikkade aastate jooksul saadud mitmetest Nõukogude Liidu südamekirurgia keskustest, eelkõige Moskvast A. N. Bakulevi nimelisest Südamekirurgia Instituudist, aga ka Leningradi Kirovi-nimisest Sõjameditsiini Akadeemiast, Vilniuse ja Kaunase kardiokirurgidelt. Seitsmekümnendatel aastatel sooritas Bakulevi-nim.

instituudi professor Grigori Tsukerman, kes juhatab seal elupuhuselt omandatud südamerikete osakonda, Tartus mitmeid klapioperatsioone. Talle assisteeris Albert Kliiman. Kunstliku vereringe küsimustes on olnud peamiseks toeks Leningradi südamekirurgid, kardiostimulatsiooni alal on abi saanud Kaunase kolleegidelt. Tartu arstid käivad brigaadide kaupa praktilikalt nii Moskvas kui mujal.

«Nii väikesed keskused kui Tartu vaevalt et ise midagi suures teaduses ära teha suudaksid,» ütleb mulle alati analüüsiv ja teoretiseeriv Jüri Samarütel — osakonna aju, kui teda niimoodi nimetada võiks. Dotsent Samarüteli kõrget ja esinduslikku kogu olen ma algusest peale jälginud kerge ebalusega: nagu oleks tema suurest kõrgusest täielikult nähtav ja hukka mõistetav mu kidurapoolne füüsiline olemus. Selle veendumuse kinnitamiseks alustab ta meie jutuajamist lausega, mis mu eelaimusi aina süvendab: «Sellest ei tule midagi head, kui mitteprofessionaalid meditsiinist kirjutama hakkavad.» Pealegi on tal kiire: öö läbi on ta istunud opereeritu voodi kõrval, kelle seisund on ikka veel väga raske, hommikul tormanud anestesioloogide konverentsile, teda ootavad haiged, tudengid ja loendamatud kohustused. Tunnen end ajaraiskajana, ometi pole mul moraalset õigust siit midagi kirjutada ilma temaga vestlemata — nii kinnitavad mulle kõik, kellega seni rääkinud. «Me peame suutma teiste kogemusi üle võtta, neid rakendada, arendada, oma õpilastele edasi anda — seda nõuab meilt rahvuskultuur, mille üks lahutamatu osa on ka meditsiin. Meditsiini tase sõltub rahvuskultuuri arengu tasemest. Meile on öeldud, et nii väikeses keskses pole südamekirurgia arendamisel mõtet, haiged tuleks saata suurematesse linnadesse. Tänapäeval pole võimalik õpetada meditsiini, ilma et me õpetaksime kõiki selle distsipliine. Peale selle mõjutab südamekirurgia areng paljusid naaberteadusi: kardiokirurgia kasutab biokeemia, molekulaarbiologia, funktsionaalse diagnostika ja teistegi teadusharude saavutusi. Kardiokirurgiata pole tänane meditsiin mõeldav.» Nii räägib dotsent Jüri Samarütel. Ja justkui vaieldes iseendaga, lisab oma mõtisklustele kohe hoopis uue aspekti: «Kas teate, et UNESCO andmetel tarbis maailma elanikkond 1979. aastal esmakordselt rohkem ära, kui ta toota suutis?»

Tõepoolest — kas on mõtet tegelda meditsiini üksikküsimustega, kui väga paljud inimesed maailmas surevad lihtsalt nälga?

Paigaltammumine teaduses — olgu mis alal tahes — ei suudaks nagu-nii kedagi päästa. Vastupidi ehk küll.

TARTU HAIGLAD ON ERANDITULT Tartu Riikliku Ülikooli arsti-teaduskonna õppebaasiks. See asetab nad teiste vabariigi haiglatega võrreldes isemoodi olukorda. Sõltuvus kahest ministeeriumist — tervishoiu- ning keskeri- ja kõrgema hariduse ministeeriumist — korruga võiks anda avaramad võimalused ja tugevama materiaalse baasi nii uurimiseks kui raviks. Paraku pole kõik asutused kaugeltki ühtviisi huvitatud uutest suundadest ja teadustööst. «Tervishoiuministeerium pole kardiokirurgia arendamisel siiani küll mingit initsiatiivi ilmutanud,» ütleb Jüri Samarütel lause, mis paraku põrmugi ei üllata. Nii mõneski ametkonnas, ka juhtivas instantsis püütakse kõigest jõust kinni hoida sellest, mis olnud juba maailma loomisest saadik, vältida igasuguseid otsinguid ja katsetusi. Varem astunud tee tundub turvaline, uuel võib varitseda viltumine. On seal taga hirm ametikoha pärast või mõni muu ohtlik foobia — kes seda täpselt diagnoosida suudaks. Tervishoiuministeerium pole positiivne erand. Arst, aita iseennast! Meenub dotsent Seppo pikk ja pinev võitlus oma meetodite eest, mis on aidanud terveks teha paljusid inimesi kogu Nõukogude Liidu ulatuses. Aga ametliku tunnustuse leidmiseks vabariigis kulus tal tohutu aeg, mõõtmatu energia. Nüüd on olemas Seppo-nimeline instituut, teadlast ennast enam pole. Arvan, et kui ta varem oleks leidnud abi ja tuge, võib-olla oleks ta suutnud anda meditsiinile veel palju väärtuslikku. Mõtlemata paneb ka fermentpreparaadi AU saatus, mida on uuritud juba paljudes NSV Liidu tervishoiuasutustes väljaspool vabariiki, meil aga oli see ministeeriumi liinis peaaegu et täieliku keelu all. Põhjendus oli selge: pole uuritud, ei tea, kas kõlbab kasutamiseks. Sellisel juhul on olemas ainuvõimalik lahendus: tuleb uurida. Nüüd on

töö AU omaduste kindlaksmääramiseks ka meil siiski alanud, kuigi esialgne initsiatiiv ei lähtunud tervishoiuministeeriumist.

Kardiokirurgiat pole keelatud, aga kuni päris viimase ajani mitte ka toetatud.*

Ometi vajame seda rohkem kui paljud teised piirkonnad meie maal. Me oleme reumavabariik — nii on meid tituleeritud. Ja kuigi viimaste aastakümnete jooksul on võitlus reuma ja selle kahjustustega tundmatuseeni muutunud, hõlmab kõiki reumaatikuid ja on esimestest haiguseilmingutest alates järjepidev, ei päästa see meid reumast. Tulevad uued noored, kel kogu profülaktikale ja ravile vaatamata on süda kahjustatud, ja aidata võib ainult operatsioon.

Meie palati Merike V. on noor ja nii pisike naine, et esimesel silmapilgul võib teda pidada alaealiseks. Ent Kohtla-Järvel on tal mees ja väike valgepäine poiss. Tal on mitraalstenooos, kõige sagedamini esinev reumakahjustus. Korduvad reumaatilised põletikud ahendavad klappe, veri ei pääse suistikus liikuma. Teist last ta sünnitada ei tohi. Ja nüüd on ta juba mitmendat puhku kardiokirurgias, et täpsustada diagnoosi ja teha kindlaks võimalused operatsiooniks. Et mitmete uuringute järjekorrad on pikad, kodus aga ei jõua Tiit ema kuidagi ära oodata, kujuneb Merikesest poolstatsioonarne ravialune: mõneajalise haiglasviibimise järel sõidab ta taas paariks päevaks koju, et seada sealsed asjad vajalikku korda ja silitada poja pead, siis tuleb tagasi. Niimoodi, jupikaupa saavad uuringud lõpuks ühele poole.

Ka Merikesel tuleb minna operatsioonile ja mitte kõige lihtsamale.

Tema on kasvanud ajal, mil võitlus reuma vastu käis juba täie hooga. Ometi on sellestki vähe abi. Südamerreuma on ääretult salalik ja püsiv, nii et periooditi ei reeda uut puhangut ka kaasaja üpriski täpsed uurimismeetodid. Tabada võib tagajärgi, haigus ise jääb mõnigi kord püüdmatana. Ja nii on haiguskäik sageli ette teada: kõigepealt mitraalstenooos, millest saab praegu jagu komissurotoomiaga, seejärel — kümnekond aastat hiljem — klapihahjustused. Tänapäeval on vana hea aspiriini kõrval küll märksa tugevamate ravimeid reumaatilise põletiku vastu, kuid neid pole alati saada ja iga kord pole neist ka abi.

Enamik reumaatikuid, kes jõudnud niikaugemale, on kardiokirurgia alalised patsiendid. On küllalt juhtumeid, kus abiandmine on kuude küsimus, muidu võib olla hilja. Kümme aastat tagasi tehti mu voodinaabrile Valentina K-le Leningradis mitraalkomissurotoomia, nüüd oli aordiklapi kahjustus jõudnud niikaugemale, et kiire operatsioon osutus möödapääsmatuks.

Momendil on Valjal pärast operatsiooni reuma ägenemine. Küllalt troostitu perspektiiv: operatsioonihäav pole veel jõudnud kinni kasvada, aga reuma on jälle platsis.

Valja on sündinud kuskil Kaug-Idas, võib-olla on just sealt pärit ta jaapanlannalik haprus ja õrnus. Meie masseerija, hiigelkämmlalde ja karujõuga naine, kutsub teda Tatjanaks. Valja on ilmselt õrnuke ka hinge- ja mõttelaadilt, sellisesse hinge on kerge jätta jälgi, mida pole enam võimalik kõrvaldada ühegi operatsiooniga. Ta on mehest lahus, tema 20-aastane tütar elab Odessas. Korra käib too tütar ka emal haiglas külas: priske tõmmu iludus meenutab pigem otsusekindlat vanemat sõbrannat. Nad kudistavad kahekesi pool päeva, siis kaob tütar, võtnud laenuks mingid Valja riietusesemed, mida naisel endal hiljem hädasti tarvis. Rohkem teateid tütrelt ei tule. Huvitav, kuidas on võimalik, et inimese kõige lähem olevus võib temast nii kardinaalselt erineda? Valja pole talle endast justkui midagi andnud, midagi pole too temalt ka võtta osanud. Kummalisel kombel on Valja töökaaslased Kohtla-Järvelt hoopis temalikumad, nad tulevad varakevadel imeilusate roosidega, millel pisi-kesel kapipealsel ilmselt kitsas, toovad talle moose ja mahu, kurke ja muud.

Kust ta tuleb, see reuma? Miks ühed haigestuvad ja teised mitte?

* Veebruaris 1981, enne käesoleva loo ilmumist, toimus Eesti NSV Tervishoiuministeeriumi kolleegium, kus arutati kardiokirurgia edasise arengu küsimusi vabariigis.

Kuigi me teame, et reuma on alati seotud streptokokinakkusega, ei tähenda see kuigi palju. Igatahes mitte seda, et me teda alati ära hoida suudame.

Reuma sõltuvus närvisüsteemi tüübist? Kahtlemata on ka niisugune seos olemas. Nagu on iga haigus teatud sõltuvuses närvisüsteemist. Variante ja võimalusi, tööhüpoteese on arvutult.

Äga niikaua, kuni on ainult hüpoteesid, peab otsustaval momendil abistama kirurginuga.

Valjal on muidugi veel üks võimalus: meie maa hiiglaslikul territooriumil on palju kuivema kliimaga kohti, kus reuma ei ähvarda. Koosoldud kahe kuu kestel ma ei taibanud, mis on see põhiline, mis teda siin vihmasel maal, veel enam Kohtla-Järve suitsus kinni hoiab. Ka kohalikku keelt pole ta ära õppinud, mis paigaga kuidagi siduda võiks, kõik teed tunduvad tema jaoks paremad kui too tagasi Kohtla-Järvele.

Esialgu sõidab ta Tartust ära nimelt seda üht teed pidi.

ORGANILINE SIDE ÜLIKOOLIGA annab tervele haiglaelule Tartus oma äravahetamatu varjundi. Tõsi, mõnelegi põdejale ei valmista erilist rõõmu olla üheaegselt nii haige kui meditsiiniline eksponaat ehk õppevahend. Juba teisel päeval pärast saabumist tuleb minulgi see protseduur läbi teha: hallipäise, vene keelt kõneleva õppejõu kannul tipib palatisse paarteistkümmend sama asjalikku, enamikus prillidega piigat. Kui ma olen — veidi kokutades, sest nii suure auditoriumi ees kõnelen oma hädadest esmakordselt — oma loo ära rääkinud ja õppejõud vajalikud sõnad peale lugenud, hakkavad nad mind ükshaaval oma stetoskoopidega läbi kuulama, keskendunud ilme noortel, värsketel nägudel. Olevat tulevased pediatrid, saame hiljem teada, küllap seepärast nii eranditu feminiinsus. Nad on selle näiliselt üsna ühtmoodi tegevuse juures absoluutselt erinevad, sedavõrd individuaalsed, et vägisi tuleb tahtmine sellegi vähese kaudu üht-teist paika panna nii nende iseloomust kui arstieeldustest. Mõni süveneb ühte punkti, nagu loodaks kuuldu alusel uue teadusliku avastuse teha; teine libistab rabadalt siia-sinna, nagu õiget kontsentreerumise objekti otsides; kõige viimane, tõsiseilmeline noorik, ei taha mu küljelt oma stetoskoopi ka siis veel ära võtta, kui teised juba palatiuksel trügivad. Ma tahaksin neilt kangesti küsida, kas nad tööpoolest midagi kuulevad või on kõik rohkem moepärast — kui juba programm ette näeb, tuleb ka kuulata (kui palju asju omal ajal ülikoolis just sel põhimõttel tehtud sai!), aga üldises kiirustamises pole mul enam mahti suud avada. Küllap nad seal kuskil õppekabinetis omavahel edasi arutavad.

Küsimus, mille tahtsin neile esitada, toob meelde teise loo. Sügisel, kui esmakordselt Tartu kardiokeskuses ehk kardiograafia kabinetis doktor Inge Liivi juures käisin, rääkis too väike ja energiline naine mulle juhtumi omaaegsest Tõnismäe haiglast, kus ta pärast ülikooli lõpetamist töötanud. Tõllal olnud kasutusel üsna madalakvaliteedilised kummi-stetoskoobid, millest tööpoolest vähe kuulda. Ometi auskulteerinud toekad proud tohtrid haigeid niisuguse näoga, nagu sõltuks sellest protseduurist peamine. Kord ta siis küsinud, et kas sealt torust läbi ka midagi kostab. «Tööpoolest, ega kosta küll,» kinnitatud talle häirimatus rahus.

Nii et igas ametis tuleb pisinatuke ka näidelda.

Kui veel Inge Liivist rääkida: koju jõudnud, avastan üllatusega, et lisaks arvukatele tegemistele ja askeldustele, millega ta pidevalt seotud, on ta jõudnud kirjutada hulga peatükke teosele «Kardioloogia», mille esimene osa hulk aega pärast teist köidet nüüd lugejateni jõudis.

Niisugune on ülikooli ja haigla suhete üks külj.

Teine ja vahest veelgi olulisem leabajate jaoks on haigla personali eripära: medõed ja sanitarid, professoritest ja dotsentidest rääkimata, on nii või teisiti ülikooliga seotud. Kõigepealt tuleb lugejate informeerimiseks öelda, et medõed on siin kahesoolised, mis mujalt tulnud haigele võib esialgu tunduda üpris kummaline. Meessoost medõde — niisugust asja nägin Tartus tööpoolest esmakordselt. Muidugi nimetatakse neid medvendadeks ja pärit on nad arstiteaduskonnast — esimeste kursuste tudengid enamikus sanitari, kõrgemate kursuste omad õdede-vendade

seisuses. Nad saalivad ringi asjalikult ja reipalt, toimekad ja abivalmis ning vilunumaid ei lahuta enam midagi kõrgema astme meditsiinitöötajast. Muidugi, oskustes ja kogemustes on vahe: Karin, neljanda kursuse üliõpilane, pikk poisipeaga neiu, saab hakkama kõigi protseduuridega, mida nõutakse õppinud õdedelt. Ta on pärast medkooli lõpetamist olnud veiskripunkti juhataja Lehtses — ime siis küll, et kõik, mis osakonnas teha, on tal algusest lõpuni hästi käes. Ja pole vist ühtki kutset, mille kohta nii suurel määral võiks väita, et ükski oskus ei jookse mööda külgi maha.

Päriselt õppinud õdesid on siin osakonnas ettenähtud kahekümne asemel viis, teisi kohti täidavad ülikooli õed-vennad. Need viis on kaks Aimet — tagasihoidlik, tõsine vanemõde Aime ja pisem, ümmargune, väga asjalik väike Aime; sidumistoas Tiina (keda ma tema idamaiste, roheliselt helkivate silmade pärast kutsun oma mõttes Dinaks) ja tumedate sügavate silmadega Helju. (Tagantjärele olen mõelnud, et ilmselt jäävad mõlema silmad meelde eelkõige sellepärast, et ülejäänud nagu varjab mask. Võib-olla polnud idamaa naiste näokatted üldsegi nii rumalasti välja mõeldud?) Viies on veidi aristokraatlik brünett Irja. Mati Ress pole õnnelik, et kutsega õdesid nii vähe; asendajad ikka asendajad. Ometi oleks nendeta üldse võimatu tööd organiseerida.

Muidugi on peale oskuste vahe ka inimestes endis. Vend Valeri, must näpitsprillidega kuuenda kursuse tudeng, paistab tähtis ja tark, ent ajab lootusetult segi kõik rohud ja muud ning tema valvekorra ajal leiavad aset ulatuslikud debatid leti ees: haiged nõuavad oma tablette. Valeri juba teejagamisega õiendama ei hakka; olevat hirmus tark ja just sellepärast lähevad lihtsamad asjad käes sassi, räägivad haiged. Aga Henri, blondide vuntsidega õlakas IV kursuse poiss, toob haigetele teed, kõnnib vajadust mööda siibriga, teab alati, kellele mida vaja; temaga pole tarvis rohu pärast kaubelda ja ta ei aja midagi segi. Ilmselt on ta hea inimene ja tema puhul ei kõla see sõimusõnana. Tähelepanelik ja täpne on ka vend Leonhard, kellel nagu Valerilgi viimane aasta käsil. Jälgin neid tõsise huviga: mis tunne võib küll olla taolises embrüonaalses seisundis, kus sa pole enam tudeng ega veel mitte ka arst, kellel endal voli öelda ja otsustada? Kõik on alles ees ja ometi tajud paljude juures seda varjatud valmisolekut võtta vastutus inimese eest oma südametunnistusele. Kas pole just see — julgus vastutada inimese eest, tajuda oma osa tema saatuses — omadus, mis lahutab head arsti lihtsalt meedikust?

Tudengid töötavad siin, kuidas jõud ja võimed lubavad, veerandi, poole või ka kolmveerandi kohaga. Võiks isegi rohkem, arvab Karin, ainult et siis astub vahele dekanaat.

Töö organiseerimine nii kireva ja ebaühtlaselt hõivatud personaliga on muidugi kunsttükk omaette. Küllap vanemõde Aime saab valvekordade koostamisel pead murda. Aga nendeta poleks haigla niisugune, nagu ta on. Pealinna haiglate eakaid ja alati tülpinud sanitarid meenutad vaid õhtuti, kui helistama minnes satud mõne põrandapesija või valvuritanta küünte vahele; alles siis tuleb meelde, kui väheolulised on haiglas haiged ja kui tähtsad just need valgetes kitlites mutikesed. Ehkki sa mitte kuidagi ei taipa, miks sa ei tohi kõige pikemal, tüütumal ja tühjemal õhtutunnil, nimelt pärast kella seitset, kui õhtusöök on söödud, protseduurid ja muud üritused ammu läbi, minna garderoobi rääkima linnadevahelise telefoniga, kui ülemised telefonid on eranditult alati kas hõivatud või rikkis! Niisugune tädi tuleb sulle kas või kätega kallale. Professori silmis võid sa olla inimene, mitte aga sellise oma võimu jumaldava koristaja või liftimammil pilgu ees. Tema jaoks oled sa lihtsalt haige, aga see on sama hea kui arestant.

Või on see ikkagi tollepärast, et tavaline haiglaõhkkond sul meelest ei läheks?

AEG VENIB HAIGLAS NAGU EI KUSKIL MUJAL. Ja mida tal, sel ajal, muud teha olekski? Jooksev sündmustik on hõre nagu kõrbe taimkate ja ammendatakse vestlustes minuti jooksul. Televiisor on olemas, aga kui oled paar õhtut kannatanud, et tingimata keeratakse ette programm, mida sa vaadata ei kavatsenud, jätad õhtuse söögisaali külasta-

mise. Paraku pole õppinud aega surnuks lööma, pildikasti niisama vahtides, tulgu sealt mis tahes. Niisiis heietad palatinaabritega mineviku-mälestusi, loed, kuni silmad on peas pahupidi, käid naaberkorruseid uudistamas ja kui on õnnestunud hankida 15-kopikaline, seisad ajaviiteks automaadisabas. Huvitavad sisulised tegevused. Seetõttu võtan tajutava erutusega vastu teate, et kuskil kardioloogiakeskuses paiknevat mu hea õpetaja ja ka muidu väga kena inimene Juhan Peegel. Muidugi on seda sobimatu meenutada kohal, kus räägin aja kiiremast möödasaatmisest, aga paraku just niimoodi asi kujuneb. Juhan Peegel aitab enda teadmata mul ära sisustada kaks pikka ja pimedat haiglaõhtut. Sest teated tema kohalesaabusist ei sisalda andmeid selle kohta, kus nimelt võiks ta eksisteerida. Niisiis asun otsingutele. Operatsiooniplokki ma ei pääse, lastekirurgiasse minna pole mõtet ja reanimatsioonist hoiab ebauskliku hirmuga kõrvale. Aga kõik ülejäänud korrused kõnnin hooliga läbi ja pärin andmeid suure tähega Peegli kohta, kuigi talle endale meeldib seda aeg-ajalt ka väikesega kirjutada. Ma loen arutu pikki ja arvukaid supisaajate nimekirju, arutan oma probleeme kahes kohalikus keeles, küsin ja pärin, ent kogu vaevale vaatamata jääb Peegel kadunuks. Kõige tihedamalt, vähemalt paar-kolm korda, traalin läbi viienda ja kuuenda, nimelt infarkti- ja muidu kardioloogiakorruse, aga tulemuseta. Sel ajal haigla informatsioon enam ei tööta ja ma pean ronima voodisse, teadmata isegi seda, vastas kuuldu tõele või oli ainult jutt.

Järgmist päeva alustan informatsioonilauast. Sealne sõbralik ja kompetentne meesõõtaja võtab asja tõsiselt käsile: ei-noh, miks ta professor Peeglit ei tea, tõepoolest oli ta siin, toodi laupäeva õhtul ülikooli klubist reanimatsiooni, aga sealt viidi järgmisel päeval mujale. Kas kardioloogiassa või kuhugi sinna. Jagan temaga oma seniseid otsimistulemusi. On see võimalik? Imestab tema ja me helistame kahe peale kogu maja läbi. Ühel südamekorrusel, vist viiendal, tabab peaaegu ootamatu õnnestumine: minu küsimuse peale kõlab lühike vastus «Oodake natuke», ja sammud eemalduvad. Niisiis — ikkagi? Kuidas teda infarktikorruusel telefoni juurde lastakse?

Mu mõtisklused katkestab mehehäääl. «Pee'el kuuleb.» — «Juhan, kurat,» ütlen mina, «kuidas sa siia said ja miks sa selili pole?» — «Mis, mis,» hämmeldub vastaskõneleja. «Kas doktor või? Mulle öeldi, et...» Järgneb pikk seletus stiilis ja häälega, mis ei tarvitse sugugi kuuluda Juhan Peeglile.

Selgub, et kõnelen mehega, kelle nimi on Peedel. Väike möödalaskmine, muud midagi. Saame naerda mõlemad. Nüüd võtab mu abimees toru ja helistab reanimatsiooni. Sealt öeldakse, et Juhan Peegel on kohe järgmisel päeval koju saadetud. Muus osas vastasid andmed tegelikkusele.

On alles reanimatsioon, kust järgmisel päeval koju lastakse! Arstiteadus teeb tänapäeval tõesti imesid.

AGA KUIDAS SEE AEG KA VENIKS, uurimised saavad ükskord ikka lõppu, ühed kirjutatakse välja, teisi püütakse ravida, kolmandad lähevad operatsioonile... Marko asemele on meie palatisse tulnud Andri R., Tallinna Muusikakeskkooli esimese klassi õpilane. Temalgi on kaasasündinud kodadevaheline defekt. Andril läheb kõik üpris kähku, diagnoos on selge ja operatsioonipäev jõuab varsti kätte. Pärast lõikust hoiab poiss esialgu omaette, ega valu ole kerge kannatada, haav kisub turja kühmu, naised aga kamandavad selga sirgemaks. Pole viga, püüan Andrit trööstida, küll kõik läheb varsti iseenesest üle ja siis ajad end päris sirgu. Andri ei vasta neile juttudele, aga et noomimine talle südamesse läinud, seda mõistan siis, kui ta hiljem juba mind lohutama asub. On üpris tõenäoline, et pärast operatsiooni pole minagi teab kui sirgeseljaline. Andri aga kõnnib reipalt mu kõrval ja kinnitab: täna oled sa juba märksa sirgem kui eile.

Aitäh, Andri! Hea sõna on igatahes etem igasugusest noomimisest.

Enamasti istub poiss voodis, raamat kõhu peal, loeb ja naerab tasakesi. See on nii nakatav, heatujuline naer, et varsti hakkab mind huvitama, mida Andri niimoodi itsitades uurib. Milline raamat küll suudab lõbus-tada nii kaua järjest?

Andri loeb «Karupoeg Puhhi». Tal on selles raamatus oma lemmikpeatükid, tsitaadid, sündmused, mida ta on alati valmis heameelega meenutama ja mida tahaks jagada ka mõne teisega. Pean talle oma häbiks tunnistama, et püüdsin Puhhi-lugudesse süveneda mõni aasta tagasi. Ei tea, kas ajapuudusel või muidu — tollal läksid nad minust kogemata kombel mööda. Andri arvab, et nähtavasti ei alustanud ma õigest peatükist: kui algaksin näiteks loost, kuidas metsas organiseeritakse otsing (see on Andri lemmiklugu), hakkaks Puhh mulle kindlasti meeldima. Loen ühe, teise ja kolmandagi peatüki ning leian, et Andril on tõepoolest õigus. Puhhi-raamat on tore raamat selle poolest, et ta nii ilusti ja inimlikult ära näitab paljud meie käitumise motiivid, osutab meie argusele, ahnusele, rumalusele ja muudele iseloomujoontele, mida kohtame enda ja teiste juures iga päev ja mida me imeosavasti endagi eest varjata püüame. Ent Puhhi-raamat ei ironiseeri ega naera kellegi üle; alati leidub Christopher Robini sõprade seas mõni arukas loom, kes oskab ühest või teisest asjast tekkinud pinge maandada, solvatut trööstida, tigetseja korrale kutsuda. «Karupoeg Puhh» on hea raamat eriti siis, kui seostada teda sõnaga «headus».

Esialgu pakub Puhh meile aga küllalt materjali kohapeal arutamiseks, tsiteerimiseks ja deklameerimiseks. Kahepeale löeme Puhhi üminat talvest:

Mida enam sajab lund
 (tidili-pomm)
 seda enam ajab lund
 (tidili-pomm)
 seda enam ajab lund
 (tidili-pomm)
 kuuse alla hange.

Kui üks meist alustab, on teine kohe valmis «tidili-pomm» vahele hõikama, täpselt nii, nagu ümin ette näeb. Asjakohane on haiglas ka Väga Väikese Aruga Karu ja eesel Iiahi dialoog:

Puhh: «Kuidas käsi käib ka?»

Iiah: «Juba tükk aega pole enam suuremat käinud.»

Rõõmu teeb seegi, et raamat on tõlgitud tõepoolest meisterlikult (tõlkinud V. Rummel, värsid H. Rajametsalt). Just nii, nagu oleks «Karupoeg Puhh» kirjutatud hoopis eesti keeles. Kardan, et aja jooksul on meie keeletunne suuresti rikutud kohmakate, andetute tõlgetega.

Siis saab Andri kirja oma klassilt ja see on sündmus.

Poiss aitab viia mu teki sidumistuppa, kui saabub minu kord lauale sõjta. Nimelt pannakse haige oma korrusel magama ja teise korruse operatsiooniplokki suundutakse juba transpordiga — küll üsna tavalise haiglakäruga, ometi on sel neli ratast all. Tõsi, neist minekutest ei mäleta ma hiljem midagi, taastan üht kui teist vaid juttude järgi.

ÜLDSE ON OPERATSIOON EHK OPP, nagu seda siin lühidalt kutsutakse, äraarvamata lihtne asi. Seda küll ainult patsiendi seisukohast. Sa lähed ja kaod, mälus on suur ja must auk, niisugune periood, kus sind lihtsalt pole. Isegi unes oled sa märksa rohkem olemas, sest tol perioodil on unenäod, on võimalus ärgata — kellahelina, kisa, ka mõne organismis toimuva protsessi peale. Narkoosi all on lihtsam. Seda võimalust aga, et sa kogemata ärkvele jääd ja jälgima hakkad, mis sinuga õieti tehakse, ei eksisteeri. Selle jaoks on tark teadus anesthesioloogia, mis patsiendi organismi tervikuna arvele võtab ja kõik täpselt, teaduslikul alusel välja arvutab, kuupalju, mida ja kuidas.

Tegelikult on anesthesioloog Tähti Saar, kes mõni aeg enne määratud päeva minu voodi ette ilmus, äärmiselt sarmine naisterahvas. Sellele vaatamata oli arupärimine üpris üksikasjaline: anesteesia läbiviimisel lähevad arvesse ka varem pruugitud tabletid ja preparaadid, tuleb jälgida glükosiidide tarvitamist jne. Et ta omas ametis tõepoolest tark ja kogunud, selle tagatiseks on kahtlemata juba need kümme aastat, mis kardiokiirurgias töötatud. Tähti Saar on Jüri Samarüteli õpilane nagu

enamik meie anestesioologe. Aga temagi puhul ei pane hämmelduma sedavõrd tema tohtritarkus, mille astet väliselt polegi ju nii lihtne määrata, vaid mingi tabamatu kodusus, mis ei lase sul mõelda ees ootava ebameeldivatele külgedele, ei anna võimalust tekkida hirmul, mis antud situatsioonis näib vältimatu. Omajagu aitavad muidugi kaasa tabletid, aga siiski: ma poleks uskunud, et võin opile eelneval õhtul magama heita ja uinuda, nagu oleks kõige tavalisem unetund. Seda pärast aastaid piinavat unetust ja koormaid unerohu.

Tollest hommikust, kui ma sidumistuppa jõuan, Tähti Saart ma enam ei mäleta; üldse ei tea ma kogu sellest ajast muud, kui et keegi mind teki sisse keerab ja rattad tasakesi vurisema hakkavad, aga on see enne või pärast oppi, pole mul vähimatki ettekujutust. Järgmine pilt, mida aju fikseerib: laman kuskil laual ja mu ümber askeldab hulk valgetes kitlites inimesi. See on välkvõte, ma ei tunne neist kedagi ja kaon jälle jäljetult, kuni lõpuks ükskord ärkan kõrgel ja imelikult kipakal asemel, ninas torud, mis minu arust kuidagi hingata ei lase, valged linad laest alla rippumas — olen intensiivis, seal, linadest eesriide taga, on veel kaks kohta, mina laman teise toa ukse all voodis.

Kui mul oidu ja märkamist oleks, võiksin tervitada: halloo, maailm! Aga kõik ärkamised ja teadvuselolekud on lühiajalised, hetkvalgus mõnele voodi ääres seisvale inimesele, tundub, nagu oleks möödunud juba mitu ööd ja mitu päeva; vähehaaval jõuavad sinuni organismi vae-vused, millest sa kuidagi vabaneda ei oska, sa tead, mida sul vaja, aga organism ei tule järele, ja jälle on pääsuks torge käsivarde, jälle kaod teadmata kuhu — esialgu on seal tõepoolest kõige kergem. Veel ei puutu sinusse midagi, mis toimub siinsamas valgete linade taga, ei ka see, mis juhtub kõrvalruumis. Alles siis, kui oled mitmed korrad niimoodi ära käinud, hakkad jagama ümberolevat.

Haavavalu ma ei tea, ka mitte iiveldust ega janu. Mind ei huvita toit ega jook, aga kui köögitädi mulle kruusiga midagi toob, sunnin end närima ja rüüpama. Pärast tuleb välja, et selleks pole veel kaugeltki aeg: kui mu organism allaneelatule nii rahulikult ei reageeriks, ähvardaks köögitädi meelerahu Mehis Mikkeli õiglase viha. Õnneks läheb kõik hästi.

Hiljem räägib Tähti Saar, see olnud teine päev pärast operatsiooni, kui ma voodist püsti roninud ja palatist välja trüginud. Ma tean, kuhu minna tahan, aga kõige hullem on see, et ma palati ust kuidagi sulgeda ei suuda. Korra, kaks, neli, kuus, ma ei teagi, mitu korda tegelikult haaran ukselingi järele ja ikka kahman mööda. Lõpuks saab mulle selgeks, et see tegevus käib üle minu suutmise; kui ma veel katsetan, kukun sinnasamasse.

Niisugune on esimene retk omil jalgel.

Aga kuigi ihu on nigelavõitu, hakkavad teadvus ja koos sellega mõtlemisvõime tasakesi taastuma. Ühel momendil asun lahendama teoreetilist probleemi: mis siis ikkagi on intensiivravi? Selleks ajaks on minuni jõudnud ka ärritajad välismaailmast, s. t. mind ümbritsevast keskkonnast. Mõne aja jooksul panen oma mõtlemistulemused paberile. Siin need on:

Opilt tulnule on postopp vahekoht Suure Musta Augu ja elu vahel. Ümbertöötatud inimene õpib seal uuesti elama ja mis ta ümber toimub, on sellel perioodil täitsa ükskõik.

Personalile on see maksimaalset jõudu, teadmisi, kollektiivsust, tähelepanu nõudev tööpaik, kus ei andestata kellelegi vähimatki vääratust, sest need makstakse kinni eludega.

Suurest Mustast August kindlalt väljaroninud patsiendile on intensiiv Dante Põrgu seitsmes ring. Siin ei ole vahet päeval ega ööl, siin kostab lakkamatu masinate müra, vinguvad ja undavad aparaadid, käivad selektamatu tekkepõhjusega kolksatused; siin torgitakse, tilgutatakse, mõõdetakse, kraabitakse ja kraaditakse järjepanu; enamik selles palatis olijaid pole veel päris elus, aga ka mitte täitsa surnud. Tegelikult oled seal elutunnustega objekt ehk asi, eriti siis, kui paikned esimeses ruumis — seal, kus on üles seatud postopi põhivarustus.

Selleks ajaks, kui mina saabun lõikuselt ja hõivan koha postopi teises ruumis, lamab kõrvaltoas Veera Svadenko. Nüüd juba pärast kordusoperatsiooni. Ta sõitis teisele korrusele neli päeva enne mind: raamil lamav inimene oli pigem surnud kui elus, hallid juuksed laiali üle pea, nägu tuhakarva — oli tõepoolest raske uskuda, et ta võiks elama jääda. Õhtul enne oppi kogunesid osakonnast kokku ta sõbrad ja käratsesid reipalt aseme ümber, püüdes varjata oma pelgust.

Ja ometi — operatsioonilt tuli Veera elavana, ta elas veel ka siis, kui mina lõikusele läksin.

Esialgu, ärgates ei jaga ma üldse, et seal, vaheseina taga, on nimelt tema; et just tema pärast toimub too mürarikas, järelejätmatu ja paljutähenduslik askeldamine. Veera seisund on ikka veel väga raske, taipan siis, kui juba millestki aru saada suudan. Teda jälgitakse vahetpidamata, minut-minutilt. Iga hetk võib süda seisma jääda. Periooditi käivitatakse masinad, mis tohtu solina ja undamise saatel midagi teevad, tõenäoliselt puhastatakse hingamisteid. Aeg-ajalt hakkavad läbi seina kostma monotoonsed, kuid sellele vaatamata väga valjud ja nõudlikud käsklused. Kõige vähem lootust sisaldab käskude seeria, mis kamandab Veerat, et see jätkaks jõu säästmiseks hingamise:

«He дышите, слушайте, не дышите! Машина дышит за вас! Не надо дышать!»

Need kõlaval mehehäälel antud käsklused on järeleandmatud; nad on sedavõrd tahtekindlad ja sisendavad, et lihtsalt peavad ulatuma sinna, läbi olematuse udu; nad peavad jõudma ajuni, kui ka teadvus ise peaaegu mingit rolli mängida ei suuda. See mehehääle äratas Veera lausa surnust üles, mõtlen ma, niimoodi kutsutakse inimest tagasi elusolendite maailma. Milline kannatlikkus ja headus peab peituma tolles, kes seal niimoodi kamandab! Ma ei tea sedagi, kuulub too hääle ühele inimesele või on kutsujaid mitu. Siiski arvan, et nii võimsa hääle omanik võib olla eelkõige Jüri Samarütel. Hiljem kuulen, et valves on Veera voodi ääres käinud kõik anesthesioloogid — Liidia Litvinova, Tähti Saar, Arvo Klaar ja Jürjo Ploom, lisaks ka mõned kirurgid.

Veidi lootusrikkam on teine käskluste seeria; sellel on juba otsene seos eluga. Niisiis kuulen kõrvaltoast:

«Сваденко, откройте рот!»

«Сваденко, глотайте!»

«Сваденко, откройте, слушайте, откройте рот!»

«Откройте рот, Сваденко!»

«Сваденко, глотайте!»

Niimoodi käib suu kaudu toitmine.

Hoopis julgustavamalt kõlab käsklus:

«Сваденко, откройте глаза!»

Selles lauses on juba midagi teadvusel inimesest.

MINU JAOKS ON PEAMINE PÕRGU hoopis siinpool vaheseina, minuga ühes ruumis, rippuvate linade taga. Vahetpidamata kostab sealt äga, palveid, sonimist, nutuhääli kaeblemist. See kõik on südantvajutavalt hale. Tõenäoliselt on eesriiete taga väga raske haige, keda personalil pole ehk mahti niipalju aidata, kui hädasti tarvis. Linade vahelt püüab ümmargune hallipäine nägu, voodit kääksutab kogukas keha. Aegapidi saan tuttavaks Tusti-mamma haiguslooga: talle on mõni aeg tagasi pandud südamestimulaator — kaks aastat on Tartus ka nendega tegeldud — ja ta on seda seadma tulnud ning haiglas halvatusega maha kukkunud. Ma ei tahaks olla õel, ometi pärast kõike nähtut ja kuuldut ütlen: kahjuks säilis tal täielik kõnevõime ja teatud liikuvus selleks, et end üles upitada või esemeid endale kaela tõmmata. Nii kostab valge lina tagant lakkamatult — paraku isegi mitte kõne, see oleks ehk talutav, vaid hele, ühetooniline halisemine. Minu esimese teadvusepäeva sanitariks on Malle, ülirkannatlik tüdruk, üks nendest, kes on end pühendanud meditsiinile lootuseta sealt esialgu midagi vastu saada. Kaks korda on ta sisseastumiseksamitel arstiteaduskonda läbi kukkunud ja teenib nüüd kolmandat aastat sanitarina haiglas, tundes igatsetud momenti liginemas: vajalik tööstaaž annab sisseastumisel teatud eelised. Malle pole siin

ainuke omasugune; ka tõmmu tugev Rutt Saaremaalt ja sidumistoa sanitar Anu töötavad haiglas samasuguse perspektiiviga. Sügisel, sisseastumiseksamite aegu, peab Mati Ress minema taas kauplema neid, kes esimese korruga läbi ei lähe. Õnneks on olemas ühiselamu. Minu arust on need tublid ja tahtekindlad tüdrukud, kes esimese ebaõnnestumise peale nina longu ei lase, vaid on valmis eesmärgi saavutamiseks tavalisest rohkem vaeva nägema.

Esimesel päeval oleme kolmanda meie toas lebava haigega — eaka vene mehega — Malle headusest omamoodi vapustatud. Tagantjärele võib öelda, et Tusti-mammi oli kaunikesti talumatu. Mõuseas oskas ta täpselt välja arvestada, kuidas ja kellele soiguda. Aga see tarkus tuli meile hiljem. Esialgu kuulen vaid hädist häält, mis esitab kaebeid ja palveid peaaegu puhkepausideta:

«Õde, juua!»

«Õde, mul on halb, õeke, kallis!»

«Aidake mind, õde, ma ei suuda enam!»

«Külma rohtu, õeke, palun!»

Viimasest kujuneb kõigi järgnevate päevade keskne teema. Muidugi on mammi raskelt haige inimene, ta priskele ihule hakkavad tekkima lamatised, tal on ebamugav ja valus. Kurikuulus «külm rohi» on mingi võie, mida tulitavatele kohtadele määratakse ja mis valu ajutiselt vähe- maks võtab. Ent nagu kogemused näitavad, tekitab see hiljem sügelemist ja veel üht-teist, mis selle kasutamise ebasoovitavaks muudab. Tusti-mammile aga pole niisuguseid piasasju võimalik selgeks teha. Malle määrab teda — korra, teise, siis patsutab valutavat ihu, keerab küljelt küljele, puhastab nahka, joodab, silitab ja rahustab, ent kõigest sellest piisab vaid paariks vaikuseminutiks. Palvete esitamine läheb järjest tundelisemaks, mammi halamises on emotsioone rohkem kui mõne teatri repertuaaris aasta jooksul kokku. Ka sõnapruuk on värvikas ja läheneb kohati rahvaluulele:

«Õde, armas, ma põlen läbi, aidake, õeke, külma rohtu, palun!»

«Selg, puusad, jalad põlevad, õekene, päästke mind, aidake ometi, natukene külma rohtu, palun teid!»

Sinna vahele kõlab hulganisti muid soove, mis päeva kaeblemisega tihedalt ära sisustavad. Kujutledes, et järgmisel päeval on mammi selg veel valusam, tunnen, et minu vastupanu hakkab raugema. Õnneks ei saa ma teada, mida siis teeksin, sest järgmisel päeval on teine sanitar ja — oh imet! —, kui esimesed nutulaulud tagajärjeta jäävad ja õde ütleb, et mammi võiks veidi vaiksem olla, muutub eesriidetagune suhteliselt rahulikuks. Tuleb välja, et tõeline headus võib vahel hoopis tänamatuid eesmärke teenida. Tulen intensiivravist välja enne, kui Malle jälle tööle jõuab. Aga mammit teavad kõik valvesetulijad ja lõpuks ei imesta ma enam põrmugi, kui järjekordselt postile asuvale medvennale valvet üle andes õpetab medõde:

«Arne, see on Tusti-mammi. Varu kannatust.»

Ma ei tea, mida hakkaksid niisugused mammid peale Tallinna haiglas. Sest ainult Tartu noor ja heatujuline, veel paadumata meditsiinkaader suudab vastu võtta selle rünnaku, mille taga on eelkõige haigus, ent ka jultumus, kannatamatus, jõuetus, hirm ja veel paljud omavahel tihedalt seotud komponendid. Aga olgu mis seal on — peamine, mida on vaja igal haigel ja lihtsalt igal inimesel, on kahtlemata puudu: väikseimigi võime arvestada ka teisi.

Veel hulk nädalaid hiljem, kui Tusti-mammi juba jalul käib ja kõik peaks olema normaalne, tuleb õde naerdes intensiivravist ja räägib, et patsient Tust nõudnud doktor Samarüteli käest visalt «külma rohtu». Too polevat sugugi teadnud, millega tegu; «külmarohi» on ju küll levinud termin, aga «külm rohi»...?

SIISKI ON MUL PÕHJUST Tusti-mammile omamoodi tänulik olla: temata oleks mul mõnigi asi nägemata jäänud, siis aga poleks ma kuidagi suutnud taibata kummalise jutu tähendust, mida mulle ühel päeval palatis kõrva sosistatakse. Sellest loost ei tasuks üldse rääkima hakata, kui see ei iseloomustaks haige inimese närvisüsteemi ja tema häiritud

teadvust, mis võib olla aldis ka esimesel pilgul täiesti fantastiliste kuulujuttudele. Aga küllap loob nende levikule pinna ka tegevusetus, igavus, päevade talumatu üksluisus.

Olgu nii või teisiti: kui mulle teatatakse palatis, et intensiivraviv peksuvat haigeid, olen esimesel momendil lihtsalt hämmeldunud. Kulub vähemalt pool minutit, et taibata, kust selline jutt pärit, siis hakkab naerma. Mu silme ette tekib pilt, kuidas Mehis Mikkel, pikk, tugev ja väga toimekas, Tusti-mammil oma käte vahel siia-sinna keerab, tema ihule kõlavaid lakse jagades. Ta töötab muti vedela keha algusest lõpuni sellise järjekindlusega läbi, et seal vist ükski paik puutumata ja äratamata ei jää. Niimoodi elustub vereringe, muutuvad elastsemaks koed, taanduvad lamatised. See on massaaži täielikum variant, ainult et tavalisel surelikul pole selle teostamiseks lihtsalt jõudu. Rääkimata heast tahtest. Tõepoolest, ükski kirurg pole kohustatud sihukesele tohutule kehale sellist protseduuri tegema. Mina igatahes imetlen Mehis Mikkelit selle tegevuse juures ja kaalutlen, kas ei peaks talle piinatud palati nimel tänu avaldama või nii... Tusti-mammilt keegi tänusõnu ei oota, suurim saavutus on, kui ta mõneks ajaks vait jääb.

AJAARVESTUSEGA EI SAANUD MA POSTOPIS põrmugi hakkama. Nii ei oskagi öelda, juhtus see esimesel, teisel või kolmandal ööl, kui olukord seina taga muutus kardinaalselt. Selle asemel, et käskida Svandenkol silmi ja suud avada, kostab teisest ruumist hoopis tundmatu nimi, mis kõlab umbes nagu Moorits. Öö läbi mässatakse selle teab kust ilmunud Mooritsaga, alles hommiku eel hakkab jagama, et küllap on kõrvalruum täienenud veel ühe asuka võrra. Tolle Mooritsa asjad ei paista ka sugugi kiita, askeldamist ja sekeldamist jagub kõigile kohalolijatele ja ometi paistab neid tavalisest märksa rohkem. Mooritsal on kaduma läinud sokid ja valehambad, neid otsitakse küll vastuvõturuumist, küll osakonnast, aga tulemusteta. Lõpuks jõutakse järeldusele, et mainitud esemed on Saaremaale maha jäänud. Hommikuks on kõrvalruumi asukas kindlalt elavate hulgas, öö läbi kostnud hääle sekka kajab ka tema vaikne, sumisev kõne. Pärast pikka operatsiooni ja öö läbi kestnud kriisiseisundit on organism taas funktsioneerima asunud. Tagantjärele mõeldes arvan, et see võis olla Ruti madal soe hää, mis ühel momendil mõlemad toad lustaka hүүuga täidab: «Oh, papi, sa oled ju kõik kohad täis pissinud! Oi, kui tubli papi sa oled, just nii peabki, täitsa papi oled!» Selles hüüdes on sedavõrd talitsematu rõõm omakandi-mehe taastuleku üle inimeste nimekirja, et küllap kõigi suud naerule tõmbuvad. Tõepoolest, hoopis ootuspärasem olnuks kuulda sanitari vihast kisa: «Soh, nüüd oled sa siis kõik kohad täis lasknud! Küll on talumatu siin teiega õiendada...»

Kui hiljem pärima hakkab, räägitakse mulle ka Vassil L. juhtum. 77-aastane mees kukkunud Saaremaal südameblokaadiga maha. Mõned aastad tagasi tähendanuks see lõppu, nüüd toodi ta sanitaarlennukiga Tartusse. Kaks aastat tagasi hakkasid Jüri Samarütel ja Toomas Aro tegelema südamestimulaatoritega, praegu saab siin abi ka erutusjuhtehäirete ja südameblokaadi korral, kui siinussõlmest, südamele kokkutõmbumiseks impulsse andvast keskusest, erutus edasi ei pääse. Südamestimulaatorid paigaldatakse operatsiooniga, esialgu pole nende töökindlus veel kuigi suur, kuid eks iga asi taha seadmist.

Kardiokirurgia täieneb pidevalt, nii maailma, Nõukogude Liidu ulatuses kui ka meie vabariigis. Pole kahtlust, et ligemad aastad toovad uusi tuuli ka selles valdkonnas. Ja pole kahtlust, et Tartu kardiokirurgid nendega kaasa lähevad. Juba räägitakse siin kui seal bioloogilisest klapist, millel kuulklapiga võrreldes oma vaieldamatud eelised. Millal see päriselt kasutuskõlblikuks saab, me ei tea. Ükskord kindlasti.

Kui sõjakirurgia kõiki arstiteaduse võimalusi taas enda valdusse ei haara.

Aga Vassil L-l olnud enne stimulaatori paigaldamist seitse südame-seiskust. Seitse korda sunniti oma töö lõpetanud süda uuesti kokku tõmbuma. Ime siis, et organismi esimesed funktsioneerimismärgid nii suurt rõõmu tekitasid.

LESIDES TERVE NÄDALA POSTOPIS, unistan aina päevast, mil jälle palatisse pääsen. Justkui aitaks kõigest hetke vaevadest ja vigadest vabaneda endine lamamiskoht — seal ju tundsid end normaalselt! Tavaline inimlik loogikaviga: unustada, et ise oled vahepeal teiseks saanud, ja otsida süüd mujalt.

Ometi saabub ka see suurpäev: koht minu palatis on olemas, kogun oma vähesed esemed ja asun teele koridori lõppu. Vahepeal on see ootamatult pikaks veninud.

Harjumatu vaikus palatis meenutab paradiisi.

Rooman tasakesi voodisse ja vahin lakke. Tõepoolest, mõnikord on inimesele rahuloluks vähe vaja.

Paraku, magamisega ei lähe asjad põrmugi paremaks. Nüüd hakkab mõistma Valja varasemaid pingutusi: tundes end ääretult väsinud, sead end ühtelugu voodisse pikali, usud ja loodad, et kohe uinud; veel veidi kannatust ja juba magad. Ainult et oodatud uni ei tule — olgu terve maja vaikne kui tahes. Niimoodi ööst öösse. Aga hullemat ametit kui öösel haiglalage vahtida pole maa peal olemas.

Kannatan mõne aja, nii nädalakese, siis küsin endale ööseks midagi seesugust, mis lööks uimaseks nagu nuiaga. Nagu arvata võib, on vastavaid tablette haigla kappides kurvakstegevalt vähe. Kodumaine farmaatsia on kuni viimase ajani tootnud unerohtu, millega on küll võimalik end ära tappa, magama jääda aga märksa raskem. Kõikidest kappidest kokku siiski midagi leitakse.

Tol õhtul sean end magama, nagu valmistuksin peole. Kui suhteline on kõik maailmas: momendilgi on Eestimaal kindlasti hulgakaupa inimesi, kes tahaksid üle kõige magada, ent kel pole selleks aega.

Mul on kõik, mis magamiseks vaja, aga magada ei saa.

Kõigi oma tablettidega uinun seekord siiski vaevata.

Kui ma jälle märkama hakkab, seisab Valja mu voodi kõrval ja raputab mind kõigest jõust. «Ärka ometi!... Mis sul on...» Unumisest on möödunud kõigest paar tundi. Sügaval sisemuses tajun ääretut vaeva, seljaga varitseb unenägu, nagu tahetaks mind tükkideks rebida, ma olen läbimärg ja nii kurnatud, nagu oleksin tõepoolest teisest ilmast tagasi tulnud.

Valja, kes nagu tavaliselt on need paar tundi lage vahtinud, kokkus mu koledest oigamisest ja sonimisest, millega ma äkki olin voodist üles hüpanud.

Veel ei ole aeg. Ma võin lamada helitus barokambris, neelata mis tahes tablette, olla kui tahes väsinud. Organism ei ole valmis sügavaks uneks, närvisüsteem ja keharakud on alles arusaamatuses, nad pole veel leppinud vägivallega ega tea ka, kas see on kõik või tuleb ikka valvel olla. Nad on igaks juhuks mobiliseerunud ja see, et aju neile ütleb: rahunege maha, otsest ohtu pole, ei tähenda midagi. Nagu ei rahune mesipuu, mida ootamatult ärritatud, nii vajab ka inimorganism aega.

See pole muidugi ainult minu, vaid meie kõigi ühine vaev. Mõne aja jooksul korraldatakse palat ümber, lapsed pannakse hoopis omaette ja meist kujuneb naiskond, kes peaaegu tervikuna on operatsiooni juba läbi teinud. Andri on koju läinud ja tema kohal kõrges voodis kehitab end nüüd Veera V., madal ümmargune, välimuse järgi arvata kuskil viiekümneandates naisterahvas. (Oma suureks kokkumiseks kuulen hiljem, et olen talle peaaegu 20 aastat otsa pannud — Veera on kõigest 37-aastane. Aga seda teevad haigus ja võib-olla ka ülemäärane toitumine.) Veera, veidi stoiline naisterahvas, muigab, et temal lõigatud lasteviga: nimelt opereeriti tal kodade vaheseina defekti. Veera V. on pärit Pihkva ja Peteri vahel asuvast külast, kus praegugi elab suur osa tema suguvõsast. Ise ta kolis oma perega kuuekümnendal aastal Tallinna, kus töötab ühes suures tehases. Veerast jäävad kõige enam meelde söömaajad, mida ta võtab peaaegu nagu pühalikku toimingut. Tal on osakonna külmpappides arutu hulk purgikesi, kotikesi ja napakesi, millest palatisse levivad üsna meelitavad aroomid. Siis tulevad talle külalised Pihkvamaalt, vana ema koos õega, nad istuvad väärilt oma plüüsjakkides ja kohevates rätikutest ning laovad Veera voodile taas uskumatu koguse pütikesi.

Ka meile antakse hiljem maitsta neid hõrgutisi; ma poleks kunagi arvanud, et ühes maakohas võib kulinaaria nii kõrgel järjel olla. Veera ei räägi palju, tema eluavaldused on üldse — peale söömise — suhteliselt tagasihoidlikud. Seda rohkem üllatun, kui ta ühel vaikselt pärastlõunal, mil teised haiged on palatist kes kuhu läinud, tasakesi rääkima hakkab. Ilma et ma temalt midagi küsinud või pärinud oleksin.

Ta jutustab järgmist:

Kui ma unerohust üles ärkasin, oli mul kohutavalt halb. Pööritas ja ajas oksele, öökisin, aga välja tuli ainult kollast sappi. Valu tundus talumatult, soigusin peaaegu lakkamatult ja palusin, et õde teeks mulle valuvaigistava süsti. Tema ütles, et nii tihti ei tohi, ja käskis mul magada. Ma küsisin, millal siis tohib, ta vastas, et kell üksteist ja et praegu on kell üheksa. Ma tundsin, et kahte tundi ma kuidagi ära ei kannata, ja hakkasin uuesti soiguma. Mul oli nii halb, et kui ma oleksin pääsenud kuhugi akna alla, oleksin sealt kohe välja hüpanud. Siis äkki tundsin, et olen juba surnud, valu polnud enam, paistis täiesti selge, et ma olen laip. Ma nägin, et uks läks lahti ja sisse tuli mu mees, et mind ära viia. Matused pidid olema maal, seal, kus ema ja õde praegu veel elavad, ja mina mõtlesin, et milline loom tuleks mu peieteks ära tappa. Otsustasin, et lambast oleks vähe ja et tappa tuleb vana lehm. Nähtavasti ägasin pidevalt edasi, sest lõpuks tuli õde süstlaga, kuigi minu arust oli aeg edasi läinud vaid mõne minuti. Ta tegi mulle süsti ja ma rahunesin. Pärast öeldi mulle, et see polnud üldse valuvaigistav, vaid hoopis süst, mis ajab pissile.

Veera kõhustab naerda, et laskis ennast nii kergesti alt tõmmata. Tegelikult vähendavad diureetikumid organismis ringleva vedeliku hulka ja kergendavad sellega südame tööd, nii et teda ei veetud kaugeltki nii palju alt, kui ta ise arvas. Aga temagi asjad lähevad paremuse poole ja ühel päeval sõidab tema juurde mees — tööpoolest selleks, et naine ära viia, küll aga elusana ja mitte mahamatmiseks.

See on operatsioonipäev ja Veera V. istub oma roosidega operatsiooniploki ukse taga tundide kaupa. Tollel halli koduhiirt meenutaval naisel on iseloomu. Tema keskkond, tema taustsüsteem on minu omast ääretult erinev; võib-olla jääb ta meelde just sellepärast?

MINU VOODINAABRIKS ON NÜÜD DANA, kolmekümne kolme aastane pikajalgne elurõõmus ja näiliselt tugev leedulanna. Mulle meeldib Leedumaa ja ma pean leedulastest väga lugu, seepärast avaldan aegajalt imestust, miks ta oma maa maha jättis. Nimelt elab Dana juba viisteist aastat Tallinnas. Dana vastab mu küsimusele põiklevalt, keerab asja naljaks, naerab aga siis, et Leedumaalt jooksis ta ära asjatult, Tallinnas leidis endale ikkagi oma rahvusest mehe. Momendil elavad nad juba lahus, ainult et ühes korteris... Niisugune situatsioon on kõike muud kui kadestusväärne. Aga päeval või ärkvelolekus ei anna Dana sugugi tunda, et ta pole eluga rahul. Tartus on talle tehtud komissurootomia ja paistab, et kõik on läinud hästi. Suure visiidi ajal ütleb professor Danale muheldes: «Bukentiene tormab mööda koridori nagu hobune, ei hingelda enam ega midagi.» See on Dana suurpäev, ta on öeldust nii õnnelik, et kordab professori sõnu igaühele, kes meie palatisse astub. Antud kontekstis ei saa kedagi häirida võrdlus hobusega, mis muidu mõnegi daami võiks nõrdima panna. Peale heatujulisuse kadestame Danat veel võime pärast igal vabal momendil pikali heita ja kohe magama jääda. Et ta tööpoolest magab, on korduvalt kontrollitud: süsti tegemiseks tuleb teda hulk aega äratada.

Unes kaotab Dana kontrolli enda üle ja siis on ta eluavaldused palju tormakamad ja emotsioonirohkemad kui ärkvel olles. Mõnikord hakkab ta magades pööraselt naeru lagistama, minutite kaupa lõkerdab ohjeldamatult ja valjusti, nii et ka ülejäänud palat pidama ei saa ja temaga kaasa rökatab. Sealsamas läheb naer üle nutuks, ta rabab kätega õhku ja halab tagasihoidmatult, sekka vahepeal valjusti karjatades. Ärkevele tulles ei tea ta kõigest sellest midagi. Teinekord kukub ta unes rääkima, jutt on pikk ja absoluutselt selge. «Sa oled vastik mees,» ütles ta põlglikult, «sõidaksid parem põrgu.» (Dana ütleb mahlakamalt, aga ma

ei oska seda eesti keelde tõlkida.) «Ütled küll, et ma olen ilus... aga sa ju ei hooli... ah, mu süda taob jälle metsikult... kuhu sa nüüd ometi ronid, jäta järele...» Terve palat on ärkvel, kuulab ja imestab, aga Dana taob oma voodit jalgadega ja räägib muudkui edasi. Ei pidurda ta juttu ka vali hüüe: «Aitab juba, Dana, ärka nüüd ometi!» Paistab, et peamine osa tema elust möödub unes ja unenägudes. On see ka varem nii olnud või mängib oma osa narkoos, me ei tea.

AGA VÄLJA MAGADA EI SUUDA MEIST KEEGI, isegi mitte Dana, kes pidevalt põõnab. Peamine tõke on muidugi sisemine pinge, ent mõjuvad ka järjest toimuvad protseduurid, süstid, sisse ja välja rändavad inimesed: õed, arstid, sanitarid, teiste palatite haiged, kunagised patsiendid, külalised — need tulevad ja lähevad ja täiesti asjatud on katsed kas või hetkeks sõba silmale saada. Meelde on jäänud üks klassikaline kakspäevak: teise päeva õhtul ootasime und juba paaniliselt. Danat süstiti ka öösi, kõigi lootus oli hetkel, mil medvend Lauri süsti ära teeb, tule ära kustutab ja ukse enda järel kinni paneb. Vaikides, lausa maniakaalse pingega ootame Laurit minutist minutisse. Kuus paari kõrvu kuulatavad sammud, koridor on vaikne, kell on pool kaksteist, siis hakkavad need mööda koridori lähenema. Juba on Lauri ukse taga — ja äkki purustab unevaikuse kohutav klirin, kukkumiskolin, ukse alt veevad sisse klaasikillud; samasuguse efekti võiks anda maavärin. Dana, kes kohe voodist hüppab ja ukse lahti tõmbab, astub killuhunnikule ja näeb kiiresti eemalduva Lauri selga. Välkuuringud selgitavad asja: Lauri on toonud pudelid hommikuseks uriinianalüüsiks, aga teadmata põhjustel on need lennanud ukse taga põrandale. Pidurid on nagunii maas, me hakkame naerma ja naerame end hingetuks, see on pisaratega segatud kööksumine ja Lauri, kes nüüd piimapudelitega kohale jõuab — nähtavasti on väiksemad otsa saanud —, naerab solvumata meiega kaasa. Kui aga lüstituju otsa saab, läheb ta ja koristab ukse tagant killuhunniku.

NÄDALAID HILJEM SAAB LÕPUKS PALATISSE ka Veera Svadenko. Ta on nüüd juba kindlalt elus, kõik voolikud ja torud on jäänud intensiivile, on saabunud aeg hakata kosuma ja kõndima omil jalgel. Niipea kui jõud kannab, seab ta end mööda osakonda rändama, talle meeldib palatites käia ja olnud meenutada. Pole ju tööpoolest palju neid, kes sellisest seisundist eluga välja tulevad. Muidugi ei taandu füüsilised vaevused nii ruttu, neid on hulganisti, ta näitab arme oma kehal, küll operatsioonist, küll muudest protseduuridest, aga see pole kaebamiseks. Pigem on ta ka ise imestunud: vaata ometi, mida inimene võib läbi teha ja siiski edasi elada!

Ma küsin, kas ta mäletab midagi neist pikkadest seanssidest intensiivraavis, mil teda käsutati küll suud avama, küll hinge kinni hoidma. Veera mällu pole neist midagi jäänud. Aga oma operatsioonijärgsest seisundist meenutab ta üht kui teist ja jutustab sellest järgnevat:

Nagu juba rääkisin, jäi sõja ajal mul kaela sisse mürsukild. Nüüd paistis mulle, et kõik, mis minuga tehti, oli eranditult seotud selle killuga. Enne teist operatsiooni pandi kaela sisse toru, et ma hingata saaksin (ta näitab kohta, kus toru olnud), mina aga mõtlesin ikka, et nad teevad seda tolle killu pärast, muu ei tulnud üldse enam meelde. Ja kui mult pärast operatsiooni küsiti, et kas teate, mis teiega tehti, siis ütlesin jah, ise aga mõtlesin muudkui tolle killu peale. Oma perekonnanimi ei suutnud ma ka kuidagi meenutada. Doktor Litvinova küsis, mis on minu nimi, ja ma ütlesin «Litvin», sest seda nime esineb meie kandis väga palju. Seejärel tuli mulle meelde nimi Fedorenko, nimelt nii kutsuti mind enne abiellumist, lõpuks suutsin siiski ka oma nime meelde tuletada. Harkovis on mul pojatütar, käib teises klassis, tema nõudis oma kirjades kogu aja: «Vanaema, kirjuta tüütsa ausalt, kuidas sul läheb.» Nüüd võin talle juba päris ausalt teatada, et läheb paremini. Kui professor Kliimanil oli talvel juubel, lõikasin lehest välja selle loo, mis temast kirjutati, ja saatsin mehele. Seal oli ka foto. Mees lubas, et kui professor mu ära päästab, teeb ta sellest fotost suure pildi ja riputab seinale. Ehk poleks teist operatsiooni tõesti vaja olnud, aga ju nad

lõotsid, et selle augu sulgemisega läheb kõik korda. Pärast esimest operatsiooni tundsin end kohutavalt halvasti, olin hirmus nõrk, jõudu polnud kuskilt võtta, süda muudkui tagus. Kui siis öeldi, et on vaja sondeerida, olin nõus, nägin, et asi ei parane. Aga teisest operatsioonist ütlesin algul küll ära, tundsin, et pole jõudu, lubasin hiljem tagasi tulla. Arstid ütlesid, et siis oleks juba hilja. Nad helistasid mu mehele ja tema aitas veenda. Lõpuks jäin ka ise nõusse, et üks nemad teavad paremini, kuigi oli väga raske. Olin nii ära piinatud, et tundsin — niimoodi edasi elada nagunii ei suuda. Kui mind operatsioonilt toodi ja mööda koridori sõidutati, paistis mulle, nagu valvaksid seinte ääres sõdurid. Ju tekkisid narkoosist viirastused. Igatahes võin öelda, et olen teises ilmas ära käinud ja sealt tagasi tulnud. Seda ütles mulle ka doktor Litvinova.

Liidia Litvinova, alles üpris noor habras naine, Tartu Ülikooli kasvandik, oli mõlema operatsiooni anestezioloog. Ilmselt on temal väga suured teened selles, et Veera kordusoperatsioonist eluga välja tuli.

MIS TOIMUB INIMESEGA NARKOOSI AJAL ja kuidas võib läbielatu tema psüühikat mõjustada, küllap seda probleemi on ammugi uuritud. Seda, et narkoos võib tekitada psüühikahäireid, teati varemgi. Tänapäeval, kus operatsioonid on ulatuslikumad ja keerulisemad kui aastakümneid tagasi ning ka narkoosiliike rohkem, võivad tägajärjed paljude tegurite kokkulangemisest olla hoopis erinevad ja ettenägematud. Pole sugugi haruldased juhtumid, kus patsient kõige läbielatu mõjul mõistuse kaotab. Muidugi ei tarvitse mõjutajaks olla ainult narkoos, toimefaktoriteks on kahtlemata ka hirm operatsiooni ees, psüühiline pinge, surmakartus ning igasugused kattuvad ja üksteist täiendavad tegurid. Selle küsimusteringiga tegeleb uus perspektiivne teadusharu — meditsiinipsühholoogia.

Tuleb tunnistada, et esialgu liiguvad tolle vastse teadusharu esindajad palatites ringi üsna märkamatult ja — kui nii kõlbab öelda — väheteaduslikult. Pean lüheldast tumedapäist naist, kes aina laste ümber askeldab, haigla koosseisuliseks kasvatajaks või millekski taoliseks. Ta vestleb lastega, uurib nende meeoleolu, püüab neid lõbustada, hangib neile mänguasju ja muid vajalikke esemeid; tema poole pöörduakse peamiselt meditsiini mittepuudutavate küsimuste lahendamiseks. Ajapikku selgub, et Kersti Luuk on meditsiinipsühholoog, just see, kes tegeleb alaealiste patsientidega. Anu Aluoja, noore ja tugevakasvulise naisterahva mureks on täiskasvanud operatsioonikandidaadid. Lisaks neile on veel psühhiaater Reet Välkman, kellel on meditsiiniline haridus; kaks eelmist on kõrgharidusega psühholoogid. Nii on siingi tegemist eri teadusharude ühendusega. «Meie ülesandeks on kindlaks määrata operatsioonile minevate patsientide psüühilised iseärasused, nende tüüp, eeldused, kalduvused, sellest tulenevalt ka mõjutatavus ühe või teise narkoosi suhtes. Teatud psüühiliste kõrvalekallete korral võib üks või teine narkoos avaldada negatiivset mõju, tingida hilisemate vaimsete häirete tekke. Meie kaugemaks eesmärgiks on välja selgitada ühele või teisele psüühilisele tüübile sobiv narkoosiliik ja niimoodi ära hoida hilisemad komplikatsioonid. Esialgu oleme rohkem uurimisstaadiumis, aga küllap võib see töö mõne aja jooksul anda ka praktilisi resultate.» Nii tutvustab mulle oma tegevusala Anu Aluoja, kes on lõpetanud Tartu Riikliku Ülikooli alles mõne aasta eest.

Osakonnal on välja töötatud küllalt keeruline katseteetodika, mis aitab välja selgitada patsiendi psüühilise eripära, tema vaimsed kalduvused ja hälbed. Anu Aluoja lubab osakonna töö ligemaks tundmaõppimiseks ka mind ühest oma katsetestist läbi lasta, mis pakkuvat küllalt täpseid andmeid isiku kui terviku, tema vaimse potentsiaali jms. kohta. Paraku jääb aeg napiks — nagu ikka, näib seda olevat päratu palju, aga äkki on maipühad ukse ees ja päike akna taga saadab palatisse oma võimuka kutse: välja, koju!

«Kuju? Miks ka mitte!» ütleb professor suure visiidi ajal.

Alati, ükskõik mis alal jääb oma järjekorda ootama hulk asju, mida tahaksid veel vaadata, uurida, ligemalt tundma õppida. Ainuke trööst

on see, et neid jääb kõigil ja kõikjal, ükskõik kui palju endale selgeks teed. Koos saadud vastusega kerkivad silmapilk uued küsimused. Need jäävad sündimata vaid siis, kui esimese tekkiva küsimuse kohe sinna- paika jätad.

Meditatsioonipsühholoogia pakub vaieldamatult tõsist huvi. Kirurgia eemaldab organismist tüki ega küsi, kuidas selle äravõtmine võib mõjuda organismile kui tervikule. Et see mõju hõlmab ka inimpsüühikat, peaks selge olema igaühele.

MA TEAN, MIDA SISALDAB SUUR MUST AUK patsiendile, aga hoopis informatsioonirohkem on ilmselt teine pool — see, mis toimub operatsioonisaalis ajal, kui haige teadvus on täielikult välja lülitatud. Kõigile pingutustele vaatamata jääb üks tõeline, kunstliku vereringega südameoperatsioon mul nägemata, kuigi teen kõikmõeldava, et õigeks momendiks õigesse kohta pääseda. Leian endale hulga häid abimehi, isegi sobiv operatsioon on välja vaadatud. Kulutan pika koridori lino- leumi veel kraadi võrra heledamaks, oodates kokkulepitud opi algust — igaks juhuks kõigi silme all, et mind poleks võimalik kogemata maha unustada.

Mu hilisem nõrdimus on piiritu: püüdlused lähevad luhta. Operatsioon toimub minuta. Järgmisel hommikul kuulen Tähti Saarelt, et professor avastas ulatusliku vandenõu vahetult enne oppi ja pani sellele range veto. Ausalt öeldes on see esimene kord, kus Ajakirjanik Patsiendi peale üpris kurjaks saab ja talle valimata sõnu ütleb.

Püüdes tekkinud puudujääke mingilgi määral tasa teha, annab Tähti Saar mulle mõned operatsiooniprotokollid, et saaksin aimu, mis sünnib operatsioonisaalis pikkade tundide jooksul. Mu käes on kaardid: Veera Svadenko kordusoperatsioon 2. aprillil 1980. Opereerijad: kirurgid Kliiman, Aro, Ress, Samarütel. Südame seiskuse meetod: külm kardio- plegia. See tähendab südame külmutamist keemiliste ühendite abil teatud temperatuurini, mis ühtlasi kaitseb vereta südant, aitab säilitada selle kudesid. Tartu on üks väheseid kohti, kus Liidus seda meetodit rakendatud, ja seni edukalt. Kunstliku vereringe aparaat: modifitseeritud ISL-4 (see olevat nii suur, et paigaldatult peaaegu täidab avara saali). Hingamisaparaat: AND-2. Märkatava osa ajast hõlmavad ette- valmistused, peaaegu sama pika perioodi kui pärast operatsioonihaavade sulgemine ja muud protseduurid. Kella üheksast algab narkoosi sisse- juhatus, intubatsioon — hingamistoru paigaldamine, sondide asetamine veenidesse, seejärel juba rindkere ja südamepauna avamine. Kordus- operatsioonil on kõik veelgi aeganõudvam ja vaevarohkem kui tävali- selt. Kella üheks saab lõpuks aort klemmitud, süda kuivaks: operat- sioonipaiga ettevalmistus on nõudnud neli tundi. Selle jaoks on teised brigaadiliikmed, tänaste ulatuslike operatsioonide juures on mõeldamatu, et kõigega tuleks toime üks kirurg. Tund läheb selleks, et protees ette valmistada, südame külge õmmelda, siidid sõlmata. Aort pääste- takse lahti kell kolmveerand kolm, paralleelse vereringe ajal hakkab süda juba tööle ja kell pool neli lülitatakse välja kunstlik vereringe. Operatsiooni lõpuks on märgitud 20.25, see tähendab, et peamine töö südame kallal, selle jooksev remont ja osade vahetus toimub suhteliselt lühikese ajaga. Aort oli klemmitud, süda kuiv 1 tund ja 53 minutit (võrdluseks: Svadenko esimesel operatsioonil oli see aeg 40 min.) Vaiel- damatult on esimeste aastatega võrreldes edasi läinud nii operatsiooni metodoloogia ja tehnika kui ka anestesioloogia ja südamelihase kaitse. «Südameoperatsioonide osas on meil põhiline välja töötatud kaheküm- neks aastaks ette,» väidab mulle professor Kliiman. Küllap see on tõesti nii: üksikute uute komponentide lisandumine põhistsükliks ei tähenda, et kõike tuleks uuesti otsast alustada. Ent samas on kindel: paigaltam- mumine pole ühelgi alal võimalik, kaasajal, kus kõikjal otsitakse aina uut, võrduks see tagasiminekuks.

Svadenko kordusoperatsioonil on hõlmatud 17 doonorit — konserv- verd kantakse üle 4700, otseülekande korras 1800 ml (muide, kohapeal verd andnud doonorite hulgas on ka Jüri Samarüteli nimi). Kui me kunagi hiljem temaga vestleme, on Veera korduslõikus ammu seljataga.

«Niisugust tööd, nagu oli Svadenko kordusoperatsioon, ei peaks häbenema ka ükski suur keskus,» ütleb dotsent Samarütel selle kohta.

Kahtlemata oli too operatsioon võit, saavutus, mille üle võisid uhked olla kõik, kes sellega nii või teisiti seotud. Nende hulka tuleb lugeda tõenäoliselt kõik osakonna töötajad. Ja küllap paljud teised.

Mäletan — ja nähtavasti ei unustagi: ühel ööl, kui haav tüütult ja närivalt valutab, väljun palatist, lähen valves oleva venna Leonhardi juurde ning palun üht promedooli. Vend eemaldub, et süstalt täita, ja ma jään Veera voodi äärde valvesse. Heledad kriipsud ja kõverikud ostsillograafi ekraanil rabelevad ning hüplevad, Veera on rahutu ja iga kord, kui ta kätt tõstab, sööstab hele kõverjoon hoopis teise ekraani äärde. Ma olen hirmul, et just nüüd võib juhtuda midagi tõsist, mina aga ei saa sellest aru... Juba tuleb vend Leonhard süstlaga, kõik on korras, ja nüüd võin öelda minagi, et olen Veera voodi ääres valvanud. OPERATSIOONIPLOKI ÕHUSTIKUST, olemusest ja vaimust saan ma ometi aimu, seda eelkõige tänu Silvi Saretokile, kes mind sinna plokki tutvumiskäigule viib. Tegelikult on see täiesti omaette maailm, too plokk, kuhu tavalise sureliku jalg haruharva satub. See iseäralik maailm algab juba riietusruumidest, kus oma igapäevase haiglavarustuse maha ajad ja hallikasrohelised, vormitud, korduvast triikimisest arvukates voltides hilbud ümber tõmbad ning pikad sukataolised kotid pihku võtad — need tohid jalga kiskuda alles tolle teise maailma piiril, ähvardava punase joone ees. Jala, mis on veidras sukksaapas üpris vormitu, pead tõstma üle piiri, teisele tuleb kate veel peale sikutada. Kuskilt meenutab protseduur Crichtoni «Andromedas» toimetatavaid manipulatsioone. Nii või teisiti, küllap tuleb igapäistel plokis käijatel selle tingliku ja ometi selgesti eksisteeriva joone taha jätta palju muudki. Siit algab territoorium, mis nõuab kõigilt argimurede maharaputamist — nii, nagu peavad joone taha jääma saastatud hilbud, tuleb sinna poetada ka olmemuredest saastatud mõtted.

Joonetagustes ruumides käiv töö aga on raske, tõsine ja romantikast üpris kaugel. Siemensi kabinet, sondeerimistuba, meenutab esimesel pilgul kosmosekeskust (küll mikromõõtmetes) või muud kaasaegset masinaruumi. Seinte ääres suured heledad kapid — filmiaparaadid, keset tuba laud, selle kohal röntgenisilm, vasakul ülal seinal väike ekraan ja kõikjal veel masinaid, aparate, erisuguse otstarbe ja suunitlusega tehnikat, mis näitab, uurib, manustab, kirjutab. «Mingograaf, sooritab kuut erinevat tehet,» osutab Silvi Saretok ühele neist. Eesruumi lahutab röntgenitoast habras vahesein, mis kaitseb teises ruumis töötavaid inimesi kiirituse eest. Sondeerimistoas tohib töötada ainult röntgenipõllega, mis kaalub oma kümmekond kilogrammi ja veab ölad tinaraskusega allapoole. Kui Silvi Saretok mind kabinetti viib, on laual väike nelja-aastane Andrus. Lapsi sondeeritakse narkoosi all, niisiis on kohal ka anesthesioloog Liidia Litvinova. Kabinet on palav, rasked riided rõhuvad, ent kõik, mis siin sünnib, on täpsust ja tähelepanu nõudev. Laua ääres seisab Mehis Mikkel ja juhhib peenikest sondi mööda veene südamesse, tema kõrval jälgib seda toimingut Jüri Väli. Ekraanile ilmub pilt: tume siugjas toru lookleb, kõverdub, tungib edasi, jääb taas pidama... Südamesse suubuva õõnesveeni kaudu jõuab sond algul paremasse kotta, sealt paremasse vatsakesse. Kui vaheseinas on ava, võib sond sattuda pahemasse südamepoolde. Pidevalt mõõdetakse rõhku erinevates südameosades, võetakse kodadest ja vatsakestest vereproove: igal osal on oma teatud piirides püsiv rõhk, kõrvalekaldumine viitab defektile. Palju ütleb südamevere hapnikusisaldus — paremas pooles on normaalse südame korral hapnikuvaene veri, suurenenud hapnikusisaldus vihjab taas ühendusele südamepoolte vahel.

Seejärel süstitakse südamesse kontrastainet. Kui kõik on normaalne, ei pääse see vasemast südamepooldest paremasse. Andrusel vaheseinte defekti pole: kontrastaine muudab tumedaks vasema koja, vatsakese ja aordi, parem südamepool ei värvu.

Vaevaselt edasilükkuv, kordamiste ja tagasivõtmistega on too töö sondeerimiskabinetis, siin peab olema kannatust ja vastupidavust, eriti neil,

kes töötavad sondeerimislaua ääres. Küllap tulevad Mehis Mikkelile kasuks kunagi rahvatantsus valatud higiojad. Praegu pole füüsiliselt kergem ja vastutuskoorem on tunduvalt suurem.

Sondeerimise vaheajal lipsab Liidia Litvinova kõrvalruumi, et lõpetada teaduslikku tööd, mille ta veel samal päeval anesthesioloogide konverentsil ette kannab. Selles eas jõuab palju, ja tööpoolest, doktor Litvinova kitsastel õlgadel lasub osakonnas aukartustäratav koorem. Hõlpu ei anta siin kellelegi.

Andrusel tehakse kindlaks kopsuarteri ahenemine. See pole eluohtlik ja ei nõua esialgu operatsiooni, kuid ometi hakkab omal ajal tunda andma, võtab võimaluse tegelda tippspordiga ja nõuab teatud piiramisi. Önn, et pole halvem, kurb, et pole päris terve — siin haiglas polegi alati lihtne öelda, on uurimisel leitu hea või halb.

Kõrval, operatsioonisaalis on samal ajal laual väike aastavanune Eele Hiiumaalt, kellel opereeritakse sulgumata botallo juha. Kitsa laua ümber saali keskel on tihe ring inimesi, keda ma nende imeliku riietuse ja kaitsevärvi maskide alt vaevu ära tunnen. Siiski, siiski: professori laiaõlgse kogu kõrval näen pikka Mati Ressi, sealsamas on mureliku ilmega Tähti Saar ja Ivi Kõbas. Suure saali keskel paiknev inimrühm paistab sinna juhuslikult ära eksinud, nii väike on see ümbritseva mastaapide kõrval, ja ometi on suur saal just nende päralt, ekstra selleks, mis toimub laual. Aga see asjalik kaitsevärvi rühm ei mõju mingil määral ähvardavalt ega hirmutavalt nagu näiteks Tallinnas IV Haigla alumisel korrusel asuv skulptuurigrupp, millel on kujutatud sama protseduuri. «Operatsioon» või midagi niisugust võiks olla tolle taiese nimi. Kipsist valged kummargil kogud kitsa laua ümber, opereeritava munasile, laipkalbe kolp, maskid ja tarretunud poosid panevad igakordsel nägemisel südame taas hirmust võpatama. Igatahes on see skulptuurigrupp haigetele ilmselt kahjulikum, kui seda oleks ühe tõelise operatsiooni jälgimine. Peale selle on täiesti arusaamatu, kuidas oskab too kipspeade kogum sind alati ootamatult varitseda — sa tead, et see on järgmise nurga taga, ja ometi kokkud seda nähes iga kord uuesti.

Neid väikesi valgeid mehikesi vaadates mõtlesin korduvalt telliskivile, aga kodanikujulgusest tuli puudu. Ma ei tea, kus tuleks gellist tööd eksponeerida: võib-olla majas, kus asub tervishoiutöötajate ametiühing, või ministeeriumihoones. Igatahes pole see haigete jaoks.

Aga askeldus laua ümber on sihikindel, rütmiline; kaasahaarav nagu iga töö, mida tehakse oma asja teades ja hästi. Mu teadvuseni ei jõua, mida see kõik tähendab, ma lihtsalt jälgiksin askeldust, jätaksin meelde poosid ja liikumised. Aga mul pole võimalust oma plaane realiseerida, sõbralik Ivi Kõbas tuleb, küsib «noh, kuidas on», ja juba saadetakse laua tagant meile paar ranget pilku. Pole parata, tuleb astuma hakata.

Hiljem viib Tähti Saar mu intensiivi pisikest patsienti vaatama. Lapse keha linade all on kaitsetu, see keha lõõtsutab, nagu oleks õhust ikka veel puudu. Raskem on siiski juba seljataga: botallo juha sulgemine pole tehniliselt kuigi kergesti teostatav. Eeal olevat tema väikese kogu kohta olnud hämmastavalt suur arteriaalne juha. See ühendab aorti ja kopsuarterit looteeas, pärast sündimist peab aga sulguma hiljemalt kahe nädala jooksul. Juha avatuksjäämine on üks sagedamaid kaasasündinud südamerikkeid: 9—12% viimatimärgituist. Operatsioonirisk on suhteliselt väike, ilma operatiivse ravita langeb 90% surmajuhtumest lapsele ja ainult üksikud haiged jõuavad keskikka. Nii kinnitab «Kardioloogia».

VAATAMATA NÄILISELE RAHULE, IGAVUSELE, isegi tuimusele on haigla kontrastide koht, kus on kõrvuti inимtunnete äärmused, ühest kõrgseisust teise kulgevad pendlivõnked: rõõm ja mure, lootus ja meeleheide, kannatus ja vabanemine sellest. Elu ja surm. Kuskil ei varju nii palju tõelisel dramaatilisi lugusid kui haiglas, iga haiguslugu on samaaegselt romaan. Kõiki neid ei jõua kirja panna paraku ka siis, kui veedaksid haiglas kas või aasta: vaevalt suudad ühesse süveneda — aga see tähendab ühtlasi süvenemist tervesse inimese ellu —, kui too pat-

sient lahkub ja tuleb uus. Ja jälle võid alustada otsast. Samaaegselt on kindel, et kõiki neid erinevaid lugusid poleks kuskil kasutada: sellest tuleks lõputu kroonika, aga kus sellist trükkida ja kes seda jälgida viitsiks?

Tuleb püüelda lõpp-punkti poole.

Jooksujalu tahaksin rääkida siiski veel kahest naisest. Mõlemale tähendas kardiokirurgiasse sattumine pääsemist — Aleksandra Ž-le sõna tõsisel mõttes üle noatera. Sest ka tänapäeval, kui diagnostikas on tehtud tohutuid edusamme, on maanurkades veel paiku, kus meditsiiniline teenindamine maha jääb. Aleksandra on viiekümne ringis naisterahvas, keda Mustvees raviti kõikmõeldavatest vigadest, ainult mitte südameareumast. Kui naine kardioloogiakeskuse kuuendale korrusele jõudis, oli ta täielik invaliid, endaga lõplikult läbi: jalad tursunud, maks ulatumas roidekaare alt väikesesse vaagnasse. Pärast pooleaastast ravi südameosakonnas võeti Sura kardiokirurgiasse. Operatsioon oli raske, proteesiti kaht klappi, kolmandat kohendati löikuse käigus. Nüüd on Sura seisund suhteliselt rahuldav, ainult et protrombiini, s. t. vere hüübimise analüüs näitab piiri ületamist ja samas on tal käes ka feniliini maksimum. Aga selle vastu otsitakse abi. Sura, kel on nüüd läinud haiglas rohkem kui aasta, istub ja nukrutseb: on kevad, kartulid oleks vaja maha panna, vanamees Mustvees ootab; kuidas ta seal küll üksi hakkama saab...

Selliseid inimesi pole kaugeltki vähe, aga mitte ka nii palju, et nad tavaliseks muutuksid. Inimesed, kelle jaoks on õnn — näha veel üht kevadet. Surale on tagasi antud rohkem kui üks.

Teine lugu, mis oma ootamatute pööretega aimata laskis, kui palju on meditsiinis tervikuna sellist, mida pole võimalik ette näha, oli Valve R., 30-aastase Tallinna naise haiguskulg. Ta tuli kardiokirurgiasse — uurimisele, nagu ta meile ütles, ja kõigi analüüsides ja uuringute käigus ei tekkinud meil, kõrvaltvaatajail, hetkekski kahtlust, et tegemist võiks olla millegi muu kui juba tavaliseks saanud stenoosi või klapirikkega. Üldiselt sõnakehv ja kinnine Valve R. jutustas arstide pärimise peale, kuidas teda aastaid reumast raviti, kuidas ta ühtelugu Tallinna haiglas lamas ja sellele vaatamata südamega üha rohkem kimpu jäi. Ent tõenäoliselt oli juba Tallinnas tehtud ehkardiogramm andnud põhjust kahelda senises diagnoosis. Igatahes üllatab Valve meid ühel päeval teatega, mis momendiks tummaks võtab:

«Mul on südames vähk!»

See on öeldud isegi kerge uhkusega: vaadake, mis imeasjad võivad inimesel olla! Seni on opereeritud Tartus kolme südamekasvajat, operatsioonid on läinud edukalt. Õnneks on Valve enda diagnoos ülepakutud, temagi puhul on tegemist healoomulise kasvajaga kojaseina küljes, müksoomiga.

Torkab silma, et Valve voodi ääres käiakse suhteliselt sagedamini, käivad järjest kõik osakonna arstid. Küllap on juhtum meditsiiniliselt huvipakkuv, diagnoositud kasvajaid saab meil ikkagi üles lugeda ühe käe sõrmedel. Valve R. voodi äärest panen kirja ka doktorite Kõo ja Kõvaski dialoogi. Nad arutlevad võimalusi kasvaja täpsemaks piiritlemiseks fonograafia abil. E. Kõo: «Kui panna haige selle külje peale ja teha siitpoolt... siis peaks tulemus olema sedavõrd kuuldavam ja selgem...» S. Kõvask: «See fonograaf on meil sihuke, et ka täiesti selge diagnoosi puhul kostab sealt vaid umbmääraseid kahinaid. Aparaat on oma aja moraalselt ära elanud, mis nüansse sealt veel tahta.» Meenutan, et minugi puhul ütles sõbralik, oma aparaadil seitseteistkümmend aastat töötanud meedik: Kuuleb küll, kuuleb jah, parem, kui ei kuuleks... Huvitav, kuid ebamäärane. Muidugi peaks seda laadi haiglas olema diagnostika viimane sõna, aparaadid, mis tõesti annaksid maksimumi. Sama tuleks öelda ravimite kohta. Paraku... Nii ütleb osakonnajuhataja Mati Ress:

«Vahel tundub, et me hakkame tööpoolest väsima. Selleks et midagi kätte saada, on vaja tohutuid pingutusi, nii ravimite, personali kui kõige muu pärast...»

Kui juba jutt majandusasjadele läks: majandusjuhataja öde Rita näitab mulle halle, kulunud, lapitud linu ja pidžaamasid, kurtes ise, et enne oli kardiokirurgial eraldi pesu ja eraldi arvestus. Siis oli kõik, mis haigetel ümber, hele, terve ja aitas kandja tuju tõsta. Nüüd on kliinilise haigla arvukate osakondade pesu kokku pandud ja kogu laar ühtlaselt räbal ja hall — eraldi arvestust peeti üleliigseks vaevaks. Kõik läheb lihtsamaks, aga mida me sellega kaotame, sellele pole kellelgi aega mõelda.

Ent pöördugem tagasi endise teema juurde. Kasvaja asukoha täpsustamiseks läheb Valve R. sondeerimisele. Ta on rahulik, kuigi arstid on hõivatud ja Valvel tuleb hulk aega oma järjekorda oodata. Tegelikult olen teda näinud elustumas vaid ühe korra haiglapäevade jooksul: kui ta räägib, et tahaks endalegi osta kardioloogia käsiraamatu ja sealt rikkeid uurida. Võib-olla on selle soovi tekitanud senine tagajärjeto ravi, võib-olla midagi muud. Niisuguste avalduste suhtes ilmutavad meditsiinilised tavaliselt skepsist: vähik, kes arste õpetama kipub, võib olla tööpoolest tüütu. Aga olla täielik *tabula rasa* oma haiguse suhtes pole ka normaalne. Hoidma peab ennast ikkagi haige ise ja küllap teeks ta seda püüdlikumalt, kui teaks, miks just.

Valve R. sondeerimine kestis kaua, ta toodi palatisse alles nelja paiku ja — öelnud paar vaikset sõna — jäi kohe magama. Mõne tunni järel ärkas korra, küsis siibrit ja magas edasi. Uni aina süvenes, kuigi sondeerimisel ei kasutatud mingit narkoosi; ta ei reageerinud kõrva ääres valjusti mängivale raadiole ega katsetele teda jutuga ärkvele ajada.

Mõne aja pärast hakkasid jooksma arstid. Kutsuti neuropatoloog. Refleksid puudusid, patsiendiga polnud enam võimalik kontakti võtta. Hiliisel öhtutunnil sõitis rataste körisedes palatisse voodi; Valve tõsteti sellesse ja sõidutati intensiivi. Kulub rohkem kui nädal, enne kui ta jälle päriselt rääkima hakkab, parema poole talitus jääb esialgu puudulikuks. Ent operatsioon möödub normaalselt ja suvel kohtan Tallinnas värsket, rõõmsat noorikut, kes kõik oma defitsiitsed reumarohud lahkelt laiali jagab. Parema silma nägemine pole täielikult taastunud, ent tõenäoliselt saab seegi korda.

Kui küsin, kas Valve veel kardioloogiat uurida kavatseb, lööb ta naerdes käega.

ÜKS RING ON TARTU HAIGLAS TÄIS SAANUD, poolteist kuud kohalikus koikus ära lesitud. Viimane suurem sündmus: järjekordne laupäevak Tartus. See on üritus, millest on sündinud kardiokeskus ja mis seetõttu siin haiglas on tähenduslikum ja tõsisem kui kuskil mujal. Aga erinevalt paljudest tähtsatest sündmustest, mille puhul üleliia räägitakse ja vähe tehakse, on siin vastupidi. Tõsi, hommikul on asjakohane miiting ja seinaplaadi avamine, aga see möödub kähku ja siis suunduvad inimesed tööpaikadesse. Juba enne hommikusööki käib rõduakende ja -uste pesemine, seal on askeldamas öed ja sanitarid. Varahommikust saadik saalib seda vahet ka meie palati Merike, kellel operatsioon alles ees, ja kui mul silmad pestud, lähen ja aitan tal ühe aknapoolega maha saada. Pärast hommikusööki kõõlume palatiaknal ja vaatame, kuidas meie tohtrid eemal võpsikuserval askeldavad; seal on osakonnajuhataja Mati Ressi tugev kogu, seal on sihvakas Mehis Mikkel, nende kõrval väiksemad, joppides-kasukates kuidagi võõrad Ivi Kõbas ja Sirje Kõvask. Ilm on selge ja jahe. Selle mõne tunniga, mis seal koristatakse ja kraabitakse, ei ammendu kaugeltki laupäevaku programm. Kui töö õues valmis saab, tuleb laupäevakuliste vägi osakonda ja siin läheb lahti niisuguseks askeldamiseks, et haiged peavad tööväljal kähku jalust kaduma. Terve kari ödesid, Mati Ress ja Mehis Mikkel eesotsas neid juhendava Aldo R-ga, igas asjas energiliselt kaasalõõva Tallinna ehitusmehega, asutakse palatites aknaid eest kiskuma ja neid pesema, klepppaberid lendavad tuules, pesuvesi soliseb, kapid ja voodid kuhjuvad palatinurkades. Seda askeldamist on tore, aga samas natuke kade ja natuke kurb jälgida: toimuva taustal oled ilmselt üleliigne, toimetustest ja tegemistest väljaarvatud isend, kes inimjõu arvestuses tähelepanu ei vääri. Aga pole siin kurvastada midagi: kui protsessioon ruumidest läbi käinud,

jätkub meil kraamimist ja koristamist hulgaks ajaks, selleks küll koosseisulisi jõude ei piisa. Saame ka oma laupäevaku täiskujul kätte.

Sel ajal kui minu palatis aknad eest ära kistud ja mööbel nurka aetud, istun transistoriga sööklas, kuulan lõunakontserti ja teoretiseerin omaette teemal «halb arst». Mõtisklus sellest, milline on hea arst, peaks leiduma eespool. Seekord arutlen, milline ei tohiks arst olla. Leian neli omadust, mis muudavad meediku nigelaks või vähemalt ei võimalda tal kuuluda väljapaistvate arstide sekka. Esiteks: rumalus, nii professionaalne kui inimlik, mõtlemis- ja analüüsivõime puudumine. Kui arst oma kutseküsimustes ei jaga, kui ta teadmised on napid ja needki iganenud, on see hirmus: selline arst võib inimese tappa samuti kui purjus autojuht. Teiseks: tähelepanematus. Haiguse diagnoosimisel on olulised küllap kõik, ka esimesel pilgul tähtsusetud näidud, nende märkamata jätmine võib viia välejäreldusteni, aga siis on kogu ravi asjatu või koguni kahjulik. Kolmandaks: hoolimatus, ükskõiksus ravialuse vastu — mis see võoras inimene minusse puutub, ma teen ettenähtud tundide ulatuses oma töö nii hästi, kui ma oskan, ja pole minu asi, mis juhtub edasi. Neljandaks: ahnus, mis muudab arstikunsti äritsemisvahendiks või kaubaartikliks. Kui arst on õnnistatud kõigi nelja omadusega, oleks tal targem oma amet kohe sinnapaika jätta. Kuigi rumal inimene ei tarvitse isegi taibata, et just tema mõne patsiendi mullatoidule on saatnud. Reaalsuses on küll nii, et kõik neli tegurit koos esinevad harva kas või sellepärast, et kui arst on rumal, hoolimatu ja tähelepanematu, pole ta ravil tulemusi, siis ei lähe aga keegi talle ka tasu pakkuma. Patsiendid ise on varmad ära rikkuma eelkõige just häid arste; püüdes mõne teatud meediku juurde ravile pääseda, on nad valmis ohverdama ükskõik mida. Meie, inimesed ise, oleme süüdi kõiges halvas, mis meid ümbritseb, aga ikka veel pole me nõus kuskilt tagasi võtma, ikka nõuame, priiskame ja raiskame iseenda hüveolu nimel, andmata aru tagajärgedest.

Mis siis üle jääb? Elada tehistoidul tehissüdametega ja kuulata muinasjutte ajast, mil Albert Schweitzer läks Lambarénésse selleks, et aidata kannatavat inimest?

Mu mõtisklused on jõudnud ülemäärasesse pessimismi, õnneks katkestab need hõige koridoris, et võib minna taas palatitesse. Aga laupäevak haiglas jääb meelde — oma hooga, äratehtud töö hulgaga.

INIMESEL ON ELUPERIOODE, mis jäävad määravaks. Sellal kuuldu ja kogetu hakkab temaga kaasas käima. Ma ei märkagi, millal, igatahes olen ammu haiglast väljas, kui taban end korrutamata seal kuulnud ütlemisi, lahkamas ajusoppides tallele pandud tarkusi. Ju on need ütlemised millekski vajalikud, nagu kõik, mis ajukäärudesse tagavaraks kogutud. Küllap on need ka käesoleva loo jaoks olulised, kuigi ma neid kõiki selle käigus ära pruukida ei osanud. Olgu need, mis üle jäänud, siia lõppu lisatud.

Silvi Saretok: Akadeemik Bakulevi hauale Moskvas Novodevičsje kalmistul on paigutatud süda.

Jüri Väli: Too Anfissa K. tuli meie osakonda täiesti lootusteta, tegelikult tuli ta siia surema.

Tähti Saar: Kui kunagised patsiendid vastu tulevad, terved, värsked ja märksa nooremad kui enne, tundub mulle, nagu oleksid nad oma lapsed.

Mehis Mikkel: Kui te ükskord siit haiglast välja saate, tooge mulle mõni lill. Muud midagi.

Jüri Samarütel: Aga miks ei räägi siin lõpuridades midagi Mati Ress? Või Toomas Aro? Kõik need, kellega koos me seda tööd teeme?

Albert Kliiman: Kõige tähtsam on inimene, tema tervis, mitte klappide vahetamise rekord või teadus omaette.

Kõige parem on lõpetada selle lausega.

Maarjamõisa,
märts—mai 1980

DRAMATURGIAST KAHE KONGRESSI VAHEL

Näitekirjanduses on traditsioon olnud ikka oluline; näiteks koha, aja ja tegevuse ühtsuse printsiibi juured ulatuvad antiiki, kuid ta on elujõuline veel praegugi. Küllaltki vormiühtsed — ehk enamgi kui draamad ise — on olnud ka meie näitekirjanduse ülevaated. Just samas kohas ja just samade probleemidega (paraku küll viis aastat tagasi) tegeles K. Kurg. Ja samuti nagu eelkäijad alustas temagi oma ettekannet tavapärase ekspositsiooniga: mõtiskeluga näitekirjanduse nn. mahajäämuse üle. Mitmest varasemast aruandest erinevalt tõdes K. Kurg, et mingit erilist näitekirjanduse mahajäämust oma vaatlusalusel perioodil ta ei täheldanud ja et juba mahajäämuse tees ise on pentsik, sest keegi pole püüdnud määratledagi, millest või kellest ja millistes ühikutes draama peaks maha jääma. Arvan seda minagi. Näiteks oleks kummaline nentida, et meie piimakari jääb tugevasti maha meie broileritest või et meie loitud filatelistid ei suuda kuidagi konkureerida meie tublide akvalangistidega... Ka mina ei tuleks toime vaagimisega, kas ja kuivõrd jääb näiteks eesti komöödia alla eesti sonetile. Märksa mõistlikum oleks võrrelda meie praeguse näitekirjanduse olukorda mõne vennasvabariigi omaga või eesti draamaga mingi ajaühik tagasi.

Üritaksingi siis võrrelda meie draamakirjandust, tema autoreid, tendentse, kirjastamisprobleeme, suhteid teatritega jne. praegu ja viis aastat tagasi. Tunnistan, et ega seegi kerge ole, sest viis aastat ei ole mitte viiskümmend ega isegi mitte viisteist aastat — viis aastat on ühes kirjanduses lühike ajaviiv.

Viis aastat tagasi leidis ettekandja, et vaadeldud ajavahemiku iseloomustamiseks väljend «draamarindel muutuseta» ei sobinud; ta täheldas, et palju oli tulnud draamasse juurde suhteliselt noori (enamasti küll teistes žanrides nime teinud) autoreid ja et tulnukail õnnestus anda koguni tollase näitekirjanduse tuumakam osa. Nendeks uuteks autoriteks (teatud tinglikkusega muidugi, sest mitmed neist olid juba enne selles žanris katsetusi teinud) olid Rein Saluri, Vaino Vahing, Jaan Kaplinski, Jüri Tuulik, Ott Kool, staažikamaist Lilli Promet ja Kersti Merilaas, ennekõike aga Mati Unt, kelle suhted teatriga ületasid kirjanikele tavapärase ligidusastme.

Kui praegust aega võrrelda tollasega, siis millegi üle rõõmustada ei ole. Tulnukaid on arvukalt, kuid väita, et nad suutnuksid anda praeguse draama tuumakama osa, oleks ennatlik. Kuid see on ju ka täiesti loomulik: viis aastat on liialt lühike aeg, et eelmised «bastionide vallutajad» nad nii kähku käest annaksid. Enamik nimetatuid on jätkanud aktiivset draamatööd siiani.

Ent ükski aruanne ei saa mööda minna arvudest.

Kui palju näidendeid Eestimaal viimase viie aasta jooksul on kirjutatud, seda ei tea keegi ja see pole ehk olulinegi — «mõni pole veel jõudnud trükki ja mõni pole valmis ka». Meie näidendite koorekiht (portfell) pole kaugeltki õhuke: Kultuuriministeerium on saanud näidenditest viie aasta jooksul teatritele soovitanud umbes kaheksakümmend näidendit ja lavale on jõudnud neist praeguseks umbes viiskümmend kaks. (Umbes sellepärast, et näidendeid võib laekuda ja lavale tulla iga päev.) Viiskümmend kaks on hästi meeldejääv arv — kui oleksime sellise näidendisaagi lavale viinud ühe aastaga, siis oluks meil igal nädalal laval uus eesti algupärand! Praegu aga tuleb uus originaal niisiis circa viie nädala tagant. On seda palju või vähe? Sellele küsimusele jätaksin ma targu vastamata, sest vastus oleneb ju vastaja soovist ja nõudlikkusest. Aga väga vähe seda siiski kah ei tohiks olla. Ja see arv puudutab ainult teatritele määratud oopusi. Sama aja jooksul aga on «Tallinnfilmis» ekraanile jõudnud kaheksateist algupärandit, raadio toob meile

õige sageli uusi kuuldemänge. Neid on eesti autoreilt viie aasta jooksul kirja pandud saja ringis. Ning ka meie õhtune kodune sinine ekraan on midagi saanud: vähemalt üle kuu on teleteatris eesti uudisteos.

On kahju, et pean piirduma põhiliselt teatritele loodud repertuaariga, kuid kõike draamaga seotut analüüsida ei jõua, pealegi käsitletakse kino- ja teledramaturgiat põhjalikumalt vastavate ametkondade aruandlustes. Mis aga auditooriumisse puutub, siis on viimati mainitud draamasektorite kuulajate arv teatri omast muidugi palju suurem. Kokku võttes tuleb välja, et meie kirjanikkond (puht dramaturge meil ju peaaegu polegi) on siiski oma rahvale vähemalt arvuliselt küllalt palju anda suutnud.

Kes siis on andnud ja mida?

Algaksin oma linnulennulist ülevaadet puht teatrile kirjutatu kohta samadest nimedest, keda äsja sai mainitud.

Mati Unt on meie draamaviisaastakul andnud kaks olulist oopust: «Peaproovi» ja «Kollontai». Juba ainevallalt näitab see, et Mati Unt ei vali kergeid või elukauged teemasid. Minule isiklikult on eriti tugeva mulje jätnud «Peaproov», kuigi ka «Kollontaid» võib lugeda vajalikuks ja õnnestunud teoseks. Eesti draama mulusel vaagimisel Tallinnas üleliidulisel seminaril leidis «Peaproov» väga sooja vastuvõtu. Dramaturg Borštšagovski, eesti kirjanduse hea tundja ja ka kinole instseneeriija, imetles Mati Undi autorijulgust — katset ühendada filmitegemise parodeerimist väga tõsise, kanoonilise ja respekti nõudva revolutsioonivõitluse teemaga. Sellist tüüpi sulameid proovitakse teha harva, ja Undil on see toredasti välja kukkunud.

Undi vahepealsetest töödest rääkides ei saa mööda minna ka tema luulekompositsioonidest ja lavastajatööst. Viimane aga leiab ehk käsitlemist teatrirahva aruandmistes.

Rein Saluri näidendeist tahaksin esile tõsta «Lasteaiaonu». Kriitikud on Saluri loomingu põhiteemaks määratlenud «mineviku vaatlemisel ilmneva meelepidamise ja (tahtlike) mäluaukude suhte», kusjuures minevikuks on sõja-aastad ja sõjajärgsed aastad. Selles mõttes on «Lasteaiaonu» Saluri loomingus nagu erandlikki. Nimetatud tõsises ja naljakas loos näitab autor head groteski- ja koomikanärvi — ta pole siin põrmugi «maitsekalt kuivavõitu», nagu talle on mõnikord ette heidetud. Saluri teine näidend «Kadunud isa» sai näidendivõitlusel II auhinna (esimest kol korral ei antudki), kuid imelikul kombel pole seda seni veel ükski teater ega ka TV lavastada tahtnud. Olen näidendit lugenud ja tema senine saatus on mulle üllatav.

Jüri Tuuliku loomingust on vaadeldaval ajavahemikul lavastatud kaks väga erinevat teost: eetikaküsimustele pühendatud, natuke (kuid siiski heas mõttes) melodramaatiline «Luigetapja» ja hoopis-hoopis teistlaadne «Pulmad Abruکا moodi». Just «Pulmi» pean ma viimase aja üheks võluvamaks näidendiks. Dramaturgiliselt meenutab ta Smuuli omi, mille kohta Voldemar Panso ütles, et need on klassikalises draamavormist sama kaugel kui taevas maast, ja ükski tont ei oska öelda, miks nad siiski nii head on. Ka «Pulmade» võlu toetub mitte niivõrd faabulale ja konfliktile, kui just tegelaskujude mahlakusele. Ja mahlakad on nad tõesti! On kuulda olnud, et selle näidendi vastu ilmutavad huvi ka Moskva teatrijuhid; küll oleks tore, kui see huvi reaalse tulemuseni viiks! Seda enam, et J. Tuulik on meie draamakirjutajaist vist kõige rahvuslikuma käekirjaga. Mitte ainult Abruکا või Saaremaal.

Üsna viljakas on olnud ka Jaan Kaplinski. Kongresside vahel on ta kirjutanud kolm draamateost: «Pögeniku», «Neljakuningapäeva» ja «Indiaani-nägemused» (viimasega ma pole tuttav). Kaks esimest on jõudnud lavale. Kahju, et «Neljakuningapäeva» terav ja valuline rahvusevaatlus meie lavadelt nii lühikest aega kõlas. Teos oli (ja on) tõesti problemaatiline, võib ehk nõustuda sellegagi, mida mõned kriitikud leidsid: hea inimene, kogu südamest loodusesse ja loomulikkusesse uskuv Jaan Kaplinski on just selle tõttu andnud veidi väheveenva sümpaatse leeri või vastukaalu. Siiski tahaks seda teost veel näha. (Kõrvalepõikena: miks ei võikski mõnel autoril olla isikupäraseid illusioone?! Ain Kaalepi «Mäe veri» autori toreda usuga, et laul ja tants võivad kurjas maailmas suuri asju korda saata, ei saa päris nõus olla. Kuid millistesse asjadesse uskuv veel suur Leo Tolstoi!?) Jah, ma julgen loota, et «Neljakuningapäeva» lavatee pole siiski lõppenud. Selle tasemega näidendeid pole meil iial küllaga.

Endiselt on viljakad meie näitekirjanduse ammused talad Ardi Liives ja Rai-

mond Kaugver. Neist kahest oli produktiivsem Kaugver, kuid paraku on tal teatritega vähem õnne olnud kui kolleegil. Kaugver on kirjutanud vaadeldaval perioodil koguni neli näidendit: «Autahvel», «Lunastajad tuleb risti lüüa», «Juhtum heas perekonnas» ja «Lilled lahkunule», kuid ainult «Lilled lahkunule» on minu andmetel lavale jõudnud. Kuidagi ei oska vastata, miks nii on läinud. Näiteks «Lunastajad tuleb risti lüüa» on kirjutatud väga vilunud dramaturgikäega, teos on puändikas, filosoofiline ja karkassilt pisut Dürrenmatti meenutav. Kümmeaastat tagasi, Mati Undi «Phaethoni» aegu, teatrid lausa igatsesid sellist laadi filosoofilis-allegoorilisi töid. Teater muutub draamast kiiremini, kuid siiski on kahju, kui selline mitte liialt tõsiselt võetav kategooria nagu mood repertuaari valikul tugevasti kaasa räägib.

Ka Vaino Vahingul pole seni teatritega õnne olnud. Ta on vist praegu Eestimaa viljakaim näitekirjanik — suhteliselt noor mees on kirjutanud viisteist-kuusteist näidendit, lavale aga on jõudnud nendest ainult paar. Vahingu näidendite konfliktid on kummalised ja teravad, tema laad mõnikord (kõiki näidendeid ma ei tunne) nagu hüsteerilinegi. Siiski on nukker, et eesti teatriinimesed, kes meie dramaturgidele ette heidavad just loidust ja vähest ekspressiivsust, neist valusatest, kuid huvitavatest töödest on eemale hoidunud. Vahingu laad on proosas leidnud täie tunnustuse, talle on tekkinud epigoonegi; teater on jäänud külmaks. Kui midagi ei muutu, see tähendab, kui Vahing ei leia endale sama tunnetuslaadiga lavastajat, võime ühe dramaturgi niiviisi kaotada, sest ka kirjastada pole tal oma näidendeid õnnestunud (kuigi ma kindlalt ei tea, kas ta seda proovinud ongi. Aga seda oleks vaja, ei saa ju tuulde kirjutada).

Minu andmetel on meie Kultuuriministeerium saanud viie aasta jooksul näidendeid rohkem kui viiekümne autorilt. On loomulik, et me kõiki neid siinkohal puudutada ei jõua. Palun mitte solvuda! Kindlasti peaksin aga puudutama vähemalt osagi draamakunsti uustulnukaist.

Mihkel Tiksi, meie tuntud korvpalluri «Lahtihüpe» oli edukas. Näidendi vastu tuntakse huvi juba ka väljaspool vabariiki. «Lahtihüpped» võivad lõppeda ka pallikaotusega, kuid sel korral Mihkel Tiksi lahtihüpe õnnestus. Ja tema teine näidend «Tanel ja Pupsik» kinnitab, et palli pole käest antud.

Tõsiselt on dramaturgiaga tegelemas Mart Pernits. Ta on üks väheseid, kes muid žanre nagu ei harrastagi. Tema esimestes töödes (üks neist oli ETV telenäidendite võistlusel silmapaistnud «Aknad valla») olid eeskujud liiga selgesti nähtavad. Eriti tuntav oli Beckett'i mõju. Teatud epigoonlus loomingu algperioodil on üsna loomulik: ikka süüdatakse oma tõrvik võorast lõkkest. «Konflikt» ja «Akvaarium» näitavad autori püüdlikku edasiminekut ja eneseotsimist, kuigi me kes-teab-kui suurtest õnnestumistest veel rääkida ei saa. Autori töökus lubab neid aga oodata.

Meeldiv on see, et viljakas prosaist Kalju Saaber on hakanud draama vastu huvi tundma ja pöördus oma «Virumaa leivas» kohe tõsise teema juurde. Dramaturgillistele nõrkustele ja teatud tehiskuse elementidele vaatamata on see siiski märkimist väärt teos, seda enam, et ta rikastab meie näitekirjandust maa-ainega.

«Virumaa leiva» kõrval meenub kohe ka teine maatemaatika käsitlus kaasajas. Põllumajandust läbi ja lõhki tundev mees Olev Anton jäi Kaarel Irdi huviorbiiti: Ird on alati lugenud usutavaid inimitüüpe vaat et tähtsamaks kui teatritüki klassikalist ülesehitust. Valmiski «Laudalüürika» — lahtise dramaturgiaga, teatud määral muusika süidivormi meenutav teos, mille elulähedus on vaieldamatu.

Üsna omanäoline draamas on pikaproosamees Heino Kijk. Tema «Tütarlaps ja teised» äratas tähelepanu, ja mis siis sellest, et ka vastandlikke arvamusi.

On teisigi uustulnukaid. Näidendeid on kirjutanud Merle Karusoo, kelle kirjandusliku tehnikaga oleme tutvunud varem teistes vormides, samuti Jaan Kruusvall ja Aigar Vahemetsa. Vahemetsa huviorbiidis on olnud ajalugu ning püüdluseks võimalikult suur dokumentaalsus. Jääme temalt selles ainevallas ootama lisa.

Üsna uued nimed on Krista Kajar ja eriti Piret Udikas. Nemad — kaks naist — hõivasid näidendivõistlusel kaks kõrgemat kohta. Kui pärast Koidulat ulatub kaasajani andekate naisluuletajate katkematu rida, siis draamasse on daamid seni kirjutanud õige ebaühtlase punktiirjoone. Kuna ajalugu on näidanud, et millestki kord kättevõidetust naised eales ei loobu, siis võime nende tulevikku vaadata optimistliku kadedusega.

Näidendivõistluse kolmanda kõrgkoha võitis Priit Aimala, autor, kes on meid seni estrada ja raadio ning televisiooni kaudu küllalt naerutanud. Ta on nendel aladel produktiivne tippmees. Me oleme alati rääkinud komöödiograafide vähesu-

sest — Aimia «Ristmik» ja «Parunid» aga ootavad seni neid mehi, kes nalja puudumise üle kurdavad, kuid nüüd äkki kuhugi kadunud on...

Ka Hans Luige «Pikarublapäev» on seni tähelepanu äratanud väljaspool vabariiki. Albert Uustulnd — muusikaga põimitud rahvatüki pikaajalise traditsiooni jätkaja — on komöödiakirjutajaist õnnelikem: nähtavasti langeb tema maitse lavastajate omaga kõige enam kokku.

Kõige eredamaks uustulnukaks, õigemini uustulnukate tandemiks, pean ma Juhan Viidingut & Tõnis Rätsepat. Viidingu isik kujutab endast draamale eriti õnnelikku kokkusattumust: kui Mati Undis ühendub kirjanik ja lavastaja, siis liitub Viidingu puhul veel kolmaski komponent — näitleja. «Olevused» on omanäoline, virtuooslik, naljakas ja tõsine korraga.

Nii et meie tulevik nii väga tume polegi.

Siinkohal katkestaksin selle linnulennulise ülevaate — võimalik, et liiga leebe; nõrkadest näidenditest ja ootamatutest möödalöömistest läksin mööda. Kuid ma ei ole kriitik, ning pealegi olen siin esinedes üsna keerukas olukorras: sporditerminoloogiat kasutades pole ma ju teistele draamakirjanikele ei treener, spordiarter, kommentaator ega spordifunktsionäär, vaid hoopis kaasvõistleja. Tuglas on oma «Mõttepäevikus» kirjutanud, et kange riigimees Bismarck õpetanud oma diplomaate järgmiselt: «Ärgu räägitagu kunagi kogu tõtt, oluline on aga see, et kõik, mis te räägite, on tõde»... Püüdsin õppust võtta.

Kas on meie näitekirjandus mingil määral muutunud? Kui on, siis mis suunas?

Nii lühikese ajavahemiku puhul ei saa vist rääkida kardinaalsetest muutustest, või siis tuleks nad välja mõelda. Mingeid nihkeid võib ehk ometi märgata. Tundub, et mõningal määral on pöördutud mõistujutuliselt, sümbolitega rikastatud laadilt lihtsama, dokumentaalsuse sugemetega publitsistliku väljendusviisi poole. Vähemalt on selliste teoste arv suurenenud. Sellele muutumisele on kindlasti kaasa aidanud lavastajate Mikiveri, Komissarovi ja Karusoo taotlused, kes vennasrahvaste näitekirjandusestki on eelistanud just seda tüüpi teoseid. Kui varem nii teater kui ka näitekirjandus tundsid suurt soovi kõike üldistada, tõmmata paralleele müütide ja kaasaja vahel, siis oli see täiesti mõistetav, sest veelgi varasem draama oli lausa olustikuline ning jälgis kindlaid trafarette. Niisiis hakkasid teatud eelminevikus laval kisklema personifitseeritud ideed, nende kandjate näod olid aga suure üldistusastme tõttu niisama individuaalsusevabad nagu võistlusmääruste peale samuti tüütama. Nüüd püüeldakse jälle tagasi üldiselt konkreetsele. Eks ole draama kogu oma olemasolu kestel purjetanud kahe kari — ülimalt üldise ja absoluutselt individuaalse-kordumatu vahel. Ja ajaloos on olnud palju laevahukke ning neid tuleb kindlasti veelgi, sest kunst ei saa armastada sissesõidetud laevateid ja ega kuldvillakut sedasi kätte saada.

Üleliidulises draamas, mida ma kahjuks väga põgusalt tunnen, on mitmeid laevakaravane paljude lipulaevadega. Looritamata probleemiga ja inimsuhete süvaanalüüsi vältiv Gelman, üheaegselt lüüriline, rahvuslik ja süvarealistlik Drutse, psühholoogiline ja omal moel nukker Arbuzov ning paljud-paljud teised. Peab ütleva eesti näitekirjanduse kiituseks ja laituseks, et meie purjetajad on isepäisemad ning ennast sleppi võtta ei lase. See on hea eesti draama oma näo säilimise pärast, mida on üleliidulistel aruteludel rõhutanud Borštšagovski ja Strojeva, Krõmova, Salõnski ja ka Drutse ise. Rõhutatud on seda kiitvalt, kuid tundub, et üleliidulisel laval meid eriti ei armastata. Ja just sellepärast, miks meid kiidetaksegi. Kukub välja üsna paradoksaalselt... Igatahes need päevad, mil eesti näidend vallutas üleliidulist kuulsust — Jakobsoni ja hiljem Ranneti ajad — on ammuliina möödas. Ja seda, et nad peatselt jälle saabuksid, ei julge ma kuidagi prognoosida. Milles asi on? Ma ei usu, et praegune näitekirjanike plejaad oleks vorminõrgem või vähem psühholoogiline või elukauge. Ei. Kuid siiski näib mulle, ja see on süvenemas veendumuseks, et me ei ole suutnud pakkuda midagi esmaavastuslikku. Eelkäijad seda suutsid.

Me oleme kirjutanud maast ja merest, poliitikast ja armastusest, (tööstustemaatika, tõsi küll, on veel vaeslapse osas); oleme Maarjamaalt jõudnud Aafrikasse (O. Toominga «Musta kontinendi kasupoeg»), Melaneesiasse ja mujalegi, kuid esmaavastusi, vähemalt olulisi, pole tehtud. See on kurb. Kuid eks selle teadminegi ole midagi väärt ja kuhugi suunav.

Nüüd tahaks lühidalt peatuda küsimustel, mille üle on viimasel viiel aastal vaieldud, millest räägitud seminaridel ning ankeedivastustes. Nende hulgas on probleeme (ja küllap ka pseudoprobleeme), kuid kongressil neist päriselt mööda minna poleks õige.

Väga palju on murtud piike instseneeringute küsimuse kallal. Kolleeg Mati Unt — kirjanik ja läbini teatriinimene — on rahulikult arvanud, et probleemi pole mõtet eriti teravaks ajada: instseneeringud on sama vanad kui teater. Nad on ja jäävad. Muidugi oleks nukker, kui teatrite tipplavastused oleksid aina instseneeringud. Kuid teiselt poolt on Särevi ja Panso instseneeringud tõelised šedöövrid. Nii eesti kirjanikud kui ka teatriinimesed on nende üle võrdselt uhked. Häid instseneeringuid on küllalt palju. Minule meeldis väga Komissarovi «Protsess». Kuid on ka palju üsna nõrku instseneeringuid tugevalt lavastajailt. Mis siis? On ju ka väga palju nõrku originaalnäidendeid, võidakse pareerida. Ei saa sellelegi vastu vaielda. Üsna kurjaks on mind aga teinud mõned põhjendused, millega instseneeringute suhtelist rohkust ja nende kerget lavalejõudmist on püütud õigustada. Kõige jämedamate naeltega on meie nüüdisdramaturgiat häbipostitanud Kalju Komissarov, kelle instseneeringut «Protsess» ma just äsja kiitsin. Peaaegu täpselt aasta tagasi kirjutab ta instseneeringute vajadust põhjendades «Sirbi ja Vasara» ankeedile vastates: «Kogu küsimus on selles, milline on meie näidendite tase, kuivõrd nad vastavad eesti teatri praegusele tasemele. 99% puhul viimastel aastatel loetust tekib lihtsalt masendustunne. Rabav on kontseptuaalne primitiivsus, rabav on dramaturgilise ülesehituse mannetus!»

Vaat mis ütles!

Siin on küll kõige selgemalt räägitud meie draama nn. mahajäämusest, sellest teesist, millest algul oli juttu. On varemgi nenditud, et teater ja näitekirjandus — need kaks koossammujat —, ei käi ühte jalga; vaieldud sellegi üle, kumb siis ikka sammu on maha jäänud. Sammu üle võiks polemiseerida muidugi, kuigi targem oleks püüda lihtsalt ühte jalga käima hakata — rahvuskultuuris ollakse ju võrdolulised. Aga nüüd tõestatakse, et ei käida lihtsalt vale jalga, vaid üks on teisest mitte sammu, vaid koguni üheksakümmend üheksa sammu maha jäänud! Niisuguse teadasaamise peale peaks õnnetu mitte-õiget-jalga-käiv kaaslane vist hoopistükki seisma jääma, maha istuma — kui mitte end oksa tõmbama. Ja selle peale tunnen ma tõesti, et mu kohus on õnnetut rahustada ning lohutada. Ning lohutada saan ma teda sellega, millest muidu vaikisin, sest eesti teatri õnnestumised on mulle ikka rõõmu teinud ja lavastuste materjalile allajäämisest või koguni läbikukkumise-st pole ealeski kahjurõõmutunnet tekkinud. Kuidas seda saakski, kui ma ju ka ise üpris tihti teatrile kirjutan? Kuid paraku on sageli juhtunud, et ma näidendit lugedes olen märksa tugevama elamuse saanud kui teda teatris vaadates. On veel küllalt näidendeid («Tuhkatriinümäng», «Neljakuningapäev», enamik Rein Saluri tekste ja mitmed-mitmed teised), mis ei ole kaugeltki lõpuni avatud ja ammen-datud. Ja kui eesti kaasaegne teater nii interpreteerimisvõimas on, miks siis on läbi kukkunud niisugused asjad nagu «Peer Gynt», «Rosmersholm» ja «Pygmalion»?

On siin tõesti tegemist nende kontseptuaalse primitiivsuse või dramaturgilise ülesehituse mannetusega? Mulle on jäänud mulje, et eesti draamakirjandus ja eesti teater on läbi aegade olnud üsnagi võrdväärsed partnerid. Minevik on näidanud, et meie teatrile on toonud mõnikord edu mitte Shakespeare või Schiller, vaid hoopis suurema rõõmuga meenutab teatriajalugu «Saaremaa onupoega» või «Uba-Kaarlit» või koguni vana head Lutsu «Kapsapead»... Sellest hoolimata, et Koidula nagu Shakespeare'ile alla jääb... Ja nüüd ma siiski vabandan ja arvan — lepime parem ära! Vahest on ikka kord Vestmann all ja Piibelet peal, teinekord jälle vastupidi.

Teemast sai pisut kõrvale kaldutud, algasime ju instseneeringuist. Tahtsin eeltooduga hoiatada lavastajaid liigse enesekindluse eest. Tsiteeriksin taas Mati Unti, kes peaks neis küsimustes suutma täiesti objektiivne olla. Ankeedivastuses arvab ta:

«Režissöörid on natuke kergekäeliseks läinud. Tõsi, mõnele lavastajale istub kirjatöö hästi, aga mõni ainult arvab, et see talle istub, ja katsu teda ümber veenda...»

Mis siis ikkagi teha, kui teatril eriti huvitaval teemal, antud konkreetsel ajahetkel lausa valuliselt vajalikul teemal kirjutatud näidendit lihtsalt ei ole, ja kõik? Küll on aga lavastaja leidnud proosateose, millest võiks asja saada. Loomulikult on siis vaja instseneeringut. Sama olukorra ees on tihti seisnud kinotegijad. Mulle näib, et nende kogemusest tasuks õppida. «Tallinnfilm» peatoimetaja Enn Rekkor

on sellistel puhkudel ilmutanud leidlikkust ja seda palju kindlama käega realiseerinud kui meie teatrite kirjandusala inimesed, kes on väga sageli lihtsalt lavastajate ripatsid. Kinos tellitakse instseneering harva potentsiaalselt tulevasele režissöörilt. Selle teeb enamasti mõni tugev dramaturg. Vahel leitakse selline koguni vennasvabariigist. Muidugi tuleb tööle au anda ja öelda, et kino on majanduslikult paremas olukorras — tal on õigus osta autoreilt teoseid ka kaugemate tuleviku-plaanide jaoks. Kuid kas niisugune õigus kinorahvale taevast sülle kukkus? Küllap oli selle nimel ka võitlemist. Eesti filmi viimaste aastate vastuvaidlematu edukäik näitab, et see võitlus on ennast õigustanud.

Ärgu arvatagu, et instseneeringute tegemiseks kirjanike abi kasutamist kirjanike tööpuuduse nimel soovitatakse. Ei, tööpuudust meil pole, ja kindlasti ei tahagi paljud sellise instseneerimistööga tegelda. Küsimus on tõstatatud eelkõige sellepärast, et ükski mõõdunudaastasele ankeedile vastanu ei osanud kirjanike ja teatrite lähen-damiseks mitte kui mingit ideed välja pakkuda. Võib aga uskuda, et koos lavas-tajaga instseneeringu kallal pead murdes õpitakse tundma teineteise loomingulist käekirja. Üsna tõenäoline on seegi, et vastastikuse mõistmise korral kirjutab instse-neerija lavastajale juba originaalnäidendi, mis viimasele suurema tõenäosusega vastuvõetav on. See aga tagab õnnestumise.

Kõik räägitu ei pea hoopiski tähendama, nagu tuleks lavastajate tehtud instse-neeringuisse halvasti suhtuda: mõnede kirjameeste ankeedivastustes kumas jälle selline arvamus. Igaühel on õigus instseneerida nii palju kui süda kutsub — seda ei piira ei konstitutsioon ega kriminaalkoodeks. Küll võiksid aga instseneeringuid pisut rohkem kontrollida kirjandusala juhatajad. Mõned head aastad tagasi käis Tallinnas mees Poolast, ühe teatri juht. Tegemist on Krakovi kuulsa ja väga oma-pärase struktuuriga teatriga. Teatril on nimelt direktor ja kirjandusala juht — struktuur meenutab filmistuudioti omi —, puudub aga pealavastaja, tavalistest lavastajatest rääkimata. Need tuakse lepingu alusel igast maailmakaarest. Ja siiski olevat teatril välja kujunenud kindel oma nägu.

Et lõpetada see sekkumine naaberrügi — teatri siseasjadesse, kinnitaksin veel: «Muidugi ei pea iga kingsepp jääma oma liistude juurde. Eriti veel siis mitte, kui on tegu halva kingsepaga... Äkki saame oma tsunfti uue andeka liikme.»

Ei ole vist olnud ühtki dramaturgia-alast kokkutulekut, kus poleks räägitud kirjas-tamisprobleemidest. On avaldatud mõtet, millele ei saa vastu vaielda: näidend peab säilima. Me ju säilitame kõike, mis seda vähegi väärib; trükime suurtes või väikes-tes või akadeemilistes tiraažides vanasõnu ja murdenäiteid ja setu kandleviise. Aga kas on siis meie kultuuriajalooos tõmmatud mingi punane joon, millest siin-poolsesse võime suhtuda ükskõiksemalt, tagapoolsesse aga kui eriti hinnalisse? Selline joon võib ju meie kujutluses olla, kuid tulevaste põlvete jaoks nihkub see joon pidevalt edasi. Suure hoolega otsime baltlase Kotzebue töid, ja hea, et otsime. Kuid meie oma loodu võib saada kunagi samasuguse visa otsimise objektiks.

Draamateatrite kirjandusala juhatajate sahtleis (enamasti hästi korrastatutes) olen leidnud ja huviga lugenud näidendeid, kas või Vahingu omi, mis just-just peaaegu-peaaegu oleksid lavale pääsenud, aga siiski mingil põhjusel kõrvale jäid — sobivamat ajahetke ootama. Siin ei süüdistata hoopiski mitte teatreid, veel vähem kirjandusala inimesi: teater on imeliikuv organism, ta elab hetkes — selles ongi tema võlu.

Aga võib-olla leiaks see või teine näidend kunagi hiljem oma Prints — nagu Tuhkatriinu? Võib-olla oleks ta millalgi just see ainuvajalik teos. Kust oskab Prints teda otsida? Viia Kirjandusmuuseumi? Või säilitada Kultuuriministeeriu-mis? Võiks. Aga Prints ei käi tihti ei muuseumis ega ministeeriumis. Mida ette võtta?

Mis puutub «Eesti Raamatusse», siis on seal viimasel ajal näidendeisse hakatud paremini suhtuma kui varemalt. Aeg-ajalt ilmub aasta parimate näidendite kogu-mikke, autorikogumikke jne. Oleks aga rumal nõuda kirjastuselt näidendiraama-tute hulga «otsustavat, kardinaalset tõusu järgnevalt viisaastakuul». Näidend ei ole kõige minevam kaup juba žanrispetsiifika tõttu. Näidendit saab lugeda see-kellel on teatud lavastajakalduvusi ja elav fantaasia — näidend on nagu konsept.

Endast lugupidav ja rentaabliit töötada sooviv institutsioon ei saa peatähelepanu pöörata kitsama tarbijaskonna kaubale. Aga mida ikkagi teha, et näidendid ei koltuks sahtlites ja kaoks?

Kunagi avaldas Lembit Rimmelgas hea idee. Ta arvas, et kas ei saaks kuukirja «Meie Repertuaar» kuidagiviisi moderniseerida; miks peaksid tantsusammud, pillilood ja näitemängud kõik samade kaante vahel olema? Võib-olla õnnestuks «Reper-tuaarileht» heas mõttes «löhestada», nii löhestada, et hakkaks ilmuma väike, väli-muselt kas või «LR» meenutav näidendivihikute sari? Selle katuse all võiksid varju leida ka kuuldemängud ja telenäidendid, mis muidu sootumaks kipuvad kaduma minema. Materjali jätkuks küll. Ja miks ei võiks seal ilmuda ka tõlketöid samadest žanridest?

Paistab kena idee olevat, ja on vist meie endi süü (Kirjanike Liidu ja tema tillukese draamasektsiooni süü), et me pole osanud seda ellu viia. Pärast kongressi tasuks tõsiselt proovida. Siinkohal arvan ma aga, et vaevalt me päris ilma juhtivate organite abita sellise ülesandega toime tuleme.

Võtsin siin esmakordselt suhu sõna draamasektsioon. Tunnistan, et meie sektsioon on töötanud üsna nõrgalt. Meie saavutuseks on olnud (koostöös Kultuuriministeeriumi ja Teatriühinguga) vahest ainult see, et oleme suutnud aeg-ajalt läbi viia kohalikke või üleliidulisi seminare. Pole aga vist suurt mõtet ka meie tööd põhjata, kuna sektsioonil praegusel kujul nagu pole õiget eesmärki. Kas tasub korraldada meie pisigrupi koostumisi, et üksteisele tutvustada oma uusi näitemänge? Me meenutame niiviisi kangesti vanemate prouade teeõhtuid, kes vastastikku kiidavad oma meheleminekuas tütreid (või demonstreerivad pisikesi näputöid); keda aga pole — see on peigmees! Me pole osanud lavastajaid kohale meelitada, ja teame ka väga hästi, et need on ühed hirmsasti koormatud inimesed. Vaevu leiavad nad aega oma Teatriühinguga jaoks. Kas ei oleks meie draamasektsioonil mõtet mingil viisil Teatriühinguga koopereeruda? Kui korraldada just seal mingeid perioodilisi üritusi, millest tingimata võtaksid osa ka teatrite kirjandusala inimesed, vahest oleks asi tõhusam. Eriti kergendaks oma näidendite sealne tutvustamine noorte dramaturgide muresid, kes peavad väriseva südamega mööda Eestimaad ringi sõitma ja kõikjal oma kaupa pakkuma nagu harjuskid.

Tore, kui järgmisel kongressil seda probleemi enam poleks! See aga oleneb küll juba ennekõike meist. Mingit kõrgemalt poolt tulevat abi (nagu «Meie Repertuaari» muutmise idee puhul) siin vaja ei tohiks minna.

Millest siis veel?

Näitekirjanduse elavdamisel ja uute annete leidmisel on suurt kasu olnud näi-dendi-, kuuldemängude- ja telenäidendite võistlustest. Kui ikkagi Eestimaal leidub kuuskümmend inimest, kes tähtaegadest kinni pidades kirjutavad kuuskümmend kuus näidendit, siis ei saa kuidagi rääkida juurdetulijate puudusest. Nagu võistlus-tel ikka, on osavõtjate hulgas teatud protsent igavesi osavõtjaid, keda meedikud tähistavad mõistega «grafomaan». See on ohutu kontingent ja isegi nende hulgas leidub inimesi, kes täiesti ootamatult võivad mõne huvitava tööga toime tulla (enamasti vajavad nad sel puhul heasoovlikku abi). Pealegi ilmutavad taolised võistlused aga ka seda, et näitekirjanduse vastu tuntakse suurt huvi kõige erine-vamate elukutsetega inimeste hulgas; väga meeldiv on lugeda vilumatuid ja kro-belisi töid, millest siiski kumab kindel soov sessinases maailmas midagi paika panna ja parandada. Enamasti võetakse niisuguste autoritega kontakt, kuid see kontakt jääb kahjuks üsna tihti ainult ümbriku avamisel selgitatud autori nime mällu fikseerimiseks, kust ta peatselt kaob. Oleks tarvis nende inimestega tõeli-selt kontakteeruda ning neid abistada. Suures osas nad endast hiljem Kirjanike Liidu konsultandile märku ei anna ning meie ainus ja niigi koormatud konsul-tant leiab enesestmõistetavatel põhjustel samuti vähe aega nende ülesotsimiseks. Nähtavasti oleks mõistlik ja tark kutsuda sellised «peaaegu-auhinnalised» korraks pidulikult või poolpidulikult kokku kas Kirjanike Liidu musta laega saali või Kul-tuuriministeeriumi, et nendega mingil määral tutvuda, s. t. «kontakteeruda». Ma olen kindel, et midagi jääks sõelale. Ilja Ehrenburg on väitnud, et kirjandust õpe-tada ei saa, parim õpetamisvorm olevat viia inimesi nn. kirjanduslikku miljösse. Ja see ei nõua ju mingeid riiklikke kulutusi...

Kokku võttes võib öelda, et niisugused võistlused on ennast õigustanud ja õigus-tavad kindlasti ka edaspidi. Sama võib öelda kinniste näidendivõistluste kohta, mille puhul Kultuuriministeeriumi Teatrite Valitsus pöördub väiksema grupi dra-

maturgide poole teatud kindlat eesmärki taotleva teose saamiseks. Siinkohal aga olen ma kohustatud väljendama mõnede draamakirjanike pahameelt, kes — olles küll Kirjanike Liidu liikmed —, on sellistest ettevõtmistest kõrvale jäetud. Ilmselt vajab niisuguste võistluste korraldamine mitmete instantside senisest paremat ühistööd. Ja see on ülesanne, mis tuleb meil kõigil koos lahendada ning ei tohiks olla ka liialt keerukas.

Toodud arvud ning ülipõgus temaatiline analüüs näitavad, et «draamarindel» midagi eriti vapustavat pole toimunud — pole põhjust rõõmuks ega nutuks. Kuid võib-olla just see ongi põhjus tõsiseks järelemõtlemiseks.

Jean Vilar, kuulus prantsuse lavastaja, näitleja ja teatri üle järelemõtteleja, on öelnud: «Andke mulle uus ühiskond — ma annan uue teatri!» Meie ühiskond — ja muidugi mitte ainult meie ühiskond! — on pidevas muutumis- ja uuenemisprotsessis, kuid kas me tõesti võime enesekindlalt väita, et oleme andnud uue draamakirjanduse (või uue teatri)? Küllap vist mitte. Kunst on — nii vähemalt on arvanud targad inimesed — suur ainult siis, kui ta kirjeldab totaalse elu muutusi ja koguni mõtestab neid. (See, et kunst ka elu liikumist suunata suudaks, on alati olnud kõigi tõsiste kunstnike soovunelmaks.)

Paraku jääb kunst enamasti ajast maha. Mulle näib, et me ei oska oma aega, kas või sedasamust tänast päeva, näha sellise rahuliku ja objektiivse pilguga, nagu oskame näiteks möödunud sajandit. Tõsi, me näeme oma saavutusi, eriti teravalt puudujäärke; me muretseme õigustatult sõjaohu ja looduse saastamise pärast; me kirume isikupäratu arhitektuuri inetuse esteetikat, vahel jõuame koguni arusaamani, et entroopia kategoorias võivad tsivilisatsioon ja saastumine olla sünonüümid. (Tõsist termodünaamilist analüüsi see väide muidugi ei kannata.) Kuid ikka kuulduv hääli, lausa südamesttulevaid, et Vargamäe-päevil oli kõik «etem», heaks kombeks on langeda kollektiivsesse nostalgiasse. Kunstniku üks põhiülesandeid, võib-olla koguni meie eksisteerimise põhjendus, ongi muretsemine. See on iga kunstniku püha, omamoodi õnnis orjus. Kui aga püüda oleviku, mitte mineviku, vaid hoopis tuleviku tasandilt vaadata, siis küllap kuulutab kahekümne esimene sajand, et need kahekümnenda sajandi omad elased ikka väga harmoonilises ajas; tõenäoliselt oskavad nemad näha meie sajandi ILU palju paremini kui meie ise.

Möödunud aasta novembrikuu «Loomingus» oli meil võimalik lugeda Guillaume Apollinaire'i tõlkeid Ain Kaalepilt. Ja ptiikirjas toodud järelsõnas nendib Kaalep, et too Apollinaire, kodanikunimega Wilhelm Apollinaris Kostrowitzky — Esimese maailmasõja rindemees, vangisistuja, elupõletaja, läbinisti traagilise saatusega mees, kelle närvilises värsis on segi kollaaž ja kalligramm, banaalseim kõnekeel ja stiilipuhtaim alexandriin — suutis sellest kõigest kokku luua väärtuse, mis esmakordselt tõi nähtavale — ja nüüd ma tsiteeriksin lausa suurte tähtedega — «KAHEKÜMNENDA SAJANDI TSIVILISATSIOONI ENNEOLEMATU JA ISELOOMULIKU ILU».

Meie sajand — paraku on seda küll nenditud ka kõigi eelmiste sajandite kohta — on iseäralik. Meile pakutakse paradiisilootusi — tehnika ja teaduse läbi —, täpselt samast allikast ähvardab meid surmaoht. Me elame rikkuse ja nälja maailmas. Me elame lootuse ja lootusetuse maailmas. Kuid arvatavasti oskavad tulevased põlvkonnad meie ajas näha seda kummalist ja närvilist abrakadabrat, mis nende jaoks kindlasti mahutub sõnasse «ILU».

Kui meie jaoks see *summa summarum* ka sõnasse ILU ei mahu, peaksime siiski püüdma kirjeldada seda vapustavalt uut, mis meid ümbritseb. Peaksime püüdma seda mõtestada. Mis sellest, kui me ka eksime. Aga just sealt ja ainult sealt saab tulla kunsti esmaavastuslikkus.

Ükskõik millise hinnangu me annaksime oma kaasaegsele eesti kunstile, sealhulgas tema väikesele sektorile NÄITEKIRJANDUS, kindel on see, et me peame püüdma vaadata oma ajastut eelarvamustevabalt, julgelt ja nii avasilmi, kui silmad vähegi lubavad.

Jõudu kõigile selles missioonis!

KRIITIKA 1976 — 1980

Kriitikuid ja kirjandusteadlasi on Kirjanike Liidus 31, nendest eelmise ja selle kongressi vahel vastuvõetuid 8. Kriitikas kaalukalt ja sagedamini esinenud kirjanikke loendasin 16—17, tõlkijaid 3—4. Kokku ca 50, mis muidugi ei hõlma kõiki kriitika ja kirjandusteaduse tegijaid.

Bibliograafiat. Kongresside vahemikku jäänud A. H. Tammsaare juubeliks tuli välja L. Siimiskeri ja A. Palmi pildikroonika, pandi käima «Kogutud teoste» tekstikriitiline rahvaväljaanne, kirjutati palju sisukaid artikleid ja esseid. Juba enne oli ilmunud Tammsaare enese «Valitud artiklid». Eesti kriitika kordustrükkidena tulid ka J. Semperi «Mötterännakute» 3. köide ja P. Kuusbergi «Teosed» 8. Marksistliku kriitika klassikast on meil nüüd lisaks Plehhanovile ka valik Lunatšarskilt. Tekstoloogid viisid lõpule Kreutzwaldi kirjavahetuse. Ilmus J. Põldmäe monograafia «Eesti värsiõpetus», kirjandus- ja kultuuriloolisi uurimusi R. Põldmäelt, L. Anveldilt, N. Andresenilt jt., postuumselt R. Alekõrre ja V. Altoa raamatud. Eesti kriitikalugu uurivad 4—5 nooremast jõudu, nendest R. Veidemann käsitleb ka kriitika poeetikat. Kirjandusmuuseum jõudis «Paari sammukese» 9. köiteni. Sari «Eesti kirjamehi» on visa täienema, lisandusid «Paul Kuusberg» N. Andresenilt ja «Juhan Smuul» Ü. Tontsult.

Läbi 70-ndate aastate tuli kirjandusteadlastel teha kaastööd ENE-le ja teistele selle nõudliku toimetuse väljaannetele. Valmis sai ka KJL, kus eesti kirjanike esindatus on suhteliselt tihe. Keskkoolile kirjutati uus eesti kirjandusloo õpik H. Puhveli juhtimisel. J. Lotmanil, V. Bezzubovil jt. TRÜ vene kirjandusteadlastel on teoksil uus vene kirjandusloo õpik keskkoolidele.

Respekti vääriva järjekindlusega on edasi tehtud aastaülevaate-brošüüri «Estonskaja literatura». «Kirjanduse jaosmaa» väärtus ilmselt üha kasvab aja jooksul, ka juurutab aastaraamat meie arvustusse edukalt kommentaari žanri. Kriitikat avaldavale perioodikale lisandus ajakiri «Tallinn».

Ilmunud on populariseerivaid koduloolise kallakuga ja esteetika-alaseid brošüüre, kõrgkoolide rotaprintipaljunduses õppevahendeid ning V. Kaburi jt. koostatuna hulk kirjanike personaalbibliograafiaid.

Artiklite ja arvustuste ühe- autori-valimikke kogunes viie aasta kohta kaheksa, ühisvalimik «Kirjandus kriitiku pilguga» jätkas ilmumist kaksaastakute kaupa. Retsenseeritud on kriitika- ja kirjandusteaduslikke raamatuid enamasti hoolikalt ja asjatundlikult. Kriitika enesetunnetusega läksime vahepeal liialegi. Nüüd on märgata kriitikast kirjutajate huvi suundumist kriitiku isikult jälle kriitika ja kirjanduse suhetele.

Edasi natuke kirjanduse situatsioonist. Elame kiiresti muutuvast kirjandusmaailmas. Raamatust on saanud väga minev kaup, eesti romaani järele tekkis viimasel kümnendil suur nõudmine ka väljaspool keelepiire. Keskkirjastused annavad seda välja sajatuhandelistes tiraažides ja ikkagi küündivat romaani vabaturuhinnad nii Moskvas kui ka Paides ja Türil soliidsete kahekohaliste rubla-arvdeni.

Lugejamenu on kõige reaalsem ja vaieldamatum tunnustus. Rahvas ostab ja loeb mind, mida teie veel õiendate, võib kriitikule öelda iga mineva raamatu autor, ja vastata saaksid sellele ainult kirjandussotsioloogid, tehes kindlaks, kes, mismoodi ja miks loeb. Oleksime nagu jõudnud uude kultuurirevolutsiooni staadiumi, seejuures massilise kultuuritarbimise etappi; ilmselt ei pääse ka kriitika korrigeerimast oma taktikat ja strateegiat, hoiakut ja suhtlemisviisi.

Kõigepealt ehk tuleks anda endale aru, et hea, kuid väheloetava kirjanduse

kiitmisega ja vähenõudliku, kuid menuka teose manamisega soovitatavat efekti ei saavuta (efektiivsem on siis juba kirjastuse-poolne Demjani kalasupi meetod). Pigem võib niiviisi ära tüüdata sellegi 2% lugejasliidreid, kes vahendavad M. Lauristini andmeil kriitika väärtushinnanguid laiale lugejale.

Eesmärgi saavutamiseks tuleb mõnikord sellele hoopis selg pöörata ja hakata minema vastassuunas. Võib-olla peaks kriitika kujundama oma hoiaku mängulisemaks, s.o. teaduslikumaks või populaarteaduslikuks, vastavalt väljaande profiilile.

Kriitika teaduslikkusest rääkides ei pääse mööda analüüsi kategooriate, terminoloogia ja adaptatsiooni probleemidest, ennekõike aga

meetoditest, millest kirjutab juba mõnda aega kogu maailm ja meil H. Peep. Teaduse, eelkõige kirjandusteaduse ja ühiskonnateaduste meetodid ning menetlused kanduvad kriitikasse mõistagi ebapuhtal kujul. Neid lihtsustatakse, põimitakse esseistliku isemõtleamisega, tihtigi mõjutavad nad kriitikat kaudselt. Tulemuseks on heal juhul süntees, halvemal eklektika.

60—70-ndate vahetus oli eesti kriitikas üks rikkamaid uute meetodi-impulsside saamise poolest. Kõigepealt struktuurianalüüsi sissetulek, mida soodustas Lotmani koolkonna vahetu naabus, kuid mille laiemaks taustaks oli üleliiduline huvitõus kunsti spetsiifika vastu. Ilmus kapitaalne 3-köiteline «Теория литературы», Kagani ja Stolovitši esteetika-alased teosed jmt., mis näitab, et oli tekkinud vajadus kunsti suhtelise autonoomia tunnustamiseks. Meil juurutas P. Lias struktuurianalüüsi ühtaegu nii proosakriitikasse kui ka eesti nõukogude romaani teaduslikku uurimisse. Samuti M. Peet draamakäsitluse, kuna luules rakendamise võimalustele osutas M. Mäger. Nakatavus võinuks suuremgi olla, see meetod ei ole kaugeltki ammendanud oma rakendamise võimalusi. Teksti lähilugemise kool on äärmiselt vajalik ka algavatele kriitikutele. P. Lias ise on üle läinud klassikalisele sotsiaaleetilisele käsitlusviisile, mille lähted viivad tagasi Belinski, Dobroljubovi jt. juurde ja mis muidugi ei ole oma aktuaalsust minetanud. Muide, eesti kirjanike ambivalentset inimesekujutust eritledes toovad vene kriitikud kangelase dominandi välja teravdatumalt ja annavad selle alusel sotsiaal-eetilise hinnangu märksa kategoorilisemalt kui eesti kriitikud.

Luulekriitika tõusis peamiseks kujundianalüüs (K. Muru ja tema õpilaste, E. Mallese jt. töedes). Luulekriitika on tänu sellele omandanud metakeele: ei räägi enam luule enese sõnade ja värsstitaatidega. Analüüs on huvitav, ka on luulekriitikud praegu ehk teistest üle autori isikupära piiritlemise oskuses. Meetod soodustab seda, kujundis väljendub kirjaniku individuaalsus kahtlemata sügavamalt kui struktuuris. Miks pole kirjutatud nooremate prosaistide portreid, küsib T. Kallas («Keel ja Kirjandus» 1981/1). Võib-olla sellepärast, et kriitika põhihuvi on suundunud individuaalsuse tunnetamiselt protsessi tunnetamisele ja proosa kui 70-ndate kande kirjandusliik peegeldab oma koguproduktiga protsessi kõige representaablimalt. Kümnendivahetusel 60/70 imbus kriitikasse ka motiivianalüüsi, peamiselt Soomest, ja nagu struktuur, nii on motiivgi protsessivaatlust soodustav kategooria.

Müüdi mõiste küllalt lai kasutamine algas vene kirjanduskriitikas ja -teoorias 70-ndate keskpauku — J. Meletinski «Поэтика мифа», J. Davõdovi, T. Aitmatovi ja eestigi keelde tõlgitud A. Gulõga tööd. Meil pole müüdikriitika eriti vedu võtnud, kuigi üsna kaalukas osa kirjandusest otse tingiks seda ja kuigi see on kõige huvitavamaid, kõitvamaid kriitika meetodeid. Et müüdi struktuuri avastamine selle või teise teose tagant võib pakkuda plahvatavat äratundmisrõõmu, demonstreeris V. Macura analüüs «Kartulikujudele», samuti A. Kaalepi ja J. Krossi müüdikriitilised Tammsaare-tõlgendused. Ühendades kohalikku, rahvuslikku, internatsionaalselt tuntuga, universaalsega, on müüdikriitika ühtlasi tänuväärne oma kirjanduse esitlemiseks teistele rahvastele. Teaduslikult rangemas teostuses aga kontrollib ka kodumaise kirjandusteadmuses käibivaid pool- ja veerandtõdesid (L. Uustalu «Põrgupõhja uue Vanapagana» folkloorsest taustast «Loomingus» 1979/6). H. Eel-salu asetaskirjandusliku/rahvaluulelise kujundi kosmilise reaalsuse konteksti («Eesti Loodus» 1980/12); selleks on peale astronoomilise eruditsiooni vaja vist ka sootu teise kvaliteediga mõtteviisi.

Müüdikriitikale mõnes mõttes lähedane on võrdlev-tüpoloogiline meetod, peaesindaja meil N. Bassel. Sotsialistlike rahvuskirjanduste lähenemist on see meetod tuvastanud ühisjoonte kindlakstegemisega tüpaažis, ainekikus, problemaatikas, kol-

lisioonides jne. peamiselt sotsiaalse sisu tasandil, ka žanride ja struktuuri evolutsioonis. Võin eksida, aga kas ei ilmne 70-ndatel aastatel rahvuskirjanduste sisemine arenguühtsus teisiti. Pean silmas mitmete vene ja meie juhtivate kirjanike süvenemist lokaalsesse substraati, alates keelest, mis on suuresti komplitseerinud tõlkijate tööd, ja lõpetades rahvusliku karakteri ning mentaliteediga. Arvatavasti sunnib see nähtus evolutsioneerima võrdlev-tüpoloogilisi menetlusi ja seab ehk uusi ülesandeid üleliidulise kriitika ette. Võib-olla kasvab sotsiaal- ja rahvusajaloolise kommentaari osatähtsus rahvuskirjandusi vastastikkü vahendavas kriitikas. Olengi seda joont märganud mõnedes «Literaturnoje Obozrenije» ja «Tallinna» kriitilistes töödes, vajalik oleks see samuti eestikeelse tõlkekirjanduse kriitikas. Viimase kas või forsseeritud arendamine oleks ilm vajalik peale muu ka meie omade kriitikute kvalifikatsiooni pärast. Ega asjata kurda mõni väga töökas arvustaja, et tõlkekirjanduse kriitika on kõige raskem töö.

Statistilistelt meetoditelt on peamisi adaptatsioone 70-ndate kriitikasse printsiip, et tõeste üldistuste tegemiseks pole vaja läbi töötada tekste koguulatuses, vaid piisab esindavast valikust. Kriitikas tõsisemaltki rakendamiseks tundub perspektiivne sisuanalüüsi meetod. Selle juurutamine eeldab sotsioloogiharidust (S. Ruutsoo ongi katset teinud). Pärilalaks massikommunikatsiooni uurimine, annab sisuanalüüs häid võimalusi kirjandusnähtuste võrdlevaks käsitlemiseks kirjanduse ja sootsiumi suhete plaanis. Viimasesse oleks hädapärast vaja senisest asjalikumat konkreetsust.

Siinkohal kõrvalepöige kriitika sotsiaalsuse juurde. «Kriitika sotsiaalsus seisab teose antud hetkel sotsiaalselt kõige olulisemate külgede analüüsis. [---] Ei saa olla sotsiaalne kriitika, mis analüüsib näiteks põhjalikult ühiskondlikult mittetähtsa teose sotsiaalset tausta või jätab analüüsimata väljapaistva kirjandusteose kunstilise külje,» on formuleeritud ühes vastuses kriitikakomisjoni poolt 1977 korraldatud noorte kriitikute ankeedile. Sotsiaalseks probleemiks muutub kõik see, millest paljud tunnevad kibedat puudust, mis on ohus. On põlastatud, et olmeromaan kõneleb ainult naise bioloogilisest eneseteostusest. See pole argument. 60-ndatel muutus sotsiaalseks/globaalseks probleemiks loodus ja keskkond, 70-ndad lisasid armastuse ja mõnda muud; K. Kurg kirjutab «Keeles ja Kirjanduses» kultuurist kui aktualiseerunud sotsiaalsest väärtusest. Jne. Kirjandus ja kriitika on sotsiaalsed, kui nad kõigest sellest räägivad, ja rääkima ei pea tingimata deklaratiivselt. Aga nii kriitikute kui ka toimetajate seas leidub ikka veel isikuid, kes usuvad, et mida sagedamini esineb tekstis sõna *sotsiaalne*, seda õigem see tekst on.

Adaptatsioonid teistest teadustest. Inimesekujutuse ja probleemistiku analüüsis on üha tugevana püsinud sotsiaalpsühholoogia mõju ühes mõningate psühhoanalüütiliste allüüridega. Algatajaks oli H. Runnel 60-ndate lõpul ja aastaid tundus see asjakohane ning sisukas. Viimase ajal hakkab nagu väsimata. Sagenevad juhud, kus kriitik kasutab teose analüüsi arveteõidenduseks kirjanikuga, ähmastades teadlikult autori ja tema tegelase piire. See pole korrektne ei teoreetilise-metodoloogiliselt ega ka eetilisel; tegelase autoriühendus või koguni -identsus ei puutu asjasse, kui kirjanik on oma kujutuse korralikult objektiviseerinud. Peamine aga, miks sotsiaalpsühholoogiline vaateviis hakkab iganema — kirjanduses eneses on inimesekujutus muutunud, ka autorikaugemaks, s. t. filosoofilisemaks, distantseeritumaks; kunstilise üldistuse aste on tõusnud. Mil viisil kriitika end sellele ka ei kohandaks, igal juhul võiks temas olla vähem psühholoogitsemist. Kriitik ei tohiks iial unustada, et kuigi tõlgendamine kuulub ta ametiõigustesse, on iga tõlgendus ikkagi enam või vähem oletus, võimalikkus. Liia psühholoogiline tõlgendus, millega kaasneb veel ka küsimus respektist isiksuse, üldse teise inimese vastu. Sellesama pärast tahaks vahel öelda teistele ja endale: ära topi ennast kirjanikule appi loomingulisi plaane tegema! ära pressi kirjandusteose tegelasele peale oma isiklikku käitumisloogikat, see lõhnab normeerimise järele! loe parem Bahtini ja Vögotskit!

Oleme järjekordselt takerdunud tegelaskujude vahendamisse, mis on enamasti ülearune ka lugeja jaoks. Abitud oleme aga niisuguste olemuslike ja tööpoolset raskesti tabatavate kategooriate rakendamisel nagu aegruum (J. Talvetilt tuli sel teemal vähemalt hea teoreetiline artikkel, «Keel ja Kirjandus» 1980/11), teose atmosfäär, siserütm ja -pinge, kontekst. Keel vajab palju rohkem kriitikapoolset

lähilugemist, eriti seoses rahvakeele ja murrete osakaalu suurenemisega kirjanduses. Headki kirjanikud ei tule kogenudki toimetajate abil alati toime rahvakeele ja normkeele kunstiliselt laitmatu ühitamisega. Olulisi üldistusi võib anda ka olusliku- või keskkonnakujutuse detailanalüüs. Olmekirjanduse ja võistlusromaanide kriitikud võiksid aga näit. A. Vinkli vastavateemalistest uurimustest järele vaadata, milliste kriteeriumidega rahvaraamatule läheneda — mida sealt otsida, mida mitte. Saksa DV uurijad on muide täheldanud teatava ajajärgu tipposte ja alumiste kihtide kirjanduse, sealhulgas bulvarilektüüri suuremat omavahelist idee-lähedust, kui on neil mõlemal sama ajajärgu kesktaseme kirjandusega.

70. aastate kirjanduse mõistmine ja mõtestamine nõuab paremat rahvateaduste, eriti folkloristika tundmist. Nimetan vaid ühe näite (millele juhtis tähelepanu lingvist, Emakeele Seltsi teaduslik sekretär H. Ahven): J. Kruusvalli kriitik jääb jänni, kui tal pole teadmisi pajatuse ja pärimuse kohta.

Reaal- ja täppisteadustest on kriitika hakanud laenama termineid ja väljendeid stilistilistel kaalutlustel. Aga erialatundjatelt kutsuvad meie *katalüsaatorid* ja *indikaatorid* välja kaastundliku naeratuse. Õppida oleks nendelt kahtlemata mõndagi kasulikku — mõtteselgust, üldistuse konkreetsust, võib-olla natuke ka ükskõiksust *musta kasti* suhtes. «Loomingu» belletristika-osa on olnud viimasel ajal tihti kehvapoolne, mõne numbriga lepib ainult populaarteaduslik essee.

Terminitest. Võrreldes 50-ndatega on suuresti vähenenud üksteisest möödarääkimised terminikasutuse pinnal. Ka ei risustata teksti ega kirjapilti enam nii palju jutumärke nõudvate tingterminite ja ligikaudsete kujundlike vastetega, nagu oli tavaks 60-ndail. Terminoloogiat täiendatakse ja kaasajastatakse eelkõige rahvusvahelisest käibefondist, kuid on välja mõeldud ja käiku läinud ka omi. Muidugi ei ole kriitika kultuurile plussiks, kui termineid ja terminiks kandideerivaid mõisteid kasutatakse halvustamise eesmärgil, üldse hinnanguliselt (vrd. Ain Särg, «Mina, harrastaja». «Edasi» 30. I 1981). Terminilooming võiks mõõdukuse piirides jätkuda. 70-ndate ja ka varasemas kirjanduses on veel küllalt niisuguseid nähtusi, mida tähistame kohmakate mitmesõnaliste konglomeraatidega või, veel halvem, tähistame nähtuse endaga, s. o. teose pealkirjaga.

Terminoloogia küsimusi laiemas plaanis valgustanud H. Saari kinnitab («Keel ja Kirjandus» 1980/11), et sallimatus terminisünonüümia suhtes on minevikku jäänud (vt. ka I. Černovi artikkel «Keeles ja Kirjanduses» 1977/4—5). Võib-olla meie kujutlused sellest, mida tohib aktsepteerida terminina kirjandusteaduses, on liiga ranged. Kirjandus ise, olemuslikult, ei allu liiga rangele süstemaatikale. Kas ei paku Bahtin peale kõige muu head eeskuju ka oma terminiloomingu ja -kasutusega?

Kriteeriumide stabiilsus peab teatavasti olema suhteline, liikuv. Meil on nad muutunud liiga üheseks, ei taha reaalselt arvestada praegust kirjanduse ja lugejaskonna diferentseerumist. Lisaks faktile, et mõne viimase aasta jooksul laienes suuresti amatöörkirjandus, on ka 70-ndate aastate noorautorite tase keskeltläbi madalam, kui oli 60-ndate debütantidel. Kriitika aga püüab kõiki — nii rahvakirjanikke ja teisi professionaale kui ka nimetatud autorigruppe — ära mahutada ühelesamale skaalale. Nõnda on hinnang liialt polariseerunud (viimati oli ta seda 50-ndate alguses). Praegune kunstiväärtuslikuma kirjanduse arvustus on küllalt heal tasemel, rafineeritud ka oma komplimentaarseis vormides. Tuleb ette piiteediga mängitsemist, julgen arvata, et teinekord ka preemiakomisjonide töös (žürii ju on üks kriitika žanre või vorme), — lastetuba on meil mõne koha pealt liigagi hea. Skaala teise otsa jäävate autorite kohtlemine ree'lab siiski ka sisemist kasvatamatust. Teinekord toestatakse eitavat hinnangut viltuse argumentatsiooniga.

Omaette žanr on kuluarikiitika, ja sellegi seesmine kultuur jätab soovida. Seda kuulates tekib vahel tunne, et kirjanduselu on tarastatud territoorium: kes sees, see sees, ja ärgu väljast enam keegi lootku peenemasse seltskonda pääseda.

Kriitika oma suhtumistega peegeldab intelligentsi nõudeid kirjandusele; juba põhimõtteliselt ei ole korrektne neid absolutiseerida. Mingi väike tagasiside laiemal retseptiooniga on võimalik ka ilma sotsioloogiliste uurimiste abita.

Kriitika rakendatusest ja reservidest. Uusi jõudusid tuli kongresside vahel kriitikasse palju ning häid — tunduvalt rohkem kui luulesse ja proosas. «Loomingust» ning «Keelest ja Kirjandusest» kirjutasin välja rea 70-ndate

II poolel esinenud nooremate kriitikute ja kirjandusteadlaste nimesid: T. Haug, R. Hinrikus, V. Härm, A. Jaaksoo, J. Jõerüüt, M. Jõgi, I. Kopso, E. Laido, A. Lange-mets, K. Ligi, T. Liiv, M. Liivamets, A. Lõhmus, E. Mihkelson, M. Mikli, J. Mine-ralov, M. Mutt, R. Neithal (Sepp), A. Oja, P. Olesk, S. Olesk, A. Põldmäe, Ü. Rand-viir, A. Reinla, R. Ruutsoo, S. Ruutsoo, J. Sang, M. Sirkel, E. Süvalep, J. Talvet, T. Tasa, L. Uustalu, R. Veidemann, J. Ürt. Loetelu pole ammendav, uusi nimesid on näha olnud ka «Edasis», «Nooruses», «Sirbis ja Vasaras» jm. Nende isikute esi-nemise sagedus on väga ebahütlane. 10—12 nendest kannavad praegu algupärase uudiskirjanduse arvustamise põhiraakust, mõni nimi on aga sootu ära kadunud. Jättes kõrvale erinevused olmemures, kirjutamiskerguses ja arenemiskiiruses — väga erinev on ka inimeste enesekindlus. Eespool juba nimetatud noorte kriitikute ankeedist selgus, et umbes pooled pakuvad oma tööd toimetusele ise, pooled jäta-vad kontakti võtmise toimetuse hoolde. Toimetused aga orienteeruvad tuntuma-tele nimedele, kellel isegi on käed-jalad tööd täis. Nõnda kumuleerub arvustuse ebaoperatiivsus, mida on kirjutatud igal KL kongressil. Häda pole ainult selles: mõnel võimekal noorel kriitikul oleks juba aeg oma hinda tõsta — kirjutada harvemini, kaalukamalt ja isikupäraselt.

Toimetused ei peaks kvaliteedi jahtimisega liiale minema. Verevaesuseni järje-kindel intellektuaalsus pole sugugi ainuke kriitika võimalus. Kriitika kandepind on kitsaks jäänud, kui nii edasi läheb, ei ole varsti enam ka kvaliteeti. Tuleks rohkem katsetada, riskida, anda inimestele arenemisvõimalusi, isikut ühe või kahe ebaõnnestumise järel mitte kohe välja praakida, näha veidi rohkem vaeva juhenda-misega. Mitmed nimetatud ankeedile vastajad mainisid oma õpetajatena O. Jõge ja A. Hamerit, üldtuntud oli A. Vaarandi kannatlikkus ja pedagoogiline takt. Nende missiooni jätkajat praegustes toimetustes ei tea olevat, peale M. Muti ehk (koostajana). Ka kõrg- ja isegi keskkoolide õpetajad võiksid oma paremaid õpilasi agressiivsemalt toimetustele pakkuda. Ja üks Kirjanike Liidu konsultantidest võiks olla välja kuulutatud kriitikakonsultandina.

Tuletaksin meelde ka M. Lauristini ettepanekut, millega ta esines 5. VHI 1977 «Sirbi ja Vasara» vestlusringis («Kellele on tarvis kriitikat?»): aktiveerida kriiti-kat kirjutama õpetajaid, raamatukogutöötajaid, üldse kõiki kirjandushuvilisi — ruumi jätkub rajooni- ja ka vabariiklikes ajalehtedes. Saksa DV-s lasti kohaliku ajakirjanduse, perekonnalehtede jms. kriitikaveerud vabaks kuskil 70-ndate algu-poolel ja isetegevuslikud kriitikud täidavad neid edukalt, kuulsin Schwerini kir-jandusprofessorilt. Meilgi on maakeskustes tekkinud uusi kirjanduselu vorme. Mõni rajoonileht (Kingissepa, Rakvere) sisustab korrapäraselt kirjandusrubriiki, mõni (Rapla, Kohtla-Järve, Pärnu) avaldab retsensioonegi. Kriitika on kahtlemata kõige kättesaadavam, kõige demokraatlikum kirjanduslik ala, ei nõua hoopiski nii spetsiifilist andekust nagu ilukirjandusloome. Ja praegune kirjanduslik *status quo* tundub mitmeti sobiv asjaarmastajate kriitikute tööle hakkamiseks. Omaette küsi-mus, millised kirjanduslikud institutsioonid, mil viisil ja kui palju saaksid perifee-ria kirjanduselu ergutada. Kultuuri- ja loomeprotsessid on ju ennekõike iseregu-leerivad.

Eesti kirjandus ja üleliiduline kriitika. Tundub, et oleme sel alal astumas uude faasi, tõsisemasse, vastastikku nõudlikumasse. Tseremoniaalne viisakus, solvata kartmine ja muud kirjandusvälised motiivid on minevikku jää-mas. Ja muidugi — vastastikune tundmine on praegu ka hulga laiem ja sügavam, kui oli kümme ja isegi viis aastat tagasi. Pöördepunktilisena tundus kogumiku «Estonkaja molodaja proza» arutamine NSVL KL eesti kirjanduse nõukogus ja «Družba Narodovi» toimetuses (1979/8), kus öeldi suud puhtaks. Ka Balti vabarii-kide 40. aastapäeva puhulistes materjalides, mida avaldasid «Voprossõ Literaturõ», «Družba Narodov» jt., kaalub asjalikkus üles pidulikkuse (muidugi, ka viimane kulub vahel ära, mõistlikes doosides). Väga meeldiv oli kogeda, et G. Assatiani, J. Sidorov jt. respektseerivad meie ilmselt rahvuslikult kodeeritud kalduvust intel-lektuaalsusse; iseasi puhtmõistuslik konstruktsioon, see ei meeldi meile endilegi.

Eks vaielda tule nagunii ka edaspidi. Teeksin seda siingi, vastalausega retsen-sioonile kogumiku «Molodõje poetõ Pribaltiki» kohta «Literaturnoje Obozrenijes» 1980/7. Arvustaja lähtub hinnangutes puhtalt ning ainult ühe luulelaadi, publitsist-lik-emosionaalse, võimalikkusest. Meie T. Liiv šokeerib teda kõige enam, oma lüü-rilise kangelas ümberkehastumistega. T. Liiv on sisedialoogiline ka kriitikuna, sellega ajas ta kord isegi ühe eesti kolleegi segadusse.

Meiepoolne kaastöö keskväljaannetele on viimasel ajal samuti mõnevõrra tõhustunud ja küllap eeskätt tänu noorematele jõududele (K. Kurg, A. Langemets, P. Lias). Korrektiivivajaks suhtumine kriitika tõlkimisse, seda peetakse liiga kergeks tööks, aga meie kriitika ei ole enam nii väga tarbekeelne. Kas ei võiks ka kriitiliste tööde juurde märgitud olla tõlkija nimi, nagu on endastmõistetav ilukirjanduse puhul?

Ajakirja «Tallinn» viimases aastakäigus sisaldub mitu head, sellele väljaandele spetsiifiliselt sobivat kriitilist tööd (S. Issakov, S. Kiin, N. Krõštšuk, M. Mardi, L. Ozerov, V. Oskotski, A. Toots, B. Tuhh). Toimetus peaks katsuma lahti saada väikestest lollidest faktivigadest eesti kultuuriloo ainekute edastamisel, pealkirjatoimetes jms. (Kriitika toimetamise kvaliteet ei ole küll ainult «Tallinna» häda, see on kongresside-vahelisel viisaastakul langenud ka «Sirbis ja Vasaras», kohati isegi «Loomingus» ning «Keeles ja Kirjanduses».)

Kirjandusteadlaste kvalifikatsiooni probleemidest tõstataksin siin probleemi teadlaskaadri juurdetuleku pidevusest ja piisavusest, seda enam et akadeemilise kirjandusteaduse tasemest esmajärjekorras oleneb kriitika professionaalsus.

TA Keele ja Kirjanduse Instituudi kirjandusajaloo sektor on saanud statsionaarse aspirantuuri kohti 70-ndail aastail väga vähe — viie-kuue aasta kohta ühe. (Mul pole kasutada laiemat statistikat, sellepärast piirdun vaid käepäraste näidetega.) Atesteerimiskomisjoni reorganiseerimine kümnendi teisel poolel tõi peale vene keele probleemi kaasa teisigi ülepingutusi tsentraliseerimise ja bürokraatia suunas. Näit. üleminekuaega sattunud kandidaadikraadi taotlejail tuli eriala mii-nimuseksam täies ulatuses ümber teha. Uued eeskirjad komplitseerivad teema valikut. Nõuab peamurdmist, et seadeldada teema vastavaks nii VAK-i nõuetele kui ka kohalikele uurimisvajadustele. Kirjandusajaloo sektori praegune aspirant on oma teema pärast käinud Moskvast ja Tartust ja loodab, et ehk on see nüüd, neljandas formulatsioonis, lõpuks ometi dissertaabel.

Mis puutub väitekirjade vene keeles esitamise nõudesse, siis — kas on põhjust näha selles otsest ohtu kirjandusteaduse ja teiste rahvusteaduste tasemele? Mõtetuid vintsutusi, kaitsmise venimist, materiaalseid lisakulutusi (mis on täiesti tõsine probleem kandidaadikraadi taotlejail) toob tõlkimine küllaga, — tõlkida tuleb kirjandusteaduse väitekirjad ikkagi lasta vene keele perfektsel valdajal, kes lisaks peab orienteeruma ka erialas. Samuti pole kerge üle elada kõikvõimalike instantside varustamist kõiksugu paberitega. Kandidaadikraad on paratamatu sellele, kes tahab teadustöösse pidama jääda. Aga kas ja millal ta julgeb alustada uut kanossat doktorikraadi saamiseks? Teaduses võimekad isikud ei ole mitte alati võimekad asjaajajad ja vastupidi.

VEIDI KA SELTSIELUST

Kas on õige rääkida kirjanike seltsielust? Mõistan küll, et kirjanikud puutuvad kirjanduses kokku ja et tööalased suhted on neile kõige tähtsamad. Väga paljud kirjanikud on ju ise kirjandusinstantsides ametis. Lähed kirjastusse, kohtad seal kirjanikku, kes sulle nõu annab, kes su raamatu ära toimetab. Ka ajakirjade toimetustes on kirjanikke. Nemadki toimetavad ja annavad nõu. Vahel koguni innustavad midagi kirjutama, tellivad midagi. Kui mitte romaani, siis retsensiooni ikka. Žüriid koosnevad enamasti kirjanikest. Nemad hindavad. Mitmetes teatrites on kirjandusala juhatajateks kirjanikud. Need annavad nõu või peidavad su kalevi alla. — Nii jõudsingi teatrini, institutsioonini, millega olen viimasel ajal olnud väga tihedalt seotud. Muidu tunnevad eesti kirjanikud teatri vastu küllalt suurt võõrastust: vahest ehk Viiding ja Vahing on tema südamesse tunginud, teised on piirdunud dramaturgiaga. Kuid teatriteema juurde jõudmine annab mulle võimaluse veidi rääkida teatri-seltsielust, et siis kirjanike juurde tagasi jõuda.

Esimesel, isikulisel tasemel on teater küllalt ohtlik ja närvesööv paik. Pealiskaudseid armulugusid ja osade saamise intriige pole ma seal eriti näinud, küll aga väsitab vahel pidev afekteeritud suhtumine üksteisesse, mis ei puuduta mitte ainult näitlejaid ja lavastajaid, vaid ka teatrikriitikut ja teatrifunktsionääre. Näeme vaata et kirglikke naiste- ja eriti meestevahelisi armukadetsemisi, kuulujuttude edasirääkimisi, öiseid halamisi telefonis jne. jne. Pool Shakespeare'i kirgedest esitatakse lava taga, see raiskab inimeste jõudu ja isegi intriigideks ei jää neil enam niiviisi elaan.

Teine asi on kirjanikega. Kirjanikud kohtuvad harvemini. Mõni ei välju nädalate kaupa kodust. Mõni vestleb ühe inseneri ja ühe advokaadiga, mõni kuulatab vestlusi äärelinna grillbaaris, ja see on kõik. Kohutumised on a priori arukad ja tagasihoidlikud. Saadetakse üksteisele uusaastakaarte, sünnipäevade puhul helistatakse. Teatriinimesed ei tarvitse üksteist riigipüha või sünnipäeva puhul õnnitleda, nemad õnnitlevad mõne afekti tõttu suvalisel päeval. Kirjanikud ei räägi üldiselt kuulujutte edasi. Kaaslased ja kolleegid on küll kõne all, kuid neid respektseeritakse, nende puudustesse suhtutakse leebelt.

Nii on see ikka olnud, niipalju kui ma mäletan. Üliõpilasena mäletan tagasihoidlikke ja tõsiseid kirjanikke Kirjanike Maja hoovil kõndimas, pilk maas, toiduvõrk käes. Nii et justkui võiks rääkida kirjanikest kui intellektuaalidest ja näitlejatest kui emotsionaalsetest barbaritest. Selline formuleering tundubki kaunis loogiline ja ainuõige — iga abiturientki teab, et kirjanik mõtleb ja näitleja tunneb.

Ometi on raske ühete valemitega hakkama saada. Ikka leidub erandeid, pisitentse, kõrvalharusid, mis peateelt irduvad. Epohh varjab

rohkem saladusi, kui meie teame aimata. Näiteks tundub, et osa kirjanike emotsionaalsus on kasvanud. Tihti väljendub see emotsionaalsus agressiivsuses. Kabinettides ja koosolekutel surutakse see enamasti viisaka naeratuse taha, seal vaid arutletakse; kui keegi hukka mõistetakse, siis leebelt. Meelemürkide mõju all ilmneb aga ebatsensuursusi, on olnud märke füüsiliste kokkupõrgete võimalikkusest. Muide, mõned teoreetikud ütlevad, et selles pole midagi imelikku, ka mujal maailmas olevat kuuekümnendate aastate põlvkond küllalt palju sublimeeritud agressiivsust üles näidanud. Ka Soomes ja Inglismaal pidid endised hipid, nüüdsed chief engineer'id, kõvasti ebatsensuursusi vahetama.

Ent see kõrvalharu ei puuduta Kirjanike Liidu laiu masse. Kui me jonnakalt seltsielu juurde jääme, siis pean tunnistama, et Kirjanike Liidus on igavam seltsielu kui teatris. Isegi koosolekutel ei taheta eriti käia, ehkki mõnikord terenduvad seal vägevad probleemid või südamevalud. Mõne aasta eest püüdsime korraldada kirjanike balle või vähemalt ühisolenguid. Ega sinnagi suurt tulnud. Katsed kirjanikke koos oma abikaasadega kuhugi tuua ja neid tantsima ning galantsusi rääkima panna pole õnnestunud. Istutakse kohmetunult nurgas, aetakse töösju, välja arvatud paar meest, kes niikuinii oleksid nina täis tõmmanud, ka kodus.

Mulle on kerge vastu vaielda, et kirjanik ongi üksildane vaimutöeline, kelle koht on kodus ahju taga, kes on hajameelne nagu professor, kes ei oska ballitantse ega šampanjat moka otsast mekkida.

Ometi teame läbi kirjandusloot, et kirjanike seltsielu pole midagi üldisest kirjanduselust väljaspool seisvat. Toimetustes ja ainekomisjonides võidakse teha suuri asju, ent ka isiklikud vabad kontaktid, kuluuarielu on äärmiselt vajalik. Meenutame antiikseid sümposioone, Põeterburi salonge, Pariisi «Ronde'i», omaaegset Tartu «Wernerit», kuuekümnendate aastate lõpu «Pegasust». Just üleile õhtul lugesin kadedusega, kuidas Hugo, Nodier ja Chateaubriand koos naiste ja lastega rändasid Alpides ringi ja kuidas «ümber tahumata puust laua» söödi pannkooke, arutati, lauldi ühislaule. Kuidas lõpeks näiteks minu, X-i ja Y-i ühine reis Pärnu-Jaagupisse? Kui süviti me teel ja seal probleemidega läheksime?

Töökoosolekutel on ju palju tarka juttu, ega seal nalja tehta. Nalja peale vaadatakse isegi halvasti, võib-olla mõeldakse veel halvemini. Ja ega loominguulist tüligi tõuse. Üksikute idealistide katsed nii või teisiti elevust tekitada, kas või tolmu üles keerutada, lõpevad hauavaikus. Isegi ei solvuta, lüüakse käega, et teada puha. Ja kus on meie antiiksed jalutuskäigud sammassaalides? Kui harva olen ma Lennart Mere või Mihkel Mutiga Nõmme metsas kõndinud! Ja kas ma olen seal mõne teiega kõndinud?

Ometi usun võimatusse: on järjekordne kirjanike kongress... noor neiu tõuseb... läheb nõtkelt pulti... ütleb meile paar sooja sõna... pillab varjatud pisara... vaikne liigutuskahin läbib saali... kõnelejale tuuakse helevalgeid põllulilli...

Ei, teater on mu tõesti ära rikkunud.

Veebruar, 1981

MAAMEES MERESAAREL EHK MOODNE ROBINSONAAD

Aleksander Suuman: «Meil siin Hüperboreas».

Tallinn, «Eesti Raamat», 1980. 128 lk.

Kui 18. sajandil D. Defoe romaani kangeline Robinson Crusoe sattus maailmamere üksikule saarele tõelise merehädä sunnil, siis tänapäeval on saareeraklusel hoopis «maisemad» põhjused. Ka on raske nüüdisajal leida täiesti inimtühja saart, vähemalt mõned eided või nende vaimud ja kolhoosi pullid («Corrida») on seal kindlasti. See aga ei tähenda, et tänaste robinsonide elamused-kogemused peaksid kergemalt võetavad või vähem paeluvad olema.

Mõndagi huvitavat pakub oma uues luulekogus «Meil siin Hüperboreas» ka Aleksander Suuman, kes teatavasti elas paar aastat Vilsandil. Ent tuleb see suhteliselt lühikesest «asumisest» või mandrimehe loomusest, nii reaalne Vilsandi kui ka poeetiline Thule tunduvad mõnes osas reserveeritaks jäävat. Ilmselt liiga erinevad on käesoleva kogu sünniimpulsid neist, mis toitsid Suumani varasemaid luuleraamatuid. Rangel raamistatuna saaremiljööga, edastab «Hüperborea» minategelase elamusi-arupidamisi selle keskkonna taustal. Just nimelt taustal, sest milleski olulises (ei oska seda siinkohal täpselt ütelda) jääb see keskkond luuletajale võõraks. Kriitiliselt tuleb mu meelet suhtuda annotatsioonisse, mille kohaselt siin «on kujutatud saare karmi loodust ja avatud inimeste karaktereid nende ürgses ehtsuses».

Oma poeetilise nägemuse meresaarest annab luuletaja küll juba üsna raamatu algul, õieti ainult ühes luuletuses. See on «Kaljulaik meres». Laikooniliselt, mõjukalt, jõulise joonega, üksikasjadesse laskumata on siin visandatud elav pilt saare loodusest ja eluolust, ta tänapäevast, ta näilise romantikast ja tegelikust traagikast. Ülejäänud värsid sellele kujutlusele enam eriti palju juurde ei lisa, kui ehk

üht-teist inimestevahelistest suhetest, nagu autor neid näeb. Raamatu keskpunktiks on poeedi lüüriline teisik, *alter ego*, kelle sisepingetele peaaegu kõik väljaspoolne allub. Inimest sellisel kujul nagu Suumani varasemates teostes siin üldse ei ole. Seetõttu võib rääkida endisest veelgi kriitilisemaks muutunud inimesekontseptsioonist.

Poeedi suhtumine inimesse on nüüd ülimalt jahe, peaaegu eitav, niivõrd ühemõttelised on ta vähesed siin-seal pillatud repliigid: «Thule eided», «näit-sikud kodudes isekeskis / panevad peeti», «igal aknal üks vanaeit, / suu kui niit», «mind vanamoorid väravatel vahetisid [- - -]. Neil palged olid lausa lapilised / ja iga pilk kui ihutud harpuun» jne. Lisaks veel «noored mehed on hoopis / jalga lasknud siit» (just nimelt «jalga lasknud», mis räägib nii suhtumisest kui ka reaalsest olukorrast). Sassis inimsuhteid kujutavad luuletused «Pidupäe», «Õnn», «Kadalipp», «End Muhamediks pidasin, sind Mäeks» ja mitmed teised. Sageli on need minaelamused küllalt tüüpilised, ülekantavad üldisse eluolusse, ning juba autori poolt sotsiaalsele taustale projitseerituna («Meil siin Hüperboreas») on sellisel tunnetusel laiem tagamaa kui üksnes luuletaja enese suhtumine. Kinnituse sellele eesmärgile leiame ka saareerakluse selgesõnalisest põhjendusest: «Nii üht-teist teada saan ma Eesti maast / ja mitte ainult suvitajapilguga» («Ju luuletajad lennanud on linna»). Tegelikult jääb see küll vaid osaliselt hunastatud vekslis, sest kogumuljes tõuseb tahes või tahtmata keskseks minategelase vastuoluline olemus. See on kummaline segu kontaktivajajast ja enesesulgujast, altruistist ja egoistist, esteedist ja pragmatist, askeedist ja nautlejast, idealistist ja ratsionalistist, kes on ajuti riis nii iseenda kui ka keskkonnaga. Ent misantroopiat Suuman siiski ei näi pooldavat, muidu ei tahaks ta lüüriline

ARVUSTUSED

teisik «uskuda inimesse / ikka veel, / hingehinna eest / tast kõnelda kaunis valguses» («Hea märk»). Seda ilmselt edaspidi, praegune hetk kulub arvepidamiseks eeskätt iseendaga ning selles pole midagi loomuvastast. (Ju on moodsa robinsonluse põhjused rohkem sise-mised kui välised või täpsemalt: välise tekitatud sisemised.) Teatav kahtlus edaspidise suhtes ometi jääb, sest kuigi poet räägib olemisest «halastamatuses ja alguses», punktis, mis peaks toimuma puhastavalt ja selgust tovalt, libiseb ta vahel oma elamusväljendustes ja mõtteavaldustes pinda pidi («Pilgar») või satub milleski hoopis umbteele («Üht-teist Jupiterist»).

Äratuntavalt imbub läbi luuletaja enesegi rahuldamatusetunnet, mida aitavad süvendada ta lüürilise teisiku küllap siirad enesepiitsutused: midagi on jäänud tegemata, midagi on võib-olla tehtud valesti, miski oluline on jäänud kättesaamatuks («Tuisk väljal», «Talvepoeem», «Ons need stroofid?» jm.). Nii on osaliselt mõistetav, miks jääb tekkimata identiteedi- ja isegi lähedustunne saareelanike ning üldse kõigi ja peaaegu kõigega selles vabatahtlikus pagenduses. Luiged on küll kaunid, aga vaenulikud («Kuuloomine», «Jää piiril») või koguni tüütavad («Romantika — suur üllas möödalask»); pahradega sobib suhelda, sõrm päästikul («Pahrade seas», «Pahrade teel», «Untsus päev»); põgusaks jääb kontakt omasugustega («Kirjanik H. V. maja», «Fred Jüssi põikas sisse», «Lahkumine»).

Meeleolude vahelduvuse ja polaar-suse avaldusi on käesolevas kogus palju. Näiteks toon vaid kaks minu meelest äärmuslikku, nagu on «Üks öö» oma helge rahuldusega tehtud tööst ning teiselt poolt «Valged kalad», mille lugemisel tekkiv raskus- ja ängistus-tunne sarnaneb võikast unenäost ärkamise järgse olekuga. Nende kahe vahele mahub terve hulk väga erineva pinge ja sisulise koozmusega luulet. Üldiselt on luuletaja suhe kujutatavaga muutunud endisest vahetumaks, kuid on ka Vilsandi-eelset Suumanit meenutavaid palu, nagu «Tuulemurrulised» ja «Paadipalang», milles saavad kuju poeedi varjatamad suhted loodusega, millegi seletamatu äratundmine, mõistmine. Esimeses on veel tunda, kuigi nõrgemalt, toda Suumanit, kes otsis loodusnähtustes salapära, ning häälestudes samale lainele, suutis mõjukates piltides edasi anda looduse ülevust (näit. «Torm» ja «Tedremäng» kogust «Val-

guse kuma sees»). «Paadipalang» näib olevat järeלקaja nn. seletamatutele lu-gudele, ent juba märksa lakoonilisemas vormis, ning peab ütlema, et luuletuse mõte — inimese seotus oma eelkäijate-ga kõiges — tuleb ka sellisena emotsio-naalselt esile. Selles on justkui süntees varase Suumani ühest vormisuunast ja ta küpse perioodi sisust. Väga head sisu ja vormi kooskõla kujutab endast luuletus «Kaljulaik meres», mis on selle kogu parimaid.

Üldiselt tundubki, vähemalt käesoleva raamatu järgi otsustades, et romanti-line alge, mis Suumani varasemas loo-mingus oli realistliku kõrval küllalt silmapaistval kohal, annab järjest enam ruumi viimasele. Kui ka näiteks luule-tust «Romantika — suur üllas mööda-lask» tujuna võtta, osutab küllalt suur osa selle kogu värsse suunda «julmale asjalikkusele» ja «surmõigetele nime-dele», esialgu küll valdavalt isikuluu-les, kuid on ka teisi näiteid, nagu «Kaljulaik meres», «Ronk männis» jt. Perspektiiv on sümboolne. Seevastu võib teatava kindlusega väita, et imp-rovisatsioon, mida Suuman vähe on viljelnud, ei ole talle käepärane. Selle tõenduseks on «Vaimupoes». Vaimumo-tiiv on siin küll igakülgsest läbi katsu-tud ja leidub vaimukaidki seoseid, kuid luuletusena see palja ometi ei mõju, pigem miniatuurina.

Vormiüllatusena pakub Suuman käesolevas kogus sonette, mida on üle kolmandiku. On selles tahe kummutada endalt spontaanse looja mainet? Või püüd korrastatuse ning sel moel mingi täiuse poole, mis tasakaalustaks kõiku-vat olemist? Või üldse sonetizānri moo-dimine viimaseil aastail? Nii või tei-siti, kuigi mitte kõiki reegleid (silpide arv) arvestavad, ei mõju need algajali-kult. On rida üsna suumanlikke, nagu «Saatuslikud luiged», «Varahommik tormijärgsel rannal» jt., mille puhul peaaegu ei märkagi, et tegemist on just sonetiga. Samas aga ei ulatu mit-med neist («Kohtumine», «Mu õuest lumikellukesed lähevad», «Pääs merele» jmt.) üle keskpära.

Sisu juurde tagasi tulles köidab tä-helepanu Suumani taas uus lähenemine loodusele. Laias laastus võiks öelda nii: kui varase Suumani loodusekujutus oli maaliline, sellele järgnev valdavalt müütiline, siis praegune on lähenemas sünteetilisele. Selgemini väljendub see näiteks luuletustes «Kangastus» ja «Pilvesein helendab õuel», milles ela-musliku terviku moodustavad visuaalse

ja müütilise alge ning hingeseisundi ühtsus. Küllap pakuks Suumani loodusekujutus huvi pikemaikski vaatlusiks, kui seda lubab ühe arvustuse ruum.

Mida öelda lõpetuseks? «Meil siin Hüperboreas» on mõnetigi problemaatiline teos. Mõni tee näib olevat lõpuni käidud (inimesekujutus), mõni rajaots alles siis üles võetud, kui see teistel hakkab juba lõpule jõudma (indiviidikesksus), mõni suund, eeskätt kõikehõlmav süntees, võiks edaspidi kujuneda

peateeks ning avada uusi ja avaramaid vaateid. Selles mõttes jääb käesoleva kogu pealkiri üht-teist võlgu. Raamatu iseväärtust eitamata tundub mulle «Meil siin Hüperboreas» üleminekuteosena ning selle omalaadse robinsonluse väärtuslikumad viljad alles küpsemas olevat (nähtavaks saada võivad nad sootuks teistes seostes), kuigi lõpupalast kuuldu kergendusohet...

Silvia Nagelmaa

ELU ON HEA, AGA SAATUS KIUSAB...

Albert Uustulnd: «Meri, mehed ja jumalad». Romaan. «Eesti Raamat», Tallinn, 1980. 288 lk.

Tundub, et Albert Uustulnd mõistab maailma ja inimesi nõnda: ühiskonnas toimivad seaduspärasused, üksiksaatused aga olenevad juhusest, pealtnäha tihti tühiseist pisiseikadest. Saatused on erinevad, sest inimesed reageerivad juhusele erinevalt, vastavalt oma loomusele. Ilmselt orienteerub säärane vaatlusviis järjest enam populaarsust võitvale suurte arvude seadusele, mille seos meie igapäevase eluga, sotsiaalse sfääriga, on seni küll veel rohkem aimatav kui teaduslikult selgeks tehtud.

Saamaks oma muljele kinnitust, ot-sisin antikvariaatidest Uustulndi eelmisi romaane, et neid uuesti lehitseda. Ei leidnud. Järelikult on tegemist autoriga, kelle teoseid säilitatakse.

Mis siin imestada. Merel on suur külgetõmbejõud, ta võlub linlast mõnikord ehk rohkemgi kui randlast ennast. «Ühtegi oma teost ei ole ma suutnud kirjutada ilma randadesse põikamata,» ütleb autor järelsõnas. Seega tingib nende raamatute edu juba vaadeldavate elunähtuste probleemsus, tõsisesse ja valusasse sekkuv situatsioonikoomika ja rannakeel.

Uue romaani tegevuskohaks valib Uustulnd kalurikolhoosi osakonna. Teadagi Saaremaal, Laheks ristitud asula.

Sündmustiku karkassiks on seatud kolmnurk — kaks kanget traalerikaptenit Jaan ja Jüri ning kohaliku poe müüja, mandrilt tulnud Aili. Alguse saab kõik klassikaliseks kujunenud vormist — «kulli ja kirja» viskamisest. Kuigi see ei nõua autorilt juhtuva loogilist põhjendamist, pole ta siiski suutnud intriigisõlmi päris veenvalt kokku

siduda. Johtub see vist sellest, et just peategelaste karakterites on küsitavusi. Nendest terviklikumana mõjub Jaan, kunagise uhke pere enesekindel kasvandik. Aga Aili? Küllapood on kohaliku elu ja olme prisma ja projektor, teabetalitus ja kõlakakontor. Seal töötaja võib ju olla loomult pisut eluarg, kuid tal ei tohiks puududa kohanemisvõime ümbritseva arukaks hindamiseks, ka isikliku elu arvepidamiseks. Kõige kahvatumaks selles kolmikus jääb paraku Jüri. Kas saab uskuda tema tõsist kiindumust Ailisse? Arusaamatult, kõige elementaarsemat peenetundelisust trotsides käitub Jüri teatavas poestseenis, kus Aili tahab Jaaniga kõnelda eelseisvast lahutusest. Miks oli autoril seda vaja? Mõnes melodramaatilises filmis võimaldaks siit johtuv muidugi põnevaid romantilisi kaadreid, kuid kirjandusliku usutavuse mõõtu see välja ei anna.

Kõige rohkem on kahju, et kolmiku rusuvahõnguline ringmäng on keskonnaga lõdvalt seotud. Mitmed seisgid (eriti Aili—Jüri käitumisjooned) lubaksid loo paigutada pigem mõnda möödunud sajandi perekonnaromaani. Tänapäeval klaaritakse lembesuheid asjalikumalt. Aga mõistagi on kirjanikul voli kujutada ka erandlikku.

Märksa otsesemalt kuuluvad meie aega nimetatud kolmnurka süžeekäigus hulknurkseks kujundavad osalised — suitsutustsehhi brigadir Milla, tema (Jaanist sigitatud) nõdrameelne tütar, vana, Prohvetiks kutsutud ja peetud ranna-vaht Madis, kellest pärast poja sündi saab käbe mõrranõudja. Tõusevad esile mitmed randlased oma olemise ja riukalike ütlemlistega. Uustulnd teab detaili väärtust, tal on oma silma looduse, eriti mere ilmingute jaoks. Nii saavutabki ta lõppkokkuvõttes, et «Me-

ARVUSTUSED

ri, mehed ja jumalad» võib asuda meie rahvaraamatute rivis üsna kenakesele kohale.

Aga nüüd lähemalt probleemidest.

Pole uudis, et meie kalurikolhoosid lähevad aina ülesmäge. Pole uudis seegi, et selles ülesrügamises on oma eba-kohad. Uustulndi romaanis kehastab seda tigatedat tõika osakonnajuhataja Olme-Kutt, kes ei kohku tagasi mil-lestki, kui ainult plaan täis saaks ja võiduvimpel lauale jääks.

Olme-Kuti mahhinatsioonidest ja sau-natehingutest lugedes mõistame koos autoriga, et aeg paneb asjad paika. Märksa raskem on saavutada põhja-likku murrangut randlaste teadvuses. Lahe kalurite meelest on taevani ki-sendav ülekohus, kui neilt nõutakse juba püütud kala merre tagasiviimist. Kuidas teha neile selgeks, et kvoodid ja limiidid on tulevase tulu kindlusta-miseks? Et õigupoolest on see maa-ilmamure ning lahendus tuleb leidagi rahvaste ja riikide koostöös.

Siiaamaani jõudsin oma arupidamisega õige peatselt pärast raamatuga tutvumist. Siis aga tuli tõrge. Põrkasin probleemile, mida autor ise on kõige olulisemaks pidanud. Teisele maailma-murele. Järjest süvenevale viinavõtmisele. Autor on heitnud valguslaigu ühiskonna haigele kohale, ent kuidagi puudulikult.

Milla on saanud Jaanilt poolearulise tütre, sest isa on küll noor ja tugev, kuid joo. Madisele sünnitab Milla poja, kellest töötab tulla uus Tõll, sest kuigi Prohvet on vana, ta ei joo.

Lihtne kui ükskordüks. Tegelikku-se tüütu tõe aga lausub seesama Prohvet Ailile, kes tahab teada, kas temagi (Jaanilt oodatavast) lapsest ei tule ebard:

«Kes rannas ei joo, aga kelle tited on sellepärast tegemata jäänud?»

Ja nüüd lööb lugeja kõhklema. Kas oli Ailil vaja tervist ja emadust kaa-lule panna ning rutata oma ihuvilja hävitama? Muidugi on ühiskonnale õn-neks, kui üks debiilik jääb sündimata. Aga kui jääb sündimata geenius? Eks suurmeeste elulugudest või leida alust sääraselegi oletusele. Kahe inimese ühteheitmise resultaadi ennustamiseks ei piisa primitiivsetest valemitest, va-

hest tuleks just sedapuhku otsida abi suurte arvude seadusest.

Narkomaania on kahtlemata üks neid nähtusi, mis mõjutavad järelopõlvede tervist negatiivselt. Selle pahega on võideldud juba ammustest aegadest, pa-raku üsna kasinate tulemustega. Iseasi, kuidas saaks siin kaasa aidata ilukir-jandus. Olin marakratt, kui mulle näppu sattus «Uus variser ehk kõrtsita ja kõrtsiga küla». Võrreldes «Tasujaga» («Krahv Monte Cristot» ja «Musta kap-tenit» ei tasu mainidagi) oli raamat maruigav. Meie külas polnud kõrtsi ega joodikuid, kodus ei pruugitud õlut-ki, kuigi isa mõnikord oma töötellijaile või muidu tuttavaile ehtsa muhu mär-jukese pruulimiseks näpunäiteid andis. Nii ma ei taibanudki, miks kõrtsiga küla inimesed oma hea elu meelega tuksi keerasid. Hiljem neelasin veel tosina viisi iga hinna eest karskuse-paleust kõrgele tõstvaid halearmsaid lugusid, kuid järjest naiivsemad nad tundusid. Seda üllatavam oli Uustulndi raamatus taas sattuda «Uue variseri» õhkkonda, kogeda kiusaka probleemi käsitamist papa Jannseni oopusele üsna lähedases vaimus. Nagu poleks vahe-pealset sajandit olnudki!

Ikka nõnda, et inimesed elavad tõesti jõukalt, kuid saatus veab viltu, sest nad lasevad viinakuradil enda üle või-must saada. Ja nad ei tee kahju mitte ainult endale, vaid ka rahvale ja rah-vamajandusele. Kalurite kalliksläinud jooming toob kaasa traalerite jäävan-gistuse.

Alkoholivastane hoiak peaks olema ilukirjandusse kätketud märksa komp-litseeritumal kujul, uuel tasandil. Kas pole üheks katseks selles suunas Jüri Tuuliku «Vares»? Suhtume kaunis üks-kõikselt sellesse, kas suudab väike Mardu oma vastumeelse kasuisa tulest eemale tirida. Inimesel endal aru peas, kes käskis otsa otsida! Kaasa tun-neme aga vagale linnukesele, kes muu-tub narkomaania ohtlikkuse sümboliks. Arutu varesepoja saatus erutab, paneb pahe olemuse üle sügavalt järele mõt-leva. Ning inimesel hakkab piinlik, et ta kuritarvitab oma eelist — mõistust, jättes selle kasutamata tumedate tungi-de vaoshoidmiseks.

Arnold Tulik

OSKAR KRUSIST POLE PÕHJUST LOOBUDA!

Oskar Kruus: «Loobumised».
«Eesti Raamat», Tallinn, 1980. 256 lk.

Kas Oskar Kruusi areng on pidevat ja laia huvi äratanud, seda ma ei oska öelda, pole jooksva kriitikaga suutnud kogu aeg kursis olla. Siiski oli tema novelli- ja jutukogu «Loobumised» lugemine vahelduseks. Ei saa öelda, et oleks saanud suurema elamuse, või suure hulga uusi ideid või impressioone. Ent siiski tuleb tunnistada, et tegemist on täiesti korraliku kirjandusega, mis vastab pea kõikidele selle nime panekuks vajalikele tingimustele. On tegelased, on sündmused, on probleemid, on looduskirjeldused. Kogul on oma struktuur, viimane jutt selgitab meile täpselt ka pealkirja, ja hea tahtmise juures võib kõiki jutte vaadelda kui loobumisi. (Muidugi, me võime absoluutselt kõike elus vaadelda kui loobumisi, saamisi või omamisi.) Lugeja märkab ka, et mõned tegelased käivad läbi mitme jutu. Tõsi, ühes jutus on nad peategelased, teises nimetatakse neid nimepidi ja kõik. Järelkult pole see ainult jutukogu, see peab olema midagi olulisemat. Selgitavalt mõjub jutt «Telefon». Seal kirjeldab autor oma põlvkonda, selle voorusi, puudusi, ajalugu, mentaliteeti. Tekst oratorlik ja kokkuvõttev, kohati meenub Alfred de Musset' «Sajandi poja pihtimus» või siis mõned kohad Tammsaare romaanist «Ma armastasin sakslast». Sellist põlvkonna autoportreed pole mingit põhjust eirata, küll aga näeme, et tekstis on vähe uut, mida me veel ei tea. Tõeline enesepaljastus jääb olemata, kohati piirduakse banaalsustega. Samasse ritta kuuluvad ka «Pirita kloostri nunn» (ennast piiranud naisfiloloog langeb ootamatult oma rollist välja), «Liivi ranna hall taevas» (kolmalaaz muistenditest ja rahva ning üksiksaatusest) ja «Lilled» (hiline armukahtsus, mis ilmub unenäos). Need neli juttu pakuvad mingit tervikut. Neis on sõnajärgse ülikooli külmade ühiselamute ja kõledate filoloogiaoauditooriumide atmosfääri ja nostalgiat noorusarmastuste luhtumise pärast.

Mõned jutud toimuvad hoopis mujal. «Loobu jõgi» otsekui potsatab tootmis-

sfääri, lõppedes abstraktse mõttega, et tuleb elada seal, kus kord oled kodu rajanud. «Peremeheks saamine» tegeleb maaeluga, sulase probleemiga. Jutt sisaldab isegi kaheleheküljelise poeetilise-filosoofilise traktaadi sulaslikkusest. Ometi on stiil veidi võlts, hüpleb Vallaku ning Kuusbergi vahel, kogu lugu natuke sulepeast imetud. Ei tea, millest selline mulje. Lähedaseks ei saa ka teine maainimene, mehevajaduses Ene-Age, kelle tunded on ehk mõistetavad, kuid kelle karakter ja välisilme küllalt uttu peidetud. «Loobumine suvest» on ju kena lugu, kuid kirjanduses on alati raske kirjeldada maale ja joonistusi. Kunagi ei saa justkui teada, millised nad siis tegelikult olid. (Umbes nii, nagu ma kord juba ütlesin, et mina tahaksin tegelikult teada, kuidas Leo Saalep klaverit mängis; mõlemad naised võivad ju valetada.) «Meditsiiniline kuritegu» algab hästi, aga lõpeb ebausutavalt: mina küll ei saa aru, miks naine vihastas ja miks mees kõrtsist välja visati. «Löömamehed» pretendeerib ehk suuremale sügavusele, kuid asi oma põgususes jääb illustratiivseks. «Kauplus nurga taga» kõneleb meie päevade olulisest probleemist: öösiti ei saa viina osta ja inimesed on sunnitud kasutama igasuguseid kõrvalteid: takso, šveitsereid. Ühest viinamüüjast taksojuhust ongi Kruusil juttu. Paraku ei saa me päris hästi aru autori enda suhtumisest. Kas ta mõistab taksojuhi hukka või nõuab viinamüügi reglementeerimist õiglasematel alustel?

Oskar Kruus on kirjutanud täiesti loetava raamatu. On küsimus, kas seda teist korda on vaja üle lugeda. Kuid see ei tähenda, et teda üldse ei peaks lugema. Oskar Kruusi mitmekülgne tegevus (kirjandusteadlane, luuletaja, prosaist) on orgaaniline ja ootuspärane osa eesti kirjanduselust. Tema proosa torkab silma tagasihoidlikkuse ja tõsimuelseusega. Tahaksin talle soovitada enam tegelda pärastõjaaegse ülikoolieluga. Tehased ja metsanurgad näivad talle vähem sobivat. Seal on ta vähem originaalne. Pärastõjaaegne ülikool on aga midagi sellist, mille vilju praegugi enda ümber näeme.

Mati Unt

KROONIKAT

6. märtsil sai 60-aastaseks teenekas eesti kirjanduse läti keelde tõlkija ja meie kultuurielu vahendaja T. Vilsone. Kauaaegse viljaka tõlketegevuse eest ja seoses juubelitähtpäevaga autasustas Eesti NSV Kirjastuste, Polügraafia ja Raamatukaubanduse Komitee teda oma aukirjaga.

9.—11. märtsini toimusid Kiievi ooperi- ja balletiteatris kirjanduse ja kunsti pidustused, mis olid pühendatud T. Ševtšenko sünniaastapäevale. Meie kirjanikest võttis pidustustest osa H. Luik.

11. märtsil oli taas koos Kirjanike Liidu juhatus. Kongressil esitatavat aruannet tutvustas P. Kuusberg. Arutati kongressi ettevalmistamisega seo-

tud küsimusi. Juhatusel liikmetele anti kätte uued liikmepiletid.

11. märtsil vestles L. Rimmelgas Eesti NSV Ajakirjanike Liidu kultuuriajakirjanike sektsiooni kokkutulekul kirjanduse probleemidest ja eelseisvast kirjanike VIII kongressist.

16. märtsil avati Tallinnas Teaduste Akadeemia ruumes raamatunäitus «Läti NSV. Rahvas, maa, kultuur».

18. märtsil esines Kirjanike Liidu parteiorganisatsiooni lahtisel koosolekul NLKP XXVI kongressi delegaat K. Ird. Vestluse teemaks olidki muljed äsja lõppenud suurfoorumist.

18. märtsil toimunud tõlkijate klubi koosolekul vesteldi Soome kirjandusest.

KIRJANDUSPREEMIAID

J. Smuuli nimelised kirjanduse aasta-preemiad jagunesid tänava järgmiselt: proosa alal J. Tuuliku raamatule «Külatraagik», luules A. Suumani värsikogule «Meil siin Hüperboreas», näitekirjanduse alal M. Karusoo teosele «Olen 13-aastane», kirjanduskriitika eest G. Leetsi uurimusele «Hannibal» (vene keeles), publitsistika alal V. Panso kogumikule «Teatriartikleid». Ilukirjandusliku tõlke aastapremia said O. Ojamaa R. Merle'i «Kaitstud mehed» eestindamise eest, ning arvestades pikaajalist viljakat tõlketegevust, T. Vilsone eesti kirjanduse tõlgete eest läti keelde. Laste- ja noorsookirjanduse alal preemiat välja ei antud.

Fr. Tuglase novelliauhinna saajateks olid tänava R. Saluri novelli «Lõime-tishoole» ja M. Mutt «Õpilane Fabian» eest.

Ajakirja «Looming» toimetuse, vaagitud möödunud aastal ilmunud töid, otsustas esile tõsta järgmised: M. Nurme luule (nr-d 4 ja 12), A. Kaalepi luule (nr-d 7 ja 10) ning luuletõlked (nr-d 1 ja 11), E. Vetemaa «Eesti näkliste välimääraja» (nr. 12), A. Kõörna publitsistlik kirjutis «Majandamise keerdsõlmed» (nr. 8), J. Talveti kirjanduskiri Kuubast «Troobid troopikas» (nr. 5) ja T. Liivi retsensioonid (nr-d 3 ja 10).

ÜLO TONTS 50

Kas tõesti? Ju siis jah, kui kirjas on, et 6. mail 1931. aastal sündis Valgemaal Laanemetsa vallas põllupidajate Tontsude peres poeg, kellele pandi nimeks Ülo. Olen kuulnud öeldavat, et viiekümneseks saada olevat palju traagilisem kui kuuekümneseks. Ilmselt on see individuaalne, kuid küllap vist hea jagu meist sammuks sellest esimesest ümmargusest siiski tähelepanu äratamata mööda. Tavade jõud on aga suur ning inimene sunnitakse tahes või tahtmata sel puhul tõsisemalt seljataha vaatama.

Millel siis Ülo Tontsu senisel teel tähtsust võiks olla? Kõigepealt kindlasti sünnikodul Laanemetsal. Olen veendunud, et sellel Karula põlislaante keskele varjunud imekauni ümbrusega kunagisel kodutalul on ta iseloomu ja tõekspidamiste kujunemisel oluline ning kestev osa olnud. Kui Ülo Tonts vahel millestki vaimustub, siis on see ilus päev maal ja ikka kuulevad kolleegid teda oma lastega looduses käinud olevat ning samas ka kurtvat, et seda liiga vähe saab teha.

Järgmine pilk võiks kuuluda Valga

RINGVAADE

I Keskkoolile, mille Ülo Tont 1949. aastal lõpetas. Ilmselt pidi seal 40-ndate aastate teisel poolel valitsema tugev humanitaarialembus, mis haakus kodust kaasasaadud emotsioonidega ning andis suuna just kirjandusõpinguiks Tartu Riiklikus Ülikoolis (1949—1954). Seejuures pole üleaurune meenutada, et sõjajärgsest Valga I Keskkoolist võrsus terve plejaad kirjandusega nii või teisiti tegelevaid inimesi (H. Puhvel, O. Utt, H. Peep, Ü. Tont, J. Mitt).

Edasi ülikooliaeg. See ei möödunud passiivselt loenguid kuulates, vaid Ülo Tont nähti ka kirjandusringi töös osalemas ja üles astumas. Meenub tema maapoisilikult tõsine ja põhjalik esinemine (kui mälu ei peta, siis oli see Oskar Lutsu loomingust), mis isegi vanema kursuse tudengis tähelepanu äratas.

Ametiredeli algus pole samuti tähtsusetu olnud. Nii õpetaja-aastatel Tartu koolides (1954—1960), aspirantuuril KKI-s (1960—1962) kui ka teadustööl Kirjandusmuuseumis (1963—1966) on oma osa. Nad osutavad järkjärgulisele ja sihikindlale süvenemisele kirjandusprobleemidesse. Dokumenteerib seda tee algust 1957. aastast alanud trükis esinemine kriitiliste sissevaadete kirjandusõpikutesse ja -õpetuse küsimus-tesse.

Nüüdseks poolteist aastakümnet kestnud töö Keele ja Kirjanduse Instituudi teadurina on välja arendanud ja kinnistanud kõik ühele heale kirjandusteadlasele omased jooned: tasakaalukuse, baasi vaadelda ning seostada nähtusi nii süvitsi kui laiuti, oskuse analüüsida ja sünteesida. Selle töö üld- susele nähtavad viljad on filoloogia- kandidaadi kraad uurimuse eest «Rudolf Sirge kujunemine nõukogude kirjanikuks» (1967), monograafiad «Rudolf Sirge» (1974; selle eest 1975. a. J. Smuuli nimeline aastapreemia) ja «Juhan Smuul» (1979), rida probleemartikleid ning tähtpäevkirjutisi ajakirjanduses. Ent vist umbes sama palju «Eesti kirjanduse ajaloo» IV ja V köitele kirjutatud poognaid on konserveeritud kujul ootamas ilmumistähtaeg. Jätkub J. Smuuli loomingus üritamine. Seega pole liialdus pidada Ülo Tontu üheks meie viljakamaks kirjandusteadlaseks. 1966. aastast on ta Kirjanike Liidu liige.

INDEX LIBRORUM

Välismaa filmikunstist oli viimati juttu aprillis 1977, niisiis juba tükk aega tagasi. Nõnda et midagi on siingi vahepeal kogunenud. Tõsi küll, suuri maailma filmikunsti-ajalugusid, nagu need on vene keeligi olemas Georges Sadouli või Jerzy Toeplitzi sulest, lisaks pole tulnud. Ses mõttes võib nentida mõõna ning detailidesse süvenemist. Selge aktsent lasub kaasajal, mida iseloomustavad üha uued ideoloogilised kollisioonid. Rikkalikku asjakohast materjali pakub mitteperioodiline kogumik «Maailma' ekraanidel» (*Iskusstvo*), mis teatavasti sisaldab kriitilisi filmikirjeldusi ajakirja «Iskusstvo

Sellel toekal tüvel on aga veel kaks haljast kõrvalharu — kirjandus- ja teatrikriitika —, millel on oma viljad: range valikuga tehtud kriitikakogu «Poolt ja vastu» (1975) ning hulk teatrikirjutisi- arvustusi perioodikas ja «Teatrimärkmikes». Oieti on kriitikut Tontsu küllaltki raske eraldada kirjandusteadlasest Tontsust, sest need kaks on kasvanud väga lähestikku ja põimuvalt. Maie Kalda määrangu järgi on Ülo Tont kirjandusteadlase tüüpi kriitik, kes «mõtleb oma seisukohad, poolt- ja vastuargumendid põhjalikult läbi, ei esita oma väiteid kategooriliselt, vaid varustab need ikka reservatsioonidega. Ikka säilitab ta rahuliku meele, on paras jagu skeptiline, ei vihastu ega vaimustu naljalt» (M. Kalda «Kirjandusest ja kriitikast»). Afektide inimene juubilar tõepoolest ei ole ning see koos asjakohase küünarnukitundega — püüab ta ju end kursis hoida selle- gagi, mida tehakse teistes liiduvabariikides — on teda hoidnud n.-ö. kindlal teel ka kaasaegse kirjanduse hindamisel.

Teatriharrastust võib küll vist Ülo Tontsu hobiks pidada. Teater ei ole talle ainult meelelahutuskohtaks. Näite- kunst ja selle seosed sõnakunstiga on aastate jooksul kujunenud hoopis sügava huvi objektiks. Keskmisest parem orienteeritus teatritegemistes nii meil kui mujal lubab ka uutesse nähtustesse selles valdkonnas suhtuda mõistvalt. Teatrikriitikanugi on Ülo Tont jõudnud tegutseda paarküm- mend aastat. Ta kirjutas iseloomusta- vaks jooneks on, et ta ei kipu lavas- tajat ega näitlejat õpetama, vaid püüab esmajoones olla vahendaja lava ja vaataja vahel, et tükk vaatajale mõis- tetavamaks teha. Tegutsenine ENSV Teatriühingu žüriides, «Vanemuise» kunstinõukogus ja ühingu «Teadus»- lektorina lisab paraja ühiskondliku töö koormuse.

Nõnda. Ega vist olegi sellised tagasi- vaated päris tulutud. Vähemalt on või- malik kursi kontrollida ning käesole- val juhul kinnitab see, et suund on õige olnud ja tulemused kiiduväärsed. Kuid alati on ju võimalus üht-teist veelgi paremini teha ning — mida's muud kui täiskäigul edasi!

S. Nagelmaa

RINGVAADE

Kino» veergudelt. Viimati võis lugeda kogumiku 7. numbrit (koost. V. Zabrodin), esimene on pärit aastast 1966. Tulemist jätkab ka Nõukogude filmi- aastaraamat «Ekraan» (*Iskusstvo*), mis samuti sisaldab ainest välismaa filmi- kunsti kohta. Vaadeldavast vahemikust on köited 1975/76, 1976/77 ja 1977/78, ülepea esimene käis aasta 1964 kohta. Kaasaegset filmi-«mütoloogiat» uurib ja tutvustab mitteperioodiline artikli- kogumik «Müüdid ja reaalsus. Välis- maine kino tänapäeval» (*Iskusstvo*), millega jõuti 6. vihuni (koost. M. Sater- nikova). Hoopis avaramalt orientee- rivad meid säärased teosed nagu V. Bas-

kakovi «Vastuoluline ekraan. Kodanliku ühiskonna vaimne kriis ning kino» (*Iskusstvo*), mis kuulub seeriasse «Filmitheooria aktuaalseid probleeme», M. Žabski «Filmikunsti sotsiaalse rolli kodanlike tõlgitsuste kriitikat» (*Znanije*), J. Janovski «Võitlev ekraan. Skitsid nõukogude ja välismaa filmist» (V. Davidovitsi eessõna; Doni-äärse Rostovi Raamatukirjastus), filmiteoreetikunagi teada Sergei Jutkevitsi «Poliiitilise kino mudelid» (*Iskusstvo*). Pilti täiendab päris hästi nõukogude filmoloogi Janina Markulani (1920) uus raamat (vt. ka ta monograafiat «Poola filmikunst» 1967) «Kinomelodraama. Oudusfilm» (*Iskusstvo*, Leningradi osakond), millel selgitavaks alapealkirjaks «Kino ning kodanlik massikultuur».

Artiklikogumiku «Meie sõprade filmikunst» (koost. L. Pogoževa; *Znanije*) pealkiri peaks olema muidugi terve lõigu deviisiks. Siia kuulub kogumik «Rakurss» (*Iskusstvo*), mis jätkväljaandena mõeldud koondamaks artikleid ja muid materjale sotsialistlike maade filmikunsti kohta. Esimese köite koostas I. Rubanova. Teos «Kineastide rahvusvaheline foorum Taškendis» (vast. toim. A. Abdullajev; Gafur Gulomi nim. Ilukirjanduse ja Kunsti Kirjastus, Taškent) kõneleb samuti sõprade kunstist. Mis nüüd sotsialistlike kinematograafiate erikäsitusesse puutub, siis on siit esitleda vaid paar uut teost, nimelt artiklikogumik «Jugoslaavia kino» (koost. I. Raigorodskaja; *Iskusstvo*) ja S. Toroptsevi «Ülevaade hiina filmikunsti ajaloost. 1896—1966» (*Nauka*), mis muide täiendab ta varasemat uurimust «Hiina kino rasked aastad». Seeriasse «Välismaa filmikunsti meistreid» (*Iskusstvo*) lisandus S. Assenini raamat «Karel Zemani fantastiline filmimaailm», mis tutvustab kuulsat trikkfilmitegijat Tšehhoslovakkias. Peale juba mainitud Hiina kohta käiva tutvustavad aasia filmikunsti veel kogumik «Akira Kurosawa» (koost. L. Zavjalova), mis sisaldab väga mitmesugust ainet (sealhulgas filmi «Elada!» stsenariumi) selle «üksiku ratsaniku kohta udus», nagu A. Kurosawat hüütud, ning samalaladne kogumik «Satyajit Ray» (koost. A. Sofjan), mille eessõnas Grigori Tšuhrai tutvustab seda india realistliku filmi üht alustala. Mõlemad kogumikud kuuluvad *Iskusstvo* seeriasse «Välismaa filmikunsti meistreid». Üle Bosporuse ja Dardanellide juhatab meid Euroopasse A. Gusseinovi teos «Türgi kino. Ajalugu ning kaasaegsed probleemid» (*Nauka*).

Kaasaegne kinematograafia sündis Prantsusmaal. Mitmest küljest tutvustavad sealset filmikunsti kogumikud «Jean Vigo» (koost. A. Braginski, eessõna S. Jutkevitsilt), mis räägib režissöörist (1905—1934), kes mõneski asjas oli tõeliseks rajaleidjaks, ning «Jacques Tati» (koost. B. Božovitsi) mehest, kelle mitmekülgust ja uudsust koomikas võis näha filmis «Minu onu». V. Turitsõni teos «René Clément» liitub — nagu eelmised kogumikudki — seeriasse «Välismaa filmikunsti meistreid» (*Iskusstvo*). Mitte ainult laulja, vaid ka filminäitleja memuaarid on Maurice

Chevalier' «Minu tee ja minu laulud» (*Iskusstvo*). Head sissevaadet hispaania filmikunsti võimaldab kogumik «Luis Buñuel» (koost. L. Dularidze) ikka samast seeriast, mis pakub muide ka filmi «Viridiana» (1961) stsenariumi. L. Buñueli filmi «Kodanluse diskreetne sarm» (1972) stsenariumi võis nõukogude filmisõber tõlkes lugeda juba 1975. aastal «Filmi-dramaturgia biblioteegist» (*Iskusstvo*). Äsja ilmus selles seerias ka Michelangelo Antonioni «Elukutse — reporter», meil nähtud filmi stsenarium. «Välismaa filmikunsti meistrite» hulka kuulub veel J. Viktorova teos «Francesco Rosi», mis kõneleb itaalia režissöörist (1922), kes sai kuulsaks maffiavastaste filmidega «Salvatore Giuliano», «Käed linna kohal», «Mattei lugu» jt. Saksa kinematograafiat esindab täna küll üksainus teos, ent see-eest väga väärtuslik — Siegfried Kracaueri (1898—1966) «Saksa filmi psühholoogiline ajalugu. Caligarist Hitlerini» («From Caligari to Hitler. A Psychological History of the German Film», 1947), mille — lühendustega — avaldas *Iskusstvo*. Muide, 1974 avaldati vene keeles S. Kracaueri filmiteoreetilise uurimuse «Filmi loomus. Füüsilise reaalsuse rehabiliteerimine». Vladimir Utilovi («Vivien Leigh» *Iskusstvo* seerias «Elu kunstis» viib meid inglise filmi ilusatesse aegadesse. Sama pealkirjaga väiksem raamat oli V. Utilovi sulest lugeda juba 1963. USA uuem filmikunst leiab arutamist T. Golenpolski ja V. Šestakovi brošüüris «USA. 70. aastate kinematograaf» (*Znanije*), eriti aga mahukas artiklikogumikus «Ekraanil on Ameerika» (*Progress*). Viimane on hinnatav sellepolest, et sisaldab USA kriitikute endi parimaid «antoloogilisi» arvustusi oma maa filmide kohta, millele lisanduvad koostaja (I. Kokarev) kommentaarid. Ameerika ja maailma filmikunsti klassiku elu- (1875—1948) ja loometeed jälgib L. Trauberg teoses «David Wark Griffith», mis täiendab seeriat «Elu kunstis». Ühest dokumentaalfilmi suurest pioneerist (1884—1951) vestab kogumik «Robert Flaherty» (seerias «Välismaa filmikunsti meistreid»). Viimaks peab ütleva, et popseeria «Välismaa filminäitlejaid» (kõik *Iskusstvo*) on vahepeal jõudnud juba 12. numbrini.

Mitu uut raamatut käib televisiooni ja nn. televisioonikunsti kohta. Olgu esimeseks artikli- ja intervjuukogumik «40 arvamust televisioonist (Välismaa kultuuritegelased televisioonist)» (*Iskusstvo*), mida iseloomustab parimini ehk see, kui viidata selles leiduvale Theodor W. Adorno artiklile «Võib publik siis tahta?» («Kann das Publikum wollen?»). Päris kriitikat pakub R. Galuško teos «Kodanliku televisiooni dramaturgia. Hulgaseerialine teleproduktioon ning «massikultuuri» probleemid». USA ja Saksa FV televisiooni tänast palet tutvustavad G. Oganovi «TV ameerika moodi», V. Zorini «Seitsmekümnendate aastate Ameerika. Televisioonifilmid» ja R. Kotjonoki «SFV televisioon kahes dimensioonis» (kõik *Iskusstvo*).

Toimetuse kolleegium:
V. BEEKMAN, V. ILUS,
J. KROSS, K. KURG (pea-
toimetaja), P. KUUSBERG,
R. PARVE, J. PEEGEL,
L. REMMELGAS, P.-E. RUMMO,
E. VETEMAA

- 451 B. ALVER
Luuletused
- 453 J. KROSS
Rakvere romaani
- 512 A. SUUMAN
Luuletused
- 515 R. RAUD
Sugulane
- 520 A. REINLA
Ringi kvadratuur
- 525 V. ADAMS
Esta ja meeste maailm
- 533 CH. BAUDELAIRE
Luuletused
- 538 I. VIIDING
Reportaaž operatsioonilaualt
- 568 E. VETEMAA
Dramaturgiast kahe kongressi vahel
- 576 M. KALDA
Kriitika 1976—1980
- 582 M. UNT
Veidi ka seltsielust
- 584 S. NAGELMAA
Maamees meresaarel ehk moodne robinsonaad
- 586 A. TULIK
Elu on hea, aga saatus kiusab...
- 588 M. UNT
Oskar Kruusist pole põhjust loobuda!
- 589 RINGVAADE
- 510 J. PALM. Õunad lõhnavad
(Õli) 1980
- 536 M. ÜKSINE. Vaade aknast. Märts
(Kuivnõel, akvatinta) 1980

Esikaane siseküljel:

H. POLLI. Õed
(Õli) 1980

Tagakaane siseküljel:

K. PÖLLU. Kaks päikesepõtra.
Sarjast «Kalivägi»
(Metsotinto) 1978

Toimetuse aadress:
200 001, Tallinn, Harju t. 1,
tel. 441-365, 440-780, 440-781.
Kirjastus «Perioodika»,
Tallinn, Pikk t. 73.
Ladumisele antud 05. 03. 81.
Trükkimisele antud 06. 04. 81.
Trükiarv 18 000.
Ofsetpaber, 60×70/8.
Trükipoognaid 18.
Tingtrükipoognaid 14,04.
Arvestuspoognaid 15,1.
MB-04821.
Tellimise nr. 784.
EKP Keskkomitee Kirjastuse
trükikoda.
Tallinn, Pärnu mnt. 67-a.
«Looming» nr. 4,
aprill 1981.
Hind 50 kop.
На эстонском языке
Орган Союза писателей
ЭССР
«Лооминг» («Творчество»)
№ 4, апрель 1981.
Адрес редакции: 200 001,
Таллин, ул. Харьоу, 1,
тел. 441-365, 440-780, 440-781.
Издательство «Периодика»,
Таллин, ул. Пикк, 73.

50 KOP.
78 174